

КЛАСИЧНИЙ ПРИВАТНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Збірник наукових праць

Засновник і видавець:
Класичний приватний університет

Виходить 4 рази на рік

Засновано у 1998 році

ВИПУСК 52

Запоріжжя
Класичний приватний університет
2011

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
Серія KB № 15340-3912Р від 22 червня 2009 р.

Редакційна колегія: **Бех В.П.**, д. філос. н., проф. (Київ); **Бондаренко О.В.**, д. філос. н., проф. (Запоріжжя); **Волович В.І.**, д. філос. н., проф. (Київ); **Воронкова В.Г.**, д. філос. н., проф. (Запоріжжя); **Євтух В.Б.**, д. і. н., проф., членкор. НАНУ (Київ); **Жоль К.К.**, д. філос. н., проф. (Київ); **Катаєв С.Л.**, д. соц. н., проф. (Запоріжжя); **Коваль І.М.**, д. політ. н., проф. (Одеса); **Куценко О.Д.**, д. соц. н., проф. (Київ); **Лобанова А.С.**, д. соц. н., проф. (Запоріжжя); **Марчук М.Г.**, д. філос. н., проф. (Чернівці); **Огаренко В.М.**, д. н. держ. упр., проф. (Запоріжжя); **Онищук В.М.**, д. соц. н., проф. (Одеса); **Победа Н.О.**, д. філос. н., проф. (Одеса); **Подшивалкіна В.І.**, д. соц. н., проф. (Одеса); **Полторак В.А.**, д. філос. н., проф. (Дніпропетровськ); **Романенко Ю.В.**, д. соц. н., доцент (Київ); **Сіднєв Л.М.**, д. філос. н., проф. (Запоріжжя); **Судаков В.І.**, д. соц. н., проф. (Київ); **Таран В.О.**, д. філос. н., проф. (Запоріжжя); **Тарасенко В.І.**, д. соц. н., проф. (Київ); **Хижняк Л.М.**, д. соц. н., проф. (Харків); **Цимбалюк Н.М.**, д. соц. н., проф. (Київ); **Чигрин В.О.**, д. соц. н., проф. (Запоріжжя); **Шавкун І.Г.**, д. філос. н., проф. (Запоріжжя); **Шуст Н.Б.**, д. соц. н., проф. (Київ); **Щербина В.М.**, д. соц. н., доц. (Запоріжжя); **Ядранський Д.М.**, д. соц. н., доц. (Запоріжжя); **Яковенко Ю.І.**, д. соц. н., проф. (Київ).

Голова редакційної ради: **Монаєнко А.О.**, д. ю. н., доц.
Головний редактор: **Ядранський Д.М.**, д. соц. н., доц.
Заступник: **Сіднєв Л.М.**, д. філос. н., проф.
Відповідальний секретар: **Коваль В.О.**, к. пед. н.

Ухвалено до друку вченою радою
Класичного приватного університету
протокол № 2 від 26 жовтня 2011 р.

- Збірник наукових праць входить до переліку наукових фахових видань України, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт за напрямом **“Соціологія”**, згідно з постановою президії ВАК України від 14.10.2009 р. № 1-05/4 (Бюл. ВАК України № 11, 2009).
- Збірник наукових праць виходить 4 рази на рік.
- Робочі мови збірника: українська, російська, англійська.
- Редакція матеріали не рецензує й не повертає. Статті до друку підписують за рекомендацією вченої ради Класичного приватного університету.
- Редакція приймає матеріали від авторів у роздрукованому вигляді з обов’язковим електронним варіантом у форматі MS-Word-97, 2000, XP.
- Відповідальність за точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалів.
- При використанні матеріалів збірника посилання на **“Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики”** обов’язкова.
- Кожна наукова стаття, направлена до збірника, повинна мати такі елементи: УДК, анотації (до 100 слів) та ключові слова (3–10 слів) українською, російською та англійською мовами, постановка проблеми в загальному вигляді і її зв’язок з важливими науковими й практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких покладено початок вирішенню даної проблеми й на які орієнтується автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена стаття; формулювання мети статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження й перспективи подальших розробок у цьому напрямі, література за алфавітом, підпис автора і дата.
- Паперовий варіант, підписаний автором, ідентичний набраному в електронному варіанті, завірена рецензія доктора наук відповідного профілю (крім випадків, коли автор сам має науковий ступінь доктора наук), довідка про автора на окремому аркуші (прізвище, ім’я, по батькові повністю, відповідно до паспортних даних, науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи, адреса, телефони з кодом міста, e-mail), копія документа про сплату (18 гривень за сторінку) передаються відповідальному редакторові або надсилаються за адресою: 69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70-б, КПУ, кафедра соціології та соціальної роботи.
- Гроші треба перераховувати за реквізитами: КПУ / Філія АБ **“Південний”** р/р 26002310022201 / ОКПО 19278502 / МФО 313753 За друк статті в збірнику наукових праць **“Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики”**.

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ І ТЕОРІЯ СОЦІОЛОГІЇ

<i>Андрущенко Г.І.</i> ГОСТИННІСТЬ ЯК ОДНА ІЗ ПЕРШИХ ФОРМ ПРОЯВУ ЛЮДСЬКОЇ ДОВІРИ.....	7
<i>Щербина В.В.</i> ОСОБЛИВОСТІ ПОСТМОДЕРНОГО СУСПІЛЬСТВА З ПОГЛЯДУ ЗАХІДНОЇ СОЦІОЛОГІЇ ПОСТМОДЕРНІЗМУ	13

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬСТВА

<i>Козуб О.А.</i> СТАНОВИЩЕ ФЕРМЕРІВ НА ТЛІ РЕЗУЛЬТАТІВ АГРАРНОЇ РЕФОРМИ	22
<i>Петренко Л.О.</i> ГЕНДЕРНІ РОЛІ ЯК УМОВИ ВОЗНИКНОВЕННЯ АДДИКТИВНОГО ПОВЕДЕННЯ І НАСИЛЛЯ	30
<i>Чигрин В.О.</i> ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПОСЕЛЕНСЬКИХ ОРІЄНТАЦІЙ СІЛЬСЬКОЇ МОЛОДІ ТА МІГРАНТІВ	37

ЕКОНОМІЧНА СОЦІОЛОГІЯ

<i>Зоська Я.В.</i> МЕТОДИКИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРАКТИК СПОЖИВАЧІВ	44
<i>Коловоротна О.В.</i> АНАЛІЗ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ ПІДПРИЄМЦІВ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ ЩОДО ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПОДАТКОВИХ ОРГАНІВ У СФЕРІ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ	56
<i>Омельченко Н.О., Бондаренко О.В.</i> ТРАНСФОРМАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ КОРПОРАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ НА ЗАСАДАХ КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ	64
<i>Ядранський Д.М., Горбань О.М.</i> ПРИНЦИПИ ПРАКТИЧНОГО ПІДХОДУ ДО РОЗУМІННЯ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ	74

СОЦІОЛОГІЯ КУЛЬТУРИ

<i>Мосаєв Ю.В.</i> ФУТБОЛ ЯК ГЛОБАЛЬНЕ СОЦІОКУЛЬТУРНЕ ЯВИЩЕ	83
<i>Сурміна Г.Ю.</i> ОСОБЛИВОСТІ ТЕАТРУ ОПЕРИ ТА БАЛЕТУ ЯК СОЦІАЛЬНОГО ІНСТИТУТУ	89

СОЦІОЛОГІЯ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

<i>Дідик Л.А.</i> КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ДИСКУРСІ ПРО СОЦІАЛЬНІ НАСЛІДКИ	99
<i>Довгаль І.В.</i> СОЦІАЛЬНИЙ ДІАЛОГ КРІЗЬ ПРИЗМУ ОСНОВНИХ КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕОРІЙ	104
<i>Наумова М.Ю.</i> СУЧАСНА МЕДІА-КУЛЬТУРА: КОНВЕРГЕНЦІЯ ТРАДИЦІЙНИХ ТА НОВИХ МЕДІА	110

<i>Чигрина Н.В.</i>	
НАПРЯМИ РОЗШИРЕННЯ	
СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНИХ ФУНКЦІЙ ВУЗІВСЬКИХ БІБЛІОТЕК	
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ СОЦІОЛОГІЧНОГО МОНІТОРИНГУ).....	119
<i>Щербина О.В.</i>	
ЦІННІСНІ ЗАСАДИ ОРІЄНТАЦІЙ ІГРОВИХ ОНЛАЙН-СПІЛЬНОТ	126

СОЦІОЛОГІЯ ПОЛІТИКИ

<i>Городецька О.Г.</i>	
ТЕОРІЇ ЕЛЕКТОРАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ	
ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ СПЕЦИФІКИ ЇЇ МОТИВАЦІЇ.....	134
<i>Губенко В.В.</i>	
СУТНІСТЬ, РОЛЬ І МІСЦЕ ЕЛЕКТОРАЛЬНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ	
В ПЛОЩИНІ СОЦІОЛОГІЧНОЇ РЕФЛЕКСІЇ	141
<i>Ігнатушко І.В.</i>	
ПОЛІТИЧНА Й ЕЛЕКТОРАЛЬНО-ПРАВОВА КУЛЬТУРА:	
ПОНЯТТЯ ТА ОСНОВНІ ФУНКЦІЇ	148
<i>Сергієнко В.М.</i>	
ПОВЕДІНКА МІСЦЕВИХ ЕЛІТ В АКТИВНИХ ЕЛЕКТОРАЛЬНИХ ПРОЦЕСАХ	
(ФРАГМЕНТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ)	154
<i>Чавкина С.В.</i>	
СПЕЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ ВРАХУВАННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ В	
ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ УПРАВЛІННЯ ТА ПОЛІТИЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ	162

СОЦІОЛОГІЯ ОСВІТИ

<i>Кравченко И.В.</i>	
ОСОБЕННОСТИ МЕХАНИЗМА СОЦИАЛЬНОЙ МОБИЛЬНОСТИ	
МОЛОДЕЖИ В СФЕРЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ.....	172
<i>Лебеденко Д.В.</i>	
ОСВІТНЬО-КОМУНІКАЦІЙНИЙ ПРОСТІР	
У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ	179
<i>Швец Д.Є.</i>	
ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЯ ЛІДЕРСТВА	
В УПРАВЛІННІ ДЕРЖАВНИМИ ВИЩИМИ НАВЧАЛЬНИМИ ЗАКЛАДАМИ:	
ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ АСПЕКТ	184

СОЦІОЛОГІЯ ПРАВА

<i>Огаренко Т.О.</i>	
ОСОБЛИВОСТІ ПРЕЗЕНТАЦІЇ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ	
ТА ПРАВОСВІДОМОСТІ В ПОВЕДІНЦІ СУБ'ЄКТІВ	
СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН	193

СОЦІОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

<i>Клименко Е.Ю.</i>	
СИСТЕМА СОЦІАЛЬНОГО УСТРОЙСТВА ДЕТЕЙ-СИРОТ ЗА РУБЕЖОМ	202
<i>Кухта М.П.</i>	
ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ	
ЖИТТЄВИХ СТРАТЕГІЙ УКРАЇНСЬКИХ ВИПУСКНИКІВ	210
<i>Малахова Ж.Д.</i>	
СОЦИАЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ АЛЬТЕРНАТИВ	
ПЕНСИОННОЙ РЕФОРМЫ В УКРАИНЕ	221

<i>Серга Т.О.</i>	
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОГО СУПРОВОДУ ЯК ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ	231
<i>Шиделко А.В.</i>	
СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО СОЦІАЛЬНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ СТАТЕВОЇ ДЕМОРАЛІЗАЦІЇ НЕПОВНОЛІТНІХ У ПОЛЬЩІ.....	238
<i>Сиднев Л.Н.</i>	
ИСТОРИЧЕСКИЕ КОРНИ И ОСНОВАНИЯ ГЕНДЕРНОГО НАСИЛИЯ (ГЕНДЕРНАЯ ПРОБЛЕМАТИКА В ПУБЛИЦИСТИКЕ Н.В. ШЕЛГУНОВА).....	243

РЕЦЕНЗІЇ

<i>Тарасенко В.І., Сакада М.А.</i>	
ЗОСЬКА Я.В. СУСПІЛЬСТВО СПОЖИВАННЯ ТА СОЦІАЛЬНІ ПРАКТИКИ СПОЖИВАЧІВ В УКРАЇНІ : МОНОГРАФІЯ / Я.В. ЗОСЬКА. – ЗАПОРІЖЖЯ : КПУ, 2011. – 350 с.....	251
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	253

ІСТОРІЯ І ТЕОРІЯ СОЦІОЛОГІЇ

УДК 316.61

Г.І. АНДРУЩЕНКО

ГОСТИННІСТЬ ЯК ОДНА ІЗ ПЕРШИХ ФОРМ ПРОЯВУ ЛЮДСЬКОЇ ДОВІРИ

У статті розкрито походження і сутність поняття “гостинність”, виявлено основні передумови його виникнення та функціонування; визначено місце довіри в суспільстві як результату трансформації звичаю гостинності.

Ключові слова: довіра, гостинність, менталітет, самосвідомість.

Внаслідок того, що довіра є “сконструйованим”, а не “готовим” явищем, яке виступає елементом соціальної реальності, її поява у “чистому” вигляді відбулася не одразу. На початкових стадіях розвитку суспільства існували лише певні форми її прояву.

Слід зазначити, що за часів племенного способу життя довірчих відносин не лише не існувало, а навіть навпаки, спостерігалось вороже ставлення людей до членів інших племен, однак яке згодом перетворилось на дружні міжплеменні відносини. Люди перестали боятись ходити по землі дружніх їм племен, почали виявляти ознаки взаємної гостинності та доброзичливості. Тож важливо зрозуміти, що стало причиною такої поведінки людей, яка згодом стимулювала появу людської довіри.

У зв'язку з цим **метою статті** є доведення правильності та деталізація нашої тези про те, що гостинність виступає однією з перших форм прояву людської довіри, найстарших в історії людської цивілізації.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких завдань:

- розкрити походження і сутність поняття “гостинність”;
- виявити основні передумови його виникнення та функціонування;
- визначити місце довіри в суспільстві як результату трансформації звичаю гостинності.

Одразу ж доречно згадати російського літературознавця С. Зенкіна, який у пошуках визначення походження і сутності поняття “гостинність” виділив два аспекти його вивчення – антропологічний і літературний. З вивчення логічних засад обох моделей гостинності С. Зенкіна випливає, що антропологічна гостинність виступає феноменом перш за все моральним, оскільки регулюється поняттями “обов'язок гостинності”, “закони гостинності”; в основі ж літературної гостинності лежить процес пізнання [1].

Під час пошуку та вивчення нами витоків гостинності вражаючим є поступово сформоване однакове усвідомлення значущості її виявлення в різних народів світу (греків, германців, індіанців, росіян, народів Африки і Кавказу тощо) поряд з іншими, іноді зовсім несхожими, їх культурними традиціями. Так, наприклад, на чужій території людина ризикувала бути пограбованою, проданою в рабство чи вбитою, вчасно не отримавши поважний статус гостя. В іншому випадку незнайомець вважався чужинцем, позбавленим будь-яких прав, чи ворогом, відносно якого все дозволене. Тому все частіше між різними громадами виникали домовленості щодо недоторканності гостя та взаємної допомоги в боротьбі проти спільного ворога, що відображались спочатку в угодах заступництва, побратимства, а згодом – в угодах гостинності.

Отже, зважаючи на високий ступінь варварства згаданих вище та багатьох інших гостинних народів, гостинність за своїм походженням спочатку була вимушеною формою особистого захисту, чинником усвідомлення взаємної користі при небезпеці, а вже лише згодом – свідченням виникнення довіри, морального людського вдосконалення загалом.

Пізніше формуванню та розвитку інституту гостинності сприяв економічний суспільний розвиток, зумовлений значною мірою виникненням торгівлі. Саме налагодження торговельних зв'язків у Давній Греції, Давньому Римі, у північних та південних германців сприяло закріпленню звичая гостинності як морально обов'язкового не лише для друзів, а і для всіх жителів місцевостей, часто відвідуваних чужинцями безпосередньо з метою торгівлі. Таким чином, люди захотіли не лише виробляти і вирощувати, а й торгувати, не лише працювати, а й відпочивати. Це ще раз підтверджує той факт, що як виявляти гостинність, так і користуватись нею було перш за все заходом необхідності.

При подальшому розвитку культури народів гостя стали розглядати не лише як джерело отримання матеріальних вигод, а і як джерело цінної інформації із зовнішнього світу. Отже, саме культурний розвиток мав вирішальне значення у формуванні традицій гостинності та усвідомленні їх значущості як передумови виникнення довірчих відносин між людьми.

Незважаючи на подібність передумов виникнення та функціонування звичая гостинності, у кожного з народів світу існують певні особливості його виявлення. Тому постає необхідність у більш докладному вивченні найяскравіших з цих особливостей та з'ясуванні причин, мотивів і наслідків, зумовлених появою гостинності.

Давня традиція гостинності в українців виступає обов'язковим компонентом їхнього способу життя і побутової культури, частиною світогляду і вірувань. Її характерними рисами є морально-релігійна спрямованість, надана свого часу православ'ям, а також міфологізація гостя як посланця Бога, тобто надання йому сакрального статусу. Українська гостинність базувалась на високому ступені довіри не лише в колі родини, а й поза нею. Це зумовлено сформованим в українців

поглядом на сім'ю і рід, як на святиню. Сім'я як базовий осередок формування української гостинності шляхом передачі традицій і звичаїв від старшого покоління до молодшого та їх засвоєння сприяла розвитку практики відносин з іншими сім'ями, колективами, громадою та представниками різних соціальних верств [2, с. 8].

Зупиняючись на витоках російської гостинності, слід відзначити, що, крім загальновизнаної ширості душі слов'ян, до вияву гостинності їх спонукав й страх, а конкретніше, прагнення жити у злагоді зі світом, віра в потойбічне життя. Люди вірили, що гість може бути посланцем "звідти", тому виявляли гостинність, щоб не гнівити духів.

На Кавказі гостинність вважається одним із найголовніших адатів. У давнину довіряли навіть ворогу-гостю, забуваючи на час його гостювання всі минулі образи. Серед народів Грузії і Північного Кавказу простежується високий рівень довіри до гостя (як реального, так і потенційного), що підтверджується існуванням спеціальних гостьових кімнат чи окремих будинків, двері яких для гостей постійно були відчинені. До речі, така традиція гостинності існувала ще за часів Давньої Греції. Водночас, велика увага приділяється й моральності гостя, оскільки традиційна гостинність передбачає двосторонні гармонійні людські відносини. У Грузії традиції гостинності є настільки сильними, що навіть вбивцю можуть простити, якщо він є гостем.

В ісламі виявлення гостинності вважається ознакою ширості довіри Аллахові Всевишньому. При цьому гостинність зумовлена законним правом гостя отримати весь комплекс гостинних заходів незалежно від бажання самого хазяїна оселі надавати його, але протягом однієї доби. Тому в ісламі гостинність як веління Аллаха має дещо примусовий характер і виступає скоріше обов'язком, ніж благодіянням. Проте існують версії інших хадісів, де зазначається про відсутність обов'язку гостинності мусульман, про її бажаний, а не примусовий характер.

Слід зауважити, що наявність гостинності не завжди супроводжується подальшим її переливанням у довіру. Яскравим прикладом цього виступає населення Єгипту. Загалом, визначаючи характерні особливості гостинності в державах Близького Сходу, слід сказати, що вони зумовлені єдністю мови та віросповідання (ісламу) поряд із несхожістю традицій, звичаїв, рівня і характеру проникнення західної культури до культур кожної з цих держав.

Що стосується єгиптян, то через недовіру до зовнішнього світу є очевидним їхнє прагнення захистити свій внутрішній світ, довіряючи лише своїм родичам і близьким та намагаючись шукати прихований зміст у словах чужинців для збереження своєї гідності. Таким чином, бачимо, що розмова в цього народу стала мистецтвом, засобом для досягнення певної мети. Тому процес встановлення поверхових контактів і псевдодружніх відносин з єгиптянами є досить легким, на відміну від отримання справжньої довіри, дружби і відвертості.

Різновидом гостинності, що, на нашу думку, виступає свідченням її безпосереднього зв'язку з довірою, є так звана сексуальна гостинність, сакральний звичай якої існував тривалий час у багатьох куточках світу, а в деяких народів зберігся і до сьогодні (наприклад, у австралійських аборигенів із племені арунта, у приморських коряків на півночі Камчатки, у долинах гірського Тибету та ін.). Суть такої гостинності полягає у зав'язуванні жінкою чи донькою господаря оселі інтимних стосунків із гостем, що є доказом великої поваги останнього до хазяїна. Ще більшою честю вважалось народження дитини від гостя внаслідок виникнення цього зв'язку.

Можливо, після ознайомлення сучасної освіченої людини із засадами сексуальної гостинності першою спаде на думку аморальність цієї традиції, її невідповідність нормам моралі й основним рисам сучасного інституту сім'ї та шлюбу у високорозвинутих суспільствах.

Дійсно, більшість народів з традицією сексуальної гостинності має низький рівень культурного та інтелектуального розвитку, тому певні моральні норми в них відсутні. Зокрема, у межах роду вищезгаданого племені арунта поняття честі сім'ї і подружньої зради були досить розмитими, оскільки надання своєї жінки для інтиму розцінювалось як простий вияв поваги, а небажання ним скористатись вважалось особистою образою її чоловікові.

Проте сексуальна гостинність існувала й серед нечисленних народностей, яких спіткали природні проблеми замкнутої етнічної групи. Тому сексуальна гостинність нерідко була вимушеним заходом для спасіння життя своєї нації. Так, на півночі Камчатки діти коряків народжувались слабкими, хворими і часто помирали. Тому залучення навіть випадкової людини ззовні вважалось спасінням, справжнім дивом [3].

Таким чином, в основі традиції сексуальної гостинності спостерігаємо виявлення довіри, причому об'єктом довіри виступає найцінніше – людське життя, яке могло знайти своє продовження лише завдяки її існуванню, навіть усупереч встановленим нормам моралі.

Слід відзначити, що досі у статті мова йшла переважно про традицію гостинності як явища, що триває короткий проміжок часу (від кількох годин прийому гостя до кількох днів його гостювання). Проте гостинність може охоплювати й інший, набагато довший період, що, у свою чергу, сприяє виникненню більш сильного відчуття довіри в людських стосунках. Тому далі доцільно детальніше розглянути це питання.

Звичаєм із тривалим циклом прийому/проводів гостя вважається фостеридж [1], що практикувався у Стародавньому Китаї, Новій Каледонії і передбачав виховання дітей у чужій сім'ї, зазвичай синів у родичів матері, з подальшим їх поверненням вже дорослими й одруженими на своїх кузинах в обмін на рідних сестер. Як бачимо, на засадах гостинності виникали довірчі відносини між родичами, що були настільки сильними, що давали батькам змогу без особливих хвилювань віддавати свою дитину на багато років до іншої, хоч і нечужої, оселі. Заходом гостинності

тривалістю в життя цілого покоління вважають й екзогамний шлюб, де суб'єктом гостинності, а отже, і довіри, є не лише наречена, а й увесь її рід.

І нарешті, наймасштабнішим явищем прояву гостинності з найбільшою кількістю задіяних у довірчих відносинах людей могло б бути настання загальної гостинності по всій земній кулі, ідею якої висунув ще І. Кант у 1795 р. Свою ідею він пояснює вимушеністю сусідства людини з іншими людьми внаслідок обмеженості площі земної поверхні, а не культурними особливостями різних народів [4]. З цією думкою І. Канта навряд чи можна погодитись, адже сучасні проблеми гостинності та подальшого прояву довіри полягають не лише в юридичній свободі фізичного переміщення людей, а перш за все в можливості чи неможливості доступу людини до духовного світу інших народів. Саме взаємне нерозуміння і недовіра, культурна відносність є головними перешкодами на шляху до реалізації ідеї загальної гостинності.

Висновки. Отже, підсумовуючи все вищезазначене, слід сказати, що звичай гостинності зародився в епоху докласової формації. У період розпаду первіснообщинного ладу він набув особливого значення як універсально поширений механізм подолання племінної замкнутості та налагодження міжплемінних контактів. Цей звичай був єдиним засобом зміцнення та розвитку торгівлі та соціально-економічних зв'язків між територіально роз'єднаними народами. Гостинність є такою специфічною людською моральною якістю, що існує у всіх народів з давніх часів у різних формах прояву і характеризується різною мірою розвинутості, залежно від економічного устрою життя людей. Вона виступала не тільки одним із засобів неформального спілкування людей, а й формою захисту людини, що потребує притулку, тепла і турботи, виявом довіри, співчуття, співпереживання, милосердя, розуміння і порозуміння.

У процесі дослідження ми переконались у тому, що незалежно від характеру національних і культурних особливостей різних держав світу гостинність завжди обертається великим благословенням для виявляючої її людини і несе у собі всілякі надбання.

Гостинність, відображаючи національну самобутність держав, водночас сприяє взаємозгуртованості народів, виникненню довіри між ними. Адже подібність ритуалів гостинності у народів, історично і географічно віддалених один від одного, не є випадковістю: це свідчення стійкості глибинних структур гостинності як фундаментальної умови існування соціуму [2, с. 19]. Тому гостинність є соціальним явищем, що має глобальний, інтернаціональний характер; воно властиве всім народам, але виявляється у більш або менш яскраво вираженій формі.

Вивчення особливостей формування гостинності показало, що із розвитком суспільства, встановленням зв'язків із зовнішнім світом, вона, передаючись із покоління в покоління, зазнавала значних змін, поступово набуваючи форми довіри. Проте зміни стосуються не основних рис, що характеризують природу цього звичаю. Необхідність існування багатьох з них відпала сама по собі завдяки глибоким соціально-економічним

перетворенням, зокрема появі транспортних засобів, засобів зв'язку, налагодженню мирних міждержавних відносин, які дали змогу виявляти гостинність не з остраху, для самозахисту чи бажання отримати інформацію, а з відчуття довіри, поваги і доброзичливості.

Тож звичай гостинності зник як соціальний інститут, але залишились морально-етичні установки, засновані на існуючих колись соціально-побутових засадах. Тому гостинність як важливий елемент міжособистісного спілкування продовжує існувати як у побуті, так і у психології людей, зокрема за допомогою соціокультурного феномену довіри, в основі якого вона збереглася.

Список використаної літератури

1. Зенкин С.Н. Гостеприимство: к антропологическому и литературному определению [Электронный ресурс] / С.Н. Зенкин // НЛО. – 2004. – № 65. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nlo/2004/65/zen7.html>.
2. Русавська В.А. Гостинність в українській побутовій культурі XIX ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 17.00.01 / В.А. Русавська. – К., 2007. – 27 с.
3. Сексуальное гостеприимство народов мира [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ma-ma.kiev.ua/page/view/1909/seksualnoe-gostepriimstvo-narodov-mira.html>.
4. Кант И. Критика чистого разума [Электронный ресурс] / И. Кант; [пер. с нем. Н. Лосского]. – М.: Мысль, 1994. – Режим доступа: <http://psylib.org.ua/books/kanti02/index.htm>.

Андрущенко А.И. Гостеприимство как одна из первых форм проявления человеческого доверия

В статье раскрыты происхождение и сущность понятия “гостеприимство”, выявлены основные предпосылки его возникновения и функционирования; определено место доверия в обществе как результата трансформации обычая гостеприимства.

Ключевые слова: доверие, гостеприимство, менталитет, самосознание.

Andrushchenko A. Hospitality as one of the first forms of display of human trust

In article the origin and essence of concept “hospitality” are opened, the basic preconditions of its occurrence and functioning are revealed; the trust place in a society as result of transformation of custom of hospitality is defined.

Key words: trust, hospitality, mentality, consciousness.

УДК 316.2

В.В. ЩЕРБИНА

ОСОБЛИВОСТІ ПОСТМОДЕРНОГО СУСПІЛЬСТВА З ПОГЛЯДУ ЗАХІДНОЇ СОЦІОЛОГІЇ ПОСТМОДЕРНІЗМУ

У статті проаналізовано погляди провідних західних соціологів постмодерну щодо особливостей та рис постмодерного суспільства. Відзначається зокрема, його некерованість, непередбачуваність, плюральність, недетермінованість. У суспільстві збільшується роль культурологічного фактора. Людина втрачає чітку соціальну ідентифікацію, через що збільшується роль тіла як опори самоідентифікації та споживання.

Ключові слова: *постмодерн, соціологія постмодерну, З. Бауман, риси постмодерну, постмодерна особистість, постмодерне суспільство.*

Вихід постмодернізму в соціологію є дещо запізним порівняно з проникненням його в інші сфери знання й культури і достатньо суперечливим. Тривалий час ряд соціологів, переважно зарубіжних, працював у руслі постмодерністської тематики і методології, навіть не підозрюючи цього. Мова йде передусім про різнопланові інтерпретації сутності й образу постіндустріального суспільства. Попри саму розбіжність в термінології, виборі тематики та інтерпретації, західні соціологи одноставно декларують та обґрунтовують появу суспільства нового типу, яке суттєво відрізняється від попереднього.

Мета статті – здійснити критичний аналіз особливостей та рис постмодерного суспільства, виокремлених провідними західними соціологами.

Вітчизняна соціологія активно досліджує проблеми постмодернізму. Цьому зокрема сприяють переклади творів як класиків постмодерністської соціології Д. Белла, З. Баумана, Ж.-П. Ліотара, П. Бурдьє, А. Турена, Ж. Бодрійяра так і їх інтерпретаторів. Серед останніх можна назвати праці С. Леша “Соціологія постмодернізму” [1], В. Вельша “Наш постмодерний модерн” [2].

Проблематикою сутності постмодерну активно займається низка українських соціологів, зокрема: В. Бурлачук, Ю. Романенко, В. Судаков, В. Танчер та ін.

Постіндустріальне суспільство є лише іншою назвою постмодерного суспільства. Отже, теоретиків постіндустріального суспільства можемо з повним правом назвати постмодерністами, приєднавшись до думки В. Вельша [2] і деяких інших мислителів, у тому числі самих модерністів [3, с. 125–126], згідно з якою концепція постіндустріального суспільства є також і концепцією постмодерного суспільства.

Одним якщо не з перших, то найбільш помітних літературних джерел такого роду є концепція “активного суспільства” А. Етціоні.

Постіндустріальне (за його термінологією “активне”, бо автор акцентує увагу головним чином на здійсненні соціальних інновацій у такому суспільстві) постає як принципово новий тип суспільства не через різкий розрив, як у постмодерністів, а через більш повільну, хоч і незворотну, його трансформацію чи реконструкцію. Акцентує ж А. Етціоні головним чином на технологічних та інших об’єктивних передумовах його появи, на відміну від постмодерністів, які беруть до уваги головним чином відмінності в культурі та способі мислення.

Активний варіант постіндустріального (постмодерного) суспільства означає, що воно, на відміну від технократичного, само себе автономно, динамічно та плюрально перманентно видозмінює, ніби “переробляє”. Дещо інші терміни, але дуже близькі до цього самого змісту пропонує французький соціолог А. Турен, який визначає сучасне суспільство як таке, що “постійно працює над самим собою”.

Сам термін “постмодерне” суспільство, на думку деяких авторів, у тому числі В. Вельша, введений у науковий обіг американським соціологом Д. Рісманом (1958) у праці “Праця і дозвілля в постмодерному суспільстві” підтримав А. Турен. Проте значного поширення цей термін набув завдяки публікаціям Д. Белла “Поява постіндустріального суспільства” (1973) [3, с. 42].

Що стосується самого Д. Белла, то він окреслює контури постіндустріального суспільства переважно на основі появи технологій принципово нового типу, наприклад, інтелектуальних машин, пов’язаних з уже існуючими, а також принципово нових технології, форм праці та зайнятості. Постіндустріальному суспільству властиві, на його думку, примат теоретичного знання, поєднання норм і технології, а також принципово нові функції і практика планування й управління суспільними процесами. Д. Белл також прагнув довести, що постіндустріальне суспільство вже виникло і активно формується протягом близько 100 років шляхом всебічної технізації всіх його сегментів. Але зараз це відбувається, і в цьому полягає пафос історичного моменту, небувало активними темпами і в небачених раніше масштабах.

На думку ж В. Вельша, “наклеювання етикетки” постмодерного на постіндустріальне суспільство є хибною тезою. Те, що має спільний висхідний пункт, зовсім не обов’язково рухається в тому самому напрямі та тим самим темпом. Технологічна спільність постпромислового і постмодерного суспільства конкретно виявляється в цілком очевидній соціальній розбіжності (це знайшло відображення в подальшому в дещо поспішній їх ідентифікації також у Ж.-П. Ліотара). В цілому ж з принципової точки зору постмодерну суспільні цілі, зміст і спрямованість соціальних проектів тут мали принциповіше значення. Адже технократична спрямованість соціального проекту зайвий раз засвідчує

його раціоналістичний і абстрактно-логіцистський спосіб мислення, що в принципі нехарактерне для постмодернізму.

Не зовсім прийнятним не лише для постмодернізму, а й для всіх інших течій соціології є штучний розрив суспільства (виробництва, науки, технології, споживання, розваг тощо) і культури (художнього виробництва, культурного символізму, естетизації побуту та ін.). Це є принциповою характеристикою, що відображає різноспрямованість і несумісність ціннісних орієнтацій.

Саме тому постмодерне суспільство стає нездоланно плюральним. Проте така плюральність турбує соціологів різних напрямів і орієнтацій, у тому числі і явних та принципових противників постмодернізму, наприклад, Ю. Хабермаса. Він у принципі погоджується з Д. Беллом стосовно бачення ним майбутньої перспективи. Але зовсім не прагне зняття стверджуваної Д. Беллом принципової плюральності постмодерного суспільства і наполегливо пропонує як альтернативу такій плюральності введення поняття “життєсвіт” як такого сектора людської активності, де вказані суперечності знімаються. Як бачимо, тут пропонується деяка соціальна терапія подолання болісного розщеплення світу.

Досить поширеним серед постмодерністів, особливо тієї їх частини, яка спрямована на дослідження соціальних процесів, є звинувачення модерного суспільства в породженні “суспільства споживання”, тобто такого суспільства, в якому споживання стає визначальною передумовою, перманентним дієвим чинником і кінцевою метою будь-якої індивідуальної чи колективної суспільної активності. В цьому сенсі постмодерністи діють у рамках логіки, в якій одна риса відривається від інших, набуває самостійного чи навіть визначального значення, стаючи всезагальним експлікативним чинником. У разі виділення однієї сфери, причини, чинника чи фактора постмодерністи особливо акцентують на споживанні як потужному трансформаторі всіх суспільних відносин. Особливо помітно це в працях сучасного англійського соціолога З. Баумана. “Що постмодерна теорія повинна відкинути насамперед, – починає він свої міркування, – так це посилення на “організмичні” передумови, тотальну врівноваженість соціальних систем, їх принципову координованість і закриту на саму себе тотальність з належною мірою внутрішньої пов’язаності, погодженості чи нестримним прагненням до неї, поєднаними органічними внутрішньо між собою взаємозалежними зв’язками, спрямованими на їх подальшу ще більшу взаємну пов’язаність і рівновагу” [4, с. 118].

Фундаментальною властивістю постмодерної ситуації є абсолютна недетермінованість і глобальна невизначеність як щодо минулого, яке є лише штучною конструкцією, так і щодо майбутнього, яке є, в кращому випадку, марною надією, чи то лише соціологів, чи людства в цілому.

Отже, постмодерністська концепція суспільства може, і це в кращому випадку, бути задоволеною використанням таких понять як “система”, в її звичайному, ортодоксальному значенні, тобто як визнання

того простого факту, що ціле – більше його частин, а колективна дія помітніша і впливовіша за наслідками, ніж індивідуальна. Тому було б краще і продуктивніше взагалі відмовитись від поняття “суспільство”, маючи на увазі, що воно не позначає ніякої достатньо впорядкованої цілісності, а взяти на озброєння більш точний термін “суспільність”, “соціальність”, тобто такі поняття, які супроводжують, а не визначають апріорі соціальну модальність як діалектичну гру залежності та свободи.

З. Бауман стверджує, що постмодернізм долає “класичну” соціологію, вводячи в аналіз дію та її суб’єкта чи агента, а також його (суб’єкта, агента) “соціальні операції”, де соціальна ситуація стає територією взаємодії свободи і необхідності. В результаті такої трансформації дія стає можливою, осмисленою, ідентифікованою. Через мотивацію і прогнозування з’являється той життєвий проект або “справа життя”, завдяки чому діючі агенти через вибір свого проекту і протистояння проекту інших утворюють деяку мережу відносин, уступок, протистоянь і залежностей, завдяки чому суспільність самоконститується, із потенціального переходить у дійсний стан, тобто стає власне суспільством. Отже, соціабельність співіснування, само конституювання і самогрупування, самозбирання (selfassembly) займають, на думку З. Баумана, в постмодерністській концепції суспільства центральну роль, яку класична ортодоксія відводила “суспільству”, “нормативному порядку”, “групі” чи “соціогруповій структурі”, “соціалізації” і “контролю”. Тут, на нашу думку, наявне помилкове ототожнення сучасної, або “класичної” соціології виключно зі структурним функціоналізмом, а суспільства – із соціальним порядком, що зовсім не так.

У результаті таких передумов, фактажу та його осмислення постає певний образ постсучасного суспільства. Воно виглядає як складний комплекс, або внутрішньо впорядкована у своїх частинах система, найбільш суттєвими рисами якої є: непередбачуваність функціонування чи (та) смислу; відсутність контролю над нею якихось зовнішніх чи внутрішніх факторів або, щонайменше, неможливість чітко фіксувати чи однозначно їх описати [4, с. 124].

Постмодерна суспільність є органічним, а не механічним комплексом завдяки тому, що будь-яка доступна аналізу соціальність не є і ніколи не зможе бути деяким пов’язаним у своїх частинах цілим, назавжди упорядкованим завдяки існуванню якогось домінуючого фактора, будь-то історична особа, група, формальна організація чи якийсь знеособлений продукт типу ідеології, міфу, утопії, заклику, програми чи чогось іншого у цьому самому роді. Тобто суспільність, соціум, хоч і мають деяку видимість впорядкованості та поєднаності частин, тим не менше не має властивості бути завершеною організацією, особливо такою структурою, яка керується, управляється і направляється з одного або декількох обмежених у кількості центрів. Усупереч окремим відносно впорядкованим сегментам, суспільство як деяка тотальність є випадковим комплексом випадкових процесів, пов’язаних між собою випадковими

зв'язками і відносинами. Самі ж соціальні суб'єкти настільки відмінні між собою діями, засобами, можливостями й обставинами, що навіть окремо взятую соціальну ситуацію ніколи не вдається писати і пояснити повно і вичерпно. Елементи будь-якої ситуації для цього занадто зовнішньо і формально між собою пов'язані, занадто зайняті реалізацією власних намірів, планів і потреб, занадто байдужі один до одного і, нарешті, занадто незалежні у своїх діях [4, с. 128–132].

Перебільшення з одного боку тут породжують, негативно взаємно відображаючись, такі самі перебільшення з іншого боку. Така взаємна автономність означає, що суб'єкти, діячі, соціальні агенти лише частково об'єктивно і суб'єктивно залучені в одну і ту саму ситуацію та беруть у ній участь лише поверхово і в більшості випадків формально. Врешті-решт не лише тому, що не можуть повністю поєднати свої наміри і цілі, а й поділити чи об'єднати використовувані при цьому ресурси. Для них всі інші – не більш ніж сукупність можливостей і часткових обмежених перспектив, а також проблем, незручностей і всіляких обмежень. Ідеальна соціальна ситуація в цьому контексті для них така, де максимум можливостей і мінімум проблем, інакше кажучи, максимум прибутків і мінімум витрат. Власне, це дуже поширений трюїзм, який, між іншим, повторює формулу раціональної дії М. Вебера, лише сформульовану в більш пасивному, споглядальному чи пасивно-терплячому, навіть страдницькому вигляді. У такому образі соціальної взаємодії всі колективні, персональні чи формальні суб'єкти (агенти дії) виявляються дещо усіченими, узагальнено стандартизованими, де всі мають свій умовно половинчастий набір маленьких вигод, зисків, прибутків і побутово-домашніх перемог, а також власних безбарвних і посередницьких поразок і страждань. У такій мережі середньопересічних відносин і взаємодій виникає хронічно невизначений потік подій, ситуативно задана очевидність і зрозумілість яких приховує їх дійсний внутрішній зміст. Соціальні діячі в ній не можуть адекватно визначити суть чужих та власних дій; вони відчують себе маріонетками в чужій грі, сценариста і постановника якої вони не бачать, а прихованого і таємничого задуму не розуміють.

При цьому вони втрачають свою власну ідентичність, як і ідентичність своїх співдіячів. Їх дії видаються їм випадковими, необґрунтованими, невмотивованими, а тому чужими, агресивними і загрозливими. Наслідком такої взаємодії виступає така ситуація, коли власний життєвий проект (life project), тобто стабільна життєва орієнтація на зрозумілу перспективу, перманентна зрозуміла самоідентичність, стійке розуміння себе, ситуації та “інших” трансформується в нескінченне, стурбоване і невизначене самоконституювання незрозумілим навіть самому собі задумом, у незрозумілих обставинах і з малозрозумілою кінцевою перспективою.

За умов такої невизначеності, сумнівів і непевності єдиним зрозумілим, самоочевидним і доступним сприйняттям та усвідомленням із

цього соціального виявляється лише одне, найменш соціальне явище чи предмет – людське тіло і його природні потреби, спонуки, прагнення та імпульси. Воно відносно стабільне, його “життя” зрозуміле і очевидне, воно фактично і являє собою те саме життя, яке людина безнадійно прагне віднайти в соціальних актах, які при більш близькому розгляді виявляються зовсім і не життям, а скоріше деякою його фікцією. Водночас “життєвий проект” людського тіла визначений наперед і не лише в загальному досить туманному значеннях, а конкретно, у вигляді періодів чи фаз особистої біографії.

Ідентичність актора як суб’єкта дії постійно зазнає різнопланових впливів, не даючи змоги набуту чіткості, однозначності й адекватності своїй сутності на різних етапах реалізації задуму.

В принципі, така ідентичність могла б бути конструювана за наявності певного проекту, відповідного й адекватного поставленій меті, проте це неможливо через різноплановість окремих відрізків дій. Тому доводиться діяти методом “проб і помилок”. Суперечливість ситуації у зв’язку з цим посилюється ще й тим, що на кожному конкретному відрізку руху немає можливості звірити пройдений шлях із кінцевою метою через відсутність надійних критеріїв перевірки, особливо якщо мати при цьому на увазі такий інструмент або таку вимогу надійності вимірювання, як числовий вираз застосовуваних масштабів.

Це сильно підриває надійність і ефективність самоконституювання та (чи) самореалізації. Основна суперечність тут полягає в тому, що ефективність окремих епізодів дії не гарантує реалізації кінцевої мети; досягнення кінцевої мети не обов’язково передбачає (а скоріше – не гарантує) ефективності кожного дієвого епізоду чи доцільності кожного відрізка руху. Саме цим самоконструювання (ми будемо по можливості дотримуватися виразів самого З. Баумана) відрізняється від самопроекткування, як задум, проект та їх реалізація. В проекті не лише надто невиразно, розпливчасто окреслено задум, а й досить маловиразно проглядаються стани його реалізації. Тому, за З. Бауманом, немає ніяких підстав розглядати самореалізацію в поняттях розвитку, самовдосконалення, прогресу чи чогось у цьому роді. Єдине, що можна сказати в цьому випадку з достатньою певністю, що з особою відбуваються якісь зміни.

І знову таки доводиться і в цьому випадку звертатись до тіла. Саме в цій царині (у змінах тілесних форм, конститутивних ознак чи зовнішніх рис загальної людської фізіології) процес самоконституювання можна фіксувати, описати, виразити, закріпити й окреслити з достатньою упевненістю, точністю та очевидністю. З цих самих причин можна констатувати, що саме тілесні зміни досить часто, якщо не постійно, враховуються як цілі самоконституювання, так і критеріїв досягнутості їх на кожному окремому відрізку окремо взятого руху та життєвої траєкторії взагалі. Це саме є тим, що взагалі привертає увагу соціального довкілля, завдяки чому вони взагалі фіксують наявність та ідентичність

будь-якого окремо взятого суб'єкта дії. Тому не дивно, що культивування тіла привертає до себе куди більше уваги, ніж, наприклад, розвиток інтелекту чи вдосконалення духу, а наявність у побутовому (і не тільки) спілкуванні тематики щодо їжі, структури фізичних вправ, пошуків “свіжого” повітря, як також алкоголізму, наркоманії, вагітності, пологів тощо явно переважає всі інші. Завдяки цьому медицина як “завідувач” тіла, поряд із продуктовими магазинами, ресторанами, закладами швидкого харчування, стадіонами, фізкультурою, спортом, явно домінує в сучасному соціальному пейзажі. Тому різні “спеціалісти з тіла” поступово все більше витісняють з поля соціального впливу, орієнтації і настанов “спеціалістів з душі”, підпорядковуючи своєму впливу все більше аспектів людської поведінки: харчування, любовних стосунків, переконливих ціннісних орієнтацій, навчання, виховання тощо, в тому числі політику, державне і муніципальне управління, а зайняття тих чи інших посад все більше визначається сприйнятливою зовнішністю і тілесною досконалістю.

Церква, школи, університети та інші традиційні “заклади благопристойності” під тиском цих нових обставин поступово відходять на соціальну периферію.

Постійна неповна досяжність, а скоріше – повна недосяжність реальних цілей самоконститування, породжує необхідність у їх заміниках, тобто потребу в уявних цілях та уявних процесах і результатах їх досягнутості. Дешеві продовольчі субститути при цьому замінюють омріяну структуру харчування, дешевий одяг а pret (для повсякденного носіння) – елітне вбрання, штучний “елегантний” профіль дешевих автомобілів – іномарки, амбіційні із штучним аристократизмом “забігайлівки” – дорогі ресторани тощо. Тут і проглядається саме той аспект сучасної соціальної дійсності, котру постмодерністи іменують як сферу наслідування, субститути (замінників дійсних речей), симуляції і симулякрів. Реальний процес “вибору себе”, “самовизначення і самореалізації” замінюється тут їх порожньою видимістю, беззмістовною і формальною подібністю, символічною належністю і реалізацією. Тому, за З. Бауманом, немає ніяких підстав розглядати самореалізацію в поняттях розвитку, самовдосконалення, прогресу чи чогось у цьому роді. Єдине, що можна сказати в цьому випадку з достатньою певністю, що з особою відбуваються якісь зміни.

Свобода вибору тут підміняється схожою і повторюваною різноманітністю пропорцій того самого, а можливість самореалізації – метушливою активністю безглуздої повсякденності одного й того самого.

Реальна доступність при цьому підміняється видимістю вибору, насолода – задоволенням, кохання – сексом, сенс життя – удаваною різноманітністю пустопорожніх форм активності, людське призначення – накопиченням непотребу з іноземних магазинів секонд-хенду (дешевих товарів).

Ілюзорна доступність речей і товарів породжує “порожні” потреби, штучно викликана ненаситність задоволення якими перетворює формальну

свободу споживання в реальну залежність від виробника та продавця, тобто одночасно і від виробництва, і від ринку. В цій частині соціальна теорія постмодернізму виглядає як критика існуючої повсякденності без представлення продуктивного проекту трансформації повсякденності. Критика як більш проста розумова операція тут явно переважає над “соціальним конструюванням”.

Висновки. Отже, основними рисами постмодерну є такі. Постмодерне суспільство, на відміну від модерного, само себе автономно, динамічно та плюрально перманентно видозмінює, ніби “переробляє”. Постмодерне суспільство стає нездоланно плюральним. Важливим фактором трансформації всіх суспільних відносин постмодерністи вважають споживання. Фундаментальною властивістю постмодерної ситуації є абсолютна недетермінованість і глобальна невизначеність як щодо минулого, яке є лише штучною конструкцією, так і щодо майбутнього. Постмодернізм долає “класичну” соціологію вводячи в аналіз дію та її суб’єкта чи агента, а також його (суб’єкта, агента) “соціальні операції”, де соціальна ситуація стає територією взаємодії свободи і необхідності.

Суттєвою рисою постмодерну є його непередбачуваність. Тобто суспільність, соціум, хоч і мають деяку видимість впорядкованості та поєднаності частин, тим не менше не має властивості бути завершеною організацією, особливо такою структурою, яка керується, управляється і направляється з одного або декількох обмежених у кількості центрів. Соціальні діячі втрачають свою власну ідентичність, а також ідентичність своїх співдіячів. Їх дії видаються їм випадковими, необґрунтованими, невмотивованими, а тому чужими, агресивними і загрозливими.

За умов такої невизначеності, сумнівів і непевності єдиним зрозумілим, самоочевидним і доступним сприйняттям та усвідомленню із цього соціального виявляється лише одне, найменш соціальне явище чи предмет – людське тіло і його природні потреби, спонуки, прагнення та імпульси. Тому різні “спеціалісти з тіла” поступово все більше витісняють з поля соціального впливу, орієнтації і настанов “спеціалістів з душі”, підпорядковуючи своєму впливу все більше аспектів людської поведінки

Список використаної літератури

1. Скот Леш. Соціологія постмодернізму / Леш Скот ; [пер. з англ. Ю. Олійник]. – К. : Кальварія, 2003. – 343 с.
2. Вельш В. Наш постмодерний модерн : пер. з нім. / В. Вельш. – К. : Альтерпрес, 2004. – 323 с.
3. The Postmodernism reader. Foundational Texts / ed. by M. Drolet. – London ; New York : Routledge, 2004. – 332 p.
4. Bauman Z. Intimation of Post modernity / Z. Bauman. – London : Routledge, 1992. – 187 p.

Щербина В.В. Особенности постмодернистского общества с точки зрения западной социологии постмодернизма

В статье анализируются взгляды ведущих западных социологов постмодерна относительно особенностей и черт постмодерного общества. Отмечается, в частности, его неуправляемость, непредсказуемость, плюральность, недетерминированность. В обществе увеличивается роль культурного фактора. Человек теряет четкую социальную идентификацию, в связи с чем увеличивается роль тела как опоры идентификации и потребления.

Ключевые слова: *постмодерн, социология постмодерна, З. Бауман, черты постмодерна, постмодерная личность, постмодерное общество.*

Shcherbina V. Features of post-modern society in terms of Western sociology of postmodernism

This article analyzes the views of leading western sociologists about the characteristics of postmodern traits and postmodern society. There is, in particular, its uncontrollability, unpredictability, the plurality, nondetermination. In a society increases the role of cultural factors. Man loses a clear social identity, a role that increases the body, as bearing the same identification and consumption.

Key words: *postmodernism, sociology, postmodernism, Zygmunt Bauman, the features of postmodernism, postmodern identity, postmodern society.*

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬСТВА

УДК 316.334.55

О.А. КОЗУБ

СТАНОВИЩЕ ФЕРМЕРІВ НА ТЛІ РЕЗУЛЬТАТІВ АГРАРНОЇ РЕФОРМИ

У статті наведено результати соціологічної діагностики соціальних наслідків аграрної реформи в Україні стосовно такої групи селян – виробників сільськогосподарської продукції, якими є фермери. Доведено, що фермерство – це нова економічна група на селі, яка створила в ньому новий виробничий уклад, новий тип господарювання. В цілому ця група поступово нарощує свою економічну потужність, підносить рівень досягнень і життя.

Ключові слова: село, сільський соціум, фермери, аграрна реформа.

Аграрна реформа, зламавши колективістський тип господарювання на землі, впровадила новий тип – приватнопідприємницький, на засадах якого виникли відповідні організаційні форми виробництва. Нині в АПК України існують два головні типи господарювання – підприємницький і класичний селянський. Є й третій тип – колективістський, що реалізується в державних сільськогосподарських підприємствах та в колективних господарствах, які не реформувалися так, як того вимагали нормативні документи, а розпаювали землю суто формально.

Але дослідження 2007 і 2011 рр., здійснені творчим колективом, у яких брав участь автор, на базі Інституту соціології НАН України, показали, що стан основних верств сільського населення суттєво змінився [1; 2].

Мета статті – продіагностувати на підставі досліджень вплив аграрної реформи на соціальний стан сучасного села, економічні відносини між різними верствами населення на селі, загальний соціально-психологічний клімат в межах сільського соціуму.

На засадах підприємництва нині існують недержавні аграрні, особисті селянські та фермерські господарства. Першу форму утворили селяни-пайовики (колишні колгоспники), котрі при реформуванні КСП зі своїми земельними та майновими паями вийшли з них, створивши кооперативи або передавши ці паї в оренду приватній особі, яка бралася за справу створення свого господарства.

Сільськогосподарські кооперативи – організаційна структура виробництва, що створена селянами-пайовиками, котрі, об'єднавши свої земельні наділи, спільно створили господарський двір, виробництво,

обрали керівника і стали повноправними членами такого господарства. В їх особі поєднався власник і працівник – виробник. Якщо в приватно-орендному підприємстві роботодавцем є його власник, то в кооперативі – самі його організатори, оскільки, об'єднавшись і створивши своє господарство, двір, вони забезпечили собі й робочі місця. Щоправда, поточне регулювання цих робочих місць здійснюють керівники та спеціалісти.

Слід зазначити, що такі кооперативи відрізняються від аналогічних організаційних форм сільгоспвиробництва в Західній Європі, де інший тип кооперації, він не несе в собі жодних характерних рис колгоспу, спілки. Там сільгоспокооператив організаційно ґрунтується на тому, що кожен працює на своєму полі та власною технікою, а продукцію реалізує спільно з іншими. Кооператив може також допомагати окремому господарю технікою, міндобривами, послугами та порадами спеціалістів тощо. Таким чином, західноєвропейський сільгоспокооператив не має спільного поля, на якому його члени працювали б разом.

Фермерський організаційний тип господарювання охарактеризуємо нижче. Особисті селянські господарства – це так зване дрібне (мале) виробництво. За радянських часів їх називали підсобними або присадибними господарствами селян. Ці господарства виявляли неабияку ефективність. Сьогодні особисті селянські господарства виробляють 70–80% сільгосппродукції. За умов суворої економічної кризи, занепаду, а потім і розорення колективних сільгосппідприємств вони не знали спаду виробництва і цим дуже допомогли уникнути масового голоду в Україні.

Матеріально-організаційною основою особистого селянського господарства є садиба, двір, земельні ділянки, сіножаті, пасовища, будівлі, техніка. У цьому виробництві й досі переважає ручна праця, виконувана в основному силами сім'ї.

Звичайно, процес трансформації особистих селянських господарств не простий і не короткочасний. На який історичний термін він розтягнеться ніхто не знає. Сьогодні ж особисті селянські господарства відіграють на селі не лише економічну, а і соціальну роль. Зокрема, вони поглинають значну кількість безробітних і тим самим “пом'якшують” проблему зайнятості на селі. Втративши офіційне місце роботи, селянин залишається працювати у своєму господарстві, і тим самим забезпечує себе робочим місцем, прогодовує сім'ю, ще й частину продукції везе на продаж. Так селянство виручає реформаторів, країну й споживача. Значно потерпаючи від реформ і будучи їх об'єктом, воно разом з тим продовжує залишатися їх опорою й ресурсним донором, адже, за деякими підрахунками, за часи незалежності шляхом диспаритету цін і бартеру з села вимито майже 110 млрд грн. Показовими є й такі статистичні дані: з 7,8 млн працездатних мешканців села в агроформуваннях зайнято лише 2,3 млн, безробітними є 1,6 млн. Отже, цілісну селянську масу реформа роздробила.

Фермерський виробничий уклад вирізняється не лише організаційно, культурою виробництва, а і пріоритетами господарської стратегії. Остання

ґрунтується на вільному підприємництві господаря, в особі якого поєднуються власник, спеціаліст, організатор виробництва, підприємець, робітник і селянин. Отже, фермер – людина-універсал, а його господарство – суто підприємницьке господарство, яке виробляє продукцію на продаж з метою отримання прибутку. Як власник фермер будує своє господарство (ферму) на своїй або орендованій землі. Універсальна діяльність вимагає від нього багатогалузевих знань, всебічних умінь, багатограних, багатовекторних відносин.

До 1996 р. існувало стрибкоподібне збільшення кількості фермерських господарств, але вже з 1997–1999 рр. справа загальмувалася, оскільки фермерство зіткнулося з ресурсною неспроможністю держави на його підтримку.

Багато хто з фермерів-початківців зрозумів, що не впорається з цим, бо не вистачає знань і умінь. Тому процес створення і формування фермерських господарств увесь час супроводжувався розпадом частини створених.

Зокрема, за перші п'ять років розгортання фермерського руху перестали існувати майже п'ять тисяч господарств. Сьогодні їх розпад продовжується.

Фермерські господарства загалом нарощують валовий випуск сільгосппродукції як рослинницької, так і тваринницької, хоча й нерівномірно. Швидше збільшується виробництво продукції рослинництва. Збільшується частина фермерської продукції і в її загальнонаціональному обсязі, проте вона ще незначна (3,5%). Це свідчить про те, яким не вигідним для фермерів є тваринництво.

Багато питань становлення фермерства в країні не вирішені й дотепер. Серед них – цінова й технічна політика держави, а також фінансова підтримка фермерських господарств з її боку. Цінова політика недосконала. Вона відбивається на фермерах, як і на всьому сільському господарстві, диспаритетом цін між промисловою і сільгосппродукцією на користь першої. Це призводить до того, що лівова частка зароблених сільгоспвиробниками коштів потрапляє до посередників, перекупників. У багатьох же фермерів внаслідок таких цінових розбіжностей катастрофічно зменшується обіговий капітал, якого не вистачає на відтворення господарства, виплату податків, придбання обладнання, добрив тощо. Вони змушені вдаватися до банківських кредитів і потрапляють в залежність ще й від банків, оскільки держава надає надзвичайно слабку фінансову допомогу для виплати кредитів.

Придбання фермерами потрібної техніки лише за власний кошт – це теж один із чинників, що сприяє їх розоренню і призводить до банкрутств. Тому багато з них залишаються без власної техніки, яку або орендують, або купують на кілька господарств, до того ж далеко не завжди нову. Зрозуміло, без своєї техніки і без належної державної підтримки вести фермерське господарство надзвичайно важко. Дійсно, за таких умов лише ентузіасти можуть переборювати труднощі.

Отже, фермерський виробничий уклад – особливий. На тлі плюсів, і мінусів аграрної та земельної реформ він вирізняється відвертим підприємництвом, особливим типом виробника і проблемами свого становлення. Це ще не усталений тип сільгоспвиробництва. Економічна група, що його здійснює, теж ще не повністю консолідована й усталена, бо чимало фермерських господарств розпадаються. Однак вона діє не лише в сфері виробництва, а й за його межами, безпосередньо впливаючи на сільську територіальну спільноту, спосіб її життєдіяльності, соціальну структуру, відносини.

З аналізу фермерського виробничого укладу, що ґрунтується на підприємстві, впливає необхідність комплексної характеристики фермерів як економічно і соціально активної групи. Щоб здійснити таку характеристику, потрібна низка економічних, психологічних, соціологічних досліджень усього комплексу параметрів фермерських господарств; виробництва, особливостей способу життя, громадської та політичної діяльності цього типу ефективного власника на селі. Та й сам “портрет” фермера як багатофункціонального актора вимагає того, щоб дослідники бачили і аналізували його у багатьох вимірах. Адже ця група володіє, використовує і розпоряджається чималим національним багатством України (насамперед землею), яке обертає на свої капітали. Цим вона відособлюється від інших економічних груп села, з якими вступає у дедалі гострішу конкуренцію.

Зокрема, найпершим стратегічним конкурентом фермерів виступає група власників приватно-орендних і великих приватних підприємств, що вже демонструють тенденцію до “латифундизму” – створення потужних агротехнічних комплексів шляхом злиття промислового й аграрного капіталів, з якими малопотужним фермерським господарствам неможливо конкурувати. Це стимулює прагнення фермерів до виробничої кооперації або ж до збільшення економічної потужності власних господарств через оренду селянських паїв, згодом через купівлю землі.

Слід зазначити, що фермери – це люди, які стали підприємцями не спекулятивно-посередницьким шляхом, а виробничим; це підприємці-виробники. Безпосереднім підтвердженням цього є відповіді фермерів на запитання анкети: “Ваше господарство виробниче чи сервісне (обслуговуюче)?”: виробниче – 87,6%; сервісно-виробниче – 9,9%; сервісне – 0,8%.

За формою організації переважають господарства сімейного типу (43,8%). Далі йдуть сімейно-орендні господарства – 29,8%; індивідуально-одноосібні – 18,2%; кооперовані – 6,6%.

За критерієм економічної вигідності розташування господарства респонденти дали такі відповіді: віддаленість його від міста (головного покупця і споживача фермерської продукції) влаштовує 57,0%; влаштовує не повною мірою – 22,3%; не влаштовує – 12,4%; стан під’їзних шляхів незадовільно оцінили 12,4% респондентів; влаштовує не повною мірою – 25%; повністю влаштовує – 43,8%. Мати краще енергопостачання бажала б

майже п'ята частина опитаних. Не мають з ним особливих проблем 38,0% респондентів; мають проблеми – 30,6%.

Придбання техніки і новітніх технологій – найактуальніша для фермерів проблема. Задоволених рівнем технічного забезпечення виявилось лише 19% опитаних; вдоволених не повною мірою – 42,1%; повністю не вдоволених – 28,1%. Анкета передбачала конкретизацію відповідей на це запитання шляхом з'ясування того, яку саме техніку мають респонденти в своїх господарствах. Виявилось, що міні-техніка є в наявності в парку 63,3% господарств, комбайн і трактор – 62%, вантажна машина – 65,3%, мотокосилка, сівалка – 55,4%, знаряддя (плуг, культиватор та ін.) – 80,2%, легковий автомобіль – 25,65%, поливальні пристрої, насосні установки – 19,8%, комп'ютер, факс – 12,4%.

У господарствах стали використовувати волів і коней, 16,5% опитаних мають їх на своїх фермах. Однак, більшість таких власників вдаються все-таки не до використання волів і коней, а до оренди техніки або до кооперації стосовно її придбання та застосування на ланах. Отже, 27,3% опитаних орендують техніку на постійній основі; 36,4% – зрідка; 30,6% – кооперуються у цій справі. Звичайно, вартість цієї оренди влаштовує далеко не всіх. Для 25% таких орендарів вона занадто висока, 19,8% вона водночас і влаштовує, і не влаштовує, а 19% – влаштовує.

Цікавими є дані про використання фермерами такої робочої сили, як члени сім'ї, батьки, родичі, наймані працівники. Усі вони можуть працювати у фермера постійно, тимчасово або разово (виконувати окремі доручення, роботи). За даними дослідження, по-перше, фермерські господарства містять у собі деякі риси одноосібних селянських господарств, і насамперед, схильність до використання “домашньої” робочої сили. У цих господарствах члени сімей фермерів частіше працюють на постійних, аніж непостійних засадах. Щодо використання “сусідської” робочої сили, то приблизно в 2,5 рази переважає фактор тимчасовості, непостійності над постійністю зайнятості.

По-друге, фермер, як і класичний селянин, прагне використовувати своїх родичів як найдешевшу і найменш вимогливу робочу силу, яка може працювати за будь-яких умов, не висуваючи своїх вимог до нього як господаря і власника. Крім того, ці працівники потребують менше контролю і витрат на забезпечення їх як робочої сили (обслуговування, рівень заробітної плати та ін.). Також родичі дають змогу створити колективний управлінський інтелект.

По-третє, мабуть, далеко не в усіх фермерських сім'ях склалася трудова традиція наслідування батьків дітьми, бо 14% опитаних заявили, що їм їхні сини та доньки в господарстві не допомагають. Факт професійно-трудового розриву між поколіннями, безумовно, займає вагоме у цьому плані місце.

Згідно з опитуванням, 83,5% фермірів вдаються до найму працівників.

За умов постійного найму працівників діють 41,3% фермерів, на сезонні роботи наймають робочу силу 34,7%, в разі випадкової потреби –

9,1%, за орендним договором – 5%. Потреба фермерських господарств у додатковій робочій силі: 34,7% з них потребують механізаторів; 24,8% – різноробочих; 24% – правознавців; 12,4% – агрономів. Далі йдуть: бухгалтер (рахівник) – 9,1%; сторож (охоронець) – 7,4%; овочівник – 6,6%; доярка, свинарка – 5,0%; тваринник – 1,7%. Як бачимо, потреба в робочій силі для тваринництва на останньому місці. Хочемо звернути увагу на те, що на другому місці потреби в працівниках опитані зазначили різноробочого. Різноробочий здатний виконувати якісно різні види роботи, що є дуже важливим для фермерського господарства, особливо невеликого за розміром, а й дає господареві змогу зекономити на робочій силі, бо універсал заміняє собою кількох працівників. Крім того, за умов неналагодженості сервісу в АПК фермера значною мірою рятує цей тип робітника.

Стан взаємодії двох вищезазначених тенденцій у фермерському виробничому укладі в дослідженні обстежувався за допомогою запитань анкети. Дослідників цікавила передусім оцінювання фермерами міри оптимальності (за фізичним розміром та економічним потенціалом) своїх господарств, бо це оцінювання давало імпульс до двох дій: розширення (збільшення) чи зменшення господарства. Розподіл відповідей на це запитання виявився таким: вважають своє господарство оптимальним – 44,4% фермерів; не вважають таким – 36,4%; не думали про це – 13,2%. Однак з тих респондентів, хто не вважає своє господарство оптимальним, планують 43,8% його розширювати, 22,3% – тільки дещо змінити в його структурі, лише 1,7% – зменшувати, 11,6% – вагалися з відповіддю, бо очевидно, не визначилися з тим, що робити. Як бачимо, переважають плани до розширення господарств. За рахунок чого це можна здійснити? Поки що є два шляхи: реальний і очікуваний. Перший уже здійснюється шляхом оренди земельних паїв селян. За даними дослідження, середній розмір орендованої фермерами землі становить 291,6 га на господарство. За рахунок оренди з'явилися великі фермерські господарства, що обробляють до 3 тис. га землі. Середній розмір своєї землі на фермерське господарство становить максимум 105 га.

Другий шлях розширення фермерських господарств поки що стримується мораторієм на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення, за продовження якого виступила Асоціація фермерів і приватних землевласників України, хоча за даними нашого дослідження, 19% опитаних фермерів його не підтримують. Загалом фермери підтримують ті політичні сили, які обстоюють позицію упровадження не стихійного (“вільного”), а чітко регульованого законами і державою земельного ринку. Проте плани на купівлю-продаж землі будуються. На запитання “Чи плануєте Ви збільшувати свою земельну ділянку?” 51,2% опитаних відповіли “планую”; 22,3% – “не планую”; 24% – “важко відповісти: життя покаже”. Отже, розподіл намірів на реалізацію цих планів такий: 31,4% опитаних заявили, що вони будуть поки що утримуватися від своєї участі в цьому ринку; 28,1% – одразу ж спробують

купити певну кількість землі; 20,7% – не збираються ні купувати, ні продавати свою землю, бо їй поки що їм достатньо для ефективного господарювання; 3,3% мають намір продати певну частину земельного наділу; 0,8% – продати весь наділ.

У таблиці подано відповідь фермерів на запитання: “Ким же Ви є, на Вашу думку?”

Таблиця

Соціально-економічний портрет фермера

№ з/п	Варіанти відповідей	%
1	Фундатор нового сільськогосподарського укладу, нового способу життя	49,6
2	Ентузіаст, котрий ціною неймовірних зусиль долає всякі перепони, щоб самостійно господарювати	47,1
3	Орендар селянських земельних паїв, роботодавець	38,0
4	Невтомний трудівник, заручник роботи	33,9
5	Носій нових виробничих відносин і трудової етики на селі	29,8
6	Представник сільських підприємств	28,1
7	Затиснутий всілякими негараздами, підзаконними актами й інструкціями, свавіллям чиновництва годувальник країни	22,3
8	Взірець універсального господаря для селянина	19,8
9	Помічник селянина	17,4
10	Стабілізатор сільської громади, нової структури села	13,2
11	Новий куркуль	8,3
12	Майбутній поміщик	4,1

Висновки. Отже, фермерство як нова економічна група на селі створила в ньому новий виробничий уклад, новий тип господарювання. Можливо, її ще не варто вважати усталеним, монолітно цілісним, внутрішньо стабільним утворенням, бо, з одного боку, чимало фермерських господарств розпадаються, а з іншого – багато невирішених проблем, з якими стикається фермерський рух, гальмують його. Проте в цілому ця група поступово нарощує свою економічну потужність, підносить рівень досягнень і життя. В найближчі роки 45,5% опитаних планують досягти розміру щомісячної заробітної плати на одного працівника від 500 до 1 тис. грн, 15,7% – 1–1,5 тис. грн, 3,3% – 1,5–2 тис. грн, 1,7% – 2,5 тис. грн і більше. Щоправда, третина опитаних сподівається забезпечити заробіток до 500 грн.

Структурно-організаційно економічна потужність фермерів поділена регіонально на основі місцевого кооперування, яке розвивається ще надто повільно. Відзначимо, що економічна активність цієї групи визначає й її соціальну активність. Більше того, фермерство оформило себе і як соціальну групу, елемент соціальної структури села. Діючи в цій структурі, воно сприяє інтеграції села в процес формування громадянського суспільства в Україні.

Список використаної літератури

1. Баланівський М. Аграрна реформа в Україні (соціологічна діагностика) / М. Баланівський, О. Гончарук, В. Чигрин. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2007. – 572 с.
2. Соціальний захист сільського населення України : науковий звіт. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2011. – 182 с.

Козуб А.А. Положение фермеров на фоне результатов аграрной реформы

В статье приведены результаты социологической диагностики социальных последствий аграрной реформы в Украине относительно такой группы крестьян – производителей сельскохозяйственной продукции, которыми являются фермеры. Доказано, что фермерство – это новая экономическая группа на селе, которая создала в нем новый производственный уклад, новый тип ведения хозяйства. В целом эта группа постепенно наращивает свою экономическую мощь, поднимает уровень достижений и жизни.

Ключевые слова: село, сельский социум, фермеры, аграрная реформа.

Kozub A. Statute of farmers on background of results of agrarian reform

In the article results over of sociological diagnostics of social consequences of agrarian reform are brought in Ukraine in relation to such group of peasants – producers of agricultural produce, that are farmers. It is well-proven that farming is a new economic group on a mud flow, that created in him the new productive mode, new type of menage. On the whole this group grows the economic power gradually, lifts the level of achievements and life.

Key words: village, rural society, farmers, agrarian reform.

УДК 316.472.42

Л.О. ПЕТРЕНКО

ГЕНДЕРНЫЕ РОЛИ КАК УСЛОВИЕ ВОЗНИКНОВЕНИЯ АДДИКТИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ И НАСИЛИЯ

В статье проводится анализ причин и условий возникновения зависимости и насилия в гендерных отношениях, дается общая характеристика социальных ролей участников гендерных отношений, определяются основные виды и признаки социальных ролей участников гендерных отношений, а также характер влияния социальных ролей участников гендерных отношений на возникновение явлений зависимости и насилия в гендерных отношениях.

Ключевые слова: *социальная роль, зависимость, насилие, гендерные отношения, эмоциональная зависимость, экономическая зависимость, социальная роль матери / отца, социальная роль мужчины / женщины, социальные роли в профессиональной сфере.*

Статусы женщины как участника гендерных отношений, в отличие от статуса мужчины, в социуме достаточно часто определяется ее положением в личной, семейной сфере. Женщина, находящаяся в зарегистрированном и гражданском браке, либо женщина, находящаяся в длительных стабильных отношениях, признаются в обществе как социально успешные, “нормальные” женщины. Женщины же незамужние либо же женщины без постоянного спутника жизни считаются ущербными, их называют “синим чулком”, про них думают: “Наверное скверный характер, не смогла удержать мужчину, возомнила себя “принцессой” и т.д.”. В любом случае “свободный” статус женщины рассматривается не как нейтральный факт, а как своеобразная оценка ее личных качеств. При чем ее успехи в деловой, профессиональной сфере в этом случае никак не компенсируют ее неудачи в личной, это рассматривается как неизбежная необходимость женщины самой зарабатывать себе на хлеб, сублимировать свою нереализованную женскую энергию в работу. Ее увлеченность своим делом, работа по 12 часов в сутки, командировки и занятость по выходным вызывают лишь сочувствие со стороны окружающих, ведь женщине больше нигде себя реализовать: мужа, детей, семьи, любовника нет.

Таким образом, получается, что главное предназначение женщины заключается в создании семейного очага, рождении детей и служении мужчине. Все другие ее социальные функции как бы нивелируются, считаются побочными. Поиск пресловутой “половинки” превращается в смысл жизни женщины. Мало того, что женщине почему-то внушают, что она не цельная личность, а безлика половинка, ей еще навязывают идею, что ее главная задача – еще и найти эту самую вторую “половинку”, чтобы не быть неполноценной.

С другой стороны, поиск спутницы жизни для мужчины не является первоочередной задачей в жизни, мужчины ставят перед собой вполне материальные цели: построить карьеру, обзавестись жильем, автомобилем и другими мужскими игрушками (крутой мобильный телефон, дорогие часы, запонки и др.).

Таким образом, получается, что мужчина в обществе имеет более основательный (солидный) социальный статус, нежели женщина. В первую очередь, мужчину воспринимают как личность, а уж потом интересуются его семейным положением (успехами в личной жизни). Женщина же воспринимается как хранительница очага, а уж потом как личность.

Исходя из вышеизложенного, следует, что социальные роли мужчины и женщины, признанные обществом, определяют их дальнейшее взаимодействие в гендерных отношениях.

Изучением причин и условий возникновения зависимости и насилия в гендерных отношениях занимались такие философы, как Э. Дюркгейм, Т. Парсонс, К. Поппер и др. Социально-психологические аспекты зависимости и насилия в гендерных отношениях были выявлены и проанализированы в трудах В. Райха, З. Фрейда, К. Хорни, Г. Юнга. Социокультурные аспекты зависимости и насилия в гендерных отношениях нашли свое отражение в работах Г. Маркузе, Э. Фромма. Вопросы экономического насилия были разработаны в трудах Г. Беккера, Ж. Мишле, и др. В современной научной литературе тема зависимости и насилия отображена в работах Р.Г. Апресяна, А.Э. Воскобойникова, В.Е. Кагана, А.А. Гусейнова, Г.Г. Силласте, В.А. Ситарова и др.

В статье использованы следующие методы исследования: анализа и синтеза, индукции и дедукции, метод терминологического анализа.

Цель статьи – определение причин и условий возникновения зависимости и насилия в гендерных отношениях, анализ основных социальных ролей женщины и мужчины в контексте их влияния на возникновение явлений зависимости и насилия в гендерных отношениях.

Рассмотрим каждую из социальных ролей женщины и мужчины как участников гендерных отношений.

Социальная роль матери закладывается в сознание женщины практически с детского возраста. Женщине природой заложено быть матерью (кстати, природой заложена не обязанность, а возможность стать матерью), и уже с раннего детства в семье и обществе формируется установка женщине стать матерью – родить ребенка. Таким образом, таинство рождения ребенка низводится до уровня выполнения какого-то долга обществу.

Выполнив самую главную миссию, женщина опять попадает в ловушку дальнейших требований к ней общества. После рождения ребенка к женщине предъявляются новые требования: быть хорошей матерью, воспитывать, заботиться о малыше и его отце. Социальная же составляющая жизни женщины в этом случае отходит на второй план. Находясь в декретном отпуске, женщина сразу же попадает в несколько

видов зависимости: экономическая (она ухаживает за ребенком не может работать, соответственно, все денежные потоки идут от мужчины, который определяет сколько и когда женщина получит денег на ребенка и на себя), эмоциональная (женщина после родов находится в специфическом эмоциональном состоянии, которое требует от мужчины заботы и понимания, а он далеко не всегда может оказать ей необходимую поддержку; кроме того, женщина также испытывает постоянную нехватку времени, поскольку уход за маленьким ребенком занимает практически все ее свободное время).

С другой стороны, социальные обязанности отца выглядят менее обязательными, нежели обязанности женские. Во-первых, для мужчины рождение наследника не является первоочередной задачей в жизни, на первом месте у него стоит профессиональный рост и самоопределение. И только по достижении этих целей, как правило, у мужчины появляются мысли о создании семьи и рождении ребенка. С другой стороны, мужчина-холостяк – образ весьма привлекательный в обществе, и, может, поэтому мужчина не спешит обзаводиться семьей и ребенком, то есть общество не выдвигает мужчине обязательного требования стать мужем и отцом (в отличие от женщины).

Во-вторых, основная роль отца состоит в материальном обеспечении ребенка и жены. Обычно мужчина также занимается воспитанием ребенка, но это, как правило, занимает гораздо меньшее количество времени, нежели у женщины (это объясняется тем фактом, что мужчина после тяжелого трудового дня не может уделять много времени ребенку, остаются лишь выходные). Таким образом, отцовство на карьеру и образ жизни влияет гораздо в меньшей степени, чем материнство.

Следующая важная социальная роль участников гендерных отношений – это роль супруга (-и). Здесь опять-таки отношение общества к данной роли отличается касательно мужчины и женщины. Как уже было сказано, для женщины роль жены считается своего рода “дипломом о жизненной состоятельности”, то есть если женщина замужем, значит с ней все в порядке, если нет – то не совсем. Опять-таки, с детства женщине читают сказки о Золушке, которая встретила прекрасного принца и потом с ним жила долго и счастливо. Сказка о царе Салтане также подчеркивает важность для женщины состояться как жена и мать, то есть “родить для батюшки царя богатыря”, а не остаться “ткачихой” или “поварихой”. Белое платье и фата, семья и дети – вот о чем мечтает каждая девушка, далеко не всегда осознающая, какая ответственность стоит за этим шагом. С 18 лет девушка настроена на встречу со своим потенциальным женихом и мужем, вместо того, чтобы подумать, какая профессия лучше раскроет ее способности и таланты, как решить жилищный вопрос, какие у нее хобби и увлечения. Решение всех этих вопросов девушка (женщина) часто возлагает на будущего супруга, который придет и облагодетельствует ее. Да, исторически мужчина всегда исполнял роль кормильца в семье, но это тем не менее не снимает с женщины ответственности за развитие своей жизни и не означает возложение ее на мужчину. Более того, у мужчины далеко не

всегда есть желание и возможность нести ответственность за чужую жизнь (ему бы со своей справиться), пусть и его супруги, любимой женщины. И в конце концов, у мужчины могут быть периоды временных трудностей (в том числе финансовых), в этом случае самостоятельная женщина может оказать мужчине необходимую поддержку, за которую потом мужчина будет ей очень благодарен. С другой стороны, женщина, находящаяся полностью под опекой мужчины в период жизненных катаклизмов не только не сможет помочь своему партнеру, но также и себе (партнеры вместе “пойдут ко дну”).

Другой крайностью является эмансипированная, самостоятельная женщина, для которой семья стоит на втором или на двадцать втором месте после работы и профессиональной самореализации. В такой семье женщина уделяет мужу и ребенку ровно столько времени, сколько остается после решения всех рабочих вопросов. Приготовление пищи, стирка, уборка и воспитание ребенка перекладываются на плечи наемных работников: гувернантки, домработницы и др. Такая постановка вопроса в принципе современная и модная, однако, во всем хороша мера, и если ребенка фактически воспитывает чужой человек, то когда он вырастет, эмоциональная привязанность будет на стороне няни, а не мамы. А вкусный ужин, приготовленный домработницей, но не женой, только утолит чувство голода, а не вызовет благодарности со стороны мужчины за заботу о нем.

Социальная же роль супруга предъявляет к мужчине далеко не такие жесткие требования. Во-первых, мужчина не спешит переходить из холостого положения в женатое. Как уже было отмечено, до этого он решает другие важные для него задачи.

Когда же мужчина решает создать семью, он выбирает женщину, наиболее подходящую для роли “хранительницы очага”, то есть спокойную, заботливую, нежную, внимательную, чуткую. Бизнес-леди имеет гораздо меньше шансов на замужество, поскольку она так же, как и мужчина, ставит на первое место свое собственное развитие, а не служение мужчине. Таким образом, мужчина в браке получает некие бонусы: за его благосклонность к жене и материальное обеспечение семьи супруга отвечает любовью и заботой о нем, что проявляется в эмоциональной поддержке в период трудностей (в работе, здоровье, личностных переживаниях), создание уютного и комфортного климата в доме (например, встреча дома после работы горячим ужином, поддержка чистоты и красоты жилища, надлежащий уход за его личными вещами и т.д.), и наконец, основная нагрузка по воспитанию потомства возлагается на супругу. Таким образом, обществом уже давно зафиксирован список обязанностей женщины в брачных отношениях, в то время как к мужчине перечень требований в супружеской жизни точно не обозначен. Считается, что мужчина должен заботиться о материальном благосостоянии семьи и вносить посильную лепту в воспитание детей. Здесь следует отметить, что нигде не зафиксирован объем материального обеспечения, которое должно поступать в семейный бюджет со стороны мужчины, а к количеству

времени, затрачиваемого на воспитание потомства, опять-таки нельзя предъявлять чрезмерные требования, поскольку это напрямую зависит от загруженности мужчины на работе.

Таким образом, в семейных взаимоотношениях мужская и женская позиции изначально неравны.

Еще одним важным аспектом социальных ролей супругов является супружеская измена (по церковным канонам “прелюбодеяние”). Отношение к женской измене в обществе достаточно жесткое и категоричное, женщина, изменившая мужу, считается как минимум непорядочной, а как максимум “падшей”. Считается, что женщина тяжелее решается на измену и если изменяет мужу, то только при наличии глубокой эмоциональной привязанности к мужчине. Другими словами, женщина не может просто “расслабиться” с мужчиной, для сексуального контакта ей необходимо влюбиться в мужчину. Женская измена осуждается обществом, и именно женщина в этой ситуации становится виновной, на нее возлагается ответственность за разрушение супружеских отношений.

К мужским изменам у общества совсем иное отношение. Исторически сложилось так, что мужчине приписывается такое качество, как полигамность. Этим объясняются многочисленные объекты привязанностей мужчин. Мужская измена воспринимается как факт неприятный, но не критичный. Состоятельный мужчина, который содержит семью в комфортных условиях, может позволить себе некоторые слабости в виде молодой любовницы, посещение увеселительных заведений и др. Как правило, жена, понимая, что мужчина устает и ему необходима некоторая психоэмоциональная разгрузка, соглашается и принимает его измены. При чем мудрость женщины в такой ситуации состоит в адекватном восприятии факта измены, ее возможных причин и сохранении семьи.

Таким образом, при возникновении проблемы супружеской измены именно на женщину возлагается миссия по восстановлению и сохранению семьи. Мужская или женская измена – ответственность и основная психологическая нагрузка все равно ложится на женщину.

Социальные роли мужчины и женщины в профессиональной сфере также отличаются.

Справедливости ради следует отметить, что в последнее время женские социальные роли в карьере претерпели существенные изменения. Если раньше существовала достаточно жесткая градация мужских и женских профессий, то на данный момент женщины уже появились в политике, бизнесе, на руководящих должностях. Это объясняется проникновением в современное украинское общество феминистических идей и движений, столь популярных на Западе. Однако, до сих пор сохраняются определенные ограничения и различия в подходе к сотруднику-женщине и сотруднику-мужчине. При приеме на работу женщины есть некие специфические моменты, которые могут влиять на решение работодателя о приеме на работу, такие как наличие семьи,

декретный отпуск, маленькие дети (естественные жизненные циклы женщины, корни которых лежат в других социальных ролях женщины: супруги и матери).

Мужчина в профессиональной сфере более свободен, он может посвящать работе максимальное количество времени, на его работоспособность не так влияет наличие семьи и ребенка. Скорее наличие семьи для работодателя будет преимуществом, поскольку у мужчины есть обязательства по материальному обеспечению семьи, то есть он не сможет внезапно уволиться, он будет стремиться расти по служебной лестнице и максимально выкладываться на работе. Ставку, как правило, делают на сотрудника-мужчину, а не на сотрудника-женщину.

Выводы. Подводя итоги, следует отметить, что корни возникновения зависимости и насилия в гендерных отношениях лежат в изначальном неравенстве социальных ролей мужчины и женщины, которые формируются в семье, закрепляются обществом и, в конце концов, поддерживаются самими участниками гендерных отношений. Для минимизации явлений зависимости и насилия в гендерных отношениях следует пересмотреть женские и мужские социальные роли, их содержание, направленность и баланс.

Список використаної літератури

1. Астафьев Я.У. Экономика любви: формирование гендерных стереотипов / Я.У. Астафьев // Социологические исследования. – № 11. – С. 127–134.
2. Берн Ш. Гендерная психология / Ш. Берн. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. – 320 с.
3. Вейнингер О. Пол и характер: Принципиальное исследование : пер. с нем. / О. Вейнингер. – М.: Терра, 1992. – 480 с.
4. Вілкова О.Ю. Конструктивні та деструктивні вияви гендерних стереотипів / О.Ю. Вілкова // Український соціум. – 2004. – № 3 (5). – С. 28–33.
5. Даниляк Р.П. Гендерні стереотипи: ролі та прагнення [Електронний ресурс] / Р.П. Даниляк. – Режим доступу: // www.nbuv.gov.ua.
6. Карпова Э. Влияние гендерных стереотипов на восприятие в современном обществе [Электронный ресурс] / Э. Карпова. – Режим доступа: <http://psyfactor.org/lybr74.htm>.
7. Клецина И.С. Самореализация и гендерные стереотипы / И.С. Клецина // Психологические проблемы самореализации личности. – СПб.: СПбГУ, 1998. – Вып. 2. – С. 188–202.
8. Рябова Т.Б. Гендерные стереотипы и гендерная стереотипизация: методологические подходы / Т.Б. Рябова // Женщина в российском обществе. – 2001. – № 3–4. – С. 3–12.

Петренко Л.О. Гендерні ролі як умови виникнення адиктивної поведінки та насилля

У статті проаналізовано причини та умови виникнення залежності й насильства в гендерних стосунках, подано загальну характеристику соціальних ролей учасників гендерних стосунків, визначено основні види й ознаки соціальних ролей учасників гендерних стосунків, а також характер впливу соціальних ролей учасників гендерних стосунків на виникнення явищ залежності й насильства в гендерних стосунках.

Ключові слова: соціальна роль, залежність, насилля, гендерні відносини, емоційна залежність, економічна залежність, соціальна роль матері/батька, соціальна роль чоловіка/жінки, соціальні ролі у професійній сфері.

Petrenko L. Social roles of participants of gender relations as reasons and terms of origin of dependence and violence

In article the analysis of the reasons and conditions of occurrence of dependence and violence in gender relations is carried out, the general characteristic of social roles of participants of gender relations is given, principal views and signs of social roles of participants of gender relations are defined, and also character of influence of social roles of participants of gender relations on occurrence of the phenomena of dependence and violence in gender relations is analyzed.

Key words: social role, dependence, violence, gender relations, emotional dependence, economic dependence, social role of mother/of father, social role of spouse/of wife, social roles in professional sphere.

УДК 316.334.55

В.О. ЧИГРИН

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПОСЕЛЕНСЬКИХ ОРІЄНТАЦІЙ СІЛЬСЬКОЇ МОЛОДІ ТА МІГРАНТІВ

У статті проаналізовано зміст і характер поселенських орієнтацій сільської молоді, причини її міграцій до міста. Доведено, що висхідними мотивами міграцій сільської молоді до міст є, на наш погляд, по-перше, невідповідність планів та орієнтацій молоді можливостям їх здійснення в умовах села, а по-друге, гіпертрофоване уявлення селян про переваги міста, як середовища для роботи та життя.

Ключові слова: село, місто, сільська молодь, орієнтації, міграції.

Якщо мова заходить щодо міграцій між містом і селом, особливо міграцій сільської молоді, то одні дослідники підкреслюють позитивні моменти міграцій, інші ж наполягають на необхідності стримування їх будь-якими шляхами, аж до найжорсткіших заходів. У радянські роки було опубліковано багато статей стосовно закріплення молоді на селі. Оскільки термін “закріплення” був співзвучним із терміном “закріпачення”, постановка питання у такій трактовці вже тоді видавалася дещо некоректною.

Мета статті – докладніше проаналізувати міграції між містом і селом, їх причини, особливості; сформулювати проблеми поселенського самовизначення сільської молоді.

Проблема міграцій розглядалась переважно у контексті соціології села. Розуміння історичного призначення села і соціокультурного змісту сільського соціуму, який за своєю традиційністю відрізняється від інноваційного за характером соціуму міського, зумовило появу праць пореволюційної доби – першої чверті ХХ ст., коли сільський соціум нагадував нинішнє село пострадянського періоду, зокрема, праць Я. Яковлєва, А. Говорова, О. Большакова, М. Росницького, М. Феноменова, А. Гайстера, А. Хрящевої.

Водночас із занепадом вітчизняної соціології повоєнного часу на Заході наприкінці 1950–1960-х рр. окреслився ренесанс сільської соціології. При цьому автори дуже широко використовували східний досвід, викладений у працях П. Сорокіна, Ф. Знанецького, О. Чаянова та його послідовників. У контексті нашої статті важливо враховувати погляди класиків аграрної соціології – Т. Шаніна, Р. Редфілда, П. Стирлінга, Р. Дюмона, Б. Галенські, К. Добровольські, Дж. Скотта та ін.

У 70-ті рр. ХХ ст. у СРСР склалися дві школи, представники яких розробляли методологію вивчення села: новосибірська (Т. Заславська, Р. Ривкіна) та московська школи (В. Староверов, Ю. Арутюнян, П. Симуш). У

працях представників цих шкіл, незважаючи на полеміку, проглядалися тенденції заміни заідеологізованих, спрощених уявлень про структуру сільського соціуму за допомогою визнання їхньої складності та внутрішньої плинності, спроб опису життєдіяльності сільського соціуму з подальшою побудовою його моделей.

У 1980–1990-ті рр. учені вдалися до пошуку рис сільського соціуму які, попри соціально-економічні колізії, допомагають зберігати його якісну визначеність. З огляду на це аналізувались праці українських дослідників проблем села – В. Тарасенка, І. Прибиткової, І. Прокопи, А. Шатохіна, І. Лукінова, О. Созінова, П. Саблука, Б. Головка та ін., які приділяли багато уваги ситуації в аграрному секторі економіки й стану сільського соціуму після чергового прогресу суспільства. У цьому напрямі тривали наукові пошуки в Росії, серед яких виділяються праці А. Петрикова, А. Возьмітеля, А. Карпова, В. Паціорковського, П. Великого та ін.

Але сьогодні проблему міграцій слід розглядати дещо з нового погляду, оскільки звичні вже міграції з села до міста доповнюються трудовою міграцією за кордони України. У ЗМІ зазначають, що на сьогодні трудових мігрантів 4 млн.

Виклад основного матеріалу. Найкоротше сформулювали поняття міграцій Г. Чередниченко та В. Шубкін, які відзначили, що “міграція являє собою своєрідний спосіб подолання протиріччя між ціннісними орієнтаціями, які утворюються під впливом найрізноманітніших джерел інформації, та реальними умовами життя” [1, с. 121].

Нагадаємо, що міграція поділяється на стаціонарну, коли відбувається повна зміна місця проживання та роботи, й маятникову, коли не змінюючи місця проживання люди виїжджають на роботу до поселень іншого типу (в основному з села до селищ міського типу та міст) або ж до однотипних поселень, які мають у розпорядженні робочі місця.

З яких саме факторів складається міграція? Науковці зазначають, що таких факторів три: матеріальний (різний рівень розвитку виробництва у різних типах поселень); організаційний (включає, насамперед, систему освітніх інститутів); духовний (сукупність міграційних планів молоді).

Вважаємо за доцільне доповнити це положення ще двома факторами: регіональним (містить у собі сукупність суто регіональних особливостей формування міграцій), а також віковим (відображає вікові особливості міграційної мобільності індивідів).

Якщо у сукупності ці фактори дають позитивний ефект, формуючи умови спільної розвинутості суспільства й особи та водночас не створюючи регіональних проблем і соціально-економічного напруження, то, безумовно, міграції можна вважати корисними. Якщо ж такого ефекту не досягається, міграція може бути достатньо шкідливою. У такому вигляді міграція ускладнює відтворення деяких елементів поселенської структури, насамперед, соціально менш розвинутих типів поселень. При цьому вона у більшості випадків доводить людину на деякий час до маргінального стану, примушує її адаптуватися у новому соціальному

середовищі. Процес адаптації охоплює трудову й соціальну сфери життєдіяльності, і чим істотніше відмінності у попередньому і новому способах життя мігрантів, тим складніше буде відбуватися цей процес.

Як правило, ми стикаємося саме з цими негативними наслідками міграції молоді з села до міста, оскільки Україна належить до таких регіонів, де перерозподіл працездатного населення з села до міста носить інтенсивний характер.

Нарешті не слід забувати, що міграція молоді з села до міста так чи інакше призводить до депопуляції, яка з 1990 р. охопила понад 17 тис. (61%) сільських поселень 18 областей України.

Таким чином, Україна належить до міграційно активних держав і до того ж не є праценадлишковою у сільській місцевості, як, скажімо, Узбекистан чи інші держави Середньоазіатського регіону. Акцентуючи увагу на регіональних факторах впливу на характер та обсяг міграції, ми ще раз підкреслюємо важливість урахування груп факторів, які впливають на соціальні підструктури суспільства, бо їх забування призводить, як правило, до неправильних висновків і узагальнень.

Ілюстрацією тут повною мірою може бути приклад аналізу причин міграцій сільської молоді.

У наукових працях насамперед аналізуються причини соціально-економічного характеру. Так, як правило, відзначаються сезонність праці та ненормований робочий день, низький рівень механізації робіт у сільському господарстві, незадовільні умови праці, недостатній рівень заробітної плати, нерозвинутість культурно-побутового обслуговування, охорони здоров'я та освіти на селі та ін.

Слід зазначити, що ці недоліки повною мірою властиві й регіонам з низьким рівнем міграції сільської молоді.

Однією з причин некерованих міграцій молоді села до міста є, як вже підкреслювалося, сама система соціалізації молоді.

По-перше, мова йде про недостатню допрофесійну підготовку та профорієнтаційну роботу в сільських загальноосвітніх школах.

По-друге, далеко не завжди спрацьовує направлення на навчання у профтехучилища молоді з малонаселених сільських районів.

По-третє, певні втрати сільській місцевості завдає і система вищої та середньої спеціальної освіти. Орієнтуючи учнів і студентів на виконання професійних функцій, вона, у силу розміщення навчальних закладів, виступає як своєрідний інструмент адаптації частини сільської молоді до міського життя, фільтруючи випускників вишів і технікумів. Крім того, останніми роками внаслідок відсутності держзамовлення на випускників деяких вишів спостерігаються перебої у працевлаштуванні цієї групи сільської учнівської молоді, скорочуються можливості господарств у наданні роботи молодим спеціалістам. Усе це ускладнює ситуацію, стимулюючи міграційні процеси саме серед найбільш освіченої та кваліфікованої частини сільської молоді.

Ці висновки підтверджуються даними наших досліджень, які містили у собі паралельне опитування молоді, котра залишилася після школи жити й працювати у рідних селах, та мігрантів, які з них виїхали (табл.).

Таблиця

**Порівняльна характеристика орієнтацій випускників
сільських шкіл, що залишились у селі та мігрантів, %**

Варіанти орієнтацій випускників на майбутнє	Селянство	Мігранти
Працювати у сільському господарстві	21,6	3,7
Працювати у міській промисловості	17,6	29,6
Працювати у сфері обслуговування (місто)	–	3,7
Вчитися у СІТУ	19,6	11,1
Вчитися у технікумі, коледжі	5,9	33,3
Вчитися у виші	13,7	11,1
Спочатку попрацювати, а потім вчитися	11,8	7,4
Не замислювались над майбутнім	9,8	–

Аналіз наведених у таблиці даних підтверджує висновок про те, що рівень професійного орієнтування випускників сільських загальноосвітніх шкіл на роботу в сільському господарстві є гранично низьким. Якщо лише п'ята частина молоді, яка залишилась жити й працювати у селі, планувала у випускному класі працювати у сільському господарстві, та ще 11,8% бажали поробити для стажу, то зрозуміло, що резерви сільської школи щодо формування поселенських орієнтацій своїх випускників далеко не вичерпані.

Звернемо увагу також на те, що 17,6% опитуваних із тих, хто залишився жити й працювати у селі, планували працювати у міській промисловості, тобто були потенційними мігрантами.

Не збігаються за своєю структурою й освітні плани селян і мігрантів. Якщо на виші орієнтувались майже однакові частини цих груп молоді, то серед селян і мігрантів, які обирали інші форми продовження освіти, спостерігаються суттєві розбіжності. Так, якщо ті, хто згодом залишився жити й працювати у селі, обирали у випускних класах школи в основному професійно-технічні училища, то майбутні мігранти орієнтувались на продовження освіти у технікумах та коледжах, що корелює із соціальним складом сімей мігрантів так само як і з успішністю у випускних класах загальноосвітніх шкіл.

Самі молоді селяни досить критично ставляться до рівня освіти, який дає їм сільська школа. Про це свідчить, зокрема, порівняльне оцінювання рівнів підготовки, яке, на їх думку, характерне для сільської та міської шкіл. Методика одержання даних: сільським мешканцям і мігрантам було запропоновано оцінити за п'ятибальною системою однозначні параметри різних сфер життя села та міста. Порівнюючи одержані таким способом оцінки, можна зіставити уявлення про кожну з цих сфер як селян, так і мігрантів.

Середній бал поділився таким чином: селяни оцінили міську школу на 4,5 бала, тоді як сільську – лише на 2,3 бала. Мігранти ж, яким доводиться конкурувати з уродженцями міст у реальних умовах праці, оцінили міську школу на 4,8 бала, а сільську – на 4 бала. Неадекватність оцінок цих двох груп молоді свідчить про те, що у значної частини сільської молоді формується негативне ставлення до рівня підготовки, який надає їм сільська школа, що не завжди відповідає дійсності. Напевно, правильніше було б говорити про недоліки системи професіоналізації молоді, у тому числі й сільської, яка повинна охоплювати всі рівні освіти.

Отже, нижчий, ніж у місті, рівень розвитку виробництва, обмеженіші можливості застосування своїх здібностей у виробничій і невиробничій сферах села, недоліки у розвитку сільського соціокультурного побуту, а також не завжди позитивний вплив сім'ї та системи освіти на значну частину сільської молоді призводять до того, що вона поповнює лави мігрантів.

Висновки. Вихідними мотивами міграцій сільської молоді до міст є, на наш погляд, по-перше, невідповідність планів та орієнтацій молоді можливостям їх здійснення в умовах села, а по-друге, гіпертрофоване уявлення селян про переваги міста як середовища для роботи та життя.

По-перше, незалежно від поселенської належності респондентів, життєві плани 30–40% сільської молоді знаходять свою більш-менш повну реалізацію.

По-друге, хоч місто й дає більше можливостей для реалізації життєвих планів молоді, але для мігрантів здебільшого характерне лише часткове їх здійснення внаслідок неповного входження до структури міського способу життя.

По-третє, за умов тотожності процента респондентів життєві плани яких не здійснились, практично третина молодих селян вимушена коригувати плани на майбутнє під тиском зовнішніх обставин.

Отже плани на майбутнє реалізуються лише в частини сільської молоді, і на жаль, менша частина належить до молоді, яка залишилась жити й працювати у селі.

Необхідність коригування життєвих планів у віці 18–24 років безумовно не може не відбиватися як на самій молоді, так і на виробничій та невиробничій сферах села. Зрозуміло, що процес формування життєвих планів молоді села повинен відчувати вплив реальних умов, які характерні для сучасного села. Тому наведені нами дані цілком підтверджують наш висновок про значні розбіжності між планами сільської молоді та реальністю.

Підсумовуючи результати досліджень, проведених у другій половині 1990-х – на початку 2000-х рр. серед сільської молоді, слід відзначити, що процес відпливу молоді з села до міста триває.

До факторів, які спричиняють цей процес, слід віднести:

1) несприятливу демографічну ситуацію в країні, яка склалася під впливом соціально-економічних процесів, що призвели до розбалансування усієї системи “село-місто”;

2) незадовільні умови праці в землеробстві та тваринництві, низький рівень заробітної плати більшості категорій працівників села, особливо молоді;

3) недостатній рівень розвитку соціальної інфраструктури села, в першу чергу, об'єктів освіти, охорони здоров'я, культури, торгівлі й побутового обслуговування;

4) незадовільна профорієнтаційна робота в сільських загальноосвітніх школах, відсутність належних зв'язків керівництва шкіл і адміністрації господарств з питань планомірного формування необхідного резерву трудових ресурсів;

5) незбалансованість системи підготовки кадрів масових професій для села через профтехучилища за регіонами та спеціальностями, недоліки у плануванні набору в ПТУ аграрного профілю;

6) відсутність умов для підвищення професійно-кваліфікаційного рівня працівників масових сільськогосподарських професій (за деякими нашими даними приблизно 55% молодих сільських виробників вважають за необхідне підвищувати кваліфікацію за фахом, але лише 15,7% зазначають, що в господарствах, де вони працюють, є для цього умови);

7) невідповідність потреби в спеціалістах з вищою та середньою спеціальною освітою з окремих спеціальностей обсягу їх випуску навчальними закладами; невідповідність працевлаштування молодих спеціалістів рівню їх кваліфікації;

8) стихійність у формуванні поселенських орієнтацій частини сільської молоді, що призводить до гіпертрофованих уявлень про переваги міста.

Усе це дає змогу прогнозувати подальший розвиток цього процесу, тим більше, на це накладають свій відбиток соціально-економічні процеси, які відбуваються у сучасному суспільстві.

Список використаної літератури

1. Чередниченко Г.А. Молодежь вступает в жизнь: Социологическое исследование проблем выбора профессии и трудоустройства / Г.А. Чередниченко, В.Н. Шубкин. – М. : Мысль, 1985. – 239 с.

2. Начало пути: поколение со средним образованием / [отв. ред. М.Х. Титма]. – М. : Наука, 1989. – 238 с.

Чигрин В.А. Сравнительный анализ поселенческих ориентаций сельской молодежи и мигрантов

В статье проанализировано содержание и характер поселенческих ориентаций сельской молодежи, причины ее миграций в города. Доказано, что исходными мотивами миграций сельской молодежи в города являются, во-первых, несоответствие планов и ориентаций молодежи возможностям их осуществления в условиях села, а во-вторых, гипертрофированное представление крестьян о преимуществах города, как среды для работы и жизни.

Ключевые слова: село, город, сельская молодежь, ориентации, миграции.

Chygryn V. Comparative analysis of settler orientations of rural young people and migrants

In the article maintenance and character of settler orientations of rural young people, reasons of her migrations, are analysed to the city. It is well-proven that initial reasons of migrations of rural young people to the city it is been, in our view, firstly, disparity plans and orientations of rural young people possibilities them realization in the conditions of village, and secondly, hypertrophied idea of peasants about advantages of to the city, as environments for work and life.

Key words: *village, city, rural young people, orientations, migrations.*

ЕКОНОМІЧНА СОЦІОЛОГІЯ

УДК 316.733

Я.В. ЗОСЬКА

МЕТОДИКИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРАКТИК СПОЖИВАЧІВ

У статті подано аналіз методик вимірювання та оцінювання емпіричних показників, які достовірно й надійно відбивають рівень і якість життя, поведінки та настроїв споживачів. Зазначено, що існують інтегровані, неінтегровані показники та три типи методик аналізу, що базуються на: соціально-економічних показниках; опитувальних методах; інтегрованих показниках. Наголошено, що для отримання точної та надійної інформації щодо стилю життя, мотивації, споживчих переваг та рівня життя споживачів не можна обмежуватися тільки будь-якою групою показників або методів, варто проводити комплексні дослідження з використанням усієї множини методів.

Ключові слова: соціальні практики споживання, методики дослідження, рівень життя, спосіб життя, цінності, споживання.

Соціальні практики споживача – це діяльність, спрямована безпосередньо на одержання, споживання і розпорядження товарами, послугами, інформацією. Соціальні практики споживання розрізняються за моделями та типами. Детермінантами формування різних моделей соціальних практик споживачів виступають фактори різного рівня та характеру.

Однією з актуальних проблем досліджень соціальних явищ і процесів є адекватність безпосереднього вимірювання та оцінювання емпіричних показників, які достовірно й надійно відображають їхню сутність. Соціальні явища, а тим більше процеси, описуються досить складними, багаторівневими, часто абстрактними категоріями, ознаки яких не можна безпосередньо “виміряти” за допомогою одного запитання анкети з використанням однієї шкали вимірювання.

Вивчення стану трансформації суспільства та соціальних змін неодмінно пов’язано з аналізом рівня і якості життя, поведінки та настроїв споживачів.

У багатьох соціологічних дослідженнях розмір споживання використовується вченими для вимірювання рівня життя й зводиться до показників рівня задоволення потреб індивіда чи соціальної групи [5; 8; 11; 15–17; 22]. Зокрема, А. О’Касс і Г. Фрост зазначали, що досить часто дослідники ототожнюють статус споживання особи та показне споживання

[22]. Дж. Істман та співавтори вважають, що таке споживання є підставою для визначення статусу особи [16; 17]. Дж. Дьюзенберрі стверджує, що показне споживання підкреслює не стільки статки особи, скільки її витрати, тому важливим є аналіз структури споживання [15]. У вітчизняній соціології Г. Єремичева аналізує тенденції дослідження поведінки споживачів і наголошує на існуванні двох напрямів (позиції індивідів у соціальній структурі суспільства характеризують численні стилі життя й форми поведінки споживачів; соціальна структура суспільства визначається через повсякденне життя та відповідну типізацію моделей поведінки споживачів) [5, с. 64]. Провідний вітчизняний соціолог Є. Суїменко також вважає, що споживання може виступати засобом відображення реального рівня життя [8]. А В. Пилипенко зазначає, що соціологія споживання вивчає соціально-економічні особливості функціонування домашніх господарств як бази споживання. В. Пилипенко підтримує тезу, що соціально-економічна категорія “рівень життя” відображає ступінь розвитку й задоволення потреб населення, тому зауважує, що економічна соціологія розглядає споживання як соціальний процес задоволення потреб, що неодмінно включений у систему економічних відносин, економічну діяльність споживача, тобто у сферу економіки сім’ї, домашнього господарства [11, с. 121–122]. З огляду на це в практиці проведення досліджень визначають рівень життя за ступенем задоволення потреб, співвідносять фактичне споживання товарів і послуг з мінімальними й раціональними стандартами їх споживання.

Українська дослідниця Н. Толстих справедливо зазначає, що показники рівня життя, соціального стану, поведінки споживачів і їх настрою можна поділити на дві великі групи: неінтегровані (прості) й інтегровані (узагальнювальні) [9, с. 108].

Мета статті – здійснити оглядовий аналіз методик дослідження соціальних практик споживачів для визначення рівня й способу життя.

При вивченні рівня життя населення умовною точкою відліку стають соціальні нормативи, мінімальні доходи населення (прожитковий мінімум, мінімальна заробітна плата й мінімальна пенсія за віком), що затверджуються в законодавчому порядку й не є статистичними показниками, виступаючи підставою для оцінювання досягнутого рівня життя. Це найважливіші загальнодержавні гарантії доходів населення, що мають бути забезпечені, виходячи з досягнутого рівня соціально-економічного розвитку країни.

Для характеристики рівня життя у вітчизняній і зарубіжній практиці використовують показники абсолютної (неможливість забезпечення необхідною сумою благ для збереження здоров’я й ведення помірною трудового життя) та відносної (низькі доходи, що не перевищують рівня 40–60% доходу, що склався в країні) бідності. Також розраховують офіційні межі бідності та малозабезпеченості щодо мінімальних і максимальних розмірів заробітної плати, пенсій та стипендій; визначають внутрішній валовий продукт (далі – ВВП) на душу населення, за

величиною якого оцінюється можливість підвищення добробуту суспільства в цілому. У світовій практиці для характеристики і порівняння рівня та якості життя використовують спеціальний інтегрований показник – індекс людського розвитку (далі – ІЛР), який включає три індикатори: національний (ВВП), тривалість життя і рівень освіти населення.

Для визначення інтегрованих показників існують методики, засновані на: соціально-економічних показниках (за даними офіційної статистики); опитувальних методах щодо обсягів реального споживання; інтегрованому показнику (ІЛР) для порівняння на міжнародному рівні.

За індексом людського розвитку відбулись певні позитивні зрушення у розвитку нашої країни за період 2000–2010 рр. – Україна піднялась на дев'ять сходинок: 2000 р. – 78-ме, 2010 р. – 69-те місце (у рейтингу брали участь 169 країн) [20], водночас, органи статистики фіксували більш активні зрушення: а) зменшення рівня бідних (тих, у кого середньодушові загальні доходи за місяць нижчі за прожитковий мінімум) майже в 2,5 раза (2000 р. – 80,2%, 2010 р. – 32,3%); б) зростання середньомісячної номінальної заробітної плати майже у 10 разів (2000 р. – 230 грн, 2010 р. – 2239 грн); в) підвищення рівня прожиткового мінімуму (2000 р. – 270,1 грн, 2010 р. – 843,2 грн) [10, с. 193, 196]. Речову оснащеність населення також не можна вважати низькою (зростання відбулося майже за всіма категоріями). Проте результати опитувань показують менш оптимістичну картину – за суб'єктивними оцінками рівня життя різних дослідницьких груп показники не збігаються майже у 2 рази і частка населення (2010 р.), що живе на рівні абсолютної бідності, коливається від 40% (Запорізький центр соціологічних досліджень) до 75% (опитування Головного управління статистики Запорізької області) [7].

У соціології ХХ ст. для вивчення стану розвитку суспільства за суб'єктивними показниками використовувалася категорія задоволеності життям, що вважається частиною та когнітивною стороною суб'єктивного благополуччя, яку доповнює афективна сторона – позитивні й негативні емоції, які людина відчуває в певний відрізок часу. Для виміру застосовують: індекс задоволеності життям (А. Уайт) [23]; індекс якості життя (Р. Еліот) [12]; індекс задоволеності життям (LSI) (Б. Нойгартеї, Р. Хевігерст, С. Тобін) [21]; шкала задоволеності життям (SWLS) (Е. Дінер) [14]; інтегральний індекс соціального самопочуття (ІСС) (Є. Головаха, Н. Паніна; індекс споживчої поведінки (далі – ІСП), індекс споживчих настроїв (далі – ІСН)).

У цілому, соціологи фіксують доволі низький рівень оцінки матеріальної забезпеченості українських родин і задоволеності життям – у 2010 р. тільки 53% населення певною мірою відчуває задоволення життям (Східноукраїнський фонд соціальних досліджень) [6, с. 11], за останні десять років інтегральний індекс соціального самопочуття українців жодного разу не отримав позитивного значення (Інститут соціології НАН України) [2; 3, с. 36].

Огляд рівня життя в Україні за цими показниками довів доцільність їх комплексного використання. Водночас, з огляду на те, що соціальна структура суспільства визначається через повсякденне життя та відповідну типізацію моделей поведінки споживачів (Г. Єремичева) актуальним є питання активного застосування опитувальних методик дослідження не тільки обсягів реального споживання, а й визначення моделей поведінки споживачів та їх типізації.

У сучасній практиці досліджень застосовують геодемографічні системи: ACORN, MOSAIC, PINpoint, PRIZM [4], які передбачають, що люди, які мешкають в одному житловому районі, мають більш подібні характеристики (вид діяльності, вік, склад сім'ї, рівень доходів, життєві та культурні цінності, споживчі переваги, характеристики поведінки споживачів), ніж особи, яких обрано випадково. Такі системи дають набагато більший обсяг інформації, ніж стандартна демографія, проте вважаємо, що час їх самостійного застосування в практиці досліджень споживачів ще не настав, оскільки ще не відбулося рельєфної поляризації українського суспільства – більшість населення є однорідною й гостро відчуває незадоволеність рівнем життя.

Доволі часто для доповнення сегментування за геодемографічними системами використовують психологічні описи споживачів, оскільки особистість споживача, за оцінками психологів, є більш глибокою характеристикою, ніж спосіб життя. Для дослідження особистісних рис (відчуття власності, відповідальність, емоційна стабільність, комунікабельність) використовують особистісний профіль Гордона, для вимірювання схильності до інновацій застосовують метод California Personality Inventory [1; 18; 19]. Безперечно, з особистістю пов'язані стійкі, довгострокові моделі споживання, а її психологічні риси дають додаткову інформацію щодо глибинних компонентів моделі поведінки, тому нехтувати цим не можна. Проте, вважаємо за необхідне використовувати такі риси профілю особистості, що підкреслюють залежність її діяльності від впливу соцієтальних факторів: релігійність (релігійні споживачі вище оцінюють ризик прийняття рішень), локус контролю (внутрішній локус споживачів – сприймають будь-яку подію як результат власних зусиль, зовнішній локус споживачів – усі події розглядають як дію інших потужних сил), комунікабельність, афіліація в поєднанні з аналізом способу життя.

Оскільки рівень життя та доходи тісно корелюють із життєвим циклом родини (Дж. Лансінг, Дж. Морган), тому життєва стадія родини впливає на купівельну спроможність, стиль життя, споживчі переваги. Існує методика (Sagacity), що передбачає поділ груп відповідно до стадій життєвого циклу родини (ознаки, що покладено у визначення моделі: вік, соціальне становище, термін влаштування на роботу; вихід на пенсію голови родини; вік молодшої дитини в родині) [4]. Хоча аналіз життєвого циклу родин показав, що точність передбачень і прогнозів більшою мірою

залежить від рівня доходів, проте не варто відкидати аналіз ознак “сімейний стан”, “наявність дітей у родині”.

Існують методики поділу споживачів за поведінковим принципом – індекс TGI та його російський аналог R-TGI – вимірювання орієнтації споживача на продукт, що дають змогу одержати інформацію про зміну в соціально-демографічних характеристиках споживачів. Тому в дослідженнях варто приділяти увагу поведінковим стратегіям та аналізу компонентів, що домінують у механізмах прийняття рішень (когнітивного, конативного, афективного).

Важливим аспектом для сегментування споживачів і розуміння їх соціальних практик є положення про корисність як основу цінності товару. Такий підхід дає змогу провести сегментування на основі причинно-наслідкових зв'язків і детальне вимірювання у сфері системи цінностей споживача, водночас має труднощі в реалізації та інтерпретації отриманої інформації. Застосування цього підходу довело, що користь, яку шукають споживачі, більш точно визначає їх поведінку, ніж демографічні ознаки, обсяг та активність споживання.

Для сегментування споживачів за психологічними ознаками та водночас за їх способом життя (співвідношення економічних показників, соціальних цінностей, особливостей характеру людини) в сучасній практиці застосовують психографічні системи (психографіку): ДІД (діяльність, інтереси, думки), VALS або VALS TM (цінності та спосіб життя) [1; 18], RuLS (російський стиль життя). Досвід використання психографічних моделей показав їхню життєздатність, їх варто було б застосовувати в українському суспільстві для дослідження моделей споживання, цінностей і способу життя споживачів, проте в сучасній літературі відсутній опис технології обробки інформації та алгоритмів формування сегментів.

Спосіб життя досить сильно залежить від впливу зовнішніх факторів, тому особливу роль у психографічних системах відведено дослідженню цінностей, оскільки вони як узагальнені уявлення та очікування визначають поведінку, є детермінантами способу життя й формують основу відмінностей різних сегментів, які виділено за способом життя. Значущість культури в споживчій поведінці та її динамізм зумовили необхідність досліджень культурних цінностей – LOV (опис культурних цінностей) [4]. Цей метод використовується для диференціації споживачів за трьома вимірами орієнтації діяльності: внутрішній фокус; міжособовий і зовнішній фокус. Високо цінуючи потенціал методик, що фіксують вплив цінностей, усе ж необхідно здійснювати дослідження ресурсів споживачів.

Групи споживачів не є однорідними, різняться залежно від соціально-демографічних, економічних, статусних, ціннісних показників, стилю життя, психологічних і поведінкових характеристик. Для проведення сегментування споживачів існує низка типологій та методів. За різними ознаками виділяють покупців: активних, неактивних, традиційних, перехідних, раціональних, безконфліктних, прогресивних тощо.

Класифікація та типологізація споживачів дає можливість сформувати різні моделі споживання.

Типи споживчої свідомості в дослідженні, що проведене у 2010 р. (n = 1525: міське населення (міста Ужгород, Полтава, Житомир, Донецьк, Кривий Ріг); вибірка – районована, на останньому щаблі – випадкова; контрольовані ознаки: “стать”, “вік”; похибка $\pm 2,5\text{--}3\%$, надійна ймовірність – 95,45%), було операціоналізовано запитанням щодо ставлення до речей. Респонденти, що обирають варіант “Мені хочеться купувати новий одяг і часто змінювати його”, характеризуються активними споживчими інтенціями, відносяться до активних споживачів, за нашою термінологією, консьюмерів, або консьюмерату. Згідно з даними дослідження 2010 р., у цілому до категорії консьюмерату належить 31% населення. Респонденти, що обирають другий варіант “Я готовий купувати одяг у міру необхідності”, є раціональними споживачами. Таких виявилось 53%. Варіант “Мені достатньо того, що є” (16%) фіксує принаймні дві моделі споживчої свідомості: традиційну (консервативну) й постмодерну. Кореляційний аналіз дав змогу підтвердити релевантність такої операціоналізації для типології споживчої свідомості та соціальних практик споживачів.

Матриця обернених компонентів, яку отримано в результаті аналізу даних опитування, дає змогу охарактеризувати споживацькі настанови, що відповідають трьом типам практик споживачів: активних, раціональних, консервативних (табл. 1).

Таблиця 1

**Матриця обернених компонент
стосовно типів практик споживачів***

Змістовні характеристики	Решкальований компонент		
	активні	раціональні	консервативні
Мені хочеться купувати новий одяг і часто змінювати його		Я готовий купувати одяг у міру потреби	Мені достатньо того, що є
Я намагаюся жити якомога простіше і мати небагато речей	–0,83		
Я люблю мати речі, що вражають інших людей	0,76		
Придбання речей покращує мій настрій і приносить задоволення	0,50	0,21	
Я не надаю значення кількості речей у людей і не вважаю їх показником успіху	–0,25	0,18	
У нас занадто багато речей, які ми не використовуємо, але не можемо позбутися їх, бо шкода		0,98	
У мене є все, щоб радіти життю			1,00

*Примітка. Обернення зійшлося за 13 ітерацій. Взято дані 2010 р.

Як бачимо з табл. 1, для активних споживачів характерними є такі настанови, що відзначені у висловлюваннях: “Я люблю мати речі, вражаючи інших людей”, “Придбання речей покращує мій настрій і приносить задоволення”, і водночас виключення таких настанов: “Я намагаюся жити якомога простіше і мати небагато речей”, “Я не надаю значення кількості речей у людей і не вважаю їх показником успіху”. Для раціональних споживачів характерне висловлювання: “У нас занадто багато речей, які ми не використовуємо, але не можемо позбутися їх, бо шкода”, натомість традиційним властива задоволеність тим, що вони вже мають у житті (“У мене є все, щоб радіти життю”). Тобто наявність синдрому консюмеризму визначається такими ознаками споживчої свідомості, як: бажання постійно купувати новий одяг і часто змінювати його; прагнення мати речі, які вражають інших людей; намагання отримувати задоволення і поліпшувати настрій за рахунок придбання речей і розуміння наявності зайвих речей, яких шкода позбавитися.

Фактори оснащення споживачів за допомогою факторного аналізу можуть бути укрупнені (табл. 2).

Таблиця 2

**Матриця обернених компонент
стосовно оснащення споживачів***

Запитання анкети № 15 та № 18	Компоненти						
	Життєва забезпеченість	Освіта та робота	Гідність	Матеріальна забезпеченість	Посада	Корисні соціальні зв'язки	Везіння
Машина	0,78	0,10	-0,12	0,15			
Гарна квартира	0,76						
Вродлива дружина (чоловік)	0,66		0,15				
Престижна освіта	0,24	0,72		-0,15		-0,18	
Гарна освіта		0,61		-0,11		0,21	
Престижна робота		0,55		0,14	0,23		
Престижна професія		0,51		0,17	-0,43		
Чисте сумління	0,17	-0,20	0,67	-0,16			-0,28
Особистісні якості			0,65	-0,12	-0,34	0,18	
Діти			0,57	0,28	0,12	-0,24	
Здоров'я			0,54	0,28	0,12	-0,22	
Рівень матеріальної забезпеченості	0,20	-0,11	-0,11	0,72			-0,18
Матеріальна забезпеченість	-0,10		0,16	0,64	0,11	0,31	0,11
Престижна займана посада		0,13		0,13	0,78		
Можливість комфортно відпочити		0,14		0,23	-0,13	0,71	

Соціально значущі зв'язки (знайомства) в суспільстві	0,17	-0,11		-0,17	0,40	0,56	-0,14
Везіння							0,94

* Примітка. Метод виділення: аналіз методом головних компонент. Метод обернення: варімакс з нормалізацією Кайзера.

Обернення зійшлося за 13 ітерацій. Математичний аналіз дав змогу виділити сім наборів життєвих цінностей, що тісно пов'язані одна з одною. Так, життєва забезпеченість найбільш чітко пов'язується з трьома компонентами (машина, гарна квартира, дружина або чоловік). Для набору, що характеризує орієнтацію на сферу зайнятості “освіта та робота”, характерним є зв'язок з такими компонентами, як престижна освіта, гарна освіта, престижна робота, престижна професія. Цінності моральної сфери “гідність” тісно корелюють з такими компонентами: чисте сумління, особистісні якості, діти, здоров'я. Цікаво, що для життєвої цінності “корисні соціальні зв'язки” характерні два, на перший погляд, різні компоненти, зокрема: можливість комфортно відпочити, соціально значущі зв'язки (знайомства) в суспільстві. На нашу думку, це пов'язано з тим, що людина, яка шукає корисні зв'язки, використовує будь-яку можливість, швидше їх можна встановити в місцях відпочинку. Найбільш цікавим є набір компонентів для цінності “везіння”, що демонструє негативний зв'язок з фактором професії. Тобто людина, яка не сподівається на професію для побудови свого життєзабезпечення, сподівається на везіння.

Оскільки спосіб життя людини є результатом впливу економічних і соціальних (культури, цінностей, субкультури, референтних груп, родини, демографії) факторів та індивідуальних характеристик особистості (мотиви, емоції, товариськість, наполегливість, упевненість у собі, самоконтроль, локус контроль), у ньому закладено конструкції й моделі побудови відносин у суспільстві, що узгоджуються з певними ціннісними системами, і відображається специфіка укладу життя людей, особливості організації ними соціальних практик споживання. Можна вважати, що спосіб життя – це співвідношення соціальних цінностей та особливостей характеру людини.

Специфічні цілі споживання орієнтують споживачів у виборі продуктивних атрибутів, що сприяють реалізації культурних ціннісних установок. Використання цієї методики різними дослідниками довело, що перелік цінностей можна зменшувати (збільшувати), зокрема Н. Дагфуз запропонував співвідносити їх з такими: самоактуалізації, гедоністичними та цінностями співчуття (емпатії) [13], що дало йому змогу визначити два сегменти споживачів – консерватори та інноватори. Консерватизм має позитивний зв'язок із цінностями емпатії (співчуття) та негативний зв'язок із гедоністичними цінностями. Інноваційність має негативний зв'язок із цінностями емпатії (співчуття) та позитивний зв'язок з гедоністичними цінностями. Так, населення з домінуванням цінностей співчуття

демонструє консервативну поведінку, протистоїть змінам ринку, новим товарам і мало зацікавлене рекламою. А споживачі з домінуванням гедоністичних цінностей мають сильну мотивацію до зміни своїх зразків життя, отримання задоволення від досвіду споживання; активно цікавляться рекламою.

Сучасні дослідники розробили групи методів вимірювання (суб'єктивні, інтерпретаційні й об'єктивні), які призначені для співвіднесення залежних змінних споживчої поведінки з незалежними змінними соціального класу [1, с. 91]. Суб'єктивні методи базуються на суб'єктивному сприйнятті респондентами інших людей або самих себе. Інтерпретаційні методи засновані на аналізі суспільства шляхом дослідження документальних джерел (статті в пресі, новели, автобіографії, телепрограми, реклама, моніторинг усіх ЗМІ). Об'єктивні методи відображають монокритеріальні (дають змогу оцінити вплив конкретного виміру соціального статусу на процес споживання) і мультикритеріальні (інтегральні) кількісні показники ознак соціоекономічного статусу особи. У практиці реалізації досліджень доволі часто використовують такі монокритеріальні показники: рід занять (професія), освіта, прибуток [1, с. 92]. Є підстави вважати, що виконуваний тип роботи і тип оточення прямо впливають на життєвий стиль. Як правило, люди однієї групи зайнятості мають рівний доступ до засобів формування життєвого стилю, заповнення дозвілля, фінансовий стан, рівень знань і влади в цих людей є найчастіше однаковим. Одним із найбільш відомих підходів для призначення рангів для різних категорій зайнятості є соціоекономічний показник О. Дункана, в основу якого покладено шкалу зайнятості, побудовану на освітніх досягненнях і доходах людей при конкретному занятті [18, с. 130; 19]. Освіта впливає на смаки, цінності, стиль аналізу й обробки інформації в процесі прийняття споживчих рішень. Прибуток традиційно використовується як індикатор купівельної спроможності, і дохід, безумовно, є значущим для підтримки життєвого стилю, проте прибуток цілком не визначає життєвий стиль.

Висновки. Таким чином, у соціологічних дослідженнях розмір споживання використовується при вимірюванні рівня життя із застосуванням показників рівня задоволення потреб індивіда чи соціальної групи. Показники рівня життя визначають рівень задоволення окремих соціальних, вітальних і духовних потреб людини. Інтегровані показники рівня життя характеризують узагальнені можливості задоволення всієї сукупності потреб людини. Не можна обмежуватися в дослідній практиці тільки будь-якою групою індексів, оскільки одні більш якісно відображають стан соціального об'єкта на макрорівні, інші – на мезорівні, а треті – на рівні суб'єктивного сприйняття. З метою отримання точної та надійної інформації щодо стилю життя, мотивації, споживчих переваг та рівня життя споживачів варто поряд з організацією споживчих щоденникових панелей, що здійснює Міністерство статистики, проводити

моніторинг споживачів, комплексні дослідження з використанням усієї множини методів.

Існують суб'єктивні, інтерпретаційні й об'єктивні методи вимірювання. Вищезазначений аналіз доводить доцільність проведення цих методик у комплексі. Для формування комплексної оцінки необхідно обов'язково проводити аналіз особистісних психологічних і поведінкових характеристик споживачів, їхніх цінностей і способу життя, застосовувати складові геодемографічних систем. Аналіз зазначених методик довів доцільність використання при суб'єктивному оцінюванні таких ознак: "рівень доходів", "цінності, що сповідує споживач", "особливості прийняття рішень (когнітивна, конативна, афективна)", "поведінкові стратегії (ціле-раціональна, ціннісно-раціональна, традиційна, ірраціональна)", "родинний стан", "освіта", "заняття", "механізми прийняття рішень (когнітивний, конативний, афективний)", оскільки саме ці ознаки значним чином впливають на формування певного способу життя й відповідно на організацію соціальних практик споживання. Безперечно, для повноти аналізу необхідно включити психологічні характеристики рис особистості споживача (мотиви, емоції, товариськість, локус контроль, відкритість інноваціям, релігійність, комунікабельність, афіліація).

Список використаної літератури

1. Алешина И.В. Поведение потребителей / И.В. Алешина. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 1999. – 384 с.
2. Бекешкіна І. Роки незалежності – позитиви і негативи. Ставлення до демократії [Електронний ресурс] / І. Бекешкіна. – Режим доступу: <http://www.mediaschool.parlament.org.ua/uploads/content/alumni/oooobekeshkina.pdf>.
3. Ворона В.М. // Вісник НАН України. – 2011. – № 7. – С. 34–37.
4. Гантер Б. Типы потребителей: введение в психографику : пер. с англ. / [Б. Гантер, А. Фернхам ; под ред. И.В. Андреевой]. – СПб. : Питер, 2001. – 304 с.
5. Еремичева Г.В. Изменение тенденций потребительского поведения петербуржцев за годы реформ и подходов к его изучению / Г.В. Еремичева // Социология потребления. – СПб., 2001. – С. 61–77.
6. Кизиллов А. Качество жизни в современной Украине: основные тренды изменений в постсоветское время (по результатам международных исследовательских проектов HITT-CIS и LLH) [Электронный ресурс] / А. Кизиллов. – Режим доступа: http://www.hitt-cis.netwp-content/uploads/2011/10/ASN_Kizilov.pdf.
7. Самооцінка домогосподарствами рівня своїх доходів у 2010 році : експрес-випуск [Електронний ресурс] / Держкомстат, Головне управління статистики у Запорізькій області. – Режим доступу: http://zp.ukrstat.gov.ua/images/stories/exp_dom_2651.pdf.
8. Суїменко Є.І. Споживання як віддзеркалення реального рівня життя людей в сучасній Україні / Є.І. Суїменко, Т.О. Петрушина // Українське суспільство 1992–2007. Динаміка соціальних змін. – К. : ІС НАН України, 2007. – С. 220–234.
9. Толстых Н. Современные показатели уровня жизни населения и методики их измерения / Н. Толстых // Социология: теория, методы, маркетинг. – 1999. – № 1. – С. 108–114.
10. Україна у цифрах у 2010 році. – К. : Державний комітет статистики, 2010. – 252 с.

11. Экономическая социология : учеб. пособ. / [В.Е. Пилипенко, Э.А. Гансова, В.С. Казаков и др. ; под ред. В.Е. Пилипенко]. – К. : МАУП, 2002. – 296 с.
12. Элиот Р.С. Мы побеждаем стресс / Р.С. Элиот. – М. : Крон-Пресс, 1996. – 224 с.
13. Daghfous N. Values and adoption of innovations: a cross-cultural study [Електронний ресурс] / N. Daghfous, J. Petrof, F. Pons. – Режим доступу: http://iba8010kelly.alliant.wikispaces.net/file/view/Values+and+adoption+of+innovations_a+cross+cultural+study.pdf.
14. Diener E. The Satisfaction with Life Scale / E. Diener, R.A. Emmons, R.J. Larsen, & S. Griffin // Journal of Personality Assessment. – 1985. – № 49. – P. 12.
15. Duesenberry J.S. Income, Saving and the Theory of Consumer Behavior / J.S. Duesenberry. – Cambridge : Harvard University Press, 1949. – 128 p.
16. Easterlin R. Does economic growth improve the human lot? / Nations and households in economic growth: essays in honor of Moses Abramovitz / P.A. David, M.W. Reder (eds.). – N. Y. : Academic Press, 1974. – P. 98–125.
17. Eastman J.K. Status consumption in consumer behaviour: scale development and validation / J.K. Eastman, R.E. Goldsmith, L.R. Flynn // Journal of Marketing Theory and Practice. – 1999. – Vol. 7. – № 3. – P. 41–51.
18. Endgel J.F. W Consumer Behavior / J.F. Endgel, R.D. Blackwell, P. Miniard. – 8-th ed. – The Dryzen Press, 1995. – 951 p.
19. Hawkins D.I. Consumer Behavior: Implications for Marketing Strategy / D.I. Hawkins, R.J. Best, K.A. Coney. – 5-th ed. – IRWIN, 1995. – 649 p.
20. Human Development Report [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hdr.undp.org/en/>
21. Neugarten B.L. The Measurement of Life Satisfaction / B.L. Neugarten, R.J. Havighuret, S.S. Tobin // Journal of Gerontology. – 1961. – № 16. – P. 141.
22. O'Cass A. Status brands: examining the effects of non-product-related brand associations on status and conspicuous consumption / A. O'Cass, H. Frost // Journal of Product & Brand Management. – 2002. – Vol. 11. – № 2. – P. 67–88.
23. White A. A Global Projection of Subjective Well-being: A Challenge To Positive Psychology? / A. White // Psychtalk. – 2007. – № 56. – P. 17–20.

Зоська Я.В. Методики исследования социальных практик потребителей

В статье представлен анализ методик измерения и оценивания эмпирических показателей, которые достоверно и надежно отражают уровень и качество жизни, поведения и настроений потребителей. Отмечено, что существуют интегрированные, неинтегрированные показатели и три типа методик анализа, которые базируются на: социально-экономических показателях; опросных методах; интегрированных показателях. Отмечено, что для получения точной и надежной информации относительно стиля жизни, мотивации, потребительских предпочтений и уровня жизни потребителей нельзя ограничиваться только одной группой показателей или методов, стоит проводить комплексные исследования с использованием всего многообразия методов.

Ключевые слова: социальные практики потребления, методики исследования, уровень жизни, образ жизни, ценности, потребление.

Zos'ka Ya. Methods of research of social practices of users

The analysis of methods of measuring and evaluation of empiric indexes, which for certain and reliably reflect a level and quality of life, conduct and moods of users, is presented in the article. It is marked that computer-integrated, uncomputer-integrated indexes and three types of methods of analysis, which are based on, are: socio-economic indexes; опросных methods; computer-integrated indexes. It is marked that for the receipt of exact and reliable information on a lifestyle, motivation, consumer preferences and standard of living of users it is impossible to be limited to the only to one group of indexes or methods, it is needed to conduct complex researches with the use of all of variety of methods.

Key words: *social practices of consumption, research methods, standard of living, way of life, values, consumption.*

УДК 316

О.В. КОЛОВОРотНА

**АНАЛІЗ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ ПІДПРИЄМЦІВ
МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ ЩОДО ЕФЕКТИВНОСТІ
ДІЯЛЬНОСТІ ПОДАТКОВИХ ОРГАНІВ У СФЕРІ
НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ**

У статті на основі соціологічного дослідження проаналізовано громадську думку малого та середнього бізнесу щодо ефективності надання податкових послуг органами державної податкової служби.

Ключові слова: малий та середній бізнес, органи Державної податкової служби, податки, податкові послуги, соціологія.

На сьогодні якість послуг, які надає податкова служба підприємцям, є за значною кількістю параметрів досить далекою від бажаного рівня. Невисока професійна якість працівників податкової служби на сьогодні є також визнаним фактом.

Але слід зазначити, що лише громадська думка не може бути єдиним засобом оцінювання ефективності послуг податкових органів, утім безперечно вона займає важливе місце в системі індикаторів рівня обслуговування населення. У Конституції України чітко встановлено, що “держава відповідає перед людиною за свою діяльність” [1, с. 24], а саме платники податків обслуговуються у податкових інспекціях, а тому їх задоволеність або незадоволеність має бути найпершим індикатором професійної якості працівників Державної податкової адміністрації України, Державних податкових інспекцій районних та обласних рівнів.

Вагомий внесок у дослідження податкової системи, функціонального призначення податків, їх впливу на всі сфери суспільного життя, а також проблеми ухилень від сплати податків зробили такі вітчизняні вчені, як: Д. Тихонов, Т. Білоус, П. Гайдуцький, П. Мельник, О. Сторожук, Ю. Іванов, А. Крисоватий, І. Вакуліч, М. Федосов та ін. Аналізуючи праці відомих науковців можна зробити висновок, що податки – це загальнообов’язкові платежі, які встановлюються законодавчо державою, і сплачуються фізичними та юридичними особами в процесі перерозподілу частини вартості ВВП і зосереджуються в центральних грошових фондах для того, щоб фінансово забезпечити державу, а та, в свою чергу, виконувала покладені на неї функції.

Мета статті – дослідити думку підприємців малого та середнього бізнесу стосовно того наскільки ефективно працює державна податкова служба в такому напрямі роботи, як надання податкових послуг.

Завдання дослідження:

– визначити рівень задоволеності співпрацею підприємців малого та середнього бізнесу з органами податкової служби;

- вивчити ставлення платників податків до ефективності роботи податкових органів;
- визначити рівень обізнаності платників податків у податковому законодавстві, а також можливості аспектів його вдосконалення;
- дослідити рівень поширеності корупції в податкових органах;
- вивчити рівень готовності підприємців малого та середнього бізнесу до корупційних діянь;
- визначити основні напрями вдосконалення системи соціальних зв'язків “податківець – платник податків”.

Предметом дослідження було оцінювання підприємцями малого та середнього бізнесу основних аспектів діяльності податкових органів.

Об'єктом дослідження виступили підприємці малого та середнього бізнесу як платники податків у Києві та Київській області.

Методи дослідження: в результаті теоретичного вивчення цієї проблеми для вирішення поставлених нами завдань було обрано такий метод соціологічного дослідження як анкетування платників податків.

В Україні суб'єктами податкової роботи є органи податкової служби, які розробляють нормативно-правову базу дії законів про оподаткування, здійснюють облік платників і податкових надходжень. Слід зазначити, що в зарубіжних європейських країнах в органах податкової служби працює значно менша кількість осіб, ніж в Україні.

У загальному вигляді послуги є будь-яким заходом, діяльністю чи вигодою, які одна зі сторін може запропонувати іншій і які здебільшого не відчутні та не приводять до оволодіння чимось [2, с. 13]. Сукупність послуг, а також відносин навколо їх надання й отримання формують окрему сферу суспільного життя, яка є відмінною від інших сфер. Сутність і зміст адміністративних послуг можна розкрити шляхом їх об'єднання в певні групи за наявними ознаками. Науковець Ф. Котлер поділив послуги на чотири групи:

- 1) такі, що надаються на ґрунті використання обладнання;
- 2) такі, що потребують наявності клієнта;
- 3) такі, що задовольняють особисті потреби (персональні послуги) або потреби бізнесу (ділові послуги);
- 4) послуги відповідно до цілей (отримання прибутку або некомерційна діяльність) чи за формою власності (приватна або державна) [2, с. 28].

Також послуги можуть бути поділені на групи за трудоемністю, ступенем державного регулювання, типом контактування зі споживачем, за мотивами отримання (особисті або ділові), за формою споживання (індивідуальні та масові) [3, с. 81].

Сферу послуг можна поділити на дві складові: підприємницькі послуги (приватні) і публічні послуги (тобто ті, що надаються владою). Відомий дослідник Максвелл для визначення якості державних послуг заклав такі показники, як географічна доступність, соціальна доступність, рівність у розподілі послуг, відповідність до потреб населення, економічність [4, с. 4]. Варто зазначити, що ці параметри можна

використовувати як певні орієнтири при оцінюванні якості й ефективності послуг працівників податкових служб.

Більш детально зупинимося на аналізі результатів нашого соціологічного дослідження щодо ефективності діяльності податкових органів у сфері надання податкових послуг малому та середньому бізнесу.

Вибірка репрезентативна відносно підприємців малого та середнього бізнесу в Києві та Київській області (їх приблизна кількість становить 728). Це підприємці віком 19–55 років і старші; підприємці, економісти, фінансисти, а також представники інших професій, які працюють на зазначених підприємствах; підприємці, підприємства яких належать до таких форм власності, як: ТОВ, ЗАТ, ВАТ, ПП та державні підприємства.

Дослідженням проблем малого та середнього бізнесу займалися такі науковці, як: Н. Галан, О. Кириченко, О. Лібанова, Н. Логіненко, В. Воронін. Учені акцентують увагу на тому, що вони не виділяють середній бізнес як самостійну одиницю економічних відносин. Немає чітких ознак, за допомогою яких підприємство можна віднести до об'єкта середнього бізнесу, а також чим конкретно середній бізнес відрізняється від малого і великого.

Аналізуючи праці дослідників, ми спробуємо виокремити основні критерії за якими можливо визначити представників середнього бізнесу: це кількість співробітників, які працюють на підприємстві, хоча в цій категорії є свої особливості – усе залежить від галузі виробництва.

Вивчаючи оцінку ефективності податкової системи, яка сформувалась на сьогодні в Україні, ми поставили запитання: “Як би Ви оцінили ефективність податкової системи, що сформувалась в Україні?”.

Ми отримали такі результати, згідно з якими третина представників малого та середнього бізнесу, з яких 38,1% віком 19–25 років, 35,0% віком 26–35 років, 40,3% віком 36–45 років, 37,0% віком 46–55 років, і старші за 55 років – 32,4%, вважають неефективною роботу Державних податкових служб, але масштабні реформи можуть здійснюватися в рамках чинної державної системи. Отже, такої думки дотримуються підприємці найбільш активного працездатного віку 36–45 років; 28,0% респондентів, з яких 24,0% віком 19–25 років, 36,3% віком 26–35 років, 25,1% віком 36–45 років, 18,0% віком 46–55 років, та 32,45% старші за 55 років, відповіли, що в цілому робота податкової служби досить ефективна, але вона вимагає деяких якісних змін. І не дивно, що таку думку поділяє більшість підприємців вікової групи 26–35 років, тому що вони здатні належним чином сприймати інновації, нав'язні процесами глобалізації, спокійно відносяться до модернізації, відкриті до змін. Взагалі неефективною, а також такою, що потребує повної, докорінної заміни визначили 19,0% опитаних, з яких 29,0% віком 19–25 років, 16,0% віком 26–35 років, 19,0% віком 36–45 років, 30,0% віком 46–55 років, 27,0% старші 55 років. А от 9,0% опитуваних підприємців відповіли, що їм важко оцінити діяльність роботи податкових служб. Цікаво, що майже однакової думки дотримуються підприємці різних вікових груп: 19–25 років та 46–55 років,

чи зумовлено це тим, що молодша вікова категорія ще не має власного досвіду й уявлення про ефективність роботи податкової служби і керується батьківськими установками, які їй припадають саме на другу вікову категорію. І лише досить малий сегмент опитуваних (5,9%) відповіли, що повністю задоволені роботою податкових служб, і що податкова система взагалі не потребує жодних ані додаткових, ані фундаментальних змін, з них 3,1% підприємців віком 26–35 років, 8,4% віком 36–45 років, 6,3% віком 46–55 років.

Отже, перед нами постає чітке відображення сучасної реальності ефективності роботи податкових служб, яка перешкоджає відкритому розвитку малого та середнього бізнесу в нашій державі.

Варто зазначити, що центральним органом виконавчої влади є Державна податкова адміністрація України (далі – ДПАУ). Діяльність ДПАУ відбувається за такими напрямками:

- кадрова політика та координування, керування діяльності всієї податкової служби;
- розробка нормативних і методичних рекомендацій механізмів дії законів стосовно окремих видів податків;
- аналізування та прогнозування надходження податків і податкових платежів, а також причини їх надходжень або ненадходжень;
- внесення пропозицій щодо вдосконалення податкового законодавства;
- розробка пропозицій щодо збільшення податкових надходжень;
- роз'яснення окремих норм законодавчих актів про податки та податкові платежі;
- розробка основних напрямів форм і методів проведення перевірок дотримання податкового та валютного законодавства;
- контроль за ефективною діяльністю нижчих рівнів податкової служби;
- та інші напрями згідно із Законом України “Про Державну податкову службу України” № 3813–ХІІ від 24.12.1993 р. [5].

На запитання щодо задоволеності прийому податкової звітності 36,4% респондентів відповіли, що скоріше не задовольняє порядок і якість прийому податкової звітності, з яких 42,3% підприємців самі займаються задачею податкової звітності, 43,0% – податкову звітність здають фінансисти та бухгалтери і 36,0% – здають працівники, які займають інші посади на підприємствах.

Аналізуючи вищезазначені дані, ми можемо зробити висновок, що підприємці, фінансисти та бухгалтери більш переймаються тим, щоб податкова звітність була прийнята якісно та належним чином, тому що вбачають у цьому матеріальну зацікавленість свого підприємства. Працівники інших посад не дуже акцентують увагу на тому, як саме здадуть податкову звітність, тому що вони мають чітко встановлений посадовий оклад, незмінюваний за будь-яких проблемних ситуацій на підприємстві; 24,9% респондентів були швидше задоволені прийомом

платежів; 16,0% підприємців повністю задовольняє якість прийому податкових платежів; 14,0% підприємців взагалі не задовольняє; і лише 5,2% з них взагалі не стикалися зі здачею податкової звітності.

Вивчаючи, наскільки платники податків задоволені податковими послугами, ми поставили запитання підприємцям малого та середнього бізнесу: “Наскільки Ви задоволені таким напрямом роботи податкових служб, як надання роз’яснень податкового законодавства”, і виявили, що третина опитаних підприємців відповіли, що роз’яснення окремих норм законодавчих актів про податки та податкові платежі скоріше не задовольняє їх; 29,0% респондентів скоріше задовольняє цей процес (тобто діяльність податкових служб виконується майже в позитивному напрямі); повністю задовольнило лише 13,5% підприємців; взагалі не задовольнило 14,4% підприємців; і взагалі не стикалися з цим напрямом діяльності податкових служб 7,6% осіб.

Вивчаючи наскільки якісно та вправно розглядаються заяви та звернення до податкових служб, і як саме видаються торгові патенти і свідоцтва податковими службами, ми поставили запитання: “Наскільки Ви задоволені розглядом звернень та заяв?”.

Вивчаючи дані, ми з’ясували, що лише 16% підприємців задовольнило таке обслуговування; скоріше задовольнило одну п’яту опитаних; скоріше не задовольнило одну четверту опитаних; взагалі не задовольнило одну п’яту респондентів, а особливо не задовольнило підприємців, які власноруч звертаються до податкових служб (11,9%), тому що фінансисти, бухгалтери (6,2%) та працівники інших професій (6,0%) не надали цьому великого значення; і в жодному разі не зверталися до податкових служб із заявами 8,9% опитаних (таку відповідь дали підприємці віком 19–25 років), що свідчить про те, всі питання з податковими органами вони перекладають на тих, хто вже мав справу з податковою службою, і вміє там “орієнтуватися”.

Згідно з цим контекстом зрозуміло, що таке виконання своєї діяльності приводить до того, що формує певне ставлення підприємців малого та середнього бізнесу до діяльності податкових служб.

Далі ми поставили запитання: “Як в цілому Ви охарактеризуєте власне ставлення до діяльності органів Державної податкової служби?”.

Велика кількість підприємців висловила своє негативне ставлення до діяльності податкових служб, це становить найбільший відсоток від загальної кількості, а саме третина опитаних, з яких основну частину становлять самі підприємці (10,2%) та працівники інших сфер діяльності (11,5%). Слід зазначити, що найбільший відсоток становлять підприємці віком 36–45 років – 32,7%, 46–55 років – 31%, і старші за 55 років – 50%, а це свідчить про те, що підприємці зі значним життєвим досвідом загалом незадоволені організацією роботи структурних підрозділів Державної податкової служби.

Це пов’язано з тим, що в органах податкової служби працює здебільшого молодь, яка має відмінні ціннісні орієнтації та відмінне

ставлення до роботи, не має чіткої відповідальності за виконану роботу. Скоріше негативне ставлення виявили 30,2% осіб; більш-менш позитивне ставлення виявили 17,5% підприємців; і лише 8,7% респондентів позитивно відзначили діяльність податкових служб, з яких 27% підприємців віком 19–25 років; не змогли відповісти 9,1% підприємців із суб'єктивних причин.

Таке ставлення підприємців малого та середнього бізнесу зумовлене певними першопричинами: чи то недосконалою обізнаністю про Державну податкову службу, чи незнання Податкового кодексу як головного регулятора соціально-податкових відносин.

Вивчаючи, наскільки обізнані підприємці малого та середнього бізнесу з податковими законами, ми з'ясували: лише 12,2% підприємців повністю розбираються в чинному податковому законодавстві, це здебільшого підприємці віком 25–36 років; 35,3% розбираються в більшості питань; 43,4% підприємців розбирається лише в деяких аспектах податкової політики та законодавства; 9,1% взагалі не знають нічого про податкове законодавство, з них найбільшу частину становлять підприємці 46–55 років, яким важко вже вчитися, сприймати швидко нову інформацію, вони не можуть пристосуватися до “швидкозмінних” реформ. Це свідчить про тотальну необізнаність підприємців не лише з напрямками діяльності податкової служби, а й по суті, якими законами вона оперує.

На запитання стосовно того якою мірою підприємці малого та середнього бізнесу цікавляться подіями, які безумовно пов'язані з діяльністю податкових органів і податкового законодавства, відповіли 98,5% підприємців. З них 54,3% відповіли, що вони спеціально не шукають інформації, і задовольняються тим, що впадає їм в око; 33,5% опитаних підприємців відповіли, що дуже цікавляться тим, що відбувається в сфері податкового законодавства та податкової політики; і лише 12,3% респондентів відповіло, що вони взагалі не цікавляться такими новинами. Слід зазначити, що саме ця частина підприємців може стати потенційними порушниками податкового законодавства, що може бути спричинено їхнім незнанням податкового законодавства.

Таким чином, ми побачили, що більша частина підприємців все ж таки цікавиться актуальними проблемами формування податкової політики, що в свою чергу, дає змогу сформувати у них практичні навички та вміння щодо справляння податків і податкових платежів.

Але підсумовуючи результати нашого дослідження, варто зазначити, що система податкових служб, зокрема податкові інспекції, не виконує функції, які на неї покладаються, зокрема такі, як роз'яснення правової бази щодо оподаткування і робота з платниками податків, а також неефективно приймають та опрацьовують податкову звітність. А посадові особи Державної податкової служби не проводять перевірок державних податкових інспекцій на предмет їх ефективності роботи та практично-роз'яснювальної роботи в сфері податкових питань.

Державною податковою службою України повною мірою повинні забезпечуватися можливості реалізації громадянами конституційного права на звернення та допомогу. З цією метою мають постійно вживатися заходи щодо вдосконалення різноманітних форм і методів роботи зі зверненнями громадян.

Висновки. Таким чином для забезпечення кваліфікованого, неупередженого, об'єктивного і своєчасного розгляду звернень громадян, а також постійного контролю за організацією та роботою зі зверненнями громадян Державна податкова адміністрація України повинна постійно здійснювати заходи методологічного, організаційного, комунікативного, інформаційно-аналітичного характеру, спрямовані на вдосконалення цієї роботи. Шляхом проведення круглих столів з представниками Державної податкової служби України та підприємцями, створенням конференцій за допомогою виїзних семінарів, телефонних розмов і "гарячих ліній" з актуальних питань застосування чинного податкового законодавства. А також з метою підвищення ефективності роботи зі зверненням підприємців Державна податкова служба України повинна постійно чесно інформувати громадськість про основні заходи та результати своєї діяльності за цим напрямом через ЗМІ та веб-сайт Державної податкової служби України. Органи Державної податкової служби України мають забезпечувати своєчасне вирішення проблемних питань і належний рівень роботи зі зверненнями підприємців малого та середнього бізнесу.

Необхідно зазначити, що критерієм якості надання податкових послуг є міра задоволеності підприємців, і цей критерій містить ризик суб'єктивізму, тому що підприємці малого та середнього бізнесу можуть користуватися одними і тими самими послугами, але їхні оцінки можуть бути різними, а інколи навіть полярними. Це залежить від досвіду підприємців малого та середнього бізнесу, соціального статусу, особистих якостей, а також важливості проблеми.

Разом з цим, слід підкреслити, що думка підприємців малого та середнього бізнесу не може бути єдиним інструментом оцінювання всієї роботи системи податкових органів нашої держави, тому що завдання останніх є дещо ширшим, ніж лише прийняття податкових платежів. Але на цей момент, за умов переходу до соціальної парадигми сутності держави, обласні та районні податкові інспектори повинні звернути більшу увагу на якість надання податкових послуг, та форму відносин між працівниками податкових служб і підприємцями. У зв'язку з цим у вітчизняній економічній науці з'явилося досить багато праць, де науковці висловлюють свої часто неоднозначні думки щодо місця малого та середнього підприємництва в сучасній соціально-економічній ситуації.

Отже, у зв'язку з теперішньою ситуацією в Україні розвиток малого та середнього бізнесу повинен стати вирішальним чинником для вдосконалення економічних механізмів. Тільки енергійний розвиток малого та середнього бізнесу забезпечить соціальну реструктуризацію

суспільства і перехід у цивілізований ринок не вдаючись до тіньових практик.

Підприємці малого та середнього бізнесу повинні тісно співпрацювати з працівниками податкової служби.

Проте необхідно зазначити, що організаційна культура в органах Державної податкової служби не свідчить про професійну етику працівників податкової служби, яка має бути спрямованою на служіння громадянам. Дослідження свідчить, що таке сприйняття ролі державних службовців податкової служби поділяють підприємці, але податківці їх не виконують.

Отже, твердження, що діяльність державної податкової служби є недостатньо ефективною, набуло характеру константи суспільної думки, притаманної для всіх суспільних верств. Слід зазначити, що оцінювання діяльності податкових служб мало залежить від того, наскільки підприємці ознайомлені з роботою працівників податкової служби, оскільки вони оцінюють, виходячи з власного або опосередкованого досвіду.

Список використаної літератури

1. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Котлер Ф. Основы маркетинга ; пер с англ. / Ф. Котлер. – М., 1990. – С. 13.
3. Адміністративні послуги місцевих органів державної виконавчої влади / [за заг. ред. А.О. Чемериса]. – Л. : ЛПІДУ НАДУ, 2004. – С. 81.
4. Інновації у соціальних службах : навч.-метод. посіб. / [Т. Семигіна, В. Покладова, І. Грига та ін.]. – К. : Пульсари, 2002. – С. 4.
5. Закон України “Про державну податкову службу в Україні” № 3813-ХІІ від 24.12.1993 р. (з урахуванням змін та доповнень).

Коловоротная О.В. Анализ общественного мнения предпринимателей малого и среднего бизнеса относительно эффективности деятельности налоговых органов в сфере предоставления административных услуг

В статье отражен анализ общественного мнения малого и среднего бизнеса относительно эффективности предоставления налоговых услуг органами государственной налоговой службы на основе социологического исследования.

Ключевые слова: *малый и средний бизнес, органы Государственной налоговой службы, налоги, налоговые услуги, социология.*

Kolovorotna O. Analysis of public opinion of entrepreneurs of small and medium businesses about the tax authorities activity in the provision of administrative services

In the article the analysis of public opinion of small and middle business is reflected in relation to efficiency of grant of tax services by the organs of government tax service on the basis of sociological research.

Key words: *small and middle business, organs of government tax service, taxes, tax services, sociology.*

УДК 316.73:316.44

Н.О. ОМЕЛЬЧЕНКО, О.В. БОНДАРЕНКО

ТРАНСФОРМАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ КОРПОРАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ НА ЗАСАДАХ КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

У статті розглянуто особливості трансформації корпоративної культури українського соціально-економічного простору в контексті реалізації міжнародних програм ООН з розвитку корпоративної соціальної відповідальності.

Ключові слова: корпоративна культура, корпоративне середовище, соціально-економічний простір, корпоративна соціальна відповідальність, Глобальний договір ООН, соціокультурні норми, соціальне партнерство, субкультура, аномія, національна ідентичність.

Функціонування корпоративної культури сучасного українського суспільства викликає різноманітну рефлексію як серед практиків управлінської діяльності в соціальних організаціях різних галузей суспільного життя, так і в науковому середовищі. Цей соціальний феномен пройшов декілька стадій інституалізації в суспільному вимірі: від захоплення інноваційністю до розуміння його складності та неоднозначності як соціального явища з ознаками процесу трансформації.

Опосередкована новизна поняття корпоративної культури визначає його методологічну неузгодженість – деякі дослідники не відрізняють корпоративну культуру від організаційної та використовують ці поняття як синоніми [1], інші вказують на суттєві відмінності, які існують у процесуальному вимірі діяльності різних соціальних акторів [2]. Крім того, відсутня узгодженість у поглядах стосовно процесуальних обмежень трансформації корпоративної культури та соціальних ризиків, які виникають за цих обставин. Одночасно розробляються в середовищі бізнес-освіти та реалізуються в корпоративному середовищі тренінгові програми [3], які ставлять за мету проведення змін корпоративної культури за напрямом збільшення конкурентних переваг відповідних соціальних організацій.

Саме дослідження особливості трансформації української корпоративної культури, яку ми визначаємо стосовно умов та результатів діяльності соціальних акторів корпоративного середовища (працівники установ та організацій різних форм власності, члени їх родин, органи влади, ЗМІ тощо) в контексті сучасної соціокультурної трансформації, розвитку соціально-економічного простору України та реалізації принципів міжнародних програм з корпоративної соціальної відповідальності вбачається нам сьогодні однією з найбільших наукових і

науково-методичних проблем вітчизняної соціології економіки. Відповідно, організаційна культура визначається за умовами та результатами діяльності соціальних акторів окремої організації. Загальна корпоративна культура відбувається як реальність під час соціальної взаємодії між різними організаційними культурами окремих організацій. **Мета статті** – визначити, наскільки трансформація української корпоративної культури відповідає сталому розвитку соціально-економічного простору сучасного українського суспільства.

Трансформація корпоративної культури є актуальною проблемою українського сьогодення, але методологічні засади сучасних напрямів науково-практичних розвідок стосовно соціокультурних трансформацій базуються на методиках, які розроблялись і проходили випробування в корпоративному середовищі розвинутих суспільств країн Північної Америки та Західної Європи [4], які за соціокультурним виміром суттєво відрізняються від сучасного українського суспільства. Надзвичайно важливою залишається проблема валідності інструментарію досліджень, які використовують прямі запитання. За даними таких досліджень, ціннісні орієнтації людей пострадянського суспільства майже не змінюються: респонденти демонструють у відповідях прихильність до родинних цінностей, моральність та етичність. Але з використанням проєкційних запитань картина кардинально змінюється – 40,3% опитаних заради матеріальних благ здатні відмовитись від будь-яких морально-етичних норм. Дослідники вказують не просто на методологічну помилку, а на неадекватність інструментарію досліджень реаліям того суспільства, яке досліджується [5, с. 52–54]. Згідно з вищезазначеним постає проблема наукового аналізу та синтезу щодо можливості використання наявних методологічних засад для дослідження корпоративної культури за сучасних українських реалій.

Трансформації корпоративної культури є актуальними в контексті реалізації соціальних програм під егідою ООН, які визначаються Глобальним договором ООН [6] стосовно соціальної відповідальності бізнесу, державних і громадських організацій, суспільного загалу. Відповідні принципи соціальних зв'язків законодавчо закріплені в багатьох країнах Західної Європи [7, с. 31]. В Україні, починаючи з 2006 р., реалізується програма соціальної відповідальності бізнесу, яка нараховує 150 учасників і підтримується великими корпораціями, ЗМІ, органами державної влади, бізнес-школами тощо [8]. Моніторинг учасників програми з соціальної відповідальності бізнесу здійснюється за показниками відображення середовища діяльності організацій, принципів і методів співпраці з групами впливу, результатами діяльності організацій у різних сферах суспільного життя (соціальної, економічної, екологічної). Важливим показником соціальної відповідальності компанії є реалізація принципів такої корпоративної культури, яка сприяє розвитку людських ресурсів на засадах загальнолюдських цінностей.

Українське корпоративне середовище здійснює певні кроки щодо визначення соціальної відповідальності бізнесу як взаємовигідної співпраці та постійного діалогу між бізнесом, владою та суспільством [7, с. 6]. Одним із шляхів вказаного діалогу є практика підготовки, публікації та громадського обговорення звіту компанії щодо її соціальної діяльності. Підготовка звіту базується на внутрішній і зовнішній діагностиці соціального розвитку компанії й повинна впливати на соціалізацію її працівників – якщо зростає соціальний вплив компанії, відповідно стає вищим соціальний статус працівників. Внутрішня діагностика проводиться підрозділом компанії з метою виявлення об’єктивних позитивних змін з розвитку як корпоративної культури, так і корпоративного середовища. Зовнішня діагностика здійснюється різноманітними групами впливу (ЗМІ, органи влади, громадські організації) корпоративного середовища й стосується перевірки достовірності інформації самодіагностики компанії [7, с. 7].

Розробка аналітичних документів, які стосуються визначення соціальних аспектів суспільного корпоративного середовища, є повсякденною практикою компаній, які працюють у розвинутих суспільствах сталої демократії. Крім внутрішньої та зовнішньої діагностики соціальних показників діяльності компанії, головним механізмом соціальної відповідальності є розробка, затвердження та впровадження соціальних програм, спрямованих на позитивні якісні зміни корпоративної культури загального соціально-економічного середовища. Позитивні зміни корпоративної культури відбуваються за результатами громадського обговорення представленого соціального звіту.

В українському корпоративному середовищі поступово відбуваються певні позитивні зміни в розвитку таких видів символічного капіталу, як соціальний і культурний. Особливо це стосується індустріально розвинутої частини як географічного, так і соціального простору. Частина українських великих корпорацій на сьогодні об’єктивно є чинниками змін сучасного соціального простору для різноманітних соціальних груп шляхом інвестування в розвиток соціального і культурного капіталу працівників. Транснаціональна складова корпоративної культури таких учасників Глобального договору ООН, як “Група СКМ” [9], “Оболонь” [10] тощо, визначає характер їх звіту із соціального розвитку. Розвиток професійних навичок і вмінь, створення гідних умов праці та відпочинку для співробітників вищезазначених корпорацій декларується як безпосередньо пов’язаний із соціально-економічним і культурним розвитком місцевих спільнот. Декларація соціального партнерства компанії “ДТЕК” [11] вказує на розвиток співпраці між громадськими організаціями, бізнес-структурами, органами державної влади та місцевого самоврядування щодо розбудови регіональної інфраструктури.

Українські учасники Глобального договору ООН офіційно визнають пріоритетність розвитку корпоративної культури, що була б орієнтована як на зовнішнє корпоративне середовище, так і на розвиток внутрішніх

організаційних гуманістичних морально-етичних цінностей та норм [12, с. 9]. Власне корпоративне середовище компанія “Воля” визначає в поєднанні суспільного загалу, державних установ, ЗМІ, інвесторів, співробітників, галузевих об’єднань, партнерів, постачальників, потенційних клієнтів [12, с. 12].

Розвиток корпоративної культури базується на роботі з персоналом. Звіт із соціального розвитку компанії “Воля” демонструє використання методик соціальних досліджень. Соціальні технології формування корпоративної культури враховують соціальну та гендерну статистику, її аналіз і застосування під час розробки мотиваційних стимулів [12, с. 15]. Побудова корпоративної культури відбувається (за даними звіту) у двох напрямках: позитивне сприйняття в зовнішньому середовищі та позитивне ставлення співробітників до компанії. Для цього підрозділи компанії здійснюють: експертну співпрацю з органами державної влади, громадськими організаціями, ЗМІ; інформаційну підтримку дій компанії; збір та аналіз відповідей на запитання від співробітників, експертів, ЗМІ стосовно діяльності компанії; моніторинг ставлення громадськості до діяльності компанії; організацію прес-конференцій, днів відкритих дверей тощо. Автори соціального звіту вказують на те, що завдяки цьому вдалося встановити єдині стандарти корпоративної культури в усіх регіональних представництвах компанії, яка позиціонує себе як загальнонаціональну.

Аналізуючи звіти із соціального розвитку українських компаній [9–12], необхідно визначити деякі методологічні недоліки, які стосуються використаних методик самодіагностики корпоративної культури. Зазвичай звіт не містить опису методики, яка дає змогу об’єктивно визначити настрої, побажання і сподівання співробітників щодо трансформації організаційної та корпоративної культур. Заходи трансформації організаційної культури еклектично поєднують два підходи [13]: прагматичний, який вказує на можливість і необхідність трансформації організаційної культури за допомогою соціальних технологій, та феноменологічний, що вказує на неможливість змінити організаційну культуру за відсутності суттєвих організаційних змін. Опис корпоративної й організаційної культур здійснюється з поєднанням моделі дослідження корпоративної культури Е. Шейна [14] і моделі Ф. Харріса та Р. Морана [4], які виділяють семантичне значення мови спілкування, соціокультурні норми, ідеали та ритуали, систему комунікації тощо, але не враховують управлінський тип корпоративної культури [15] та практичну реалізацію прав людини.

Методика Хофштеде [16] спирається на крос-культурний аналіз і в умовах сучасного українського суспільства є певною мірою актуальною. Регіональна відмінність української спільноти виявляється в соціокультурних нормах. Культурна розірваність, за Б. Гаврілішиним, є практичною проблемою, яка також не відображається у звітах із соціального розвитку [17]. Відкритим залишається питання міжкультурної комунікації як у контексті ресурсно-інформаційного обміну між

представниками різних соціальних груп корпорації, які відрізняються власною субкультурою, так і в контексті ресурсно-інформаційного обміну в загальному корпоративному середовищі. Не висвітлюється проблема конкуруючих субкультур в організації, яка є особливо актуальною тоді, коли соціальна група керівного складу не враховує соціокультурних особливостей підлеглих. Соціокультурні конфлікти, пов'язані з неадекватним сприйняттям один одного, між власниками та найманими працівниками, що були зафіксовані ще у 90-х рр. XX ст., зберігають актуальність і сьогодні [18, с. 96]. З практичним аспектом цієї проблеми стикаються власники українських компаній, що розташовані у великих містах, коли більшість їх найманих працівників походить із передмість.

Регіональні дослідження корпоративної соціальної відповідальності в Україні вказують як на методологічні, так і на соціально зумовлені проблеми вивчення цього соціально-економічного феномену [19, с. 274]. Якщо методологічні проблеми знаходяться в площині невідповідності інструментарію соціокультурним трансформаціям, які досліджуються, то предмет дослідження характеризується конкурентною боротьбою різних соціокультурних норм. За умов недостатнього залучення незалежного аудиту відкритим залишається питання правдивості наданої в соціальних звітах інформації, особливо тоді, коли більшість населення не визнає українські корпорації як соціально відповідальні [19, с. 274].

Звіт із соціального розвитку не відображає ризики, які пов'язані із соціокультурними трансформаціями, хоча кожна соціальна дія має соціальні наслідки, які не можуть повністю задовольнити потреби всіх соціальних акторів. Соціальну поведінку як зовнішню систему дій людей з метою задоволення внутрішніх потреб необхідно досліджувати за допомогою поєднання біхевіористських та інституціональних підходів: людина діє ситуативно, але в межах домінуючих соціальних норм [18, с. 24]. На обережність у трансформації корпоративної культури вказують наукові дослідження та досвід практиків з упровадження корпоративних змін [20].

Трансформація корпоративної культури відбувається в контексті змісту культури модерну та постмодерну, для якої характерними є проблеми влади, підпорядкування, привласнення та споживання як матеріальних, так і людських ресурсів [5, с. 70]. Тобто відбувається жорстока боротьба за обмежені ресурси, яка за змістом не має нічого спільного із соціальною відповідальністю.

Для функціональності корпоративна культура обов'язково повинна враховувати соціокультурні особливості відповідного корпоративного середовища як за регіональним, так і за загальносуспільним виміром. Усі локальні соціокультурні трансформації безпосередньо пов'язані з глобальними соціокультурними змінами. Відповідно, постає запитання щодо можливості формування організаційної культури корпорацій, яка поєднує внутрішню етичну мораль і соціальні практики взаємодії із

загальним корпоративним середовищем, для якого характерними є соціальний егоїзм, аномія та амбівалентні соціокультурні норми.

Сучасне українське корпоративне середовище як складова українського соціального простору відображає загальні соціокультурні проблеми, які стосуються вироблення засад патріотизму, соціально відповідальної національної ідеї, втілення в життя гуманістичних морально-етичних норм. За даними українських соціологічних досліджень, поведінкові стратегії трудової діяльності населення є несумісними з розвитком соціально відповідальних економічних відносин [18, с. 146], а соціальне партнерство викликає в суспільстві недовіру [18, с. 165]. Вирішення вищезазначених проблем можливе лише за умов активної роботи всього суспільного загалу та потребує реалістичної програми соціального розвитку, яка б об'єднала соціально-економічний і соціокультурний розвиток на засадах соціальної відповідальності.

Крім того, відкритим залишається питання ідеологічного вакууму сучасного українського суспільства. Визначення ідеології лише як ознаки тоталітарного суспільства, на нашу думку, є дуже спрощеною тезою, особливо тоді, коли реальність сучасного світу в масштабах загальнолюдської спільноти демонструє жорстке протистояння різних соціокультурних і ідеологічних конструкцій [21]. На важливість ідеологічних та соціокультурних складових національної ідеї вказує С. Хантінгтон, який пов'язує успішність нації в планетарному масштабі з якістю її соціокультурних норм та ідеологічних принципів [22].

Звіти із соціального розвитку українських корпорацій не вказують на соціальні проблеми, які потребують вирішення. Але саме такі проблеми потребують уваги експертів, ЗМІ, громадськості, тобто активної діяльності корпоративного середовища. Розуміння цього з погляду фундаторів Глобального договору ООН виявляється в залученні незалежних експертів для аналізу та перевірки соціальних звітів [6]. За даними досліджень ООН, в Україні 49,1% підприємств не відстежують соціальні наслідки власної діяльності, неперіодично це роблять 29,4% і лише 5,3% підприємств використовують чітко визначені показники, але це стосується, насамперед, екологічних проблем [19, с. 281–282].

Соціальна взаємодія акторів корпоративного середовища виявляє певну нерівність, залежність і конфліктність їх відносин. Якщо соціальний конфлікт визнається всіма зацікавленими сторонами як функціональний, він може бути вирішений за допомогою соціального компромісу та набутти вигляду соціального партнерства. Соціальне партнерство в практичній площині соціальних відносин сучасного українського суспільства розбудовується дуже повільно та з великими ускладненнями. Хоча саме соціальне партнерство як складова корпоративної культури може стати об'єднуючим механізмом для порозуміння між різними, іноді навіть ворожими субкультурами, як у загальнонаціональних масштабах, так і в рамках українського корпоративного середовища.

Українські дослідники визначають як головний вплив загальнонаціональної культури на корпоративну культуру, але залишається невизначеним, які саме риси української національної культури необхідно використовувати для розбудови функціональних і соціально відповідальних соціокультурних корпоративних норм [23]. Особливо тоді, коли в українському суспільстві існують різні етнічно забарвлені субкультури [17]. Проблема розбудови сучасної національної ідентичності, яка б об'єднувала представників різних субкультур на засадах соціальної відповідальності та соціального партнерства, є актуальною для всього суспільного загалу.

Учені вказують на відсутність соціокультурної пам'яті в українському суспільстві, яка б мала позитивні форми ліберальних буржуазних культурних норм [23]. Як наслідок, виникають активна дія посттоталітарної суспільної свідомості, соціальна аномія, співіснування протилежних ціннісно-нормативних правил поведінки, аморальність і соціальний егоїзм. Небезпека аномії полягає в незбалансованості моральних, економічних, політичних, культурних цінностей і поведінкових орієнтацій, через що суспільство не визнає солідарності, консолідації, довіри один до одного, відкритого діалогу тощо [5, с. 47]. Таким чином, за теорією А. Пригожина [24], відбувається подальше погіршення етосу (глибинні засади ментальності), який сприяє організаційній дезорганізації як на рівні окремих організацій, так і на рівні суспільного загалу. Наявність спадної соціальної мобільності й обмеження шляхів для її зростання сприяють домінуванню в суспільстві групового егоїзму та зростанню девіантної поведінки в усіх її проявах [5, с. 48].

Визначальним фактором для розвитку української корпоративної культури є трансформація соціальної структури українського суспільства. Необхідно визначити, яка соціальна структура вибудовується: або соціальна структура, яка існує за рахунок жорсткого силового домінування одних соціальних груп над іншими та має відповідну корпоративну культуру; або соціальна структура, яка базується на принципах соціальної відповідальності представників різних соціальних груп, котра також має відповідні соціокультурні норми. Домінуючі тенденції соціальних дій, у зв'язку з обмеженістю людських ресурсів, впливають на соціокультурні реалії [18, с. 7–8]. Тобто, за визначенням А. Маслоу, або ми розбудовуємо культуру “воронкового” типу (гроші до грошей, багаті багатіють за рахунок зубожіння бідних), або “сифонного” типу (багатство людини сприяє зростанню багатства суспільного загалу) [5, с. 98].

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що розвиток соціально відповідальної корпоративної культури не тільки визначений програмними документами ООН, а і є пріоритетним для суспільств сталої демократії. Система корпоративної соціальної звітності передбачає не просто декларування принципів соціальної відповідальності, а й практичну реалізацію вищезазначених принципів. Але практика сучасних соціокультурних трансформацій українського суспільства доводить

наявність аномії, соціального егоїзму, недовіри більшості населення як до соціального партнерства, так і до загального контексту соціально-економічних трансформацій, що відбуваються. За таких умов розбудова соціально відповідальної корпоративної культури є визначальною щодо перспектив розвитку українського суспільства.

Актуальною є проблема валідності інструментарію досліджень соціокультурних трансформацій. Вербальні практики, на відміну від габітусних, не відображають адекватно реальний зміст трансформаційних процесів. Саме тому для визначення цього змісту доречно або шукати його відображення в символічному середовищі, або не займати позицію стороннього спостерігача й активно брати участь у соціокультурних трансформаційних процесах: перемагати ризики, миттєво знаходити практичний зміст цілісної картини та виробляти прогностичні стратегії щодо розвитку [5, с. 65–66]. Для корпоративної культури символічним є корпоративне середовище з цілком реальними складовими: власники корпорацій і їх менеджмент, органи державної влади та місцевого самоврядування, місцева громада, трудові колективи, експертне середовище, ЗМІ тощо.

Розбудова соціально відповідальної корпоративної культури можлива лише за умов включення принципів соціальної відповідальності в соціокультурні норми суспільного загалу, особливо тоді, коли домінуючим соціально-психологічним типом є амбівалентність з характерним поєднанням протилежних і конкуруючих соціокультурних норм. Соціокультурні трансформації є реальністю сучасного соціального часу та соціального простору. Рефлексія з цього приводу відбувається як на науковому, так і на побутовому рівнях. Обережним оптимістичним прогнозом може виступати припущення щодо поступового розвитку корпоративної культури в контексті соціального партнерства за умов активної громадянської участі суспільного загалу в застосуванні відповідних соціальних практик.

Список використаної літератури

1. Погребняк В.А. История формирования теории организационной культуры [Електронний ресурс] / В.А. Погребняк. – Режим доступу: www.orgcult.narod.ru.
2. Спивак В.А. Корпоративная культура: теория и практика [Електронний ресурс] / В.А. Спивак. – Режим доступу: <http://www.ecsocman.edu.ru>.
3. Корпоративная культура : тренинг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.trainings.ru>.
4. Корпоративная культура : учеб.-метод. пособ. / [авт.-сост. Т.А. Лапина]. – Омск : Изд-во ОмГУ, 2005. – 96 с.
5. Бевзенко Л.Д. Стили жизни переходного общества / Л.Д. Бевзенко. – К. : Институт социологии НАН Украины, 2008. – 144 с.
6. Глобальний договір ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.globalcompact.org.ua.
7. Воробей В. Нефінансова звітність: інструмент соціально відповідального бізнесу / В. Воробей, І. Журавська. – К. : Друк ФСП Костюченко О.М., 2010. – 80 с.
8. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.oblrada.ks.ua.

9. Систем Кэпитал Менеджмент : отчет об устойчивом развитии : за 2009–2010 годы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.scm.com.ua/ru/sustainability/>.
10. Оболонь : соціальний звіт компанії : сталий розвиток у 2009 р. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://obolon.ua/ukr/corporate-responsibility/social-reporting/>.
11. Декларация социального партнерства ДТЕК [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dtek.com/ru/corporate-social-responsibility/social-partnership>.
12. Нефінансовий звіт компанії “Воля” [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.volia.com/about/social>.
13. Могутнова Н.Н. Корпоративная культура: понятия, подходы / Н.Н. Могутнова // Социс. – 2005. – № 4. – С. 130–136.
14. Шейн Э. Организационная культура и лидерство [Электронный ресурс] / Э. Шейн. – Режим доступа: http://www.i-u.ru/biblio/archive/shein_org_kultur_i_liderstvo/.
15. Камерон Ким С. Диагностика и изменение организационной культуры / Ким С. Камерон, Роберт Э. Куин ; [пер. с англ. под ред. И.В. Андреевой]. – СПб. : Питер, 2001. – 320 с.
16. Данилова Е. Российская производственная культура в параметрах Г. Хофштеда / Е. Данилова, М. Тарухина // Мониторинг общественного мнения. – 2003. – № 3 (65). – С. 53–64.
17. Гаврилишин Б. В Украине слишком многое зависит от президента [Электронный ресурс] / Б. Гаврилишин. – Режим доступа: http://www.ufg.com.ua/wu/print.php?module=Country&func=displaynew&news=524&dates=2005_12.
18. Суименко Е.И. Номо економікус современной Украины. Поведенческий аспект / Е.И. Суименко, Т.О. Ефременко. – К. : Институт социологии НАН Украины, 2004. – 294 с.
19. Мазурик О. Соціальна відповідальність бізнесу очима донеччан / О. Мазурик // Соціальні виміри суспільства : зб. наук. пр. / Інститут социологии НАН Украины. – К., 2010. – Вип. 2 (13). – С. 273–284.
20. Чанко А.Д. Опыт диагностики организационной культуры российских компаний / А.Д. Чанко // Российский журнал менеджмента. – 2005. – Т. 3. – № 4. – С. 29–54.
21. Идеология : политический словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://mirslovarei.com/content_pol/IDEOLOGIJA-966.html.
22. Хантингтон С. Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности / С. Хантингтон ; [пер. с англ. А. Башкирова]. – М. : АСТ : Транзиткнига, 2004. – 653 с.
23. Петрушенко Ю.М. Вплив національних особливостей корпоративної культури на розвиток економічних відносин / Ю.М. Петрушенко, Т.А. Голець // Вісник Сум ДУ. Серія: Економіка. – 2007. – № 1. – С. 75–84.
24. Пригожин А.И. Дезорганизация: Причины, виды, преодоление / А.И. Пригожин. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2007. – 402 с. – (Серия “Синергичная организация”).

Омельченко Н.А., Бондаренко А.В. Трансформация украинской корпоративной культуры на основе корпоративной социальной ответственности: вызовы современности

В статье рассматриваются особенности трансформации корпоративной культуры украинского социально-экономического пространства в контексте реализации международных программ ООН по развитию корпоративной социальной ответственности.

Ключевые слова: корпоративная культура, корпоративная среда, социально-экономическое пространство, корпоративная социальная

ответственность, Глобальный договор ООН, социокультурные нормы, социальное партнерство, субкультура, аномия, национальная идентичность.

Omelchenko N., Bondarenko A. Transformation of the Ukrainian corporate culture based on corporate social responsibility: the challenges of modernity

The features of corporate culture transformation of Ukrainian social and economic space in the context of implementation of the international programs under the egis United Nations on development of corporate social responsibility are considered in the article.

Key words: *corporate culture, corporate environment, social and economic space, corporate social responsibility, the Global contract of the United Nations, sociocultural norms, social partnership, subculture, an anomaly, national identity.*

УДК 316.42:35:316.0334.2

Д.М. ЯДРАНСЬКИЙ, О.М. ГОРБАНЬ

ПРИНЦИПИ ПРАКТИЧНОГО ПІДХОДУ ДО РОЗУМІННЯ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ

У статті розглянуто розуміння соціально-трудової ефективності за принципами практичного підходу. Визначено засадні принципи та встановлено критерії, відповідно до яких певний прояв трудової поведінки може бути діагностовано як соціально корисний. Визначено авторське бачення справедливості в соціально-трудовій сфері та наголошено на необхідності встановлення квантиля соціальної корисності, відповідно до якого стає можливим нормувати не тільки обсяг праці, а й адекватність її результату.

Ключові слова: соціальна справедливість, праця, розподіл, принципи, еквівалент.

Питання соціальної справедливості в умовах суспільних трансформацій останніх років стають все гострішими, однак наукова та науково-методична література до цього питання підходить здебільшого фрагментарно. Ця ситуація пояснюється проблематичністю розв'язання питань встановлення індивідуальної ефективності в умовах збільшення інформатизації суспільства та зростання ролі колективної праці. Також, на нашу думку, до цього часу в літературі не отримано відповіді на запитання стосовно того, що саме має виступати показник ефективності праці: трудова поведінка, економічний чи соціальний результат праці або час, витрачений на неї.

Розглядаючи напрями оцінювання ефективності, необхідно відзначити, що використання кожного із зазначених показників може бути виправданим за певних умов. Так, зокрема, *трудова поведінка* характеризує ставлення працівника до праці, а також його внутрішню мотивацію до неї. Недостатньо висока віддача економічного або соціального розуміння може бути зумовлена зовнішніми обставинами, які значною мірою накладають відбиток на психологічний стан працівника порушують принципи соціальної справедливості.

Другий показник – *економічна ефективність* – є кількісним у своєму вимірі. У сучасній науковій літературі цей показник зазнав найбільшого опрацювання та є соціально звичним, однак економічний ефект не здатний повною мірою охопити всі складові ефективності трудової поведінки, можливі сфери її реалізації, а також значно звужує результати аналізу.

Третій показник – *соціальний результат* – недостатньо висвітлений у соціологічних і філософських працях, що робить цей напрям об'єктом

переважно теоретичних досліджень та унеможлиблює його практичне використання.

Проблема встановлення результату тісно пов'язана з поняттям справедливості, що особливо актуально в соціально-трудовій сфері, адже, по-перше, трудова сфера є однією з основних сфер людського буття, а по-друге, справедливість виступає як оцінне судження про результат. При цьому необхідно відзначити логічний взаємозв'язок між оцінкою та результатом, адже згідно зі словником С. Ожегова, результат – кінцевий підсумок, що завершує собою будь-що [1, с. 587]. Справедливість – поняття про належне, що відповідає певним уявленням щодо сутності людини та її невід'ємним правам [2]. Тобто справедливість – оцінка підсумку дії через певні людські уявлення, які залежать від умов життя, праці тощо (тобто має вражену суб'єктивну компоненту).

При цьому використання поведінкового підходу не може розглядатися як цілком адекватне, адже трудова поведінка не є кінцевим результатом праці, а економічний ефект (особливо в умовах інформаційного суспільства) не характеризує результат більшості видів трудових процесів. Відповідно, на нашу думку, саме показник соціальної корисності трудової діяльності в умовах сучасного розвитку суспільства має отримати базовий статус в оцінюванні результатів праці та бути покладений в основу принципів розподілу соціальної справедливості.

Мета статті – дослідити показник соціальної корисності в соціально-трудовій сфері. Це актуально, адже розуміння соціальної корисності дає змогу перейти до розгляду такої базової соціологічної категорії, як соціальна справедливість.

Аналізуючи історичну генезу розвитку уявлень про справедливість, пропонуємо використовувати реферативний огляд досліджень окремих авторів. Так, зокрема, А. Федотов у своїй праці [3, с. 99–100] наводить визначення справедливості, запропоновані стародавніми філософами. Наприклад, Анаксимандр (610–546 рр. до н.е.) трактував поняття справедливості як правило не переступати встановлених меж (кордонів). Геракліт (кінець VI – початок V ст. до н.е.) стверджував, що “бог” є втіленням космічної справедливості. Справедливість для ведичного розуміння – праведний закон людського буття, співзвучний із прекрасним порядком на природному світі. Конфуцій (551–479 рр. до н.е.) вважав, що справедливість диктується традицією, втілюється в ритуалі й етиці, і є проявом волі “піднебесся”. Мо Ді (479–400 рр. до н.е.) трактував справедливе як те, що корисно людям. Сократ (469–399 рр. до н.е.) зазначав, що справедливість – дотримання мудрості, дійсного знання, порядку речей, законів. Справедливість Платона (428 або 427–348 або 347 рр. до н.е.) є вінцем чотирьох чеснот ідеальної держави: справедливість, мудрість, мужність, розсудливість. Справедливість у цьому являє собою майже синонім права. Справедливість – дивна чеснота, загальне благо, набута властивість душі, через яку люди стають здібними до справедливих дій, погоджених із законом і правом держави. Епікур (341–270 рр. до н.е.)

говорив: “справедливість – деякий договір про те, щоб не шкодити один одному і не терпіти шкоди”.

Як не дивно, підходи стародавніх філософів можуть дати суттєвий поштовх до розуміння понять соціально-трудової ефективності та справедливості, яка, узагальнюючи запропоновані теоретичні підходи є, по суті, показником нормативної соціальної корисності та принципово визначає його загальні критерії (погодженість із законом, не шкодити один одному, відповідність дійсному знанню).

Як зазначає Е. Вагімов, філософи Середньовіччя більш різноманітно підходили до розуміння соціальної справедливості і визначали її таким чином. Ф. Бекон стверджував, що справедливість є тим, що об’єднує людей і створює підстави для права. Т. Гоббс в “Левіафані” зазначає: “Справедливість, тобто дотримання угод, є правилом розуму, що забороняє нам робити що-небудь, що згубно для нашого життя, з чого випливає, що справедливість є природним законом”. Б. Спіноза стверджував, що “справедливість і несправедливість можуть бути представлені лише в державі”. І. Кант пише, що “усвідомлення справедливості дії, яку я хочу зробити, – це безумовний обов’язок”. Г. Гегель стверджує, що конституція і є “існуючою справедливістю, як дійсність свободи в розвитку її розумних визначень” [4, с. 52]. Відповідну абстрактність підходів до поняття справедливості можна пояснити тим, що автори є представниками доіндустріального суспільства, в якому питання соціальної справедливості меншою мірою були пов’язані із розподілом і практично не розглядали додану вартість як таку. Соціальна корисність у такому розумінні підмінялась роллю держави, соціальним обов’язком, природними законами тощо.

Більш конкретизоване, але властиве для раннього капіталістичного суспільства визначення соціальної справедливості дав К. Маркс. Він відзначає: згідно з дійсною природою праці й обміну, сувору справедливість вимагає, щоб всі, хто вступають в обмін, мали не лише взаємні, а й рівні вигоди. Якби здійснювалася справедлива система обміну, то вартість всіх товарів визначалася б сукупністю витрат їх виробництва, і рівні вартості завжди обмінювалися б на рівні вартості. До сьогодні робітники давали і дають капіталістові працю цілого року в обмін на вартість піврічної праці, і звідси виникла та нерівність могутності та багатства, яка існує тепер довкола нас. Неминучим наслідком нерівності обміну – купівлі за однією ціною і продажу за іншою – є те, що капіталісти продовжують бути капіталістами, а робітники – робітниками, одні – класом тиранів, а інші – класом рабів [5, с. 332]. Із тверджень автора можна зробити висновок про розуміння класового підходу до поняття справедливості. Як відзначає Е. Вагімов, справедливість у марксизмі – сховане в ідеологічну оболонку відображення існуючих соціальних відносин, їх зміст і стан залежать від способу виробництва, тому все, що не відповідає цьому способу виробництва, несправедливо [4, с. 52].

Погоджуючись із запропонованою інтерпретацією вислову К. Маркса, вважаємо за доцільне звернути увагу на сучасні суспільні трансформації, пов'язані із переходом до інформаційного суспільства, в якому не існує чітких понять “робітник”, “капіталіст” та об'єктивним є факт, що більшість тих, хто здійснює розподіл, самі є найманими працівниками (менеджери здебільшого є найманими працівниками або міноритарними власниками пакетів акцій, що практично не дає змоги характеризувати останніх як капіталістів).

У такому разі в умовах інформаційного суспільства, а особливо в умовах інформаційного трудового процесу (відповідно, розподілу його результатів), розуміння соціальної справедливості вимагає системного переосмислення з метою визначення меж соціальної справедливості та встановлення справедливого еквівалента обміну, яким, на нашу думку, і має виступати визначена стародавніми філософами норма соціальної справедливості. Розуміючи складність запропонованого напрямку, ми вважаємо це завдання об'єктивним і таким, що може мати кількісне вирішення.

Г. Соколова акцентує увагу на важливості реалізації принципу соціальної справедливості заробітної плати [6]. Проте при цьому цікаво звернути увагу на думку Дж. Ролза, який висловлює припущення, що кожен індивід займає два суттєвих становища: 1) рівного громадянина і 2) зумовлене його місцем у розподілі доходів і багатства. Репрезентативні люди також є репрезентативними громадянами, а також представниками тих, хто має різні очікування щодо індивідуально розподілених первинних благ. Автор зазначає, що люди займають інші становища добровільно. Відтак, існує потреба в дослідженні пріоритетів людей у так званих стартових місцях [7, с. 93].

Думку про подвійний підхід до соціальної справедливості висловлює й А. Шохін. Соціальна справедливість, на його думку, одночасно зрівнює і диференціює. Одні й ті самі відносини можуть розцінюватися як справедливі чи несправедливі різними соціальними групами, класами [8, с. 248]. Ще Арістотель розрізняв два “види” справедливості. По-перше, “розподільна”, коли в центрі уваги виявляється запитання “кому що належить?”, по-друге, “коригувальна (перетворювальна)”, коли мова йде про відносини з індивідами в процесі соціальних трансакцій (особливо про покарання за злочин) [9].

Для нашого суспільства на сучасному етапі актуальною є не проблема вирівнювання рівня споживання всіх груп, а по-перше, можливостей саморозвитку і, по-друге, рівня винагороди за однаково якісну працю в суспільному виробництві. Таку думку Т. Заславська наводила для розуміння “...соціалістичного варіанта соціальної справедливості” [8, с. 249]. Однак висловлена думка в жодному разі не втратила своєї актуальності до цього часу і ми до неї приєднуємося.

У цьому контексті доцільно розглянути тезу, визначену головним змістом соціалістичної справедливості за часів соціалізму. Таким змістом

була послідовна реалізація принципу: “від кожного – за здібностями, кожному – за працею” [10]. Однак, на нашу думку, справедливість запропонованої тези може зберігатися і для соціально орієнтованої ринкової економіки. В сучасних умовах зазначену тезу можна переформулювати: чим більше користі суспільству від індивіда, тим більшу кількість власних потреб такий індивід може задовольнити. Під таке трактування повною мірою підпадає високий рівень доходів підприємців (які, створюючи робочі місця, приносять користь багатьом членам суспільства, але знову ж таки, спочатку думають про задоволення своїх потреб).

Однак практична реалізація такого принципу потребує аналізу та певного переосмислення в умовах сучасних (ринкових) соціально-трудових відносин. На думку Т. Заславської, виконання першої частини цього принципу гарантується трьома умовами:

1) достатньою близькістю початкових умов розвитку особистісних здібностей дітей, що належать до різних суспільних груп і живуть у різних частинах країни, у різних типах поселень (останній принцип виявляється все більш складним в умовах руйнування соціальної інфраструктури малих міст, сільських селищ тощо);

2) відповідність змісту праці трудовому потенціалу працівника. По-перше, пов’язане із загальними характеристиками робочих місць у суспільному виробництві і, по-друге, з їх розподілом між особами з різним трудовим потенціалом;

3) практична можливість забезпечити кожному чітко організовану й ефективну працю на місці, яке він займає, без вимушених простоїв через відсутність замовлень, необхідної сировини тощо [8, с. 249].

При цьому виникає питання щодо умов реалізації здібностей індивіда, адже за ринкових умов не завжди повною мірою затребувані всі потенційні можливості працівника (що зокрема зумовлено попитом на продукцію підприємства). У такому разі мова об’єктивно може йти не про здібності як такі, а про корисність, створену внаслідок їх застосування.

У сучасній літературі один із перших деідеологізованих підходів до проблем соціальної й етичної корисності в управлінні підприємствами висловив не представник академічної науки (філософії, соціології), а німецький інженер-дослідник – Т. Тиль, що, на нашу думку, характеризує не лише наукову, а і практичну значущість цього напряму досліджень [11].

Автор пропонує визначати такі загальні принципи соціальної справедливості в управлінні: принципи правової допустимості й економічної доцільності, а також принцип соціальної та етичної корисності. Вони змушують керівництво компанії дотримуватися у своїй діяльності чинних законів, прагнути якомога більше досягати господарських цілей і керуватися соціальними і моральними вимогами. В порядку перерахування цих трьох принципів знижується міра їх конкретизації, а тому, відповідно, зменшується можливість юридичного контролю [11]. Однак основною проблемою визначення принципів етичної

корисності буде не стільки низький рівень їх конкретизації, скільки відсутність загальних засад, за допомогою яких можна виміряти зазначені принципи соціальної й етичної корисності, адже для різних ментальних, релігійних і навіть просто ціннісних орієнтацій індивіда реалізація перелічених принципів матиме власну інтерпретацію. Ми повністю погоджуємося з необхідністю домінування принципів правової допустимості й економічної доцільності, хоч і усвідомлюємо дискусійність зв'язку між правом та етикою. Ґрунтуючись на зазначених засадах, можна визначити модель соціальної корисності. На сьогодні основними еквівалентами результатів праці є:

- робочий час (норма часу);
- обсяг виготовленої продукції (норма виробітку натуральна);
- кількість оброблених документів, виконаних робіт (норма обслуговування);
- кількість бракованої продукції (помилки) у ході трудового процесу (норма якості);
- вартість продукції, що була зроблена, або додана вартість, отримана внаслідок реалізації зазначеної продукції (норма виробітку грошова).

Однак є проблема приведення запропонованих принципово неоднорідних за структурою та характером норм до спільного знаменника, що зумовлює необхідність розробки певного критерію їх приведення. Так Т. Тіль пропонує для конкретизації принципів соціальної й етичної справедливості використовувати три принципи – *доповнюваності, ціннісної орієнтації та людської гідності*. Очевидним є факт нематеріальності підходів до розуміння соціальної справедливості. Однак при цьому все розуміння еквівалентів результатів праці (відповідно, і поняття соціальної справедливості) зосереджено навколо витратного оцінного підходу.

Ми пропонуємо не розглядати витратний підхід як єдиний у системі оцінювання еквівалентів праці, а разом з ним використовувати інші підходи. Поряд із витратами (часу, фізичних зусиль тощо), понесеними індивідом на створення певного результату праці, на нашу думку, можуть бути використані інші еквіваленти, зокрема:

- еквівалентний час у випадку заміни конкретної праці уречевленою, яку необхідно витратити з метою уникнення конкретних витрат живої праці. Відповідно, соціальна корисність визначається тим часом, який вивільняється для соціального життя (реалізації поза межами безпосереднього трудового процесу);
- альтернативна вартість дефіцитних ресурсів, які було зекономлено внаслідок використання безпосередньої живої праці індивіда;
- потенційна користь цього працівника в майбутньому, виходячи із того, що цінність конкретного працівника на поточний момент може бути зумовлена розміром соціальної корисності, яку власник сподівається отримати від його використання (співробітництва) в майбутньому;

- набір ринкових переваг, які забезпечені використанням безпосередньої праці певного працівника (у тому числі порівняно з іншими, що можуть бути зайняті відповідною діяльністю);

- порівняльний аналіз корисності конкретного індивіда для трудової групи (виробничого колективу), що здійснюють певну діяльність у межах власних соціально-професійних груп методом виключення (припущення про вилучення цього працівника із виробничого процесу).

При цьому напрями діагностування мають, на нашу думку, відповідати загальним принципам соціальної справедливості управління підприємством, запропоновані Т.Тілем [11], тобто реалізація запропонованого переліку підходів має відповідати такими принципам.

1. Принцип доповнюваності. Принцип базується на відмінності між макрорівнем (економіка в цілому), мезорівнем (підприємство) і мікрорівнем (індивід) на принципах розгляду соціальної корисності на всіх рівнях за умов, що реалізація (збільшення) корисності на одному із рівнів не призводить до зменшення корисності на іншому рівні.

2. Принцип ціннісної орієнтації. Згідно з цим принципом прояв корисності має відповідати системі соціальних і моральних цінностей індивідів, які необхідно виявляти, застосовувати і змінювати. Підприємства повинні усвідомлювати, що їх діяльність робить певний внесок у створення суспільно необхідних цінностей.

3. Принципи людської гідності та стійкого розвитку. Згідно із запропонованим напрямом, прояв корисності не повинен суперечити засадним етичним принципам як осіб, що виявляють певний трудовий результат, так і індивідів, на чію діяльність прямо (або опосередковано) відповідна діяльність спрямована.

4. Принцип стійкого розвитку пов'язаний із тим, що суспільно корисною може вважатися лише та діяльність, яка спрямована й узгоджується із заборонаю господарської діяльності, не сумісної з тривалим існуванням природного способу життя. Стійке господарювання не лише спрямоване на збереження життєвих умов для людей, а й повинне гарантувати екологічні умови, що забезпечують рівні можливості розвитку для всіх майбутніх поколінь.

Безперечно, одним із засадних принципів соціальної корисності має виступати принцип економічної ефективності (як на рівні суспільства, так і на рівні підприємства), адже без її забезпечення будь-яка соціальна система в сучасному світі виявляється нежиттєздатною, а відтак, порушення цього принципу автоматично порушуватиме інші засадні принципи.

Висновки. Запропоновані в межах цієї статті підходи ми пропонуємо вважати спробою просунути наукові пошуки, пов'язані з кількісним визначенням квантиля (одиничної міри) соціальної справедливості. Важливість визначення (концептуалізації) такого квантиля пов'язана зі створенням системи справедливого розподілу доданої вартості

(результатів трудової діяльності). На підставі запропонованих підходів стає можливим продовжити пошуки в напрямі встановлення міри праці та міри винагороди за умов оцінювання (та розподілу) результатів інформаційної праці.

Відсутність кількісних результатів у межах статті пов'язана з необхідністю емпіричного підтвердження висловлених припущень, однак при цьому ми вважаємо доведеним той факт, що використання виключно витратних підходів у системі розподілу та ґрунтування на них системи соціальної справедливості є неадекватним підходом, який не дає змоги розглядати соціальну справедливість як комплексне соціально-економічне явище.

Узагальнюючи отримані результати, можна констатувати, що використовувані в сучасних управлінських практиках оцінні підходи, засновані на використанні як еквівалентів таких класичних показників, як обсяг часу, кількість об'єктів обслуговування тощо, на сьогодні не повною мірою відображають властивості сучасного процесу суспільного виробництва, що зумовлює пошук нових еквівалентів, якими можуть виступати певні показники виразу суспільної корисності, наприклад: еквівалентний час заміни конкретної праці уречевленою; альтернативна вартість дефіцитних ресурсів, які було зекономлено; потенційна користь цього працівника в майбутньому; комплекс ринкових переваг від певної праці індивіда; порівняльний аналіз корисності конкретного індивіда для групи (трудої групи).

Ми не наполягаємо на виключному переліку запропонованих підходів і вважаємо за доцільне продовжити теоретичні й емпіричні дослідження у запропонованому напрямі наукових досліджень.

Список використаної літератури

1. Ожегов С.И. Словарь русского языка : около 53 000 слов / С.И. Ожегов. – [6-е изд., стереотип.]. – М. : Советская энциклопедия, 1964. – 900 с.
2. Большая советская энциклопедия : в 30 т. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rubicon.com>.
3. Филатов А.С. Гражданское общество и местное самоуправление : уч.-метод. пособ. / А.С. Филатов. – Симферополь, 2002. – 148 с.
4. Вагимов Э.К. Проблема социальной справедливости, равенства и неравенства людей, их нищеты и бедности / Э.К. Вагимов // Вызовы современности и ответственность философа : материалы круглого стола, посвященного всемирному Дню философии / [под общ. ред. И.И. Ивановой ; Кыргызско-Российский Славянский университет]. – Бишкек, 2003. – С. 43–53.
5. Маркс К. Теории прибавочной стоимости / К. Маркс, Ф. Энгельс // Капитал. – [2-е изд.]. – М. : Изд-во политической литературы, 1964. – Т. IV. – Ч. 3.
6. Соколова Г.Н. Тенденции развития социологии труда в 1980–1990 годах (по материалам всемирных социологических конгрессов) / Г.Н. Соколова // Социологические исследования. – 1991. – № 3. – С. 32–38.
7. Ролз Дж. Теория справедливости / Джон Ролз ; науч. ред. В.В. Целищев ; [пер. с англ. В.В. Целищева при участии В.Н. Карповича, А.А. Шевченко]. – Новосибирск : Изд-во Новосибирского ун-та, 1995. – 534 с.

8. Социальные ориентиры обновления: общество и человек / [под общ. ред. Т.И. Заславской]. – М. : Политиздат, 1990. – 448 с.

9. Калашников Б.Н. Концепция общей справедливости Аристотеля: Опыт реконструкции [Электронный ресурс] / Б.Н. Калашников // Этическая мысль. – 2001. – М. : ИФ РАН, 2001. – Вып. 2. – Режим доступа : <http://ethics.iph.ras.ru/em/em2/em2.html>.

10. СССР. Конституция (1936). Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик [Электронный ресурс]. – М. : Юридическое изд-во НКЮ Союза ССР, [1937] (Тип. им. Воровского). – Режим доступа : <http://www.constitution.mvk.ru/content/view/212/159/lang,russian/>.

11. Тиль Т. Принцип социальной и этической полезности в управлении предприятием [Электронный ресурс] / Т. Тиль // Проблемы теории и практики управления. – 1999. – № 3. – Режим доступа: http://vasilievaa.narod.ru/ptpu/13_3_99.htm.

Ядранский Д.Н., Горбань А.Н. Принципы практического подхода к пониманию социально-трудовой эффективности

В статье рассматриваются принципы практического подхода к пониманию социальной справедливости распределения результатов трудового процесса. Определяются базовые принципы и определяются критерии, в соответствии с которыми определенное проявление трудового поведения может быть диагностировано как социально полезное. Определяется авторское видение справедливости в социально-трудовой сфере и обуславливается необходимость установления квантиля социальной полезности, в соответствии с которым становится возможным нормировать не только объем труда, но и адекватность его результата.

Ключевые слова: социальная справедливость, труд, распределение, принципы, эквивалент.

Yadrans'ky D., Gorban A. The principles of a practical approach to understanding the social and labor efficiency

In the article principles of the practical going are examined near understanding of social justice of distributing of results of labour process. Base principles are determined and criteria are determined, in accordance to which the certain display of labour conduct can beat it is diagnosed as socially useful. Author vision of justice is determined in a social-labour sphere and marked on the necessity of establishment of quantile of social utility, in accordance with which becomes possible to ration not only the volume of labour but also adequacy of his result.

Key words: social justice, labour, distributing, principles, equivalent.

СОЦІОЛОГІЯ КУЛЬТУРИ

УДК 316.74:796

Ю.В. МОСАЄВ

ФУТБОЛ ЯК ГЛОБАЛЬНЕ СОЦІОКУЛЬТУРНЕ ЯВИЩЕ

В статті охарактеризовано футбол як глобальне соціокультурне явище. Досліджено історико-культурні особливості футболу. Встановлено належність футболу до сучасної масової культури.

Ключові слова: футбол, спорт, масова культура, глобальне соціокультурне явище.

Відповідно до заяви ФІФА, в 2001 р. у футбол на планеті грало близько 250 млн осіб. З них понад 20 млн – жінки. Зареєстровано близько 1,5 млн команд і 300 000 професійних клубів. Оскільки футбол – гра командна, на перше місце висувається взаєморозуміння гравців, уміння здійснювати грамотні спільні дії. Важливе значення при цьому має тактична побудова гравців. За популярністю й поширенням на планеті футбол є ігровим видом спорту номер один; членами Міжнародної спілки футбольних асоціацій (ФІФА) є 208 національних футбольних федерацій [3, с. 221], це більше, ніж кількість країн, що входять до складу Організації Об'єднаних Націй [3, с. 206]. Найбільшу популярність гра здобула в Європі, Південній Америці, Африці й частково Азії, менший інтерес до футболу виявляється в Австралії й Північній Америці. У багатьох країнах ця гра є частиною національної культури й об'єктом національної гордості, що багато в чому визначає той рівень інтересу, що наявний до футболу й тих процесів, які його оточують, в усьому світі. Вплив футболу на сучасне суспільство здійснюється як у культурному, так і в економічному плані.

Футбол як окреме соціокультурне явище розглядали К. Айзенберг [1], П. Артьомов [2], П. Ланфранши [3], С. Мінаєв [5] та інші. В працях зазначених вчених розкрито окремі елементи соціокультурних елементів футболу, але, на нашу думку, бракує розробок, у яких футбол висвітлювався б як глобальне соціальне явище.

Мета статті – охарактеризувати особливості футболу як соціокультурного явища.

Основна частина. Футбол виник в англійських та шотландських вищих навчальних закладах, у процесі поширення набув популярності серед бідняків Уругваю, Бразилії та Аргентини. Саме цей характер представництва середніх, а частково й вищих прошарків суспільства, відрізняв футбол європейських і південноамериканських країн від англійського прототипу. У той час, як англійський футбол уже з 80-х рр.

XX ст. значною мірою втратив характер розваги для джентльменів і незабаром став вважатися справжнім елементом робочої культури, за межами Англії гра й у XX ст. частково ще зберігала елітарний характер [1, с. 93]. Цей факт сприяв процесу інституціоналізації футболу через близькість до політичного істеблішменту та фінансової еліти. Як наслідок, у багатьох країнах світу розвитком футболу опікувалися монархічні династії (Швеція, Іспанія, Монако), військові (Лівія, Югославія, Франція), політики (Італія, Румунія, Бразилія) й державні установи (Болгарія, Польща, СРСР).

Для визнання й успішного поширення такої статті імпорту, як футбол, прогресивність прихильників була хоча й необхідною, але недостатньою умовою. Цей спорт пускав коріння на новому ґрунті тільки тоді, коли соціально абстрактну форму гри вдавалося наповнити конкретним змістом, відповідним специфіці певного суспільства. Доброчинним середовищем для формування такого “змісту” були різні етнічні субкультури, що існували, наприклад, в австрійській кайзерівсько-королівській подвійній монархії й заокеанських переселенських державах. Існування цих субкультур вело певною мірою до національних протистоянь на футбольному полі.

Однак цей ефект міг незабаром зникнути, якщо врахувати, що іммігранти, як, наприклад, у США, успішно асимілювалися національними культурами. Тому більш стійким було “додання змісту” гіпертрофованому націоналізму й великодержавним фантазіям межі століть, тим більше, що це стимулювало суперництво. Саме цим і пояснюється його низький рівень популярності в Північній Америці. Водночас “хвора” на національні протистояння Європа та бідна Південна Америка стали оплотом популярності футболу в майбутньому. Посилила ці протистояння дуалістична повоєнна епоха. Після Першої світової війни футбол допоміг авторитарним та тоталітарним режимам у розпалюванні нових міжетнічних та міжрасових конфліктів, а після Другої світової війни він став як інструментом холодної війни, так і повноцінним елементом “масової” культури. У спортивні клуби, союзи й на спортивні трибуни потягнувся натовп колишніх учасників бойових баталій. Існуючі дотепер кумири й змагання втратили свій елітарний характер. Футбол став головною розвагою чоловіків на всіх континентах світу, особливо цікавим став процес продовження футбольних баталій на вуличних майданчиках, доріжках біля пабів та імпровізованих стадіонах на заводах та фабриках.

Футбол почав відображатися в мистецтві, став темою картин майстрів образотворчого мистецтва, таких як Ж. Брак, Р. Делоне, Ф. Леже й П. Пікассо. Однією з найвідоміших робіт цього періоду є картина П. Пікассо “Гравець у футбол”. Футбольне видовище намагалися передати й художники-традиціоналісти. Прикладом цієї тенденції є картина “Корнер” французького художника Ж. Жакобі [1, с. 98]. Художнє сприйняття футболу завжди відображало соціальні тенденції футболу. Це призвело до того, що в 70–80-х XX ст. темами творчості художників стало насильство

на стадіонах. Вже в 1990-х рр. футбол став справжньою фінансовою індустрією. Більшість картин вже цього проміжку часу присвячена нарцисизму відомих футболістів або є спробами самих футболістів малювати авангардні картини на футбольну тематику [6].

Футбол за роки свого існування завойовував багато прихильників своєю драматургією. Першою серйозною п'єсою англійською мовою, присвяченою футболу, стала "Гра" Г. Брикхауза (1913 р.), де зображується процес криміналізації спорту і бажання кримінальних дільців впливати на результати футбольних матчів. У цьому ряду слід згадати п'єсу бразильського драматурга Н. Родрігеса "Покійниця" [1, с. 96]. Сучасні драматурги часто звертаються до проблеми футбольного хуліганства або футбольних дербі. Сьогодні зароджується традиція використання футболістів як акторів [7]. До того ж останнім часом відомі футболісти все частіше стають учасниками політичних і соціальних ток-шоу. І все більшою популярністю користуються колишні футболісти на ринку DJ [4].

Не слід забувати і про велику кількість художніх фільмів на футбольну тематику ("Воротар", "Гол", "Ерік" й ін.). Більшість цих фільмів має пропагандистський характер і зняті в жанрі комедії або соціальної драми на фоні футбольних дербі.

Під дербі у футболі розуміються матчі команд з одного міста або найбільш непримиренних суперників, гострота боротьби в яких досягає найвищого ступеня, а рівень підтримки вболівальниками піднімається на найвищу планку. У більшості випадків клуби, між якими проходить дербі, є історичними суперниками. В основі суперечностей між ними можуть бути:

- соціальні передумови (клуб аристократів проти клубу робітників порту);
- територіальний аспект (два клуби з одного міста виявляють найсильнішого);
- політичний аспект (клуб, чиї вболівальники дотримуються націоналістичних поглядів проти клубу, уболівальники якого в основній своїй масі антифашисти);
- історична ворожість (ті випадки, коли через поразку в матчі, зіграному 30 років тому, один із клубів покинув вищу лігу, і його фанати всю провину за виліт поклали на команду суперника й її вболівальників) тощо [1, с. 97].

Футбол перетворився на частину глобального фінансового ринку. В середині 2002 р. американський інвестиційний банк Goldman Sachs Group Inc. розіслав клієнтам 56-сторінкову доповідь. У ній він порівняв футбольні успіхи різних країн з їхніми економічними результатами [5]. Автори цієї доповіді стверджують, що з 1966 р. фондові індекси індустріальних країн, які перемогли на чемпіонатах світу з футболу, були на 9% вище, ніж фондові індекси у всіх інших країнах (нагадаємо, що індустріальними країнами, що перемогли з тих пор на чемпіонатах, були Англія, ФРН (двічі), Італія, Франція) [5]. З цього випливає, що більшість

фінансистів вважає футбольні показники важливим фактором економічних відносин у рамках сучасної світової економіки. З іншого боку, можна припустити й те, що гарні футбольні результати показують країни, що відрізняються високими темпами економічного зростання (і відповідно, високими темпами зростання біржових котирувань цінних паперів, тому що швидкий розвиток країни спонукає інвесторів купувати акції її компаній: акції через великий попит дорожчають).

У доповіді відзначається, що найближчим часом найкращі перспективи економічного зростання у світі мають країни БРІК, які демонструють суттєвий прогрес у футбольних успіхах серед інших значних держав.

Зі свого боку зауважимо, що зв'язок між футболом і станом економіки, безумовно, є. Футбол з'явився у Великобританії наприкінці XI ст., саме тоді, коли країна переживала значне економічне піднесення. А в інших країнах ця гра набула поширення тому, що Великобританія в той час вкладала дуже багато грошей за кордон (більше ніж 4% ВВП) [5]. Англійські фахівці й підприємці, природно, стежили за долею цих грошей, подовгу проживаючи в інших країнах; вони й навчили своєї гри місцевих жителів. Природно, гроші вкладалися в країни, де вони могли принести прибуток, тобто в країни, що мають гарні перспективи економічного розвитку. Власне, завдяки вкладенню британських грошей цей розвиток і відбувся разом з розвитком футболу. З тих пор в Англії, а потім і в інших країнах з'явилися професійні футбольні клуби, які самі по собі приносять гроші. Отже, наявна можливість для тієї або іншої країни заробляти за допомогою футболу. Не викликає сумнівів також і те, що в провідних індустриальних країнах, що стали чемпіонами світу з футболу, котирування акцій будуть зростати через велику кількість бажаючих вкласти в них гроші, тому що, крім заможних футбольних клубів, у цих країнах є ще й безліч інших багатих компаній.

Нове дослідження, проведене банківською групою ABN-AMRO, показало, що вплив футбольних перемог і поразок на економіку не здатний викликати фінансову кризу або, навпаки, бум, однак він досить істотний. Перемога у фіналі чемпіонату миру в більшості випадків прискорює темпи зростання валового внутрішнього продукту (ВВП) країни-переможниці на 0,7%. Водночас ті, що програли, тобто відсіялися на попередніх стадіях турніру, зазвичай втрачають 0,3% свого ВВП [8]. Втім, у цього правила є і винятки: в 1974 і 1978 р. Німеччина й Аргентина вступили в період економічної рецесії, незважаючи на те, що їхні збірні були фіналістами світових чемпіонатів. Цікаво, що економіка Нідерландів через невдалі фінальні матчі обох чемпіонатів також постраждала, однак меншою мірою.

Економічний ефект футболу має ряд досить простих пояснень. Наприклад, відомо, що споживач, який перебуває в гарному настрої, схильний витратити більше грошей, ніж його засмучений колега. Перемога (не тільки футбольна, а й будь-яка інша) неминуче пожвавлює ринок

сувенірів, музичних і відеозаписів тощо. Футбольний успіх (особливо це помітно в Європі й Латинській Америці) сприяє зростанню індексу споживчої довіри. Приміром, коли в 1988 р. збірна Нідерландів виграла чемпіонат Європи (перегравши збірну СРСР у фіналі), у Голландії було зафіксовано різке підвищення цього індексу – він підскочив відразу на 7%, хоча протягом півроку до цього демонстрував досить анемічну динаміку [8]. Бізнес також зазнає впливу футболу: великі футбольні держави частіше залучають іноземні інвестиції й знаходять нових торговельних партнерів.

Дослідження банку Barclays, проведене у Великобританії, показало, що чемпіонати миру сприяють падінню продуктивності праці. Якби англійська збірна дійшла до фіналу чемпіонату світу 2002 чи 2010 р., то британська економіка втратила б 0,3% ВВП, – оскільки англійці будь-якими способами уникали б роботи, щоб подивитися футбол або поговорити про нього. У свою чергу, Центр економічних і бізнес-досліджень (Center for Economics and Business Research) дійшов висновку, що футбольний ентузіазм коштує десяти найбільшим економікам Європи 0,3–0,75% ВВП, або \$8,1 млрд [8]. Це пов'язане з тим, що вболівальники не здатні нормально думати й працювати в період футбольної фієсти. До того ж у рамках футбольних матчів національних першостей згаданих країн вболівальники починають споживати значно більше пива та інших слабоалкогольних напоїв.

Висновки. Футбол є глобальним соціокультурним явищем. За більш ніж 130 років існування цей вид спорту став найпопулярнішим видом спорту у світі як за кількістю відвідувачів футбольних матчів, так і за кількістю людей, що займаються футболом як на любительському, так і на професійному рівнях. За роки існування футбол став темою багатьох художніх фільмів, романів, повістей, картин і театральних творів, що доводить глобальність його поширення в соціокультурному контексті. До того ж футбол перетворився на справжню індустрію “масової культури”, яка справляє суттєвий вплив на світову економіку.

Список використаної літератури

1. Айзенберг К. Футбол как глобальный феномен: Исторические перспективы / К. Айзенберг // Логос. – 2006. – № 3. – С. 91–103.
2. Артьомов П.М. Субкультура футбольных хулиганів: фактори формування та особливості прояву на пострадянському просторі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук : спец. 22.00.04 / П.М. Артьомов. – К., 2009. – 16 с.
3. Ланфранши П. FIFA 100 лет. Век футбола / П. Ланфранши, К. Айзенберг, А. Валь. – М. : Махаон, 2005. – 360 с.
4. Ласло Боднар стал DJ Ноорер [Електронный ресурс]. – Режим доступа: <http://terrikon.com/posts/105925>.
5. Минаев С. Мировая футбольная экономика [Електронный ресурс] / С. Минаев. – Режим доступа: <http://kommersant.ru/doc/327647>.
6. Пеле всегда был художником [Електронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.sovsport.ru/gazeta/article-item/395762>.

7. Шева сыграл Шевченко. Капитан киевского “Динамо” стал актером [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://wek.com.ua/article/44125/>.

8. Экономика футбола [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://nederland.ru/se/news/index.php?action=show&nid=1075>.

Мосаев Ю.В. Футбол как глобальное социокультурное явление

В статье рассмотрен футбол как глобальное социокультурное явление. Исследованы историко-культурные особенности футбола. Установлено принадлежность футбола к современной массовой культуре.

Ключевые слова: футбол, спорт, массовая культура, глобальное социокультурное явление.

Mosaev Y. Football as a global socio-cultural phenomenon

The paper considers football as a global socio-cultural phenomenon. Study of historical and cultural features of football. The influence ownership of football to modern mass culture.

Key words: football, sports, popular culture, global socio-cultural phenomenon.

УДК 316.334:7

Г.Ю. СУРМІНА

ОСОБЛИВОСТІ ТЕАТРУ ОПЕРИ ТА БАЛЕТУ ЯК СОЦІАЛЬНОГО ІНСТИТУТУ

У статті розглянуто застосування теорії соціального інституту до театру опери та балету, з'ясовано його інституційні особливості та основні напрями інституційного розвитку.

Ключові слова: соціальний інститут, театр як соціальний інститут, театр опери та балету як соціальний інститут, інституційний розвиток, тенденції інституційного розвитку театру опери та балету.

Виключно важливу роль у духовному розвитку сучасного суспільства відіграють театри, які є потужними центрами мистецтва, збереження і розвитку культурної спадщини, здійснення соціалізації, формування смислів та цінностей суспільства. Серед усіх типів театрів важко переоцінити роль театрів опери і балету як базових складових інституційного змісту сучасної театральної культури. На сьогодні театри опери та балету зіткнулися з цілим комплексом проблем, що зумовлює необхідність переосмислення їх інституціональної соціальної природи.

Кризові процеси в сучасному суспільстві, становлення і розвиток індустрії масової культури, ринкових відносин, засобів телекомунікації, формування віртуального простору, особливо соціальних мереж, процеси ціннісної трансмісії і деградації культури призводять до того, що театри опери та балету втратили колишнє монопольне імперське становище, яке вони мали в СРСР у системі інститутів культури авторитарного суспільства. Вони забезпечувалися значними коштами на утримання і розвиток. Нині матеріально-фінансове забезпечення, навіть функціонування театрів є серйозною проблемою. Досить складним є матеріальне становище їхніх творчих працівників. Театри практично не витримують конкуренції з масовою музичною поп-культурою. Відбуваються тектонічні зміни глядацької аудиторії.

Перед театрами опери та балету, які перебувають у змінюваних мінливих соціальному, політичному і духовному просторах, загострюється дуже серйозна проблема виживання, вирішення якої потребує істотних змін їх інституціональної матриці й особливо смислів та цінностей як системоутворювальних чинників.

Питання розвитку театру опери та балету як поліфункціонального, поліструктурного інституційного утворення осмислюються сучасною наукою з позиції кількох галузей знання: культурології, соціології культури, соціології театру, соціології мистецтва та ін. Культурологічний

підхід до театру опери та балету орієнтує на його дослідження як феномену культури, інституту культури, що забезпечує відтворення, збереження і поширення цінностей культури. Театр опери і балету в цьому плані являє собою важливу складову культури, здійснює відтворення та поширення художніх цінностей, балетних і оперних вистав.

Культурологічний пласт театру досліджує театрознавство – наука, що вивчає теорію й історію театрального мистецтва, в тому числі драматургію, акторську майстерність, режисуру, декораційне мистецтво, театральну архітектуру. Балет вивчається балетознавством – особливим розділом театрознавства, який відображає теорію й історію хореографії.

Культурно-мистецька проблематика театру не є основною. Вона значною мірою зумовлена соціальними проблемами театру опери та балету як соціального інституту. Творча діяльність в умовах транзитивності українського суспільства, що суперечливо реалізується в умовах періодичних хвиль кризи, стає заручницею кризи театру опери та балету як соціального інституту, перед яким стоїть проблема виживання, пристосування до неоднозначних нових соціально-економічних та духовно-культурних умов України.

Проблемний комплекс культурологічного підходу в сучасних умовах є вторинним порівняно з проблемами, які відображаються соціологічним підходом, що виражається такою галуззю соціологічного знання, як соціологія мистецтва. Ця галузь соціології вивчає взаємодію мистецтва і суспільства, структуру і функції різних соціальних груп, залучених до сфери творчої діяльності. Вона включає в себе соціологію кіно, театру, літератури, музики та ін. Соціологія театру виступає як складова соціології мистецтва. Вона являє собою досить розвинуту галузь соціології, де подано праці з тих чи інших аспектів соціальної природи, функцій, призначення, становлення та розвитку театру як соціального феномену інституційного плану. Дослідження Л. Алієвої показують, що соціологія мистецтва в Україні зароджується у формі протосоціології в кінці XIX – початку XX ст., інтенсивно розвивається в 20-ті рр. XX ст., проходячи в короткий історичний період рівні теоретичного та й емпіричного становлення переважно у формі галузевих соціологій (соціологія театру тощо). Можна виокремити ряд етапів у її розвитку. У 80-ті рр. XX ст. соціологія мистецтва в Україні складається як самостійна галузева наука, заснована також на порівняльних комплексних всеукраїнських емпіричних дослідженнях розвитку художньої культури, що впливають на її соціальну регуляцію.

У другій половині 80-х рр. XX ст. (перебудова) розширюється методологічна база досліджень, долається суворість марксистського детермінізму, закріплюється самостійність галузевих соціологій мистецтва. У 90-ті рр. XX ст. затверджується статус соціології мистецтва в умовах незалежності України, коли стає більш визначеною тематика, пов'язана з розвитком національної художньої культури, а в основу її предмета покладається поняття “соціально-художня реальність” і система соціально-

художніх відносин у їх цілісності, а становище в суспільстві закріплюється емпіричними дослідженнями, пов'язаними з практикою. Предметну завершеність у 80–90-ті рр. ХХ ст. набувають соціологія театру, соціологія літератури, соціологія музики. У процесі завершення свого становлення перебуває соціологія образотворчого мистецтва, швидко формується соціологія кіно [1].

Термін “соціальний інститут” був уперше введений у науковий обіг Г. Спенсером. У соціологічному словнику соціальний інститут визначається як стійкий комплекс правил, принципів, норм, установок, що регулюють різні сфери людської діяльності й організують їх у систему ролей і статусів, що утворюють соціальну систему; сукупність ролей і статусів, призначених для задоволення певної соціальної потреби, як відносно стійкі та довготривалі форми соціальної практики, що санкціонуються і підтримуються за допомогою соціальних норм і за допомогою яких організується суспільне життя та забезпечується стійкість соціальних відносин.

Згідно з оцінкою відомого польського соціолога Я. Щепаньського, у сучасній соціології термін “соціальний інститут” виступає в чотирьох основних значеннях: 1) термін “інститут” може стосуватися певної групи осіб, призначених для виконання справ, важливих для спільного життя. У цьому значенні інститутом ми називаємо певну групу людей, що виконують громадські функції; 2) цей термін може позначати певні організаційні форми комплексу функцій, які виконуються деякими членами групи від імені всієї групи; 3) іноді цим терміном позначається сукупність матеріальних установ і засобів діяльності, що дають змогу деяким уповноваженим індивідам виконувати громадські безособові функції та мають на меті задоволення потреб або регулювання поведінки членів груп; 4) іноді інститутами називаються деякі соціальні ролі, особливо важливі для групи [10, с. 96]. Значний внесок у формування інституціоналізму як теоретичного та інструментального комплексу зробили Е. Дюркгейм, Т. Веблен та ін. Інститут являє собою організовану систему зв'язків і соціальних норм, яка об'єднує значущі суспільні цінності та процедури і задовольняють основні потреби суспільства. Він являє собою багатопланове явище. Але досить часто виступає як організаційна одиниця, яка базується на певній системі норм, ролей і цінностей. Інститут реалізує в суспільстві деякі функції, забезпечує ту чи іншу соціальну потребу. Розвиток інституту відбувається під впливом зникнення, трансформації або появи нової потреби, що приводить до перебудови його функцій і подальшої зміни нормативної, організаційної, рольової та ціннісної складових. Вдало визначає інститут Е. Бабосов: “Соціальний інститут – це порівняльна високоорганізована система соціальних відносин і взаємодій, що відрізняється стійкою соціальною структурою, глибокою інтегрованістю своїх елементів, багатством і

динамічністю їх функцій, наявністю раціонально встановлених стандартів поведінки, зумовлених змістом вирішуваних завдань” [2, с. 244].

Серед найважливіших інституційних ознак виділяються: установки та зразки поведінки, утилітарні та культурні риси, культурні символи, усний та письмовий кодекси, ідеологія як деяка система ідей і цінностей, що санкціонується сукупністю норм. С. Фролов у своєму підручнику соціології виділяє п'ять основних ознак інституту:

1. Установки й зразки поведінки, яких повинні дотримуватися учасники інституту.

2. Символічні культурні ознаки, які являють собою деякі символічні образи, котрі концентрують у собі уявлення про інститут.

3. Утилітарні культурні риси, серед яких виділяються деякі матеріальні, предметні освіти, використовувані інститутом.

4. Кодекси усні та письмові, які визначають правила поведінки людей.

5. Ідеологія, яка являє собою систему ідей, котра висвітлює діяльність інституту [8, с. 168–172].

У цілісному комплексі інституційних ознак виділяють:

1. Стійкість існування, коли він виступає як стійка форма життєдіяльності людей, яка сформувалася в процесі їх життєдіяльності, історичного розвитку суспільства.

2. Раціональність і оптимальність для цих умов організації життя людей.

3. Чіткий розподіл функцій, прав і обов'язків між усіма учасниками інституційної взаємодії.

4. Поділ діяльності та професійне її виконання спеціальними групами людей.

5. Наявність контролю, різних форм регламентації діяльності індивідів.

6. Наявність організацій та установ, які організовують взаємодію між людьми.

7. Наявність системи ролей, які виконують люди.

8. Наявність певної системи смислів і цінностей.

9. Символи інституту.

Якщо узагальнити безліч підходів різних учених до розуміння соціального інституту, то можна виділити: сукупність норм, звичаїв, традицій; сукупність ролей і зразків поведінки, формальну і неформальну організації, смисли, цінності та символи; комплекс соціальних дій і механізмів регулює відповідну сферу суспільних відносин.

Загальна риса всіх інститутів – виконувані функції. Функція в соціології розуміється як:

а) роль, виконувана певним елементом соціальної системи в її організації як цілого, у здійсненні цілей та інтересів соціальних груп і класів;

б) залежність між різними соціальними процесами, що виражається у функціональній залежності змінних;

в) стандартизована соціальна дія, регульована певними нормами і контрольована соціальними інститутами.

Серед найважливіших функцій інститутів виділяються: функція закріплення і відтворення суспільних відносин; регулятивна функція; інтегративна функція; транслявальна функція; комунікативна функція. Функції соціальних інститутів можуть бути прихованими, латентними і зворотними, дисфункціями, тобто реалізувати негативний ефект.

Театр опери і балету є специфічним різновидом соціального інституту сфери культури. Його доцільно розглядати як складний інституційний комплекс, який об'єднує значну кількість інтегрованих інститутів. Він виступає як інститут інститутів, серед яких виділяють:

1) інститути організаційно-управлінського типу: організація театру, адміністрація театру, цехи театру;

2) культурно-естетичні інститути: опера, балет, театральний спектакль, театральний концерт, театральний репертуар та ін.;

3) нормативно-правові інститути: Конституція України, законодавство сфери культури, Статут театру, норми моральної регуляції та ін.;

4) інституційні соціальні спільності: театральний колектив, колективи театральних цехів, труппа солістів опери, труппа оркестру, балетна труппа та ін.

Аналіз театру опери та балету як соціального інституту є принципово новою проблемою наукового дослідження, яка ще не вирішена сучасною соціологічною наукою. Однак можна констатувати добре розвинуті базові пласти наукового знання, присвяченого соціальним інститутам. У працях П. Блау, М. Вебера, Т. Веблена, Е. Дюркгейма, О. Конта, Н. Смелзера, Г. Спенсера розроблена теорія соціальних інститутів, а також інституційний підхід у соціології, що створює інтелектуальні засади розгляду театру опери та балету як специфічного соціально-культурного інституту. У дослідженнях М. Вебера, Л. Когана, П. Сорокіна викладено методологічні основи соціології культури. Театр як соціальний інститут осмислювався такими мистецтвознавцями, як А. Гвоздьов, С. Мокульський, А. Юфіт. Формується й інтелектуальний пласт наукового знання соціології театру в розробках І. Гофмана, С. Іоніна, С. Єрофєєва, М. Магидович та ін.

Разом з тим недостатньо дослідженими залишаються питання специфіки театру опери та балету як соціального інституту, його проблемного комплексу та тенденцій інституційного розвитку, що й становить *мету статті*.

Театр як соціальний інститут, на відміну від інших інститутів сфери культури, базується на задоволенні естетичних і моральних потреб людей за допомогою споглядання акторської гри, яка належить до одного з найдавніших різновидів ігрової діяльності людей і при відомій майстерності її виконання забезпечує співпереживання дій сценічних героїв. Таким чином, інституціональна сутність театру базується на таланті режисерів, диригентів, музикантів, оперних і балетних акторів. Якщо їх

рівень майстерності високий, то міцними є інституційні основи театру, виникає духовно-моральна атмосфера театру як храму мистецтва, куди приходять глядачі з метою прилучення до цінностей театру. Якщо таланти і майстерність мінімальні, то театр втрачає цю дуже важливу складову інституціональності та починає перетворюватися на інститут вульгарної масової культури.

Інституційна специфіка театру опери та балету визначається тим, що він являє собою інститут рольової акторської гри, яка базується на деякому тексті, моделі, задумі. Ю. Левада у своїй книзі зауважує, що рольова гра виявляється універсальною умовою, своєрідним загальним знаменником будь-якої гри [4]. Й. Хейзинга у своєму дослідженні визначає гру саме на рубежі “гра – негра”, коли саме відносно серйозної дійсності гра визначає себе. Науковець зазначає: “Гра не є повсякденним життям і життям як таким. Вона скоріше вихід з рамок цього життя у тимчасову сферу діяльності, яка має власну спрямованість” [9, с. 24]. “Вона “розігрується” в певних рамках простору і часу. Її перебіг і сенс міститься в ній самій” [9, с. 27]. Щоб гра була грою, необхідно усвідомлювати її відношення до серйозної діяльності. Саме це відношення гри до серйозності є предметом гри, а не тільки її умовою, як у Ю. Левади. Саме на цій межі з негрою й існує гра. Інше розуміння гри міститься у праці Х.-Г. Гадамера, який розглядає гру як спосіб буття самого твору мистецтва [3]. Грає не гравець, а сама гра. межа власної активності того, хто грає, і активності відносно нього – важливий компонент гри, що входить у саму гру і становить її предмет.

Таким чином, театр виступає як *інститут акторської гри*, котрий відображає або соціальну реальність з її проблемами і діями людей, або деяку інтелектуальну матрицю уявлень, цінностей, норм, а найчастіше і те, і інше. Чим далі зміщена акторська гра від діяльності суб’єктів соціальної реальності у бік духовної матриці глядача, тим вище рівень умовності акторської гри, її абстрактності, чистої умоглядності або чистої чуттєвості. Це особливо характерно для деяких балетних вистав, герої яких не становлять собою жодного інтересу порівняно з тими моральними й естетичними цінностями, які вони демонструють. Необхідно, щоб виникала взаємодія глядача як співучасника вистави, але вже не з актором, а з тим героєм, якого він грає, або з відповідними духовно-ціннісними посланнями, які ідуть зі сцени. Тому театр слід розглядати не стільки як інститут акторської рольової гри, скільки як *інститут взаємодії акторів і глядачів з приводу гри*. З такого підходу випливає, що театр як інститут дуалістичний. Він об’єднує сцену і глядацького залу, акторів і глядачів, гру і сприйняття гри, майстерність акторів і театральну культуру глядачів. Обидві сторони суперечності, яка закладена в театр, не розвалюють його тільки тому, що постійно підтримують цю взаємодію. Мало того, більшість театральних конфліктів знаходиться саме в цій зоні.

Найважливішою особливістю інституту театру опери та балету, яка відрізняє його від інших театрів, є його *жанрова бінарність*. Це інститути

опери та балету, інститути, які достатньо відрізняються. В основі цих відмінностей лежать професійні відмінності двох труп, які відрізняються за типом підготовки, віком, фізичним станом, характером діяльності та ін. Незважаючи на те, що театр опери та балету об'єднує в собі по суті два дуже різних театри, ці театри поєднуються в певну цілісність законодавчими нормами, традиціями, творчими принципами, репертуаром, оркестром і диригентом тощо.

Театр опери та балету є інститутом *жорсткої і нежорсткої регуляції*. У ньому в певній формі задіяні *механізми особистісної та творчої свободи*, без яких дуже важко створити творчий шедевр. Багато театральних режисерів відзначають, що рівень свободи актора буває настільки високим, що його неможливо звільнити, якщо тільки він не вчинить злочин. З іншого боку, у театрі існують технології жорсткого регулювання: багатогодинні та щоденні репетиції, балетні уроки, підтримання професійної форми. Нерідко дуже жорсткою і девіантною є конкуренція між акторами. При цьому досить часто в конкурентній боротьбі програє талановитий актор з дуже простої причини. Він ставить надто високі вимоги до майстерності. Оскільки інші актори разом з їх педагогами не можуть виконати ці вимоги, то проблема вирішується усуненням такого актора шляхом включення жорсткої регуляції, коли, наприклад, його виступи будь-яким чином обмежують, почесні звання не присвоюють.

Проблемою театру залишається забезпечення гармонізації жорсткої та нежорсткої регуляції, орієнтація їх на високу якість кінцевого продукту – спектаклю.

Т. Парсонс зазначав, що теорія інститутів не оминає своєю увагою динаміку інституційних змін, які охоплюються двома групами проблем: проблемами ефективності інституційного примусу, а також проблемами структурних змін. Останні супроводжують процеси зміни систем цінностей і виникнення нових елементів [5, с. 146]. Театр опери і балету, незважаючи на його *інституціональний консерватизм*, являє собою досить *динамічний соціальний інститут*, який розвивається в просторі та часі. Найбільш важливими тенденціями його розвитку виступають такі:

1. Загострення ключової проблеми театру опери та балету – інституціоналізації, яка включає його інституційну трансформацію, що передбачає зміни в цілях, сенсах і цінностях.

2. Сучасний український театр опери та балету характеризується *значним комплексом проблем*, найбільш важливими серед яких виступають: складне соціально-економічне становище театрів і театральних працівників; дуже актуальною є необхідність підтримки держави у вирішенні нагальних матеріально-фінансових проблем театрів, проблеми ролі театру в суспільстві, його статусу, виконуваних функцій; відчувається застарілість нормативно-правової регуляції як відносин театру із суспільством, так і внутрішнього його життя, особливо статутів, які не забезпечують ефективну регуляцію життя театру, ключовими є

проблеми творчих досягнень театрального колективу, рівня художньої цінності театральних вистав, повноти репертуару, якості його виконання; загострення творчих проблем: боязнь сучасності, проблема розуміння мови, образів, символів театру глядачами, художнє оформлення, конструювання вистави, створення театральної атмосфери; спостерігається загострення кадрової проблеми: не вистачає талановитих виконавців, гарних режисерів, художніх керівників, балетмейстерів, менеджерів, змінюється соціальна база театру в суспільстві, масштаб його публіки, різноманіття виконуваних у суспільстві функцій; ускладнення проблеми доступності театрів для різних соціальних верств суспільства, насамперед для дітей з дитячих будинків та інтернатів, дітей з малозабезпечених сімей; руйнування інституту театру корупцією.

3. Спостерігається зростання вимог до якості театральних вистав, професійної підготовки працівників, оформлення вистав, архітектури театральних будівель і дизайну глядацької зали та інших приміщень.

4. Актуалізується необхідність оновлення нормативно-правового забезпечення, закріплення особливого статусу театрів опери і балету серед інститутів культури, посилення ролі в регуляції функціонування театру його статуту, розвитку самоврядних засад, розробки системи професійно-кваліфікаційних вимог відносно працівників театру.

5. Відбуваються організаційні зміни театру опери та балету шляхом оптимізації професійно-кваліфікаційного складу, вдосконалення системи управління шляхом розвитку менеджменту, підготовки імпресарію, маркетингових служб, роботи з глядачами.

6. Спостерігається посилення відкритості театру опери та балету в аспекті участі громадськості у формуванні його репертуару, розвиток театральної критики, розширення гастрольної діяльності, формування різноманітних комунікативних зв'язків як із "ною" аудиторією, так і зі "старою" публікою.

7. Необхідні цілісний розвиток і трансформація соціальних функцій театру залежно від розвитку суспільних потреб.

8. Дуже інтенсивно відбувається кардинальна зміна театального життя, формування нових правил спілкування з публікою, нових художніх, організаційних, фінансових форми життя театру.

Висновки. Театр опери і балету являє собою складний і недостатньо досліджений об'єкт соціології театру як складової соціології мистецтва. Це *поліфонічний, поліструктурний і поліфункціональний соціальний інститут*, функціонування і розвиток якого визначається його смислами і цінностями.

Театр опери і балету є специфічним різновидом соціального інституту сфери культури. Його доцільно розглядати як *складний інституційний комплекс*, який об'єднує значну кількість інтегрованих інститутів організаційно-управлінського типу, культурно-естетичних інститутів, нормативно-правових інститутів, інституційних соціальних спільностей тощо.

Театр як соціальний інститут, на відміну від інших інститутів сфери культури, базується на задоволенні естетичних і моральних потреб людей за допомогою акторської гри. Театр як інститут дуалістичний. Він об'єднує сцену і глядацьку залу, акторів і глядачів, гру і сприйняття гри, майстерність акторів і театральну культуру глядачів. Найважливішою особливістю інституційного театру опери та балету, яка відрізняє його від інших театрів, є його жанрова бінарність. Театр опери та балету є інститутом жорсткою і нежорсткої регуляції. У ньому в певній формі задіяні механізми особистісної та творчої свободи. Проблемою театру залишається забезпечення гармонізації жорсткої і нежорсткої регуляції, орієнтація їх на високу якість кінцевого продукту – спектаклю.

Серед напрямів подальших досліджень театру опери та балету як соціального інституту, які мають ключовий характер у концептуальному баченні сучасного театру опери та балету, слід виділити осмислення його функцій, розкриття особливої ролі в його інституційному розвитку ціннісно-сміслових складових.

Список використаної літератури

1. Алиева Л.А. Становление и развитие социологии искусства в Украине в 20–90-е годы XX ст. : дис. на соискание ученой степени канд. ист. наук : спец. 17.00.01 / Л.А. Алиева ; Государственная академия руководящих кадров культуры и искусств. – К., 2006.
2. Бабосов Е.М. Общая социология : учеб. пособ. для студентов вузов / Е.М. Бабосов. – 3-е изд. – Минск : ТетраСистемс, 2006. – 640 с.
3. Гадамер Х.-Г. Истина и метод / Х.-Г. Гадамер. – М. : Прогресс, 1988. – 704 с.
4. Левада Ю.А. Игровые структуры в системах социального действия / Ю.А. Левада // Системные исследования. – М., 1984. – 277 с.
5. Парсонс Т. Прологомены к теории социальных институтов / Т. Парсонс // Человек и общество : хрестоматия / [под ред. С.А. Макеева]. – К. : Ин-т социологии НАН Украины, 1999. – С. 136–147.
6. Современная западная социология : словарь. – М. : Политиздат, 1990. – 432 с.
7. Театр как социологический феномен / Российская академия наук ; Государственный институт искусствознания ; отв. ред. Н.А. Хренов. – СПб. : Алетейя, 2009. – 520 с.
8. Фролов С.С. Социология : учеб. для высших учебных заведений / С.С. Фролов. – М., 1998. – 360 с.
9. Хейзинга Й. Homo Ludens. В тени завтрашнего дня / Й. Хейзинга ; [пер. с нидерланд. В. Шниса]. – М. : АСТ, 2004. – 539 с.
10. Щепаньский Я. Элементарные понятия социологии / Я. Щепаньский. – М. Мысль, 1969.

Сурмина А.Ю. Особенности театра оперы и балета как социального института

В статье рассматривается применение теории социального института к театру оперы и балета, выявляются его институциональные особенности и основные направления институционального развития.

Ключевые слова: *социальный институт, театр как социальный институт, театр оперы и балета как социальный институт,*

институциональное развитие, тенденции институционального развития театра оперы и балета.

Surmina A. Features of Opera and Ballet Theatre as a social institution

The paper considers the application of the theory of a social institution in the theater of opera and ballet reveals its institutional features and guidelines for institutional development.

Key words: *social institution, Theatre as a Social Institution, Opera and Ballet Theatre as a Social Institution, institutional development, trends in institutional development, Opera and Ballet Theatre.*

СОЦІОЛОГІЯ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

УДК 141.7:13

Л.А. ДІДИК

КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ДИСКУРСІ ПРО СОЦІАЛЬНІ НАСЛІДКИ

Сучасні інноваційні технології змінюють інформаційний простір соціального світу, стиль життя людини. Інтенсивний розвиток комунікативних технологій має для суспільства як позитивні, так і негативні соціальні наслідки. Щоб детально дослідити причинно-наслідковий вплив комунікаційних технологій, у нашій статті ми звернулися до огляду розробок А. Тоффлера та М. Маклюєна, Д. Белла, а також праць зарубіжних науковців сучасності у сфері комунікацій: А. Бергера, Дж. Букалеу і Т. Вулфемейєра. Подано короткий аналіз фрагмента емпіричного дослідження, проведеного Інститутом соціології НАН України, на предмет мотивації користування Інтернетом в Україні.

Ключові слова: інновація, комунікативні технології, інноваційні засоби комунікацій, інформаційний простір, інтеракція, інформаційний світ, масові комунікації, комунікатори.

Модерністський розвиток українського суспільства серед багатьох завдань передбачає активне освоєння інноваційних комунікативних технологій, перехід до іншої якості функціонування суспільства. Інноваційні засоби комунікацій змінюють інформаційний простір соціального світу, стиль життя людини, надаючи йому небачені можливості для інтеграції в інформаційний світ, для безмежної в усіх значеннях інтеракції, для самопошуку і самореалізації. “Футуристичні прогнози Д. Белла, М. Маклюєна, А. Тоффлера про якісні перетворення соціуму на основі інформаційних технологій, високого рівня інновацій, управління знаннями, зростаючої індивідуалізації та дестандартизації до початку ХХІ століття, стали стрімко збуватися” [1, с. 158].

Мета статті – проаналізувати технології в дискурсі про соціальні наслідки.

На думку С. Барматової, “реальність інформаційного світу виявилася пронизана безліччю суперечностей” [1, с. 158]. Ці суперечності доступні для аналізу та презентуються у вигляді позитивних і негативних наслідків інтенсивного розвитку комунікативних технологій.

Прогноз А. Тоффлера певним чином консолідував учених, які досліджують розвиток комунікативних технологій. Консолідація на основі лінійної моделі Шеннона визначила цілеспрямоване дослідження

соціальних наслідків інтенсивного розвитку масових комунікацій. За визначенням А. Бергера, це “дослідження ефектів зв’язку” [2, с. 66]. Одним із пріоритетних завдань наукового дискурсу соціологів було вивчення змін, котрі відбувалися в соціальній системі прийняття інновацій. Згідно з А. Бергером, “можливий бажаний вплив інновацій на соціальну систему і можливий дисфункціональний вплив” [2, с. 122]. А. Бергер зазначає, що найбільш важливими соціальними наслідками нових комунікаційних технологій є:

- безробіття;
- посилення соціально-економічної нерівності між “інформаційно бідними” та “інформаційно багатими”;
- збільшення гендерної нерівності, особливо у використанні комп’ютера;
- втручання у приватне життя;
- децентралізація, при якій буде відбуватися широкий поділ влади та управління між членами соціальної системи [2, с. 123].

А. Бергер пропонує аналізувати процес комунікації зосереджуючись на п’яти аспектах, в основу системи він покладає тип комунікатора, суб’єкта комунікації.

Перший тип – інтраособистісний. Він передбачає комунікацію особистості “із самим собою”. Тобто “як я буду реагувати на ситуацію”, або як я буду сприймати виникнення певних обставин у контексті включеності в комунікаційний процес.

Другий тип – міжособистісний. Інтеракція відбувається між нами і невеликою кількістю людей. Спілкування між двома суб’єктами, спілкування друзів за вечерею. Існує взаємодія між усіма зацікавленими сторонами.

Третій тип – малі комунікаційні групи. Це, як правило, навчальні групи або групи за інтересами.

Четвертий тип – “організаційні” комунікатори. Тобто інтеракція між певними організаціями.

П’ятий тип – мас-медіа. Комунікаторами виступають радіо, телебачення, фільми та ін. Комунікація спрямована від “відправника меседжа” до великої кількості споживачів “меседжа”.

Величезна кількість комунікаційних посилянь мають форму текстів-норативів: радіопрограми, фільми, пісні, музичні відео [2, с. 236].

Дж. Букалеу і Т. Вулфемейєр у своїй книзі “Mass Media in the New Millennium: Structures, Functions, Issues and Ethics”, аналізуючи зміни функцій “комунікаторів” у новому тисячолітті, прогнозують позитивні наслідки, тому що комунікатори будуть інформувати, навчати, розважати, слугувати “сторожовим псом” над великим бізнесом і владою, допомагати у створенні суспільних відносин (PR), сприяти соціальним змінам, являти собою засоби для реклами [3, с. 27].

К. Нордстрем і Й. Ріддерстрале, аналізуючи зміни в сучасному світі, вважають, що поляризація суспільства збільшується й утворюються нові види. На їхню думку, існує три типи фрагментарності. Перший пов'язаний з доступністю освіти і збільшенням розриву між освіченими і неосвіченими людьми. Другий зумовлений збільшенням розриву між поколіннями в контексті розподілу цінностей та орієнтацій. Третій тип утворює інформаційне середовище і можливість адаптації в ньому за допомогою комп'ютера [1, с. 162].

Третій тип нас більше цікавить, тому що є можливість проілюструвати його емпіричними даними. Інститут соціології НАН України у своєму багаторічному соціологічному моніторингу (1994–2011 рр.) ставив блок запитань для вивчення рівня інтеграції населення України в інноваційно-комунікаційний простір [4, с. 182], або, як визначають К. Нордстрем та Й. Ріддерстрале, можливості адаптації людей в інформаційному середовищі.

З метою визначення рівня доступу населення України до комп'ютерних технологій, інноваційних комунікаційних засобів, були поставлені запитання: *“Чи вмієте Ви користуватися комп'ютером?”*, *“Чи користуєтесь Ви Інтернетом?”*, *“З якою метою Ви використовуєте Інтернет?”* (табл. 1).

Таблиця 1

**Розподіл відповідей на питання
“Чи вмієте Ви користуватися комп'ютером?”, 2010 р.**

Варіанти відповіді	Частка
Не вмію і ніколи не користувався	55
Вмію й інколи працюю на комп'ютері	30
Вмію і постійно користуюсь у роботі	15
Інше	0

Результати відповідей на це запитання презентують можливу реальну картину рівня інформаційного розвитку українського суспільства. Визначивши українське суспільство як поєднання традиційного і модерністського етапів цивілізаційного розвитку, ми можемо вважати істинними дані, що 55% населення в Україні не вміють і ніколи не користувалися комп'ютером, а 45% вміють і користуються.

Становить інтерес рівень користування Інтернетом в Україні та динаміка змін користування Інтернетом.

Протягом моніторингу динаміки користування Інтернетом українського соціуму вітчизняні соціологи визначають, що на 31% зменшилась кількість тих людей, які не інтегровані в інформаційні цивілізаційні процеси й у котрих не актуалізована потреба в цьому (табл. 2). Соціологічне дослідження показує, що в українському суспільстві виокремлена певна група людей, для яких потреба в інтеграції в інформаційні процеси актуальна, але в них немає можливості реалізувати

цю потребу (2010 р. – 10%). Загальна частка тих, хто має можливість користуватися Інтернетом, протягом моніторингу збільшилася з 6 до 40%.

Таблиця 2

**Розподіл відповідей на запитання
“Чи користуєтесь Ви Інтернетом?”, %**

Варіанти відповідей	2002 р.	2010 р.
Не маю потреби і ніколи не користувався	81	50
Маю потребу, але не маю можливості	13	10
Користуюся вдома	1	21
Користуюся на роботі	2	9
Користуюся в інтернет-кафе	1	5
Інше	2	5

Дані табл. 3 дають змогу зафіксувати тенденцію розподілу мотивацій користування Інтернетом.

Таблиця 3

**Розподіл відповідей на запитання
“З якою метою Ви використовуєте Інтернет?”, %**

Варіанти відповідей	Частка
Знайомлюсь з останніми новинами, поточною інформацією	16
1. Користуюсь електронною поштою. 2. Шукаю інформацію за темами, які мене цікавлять (кулінарія, автомобіль, садівництво, спорт, живопис та ін.)	15
1. Шукаю інформацію для навчання (підвищення кваліфікації). 2. Слухаю музику, скачую фільми	13
1. Спілкуюся в чатах, соціальних мережах. 2. Шукаю інформацію, необхідну для виконання професійних обов'язків	12
1. Просто проводжу час у Мережі. 2. Шукаю інформацію про вакансії, можливості працевлаштування	9
Граю в комп'ютерні ігри онлайн	6
Спілкуюсь за допомогою спеціальних програм (“Скайп”, “Сипнет” тощо)	5

Прагматизм і раціональна поведінка в модерністському суспільстві без сумнівів “працює” на постулаті “інформація – це капітал”. За визначенням Т. Стоуньєра (він вивчав те, що багато раз повторювалося), інформація стала ресурсом; інформація стала основною економічною цінністю, потенційним джерелом багатства [1, с. 160].

Інтерактивна мотивація подана у відповідях: спілкуюся в чатах, соціальних мережах, спілкуюсь за допомогою спеціальних програм (“Скайп”, “Сипнет” тощо). Дозвільна мотивація користування Інтернетом знаходиться в кінці “мотиваційної драбини” (граю в комп'ютерні ігри онлайн, просто проводжу час у Мережі), що підтверджує тезу Т. Стоуньєра.

Висновки. Тема інноваційного розвитку комунікативних технологій має широкий діапазон складових, ми звернули увагу лише фрагментарно

на аспекти соціальних наслідків. Можна говорити про те що, тема позитивних і негативних наслідків розвитку комунікативних технологій буде набувати все більшого соціального значення.

Список використаної літератури

1. Барматова С. Изменение места и роли коммуникации в современном мире / С. Барматова // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2009. – № 3. – С. 158–169.
2. Berger A. Media and Communication Research Methods / A. Berger. – London, 2000.
3. Buckalew J, Wulfemeyer T. Mass Media in the New Millennium: Structures, Functions, Issues and Ethics / J. Buckalew, T. Wulfemeyer. – USA, 2005.
4. Українське суспільство 1994–2010. Динаміка соціальних змін / [за ред. В. Ворона, М. Шульга]. – К., 2010.

Дидык Л.А. Коммуникационные технологии в дискурсе о социальных последствиях

Современные инновационные технологии меняют информационное пространство социального мира, стиль жизни человека. Интенсивное развитие коммуникативных технологий несет в себе как положительные, так и отрицательные социальные последствия. Чтобы подробно исследовать причинно-следственное влияние коммуникационных технологий, в нашей статье мы обратились к рассмотрению работ А. Тоффлера и М. Маклюэна, Д. Белла, а также современных зарубежных ученых в области коммуникаций: А. Бергера, Дж. Букалеу и Т. Вулфемейера. В статье представлен краткий анализ фрагментов эмпирического исследования, проведенного Институтом социологии НАН Украины, относительно мотивации пользования Интернетом в Украине.

Ключевые слова: инновация, инновационные средства коммуникаций, информационное пространство, коммуникативные технологии, интеракция, информационный мир, массовые коммуникации, коммуникаторы.

Didyk L. Communication technologies in the discourse on the social consequences

Modern innovative technologies are changing social world, information space, change the style of life. Intensive development of communication technologies in society are both negative and positive social impact. To thoroughly investigate the causal impact of ICT in our article, we turned to some analysis of developments A. Toffler and M. McLuhan, D. Bell, as well as foreign scholars present in communications A. Berger, J. Bukaleu and T. Wulfemeyer. The article provides a brief analysis of the fragment of empirical research conducted by the Institute of Sociology in terms of motivation to use the Internet in Ukraine.

Key words: innovation, innovative means of communication, information space, interaction, world of information, mass communication, communicators.

УДК 316.654

І.В. ДОВГАЛЬ

СОЦІАЛЬНИЙ ДІАЛОГ КРІЗЬ ПРИЗМУ ОСНОВНИХ КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕОРІЙ

У статті розглянуто соціальний діалог крізь призму основних комунікаційних теорій. Здійснено соціологічний аналіз соціального діалогу та його комунікативних особливостей. Запропоновано шляхи оптимізації комунікаційних процесів у межах соціального діалогу.

Ключові слова: комунікація, комунікативні особливості соціального діалогу, соціальний діалог, налагодження комунікативних практик у межах соціального діалогу.

Ведення соціального діалогу є зовсім новою соціальною практикою для сучасного українського суспільства, але, як показує світовий досвід, ефективно ведення соціального діалогу забезпечує вихід українського суспільства на якісно новий рівень соціальних відносин, який суттєво наближує нашу країну до побудови громадянського суспільства та соціальної держави.

Поняття “соціальний діалог” розглянуто у працях таких науковців, як Н. Крещенко [4], В. Єлагіна [3], С. Багрич [3], але дослідження цих учених належать до економіки та юриспруденції. Комунікативні особливості соціального діалогу розглянуто у працях Т. Бородіної [2], Л. Михайлова [7], Л. Славова [10] та А. Соколова [11]. Незважаючи на всі вищезазначені праці, сьогодні є майже не дослідженою проблема соціального діалогу в розрізі найбільш відомих теорій комунікаційних теорій.

Мета статті – дослідити соціальний діалог у розрізі найбільш відомих теорій комунікаційних теорій.

Соціальний діалог – це комунікативна технологія співпраці основних учасників суспільного процесу, яка надає можливості всім соціальним групам бути в авангарді концептуальних домовленостей при координації суспільних зусиль у сфері подальшого гармонійного розвитку суспільства.

У найбільш загальному значенні під діалогом можна розуміти такий обмін інформацією між учасниками, при якому одночасно виконуються дві умови: наявність процесу обміну інформацією між учасниками діалогу й наявність не менше ніж двох учасників у процесі діалогу [2]. Соціальний діалог є унікальною комунікаційною та соціальною практикою внаслідок того, що учасниками соціального діалогу є представники великих соціальних груп, які мають значний вплив на інші соціальні групи, а це вже породжує велику відповідальність усього суспільства щодо успішності та ефективності всіх процесів, які відбуваються в рамках соціального діалогу.

На нашу думку активними учасниками соціального діалогу є представники роботодавців, і найманих працівників, притому, що обидві ці групи є динамічною бінарною соціальною системою, яка вже виходить за межі відносин між роботодавцями та профспілками й суттєво ускладнюється, внаслідок чого з'являються нові канали комунікації. Цей процес актуалізувала і взаємозалежність зазначених сторін соціального діалогу, бо сьогодні позиція роботодавців вже не може зводитися до процесу примирення зі своїми працівниками за умови незначних матеріальних поступок у сфері соціального пакета гарантій окремих працівників. Більшість роботодавців є найманими управлінцями чужого капіталу, тоді як звичайний працівник заводу або фабрики може бути акціонером компанії, якій належить цей завод або фабрика. Не говорячи вже про те, що в певних галузях виробництва працівники підприємства можуть бути головними споживачами продукції свого підприємства. Ці приклади засвідчують стратегічну важливість соціального діалогу як для роботодавців, так і для працівників. Не говорячи про інфраструктурну частину соціального діалогу, яка забезпечує прозорість і якість ведення соціального діалогу. До цієї категорії зараховуємо моральних авторитетів у вигляді представників релігійних організацій, експертів, котрі займалися веденням соціального діалогу, в минулому та науковців, які можуть аналізувати соціальні особливості соціального, займатися соціальним проектуванням і соціальним прогнозуванням майбутнього соціального діалогу. На нашу думку, з таким завданням найкращим чином можуть впоратися соціологи. Соціологія дає можливість суттєво розширити цей процес, розглядаючи його крізь призму бінарної системи взаємодії та взаємовпливів на всіх рівнях соціальної структури. Роботодавець, який не буде вести соціального діалогу зі своїми працівниками, приречений недоотримати прибуток у процесі кінцевої реалізації свого товари чи послуги через неможливість придбати працівником товарів його ж виробництва.

Важливість наукового підходу до ведення соціального діалогу засвідчує комунікаційна модель Е. Ноель-Нойман [8, с. 220]. Сутність цієї теорії полягає в тому, що ЗМК можуть маніпулювати суспільною думкою за рахунок надання слова меншостям замість більшості. В такому разі сторона діалогу, що відчуває себе в меншості рідше і менш впевнено висвітлює свою позицію. Подібна поведінка корисна для більшості і вводить в оману соціум через те, що саме ЗМІ штучно розставляють акценти в рамках соціального діалогу чи будь-якого іншого комунікативного акту на рівні соціальних груп. Саме тому досить важко визначити роль ЗМІ у сфері соціального діалогу. Кінець XX і початок XXI ст. показав нам можливості ЗМІ в розпалюванні внутрішніх та зовнішніх соціальних конфліктів, і саме тому дуже важливим комунікаційним фактором соціального діалогу є відповідальність ЗМІ за свою позицію в рамках висвітлення окремих епізодів соціального діалогу, тому що тоді внаслідок не досить об'єктивного висвітлення втрачається сенс самого

соціального діалогу, в ефективних результатах якого зацікавлені й самі журналісти.

Дифузна теорія комунікації пов'язана з ім'ям американського дослідника Е. Роджерса. Він вважає, що для ефективного використання комунікаційних технологій в першу чергу необхідно вплинути на критичні 5% цільової аудиторії. Щоб переконати більшість аудиторії, варто досягти 50% популярності. Коли ж ідея опановує думками 20% осіб, зупинити її вже неможливо [1]. Ця позиція ставить певну градаційну межу розвитку тих чи інших соціальних явищ. Тобто певний погляд, оприлюднений одним з учасників соціального діалогу, отримавши 5% прихильників, легітимізується і тим чи іншим чином буде обговорюватися в рамках соціального діалогу.

У сучасній теорії комунікації значну роль відіграють семіотичні теорії комунікації. Серед яких слід відзначити концепції Р. Якобсона [14], Ю. Лотмана [5] та У. Еко [13]. Усі семіотичні концепції базуються на теорії знаків і символів, так і теорія Р. Якобсона свідчить, що в системах аудіальних знаків структурним фактором ніколи не виступає простір, але час завжди подано за двома критеріями – послідовності й одночасності [14]. Структуризація візуальних символів та їх похідних обов'язково пов'язана з простором і може або абстрагуватися від часу, або робити часовий фактор одним із головних символів свого існування. Виходячи з реалій соціального діалогу, можна відзначити важливість часового фактора сприйняття. Якщо спиратися на епохальні обставини окремих практик соціального діалогу минулого, то можна дискредитувати сам цей процес через відсутність реалізації прийнятих рішень. Теорія Ю. Лотмана базується на тому, що комунікація – це переклад тексту з мови мого “Я” на мову твого “ти”: “Сама можливість такого перекладу зумовлена тим, що коди обох учасників комунікації, хоча й не тотожні, але утворюють пересічні нескінченності” [5, с. 12–13]. На нашу думку, подібне трактування дуже вдало підходить до семіотичного трактування процесу соціального діалогу. У процесі соціального діалогу різні учасники за наявності різних соціальних статусів, за допомогою різних знакових систем, що мають нескінченні можливості перетину, активізують процес потенційного перетину своїх мовних систем.

Теорія відомого семіотика та письменника У. Еко спрямована на візуалізацію комунікації. Він вважав, що “знаки малюнку не є одиницями членування, що співвідносять із фонемами мови, тому що вони позбавлені заданого наперед позиційного й опозиційного значення, сам факт їхньої наявності або відсутності ще не визначає однозначного змісту повідомлення, вони значать тільки в контексті і не мають значення самі по собі, вони не утворюють системи твердих розбіжностей, усередині якої точка знаходить власне значення, будучи протипоставленій прямій або колу” [13]. Тобто візуалізація будь-якого явища ще не означає вкладення в нього істинного змісту через мультипарадигмальність змістів існуючих у рамках соціуму соціальних систем. Саме тому і виникають проблеми

полярної оцінки тих чи інших змістів особливо на національному рівні. Як приклад, несприйняття деяких оцінок минулого в мистецтві, що так часто перетворюється в соціальні та навіть політичні конфлікти [9]. У межах теорії соціального діалогу треба звести до мінімуму можливі непорозуміння у сфері трактування тих чи інших позицій у рамках комунікаційного етапу соціального діалогу.

Теорія психотерапевтичної комунікації С. Ейзенштейна стверджує: “Вплив на глядача або слухача можливий лише за умови, що сама форма звернена до глибинних архаїчних шарів свідомості” [12, с. 287]. Тобто в рамках соціального діалогу реалізується не просто комунікація між кількома комунікантами, а комунікація, що повинна реалізовуватися за умов високого рівня значущості інформації для всіх явних і латентних учасників соціального діалогу. У випадку, коли ця умова порушується і соціальний діалог не знаходить свого відображення в підсвідомості комунікантів, сам процес соціального діалогу буде мати лише формальний характер.

Міфологічні теорії комунікації здійснюють постійні спроби віднайти сакральність сутності комунікативних актів. Наприклад, Б. Маліновський відзначає: “Ритуали, пов’язані з народженням людини, обряди ініціації, данина пошани померлим під час оплакування, похорону, обряди жертвопринесення й тотемічні ритуали – усі до єдиного передбачають публічність і колективність” [6]. Тому слід зважати на генетичність публічності у важливих для суспільства питаннях. Тому і процес соціального комфорту, як і політичні вибори, повинен бути максимально публічним для його легітимізації. А в процесі легітимізації соціального діалогу дуже важливою є його інфраструктурна складова. Саме соціологічна експертиза й моральні настанови духовенства забезпечують публічність та ефективність соціального діалогу.

Висновки. Соціальний діалог є процесом своєрідного громадського консенсусу з приводу основних правил розвитку соціуму. Ведення соціального діалогу пришвидшує євроінтеграцію України шляхом залучення до соціального діалогу великої кількості провідних соціологів та духовних наставників української нації.

Соціальний діалог є комунікативною технологією, яка діє за законами комунікаційних теорій. До найбільш значних теорій, що описують комунікативні особливості соціального діалогу, можна віднести міфологічні теорії, що розглядають комунікацію як сакральний процес. Семіотичні теорії розглядають комунікацію як певний набір знаків і символів. Особливість всіх цих теорій полягає в тому, що вони нам допомагають краще розуміти особливості подальшого розвитку соціального діалогу і робити його керованим і водночас максимально корисним для суспільства.

Список використаної літератури

1. Rogers E.M. A history of communication study. A biographical approach / E.M. Rogers. – New York, 1994. – 500 p.
2. Бородин Т.В. Соціальний діалог: комунікативні стратегії личностної репрезентації суспільних відносин [Електронний ресурс] / Т.В. Бородин. – Режим доступу: <http://www.disscat.com/content/sotsialnyi-dialog-kommunikativnye-strategii-lichnostnoi-reprezentatsii-obshchestvennykh-otno>.
3. Єлагін В. Соціальний діалог як механізм соціального партнерства: сутність походження та огляд концепцій [Електронний ресурс] / В. Єлагін, С. Багрич // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. Одеського регіонального ін-ту державного управління. – 2009. – № 2. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ardu_o/2009_2/R_2/Elagin.
4. Крещенко Н. Соціальний діалог з позиції країн ЄС / Н. Крещенко // Віче. – 2010. – № 18. – С. 23–26.
5. Лотман Ю.М. Культура как коллективный интеллект и проблемы искусственного разума / Ю.М. Лотман // АН СССР. Научный совет по комплексной программе “Кибернетика”. Предварительная публикация. – М., 1977. – С. 12–13.
6. Малиновский Б. Магия, наука и религия / Б. Малиновский. – М. : Рефл-бук, 1998. – 304 с.
7. Михайлов Л.М. Грамматика немецкой диалогической речи / Л.М. Михайлов. – М. : Высшая школа, 1986. – 110 с.
8. Ноэль-Нойман Э. Общественное мнение. Открытие спирали молчания / Э. Ноэль-Нойман. – М., 1996. – 430 с.
9. Самсонова И. Наполеон рукоплескал бы / И. Самсонова // Рабочая газета. – 2012. – № 31. – С. 4.
10. Славова Л.Л. Комунікативні стратегії та тактики у сучасному масмедійному політичному дискурсі: зіставний аспект [Електронний ресурс] / Л.Л. Славова. – Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/2210/>.
11. Соколов А.В. Общая теория социальной коммуникации [Электронный ресурс] / А.В. Соколов. – Режим доступу: http://www.i-u.ru/biblio/archive/sokolov_social_communication/2.aspx.
12. Эйзенштейн С.М. Проблемы синтеза в художественной культуре / С.М. Эйзенштейн. – М., 1985. – 380 с.
13. Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию / У. Эко. – СПб., 1998.
14. Якобсон Р. Лингвистика и поэтика / Р. Якобсон // Структурализм: “за” и “против”. – М., 1975.

Довгаль І.В. Соціальний діалог сквозь призму основних комунікаційних теорій

В статті розглянуто соціальний діалог сквозь призму основних комунікаційних теорій. Здано соціологічний аналіз соціального діалогу та його комунікативних особливостей. Предложено шляхи оптимізації комунікаційних процесів в межах соціального діалогу.

Ключевые слова: комунікація, комунікативні особливості соціального діалогу, соціальний діалог, налаштування комунікативних практик в межах соціального діалогу.

Dovgal I. Social dialog is through prism of basic of communication theories

In the article a social dialog is considered through the prism of basic of communication theories. The sociological analysis of social dialog is in-process carried out and him communicative features. In the article the offered ways of optimization of of communication processes are within the framework of social dialog.

Key words: *communication, communicative features of social dialog, social dialog, adjusting of communicative practices, is within the framework of social dialog.*

УДК 316.77

М.Ю. НАУМОВА

СУЧАСНА МЕДІА-КУЛЬТУРА: КОНВЕРГЕНЦІЯ ТРАДИЦІЙНИХ ТА НОВИХ МЕДІА

Технологічна революція останнього десятиліття втілилася в інтеграції різних способів комунікації в інтерактивній інформаційній мережі. Об'єднання в одній системі текстів, зображень і звуків у глобальній мережі і в умовах відкритого та недорогого доступу фундаментально змінює характер соціальних комунікацій. У статті здійснено спробу дослідити майбутнє традиційних ЗМК – преси, радіо, телебачення за умов експансії нових цифрових медіа.

Ключові слова: соціальна комунікація, нові медіа, засоби масової комунікації, нові комунікаційні технології, Інтернет.

М. Маклюен установив порядок денний для наших роздумів про електронні медіа. Але його пророче бачення було засноване на аналогових, а не на цифрових комунікаційних засобах. М. Маклюен зосередився на передачі телепрограм як на критичній зміні медіа. Технологічна трансформація не менших масштабів відбулася на рубежі ХХ–ХХІ ст. Вона втілилася в інтеграції різних способів комунікації в інтерактивній інформаційній мережі. Іншими словами, формуються супертекст і метамова, вперше в історії об'єднуючи в одній системі письмові, усні й аудіовізуальні засоби комунікації. Інтеграція в одній системі текстів, зображень і звуків у глобальній мережі і в умовах відкритого недорогого доступу фундаментально змінює характер комунікації.

У масштабах всього людства продовжується розвиток нової комунікативної системи (нових медіа), які розглядають найчастіше як союз інтерактивних комунікативних технологій і цифрових засобів трансляції, в яких головним посередником стає мережа Інтернет. Цей процес виступає як основа зміни умов взаємодії, тобто це не просто технічний або технологічний, а й соціокультурний процес. Тому нові медіа потрапили у фокус соціологічних досліджень і сьогодні аналізуються в концепціях трансформації сучасного суспільства як один з ключових чинників.

Прогнози щодо соціокультурної динаміки, в основі якої лежить нова комунікаційна система, варіюють від епатажних футуристичних замальовок, до цікавих і обґрунтованих гіпотез. Так, Г. Рейнгольд, М. Кастельс та інші, кажучи про децентралізацію, інтерактивність, індивідуалізацію, характерні для нових форматів комунікації, намагаються змодельовати культурні атрибути “електронної взаємодії”. Але яка доля чекає традиційні ЗМІ за умов бурхливого та непередбаченого розвитку новітніх цифрових комунікацій? Чи можемо ми передрікати повільну

загибель традиційних засобів масової комунікації – преси, радіо, телебачення? **Метою статті** є осмислення статусу нових комунікацій у сучасному соціокультурному полі та прояснення режимів їх співіснування із традиційними медіа.

Генеza нових медіа: технологічні та соціокультурні аспекти. Історія розвитку мас-медіа – це не лише історія технічних інновацій, бо їх становлення пов'язане з грандіозними соціальними інноваціями. ЗМК, або мас-медіа, є відносно новим соціальним інститутом, функція якого полягає у виробництві й поширенні знань у найширшому значенні слова. Так, одне з найчастіше цитованих визначень, що належать М. Яновицу, свідчить: “Масова комунікація охоплює інститути і техніку, за допомогою яких спеціалізовані групи використовують технологічні засоби (пресу, радіо, кіно тощо) для поширення символічного змісту на великі, гетерогенні і надзвичайно розпорошені аудиторії” [7, с. 52]. На думку Дж. Томпсона, “масова комунікація є інституціоналізованим виробництвом і масовим поширенням символічних матеріалів за допомогою передачі і накопичення інформації” [11, с. 219].

Загальні характеристики ЗМК як соціального інституту дано в працях Д. Баррата [5], О. Бойда-Барреля і П. Брема [6]. Видається, що найбільш значущі характеристики цього порівняно нового інституту такі:

1) як і більшість сучасних інститутів, мас-медіа є інституційно-організаційною єдністю;

2) інститут ЗМІ виконує особливу, тільки йому властиву функцію створення інформаційного аналога суспільства шляхом побудови визначеної картини світу, а також висвітлення функціонування інших соціальних інститутів;

3) виступаючи як рупор громадської думки, інститут масової комунікації завдяки своєму мобілізаційному потенціалу – здібності впливати на великі групи людей – відіграє особливу роль у сучасному політичному процесі.

Етапи розвитку мас-медіа найтіснішим чином пов'язані зі змінами соціуму. Так, виникнення перших газет у XVIII ст. безпосередньо пов'язане з виходом на політичну арену нового класу – буржуазії, для якої вони стали засобом реалізації економічних, політичних і культурних цілей (саме тоді виникає метафора “четверта влада”, яка фіксувала їх величезне значення в суспільстві, авторство якої приписується як англійському романістові Г. Філдингу, так і політичному філософові Е. Берку). Згодом ЗМК стали чи не основним інструментом економічних і політичних взаємодій і конфліктів, необхідною передумовою становлення ліберальної економіки і конституційної демократії, так само, втім, як і бюрократичних економік, авторитарних і тоталітарних політичних режимів. Розвиток ЗМК ішов у ногу з поступом у соціальній і культурній організації. Урбанізація, піднесення життєвих стандартів і збільшення вільного часу, становлення сучасної бюрократії й інші глобальні соціокультурні процеси були б

неможливі за відсутності мас-медіа, які є не лише одним із символів сучасного світу, а й дуже активним каталізатором усіх громадських змін.

Термін “нові медіа” (НМ) з’явився наприкінці минулого сторіччя. До 1980-х рр. основою для ЗМІ – періодики, радіо й телебачення – були аналогові й друковані носії. Однак зі стрімким розвитком цифрових, мережевих, комп’ютерних, інформаційних, ігрових (а згодом і мобільних) технологій і комунікацій ЗМІ зазнали суттєвої трансформації. Нові здобутки не лише позначилися на традиційних у класичному розумінні медіа (приміром, зараз складно уявити собі періодичне видання, яке б не послуговувалося графічними редакторами перед публікацією того чи іншого зображення), а і привели до появи нових медіа. Засновані на нових, цифрових носіях, безпосередньо пов’язані з еволюцією комп’ютерів та Інтернету, широко впроваджувані в різні сфери, вони стали інтерактивнішими за традиційні, чим теж суттєво відрізнялися від них. Втім, на початку виникнення нових медіа під означеним терміном часто розуміли власне згаданий процес появи й поступу цифрових і мережевих технологій і комунікацій.

Трансформація медіа відбувалася на цивілізаційному зламі, коли на зміну індустріальному приходило постіндустріальне (інформаційне) суспільство. Воно стало новим етапом розвитку соціуму, а інформаційно-комп’ютерна революція – процес інформатизації всіх сфер життя (суспільства в цілому і людини загалом) – його квінтесенцією. Новітні технології надзвичайно потужно, радикально трансформували матеріально-виробничу й соціальну сфери людства. Водночас відбулися й значні зміни обробки, виробництва й передачі інформації, самого підходу до її подання.

Рушійними силами означених трансформацій стали комп’ютеризація, інтернетизація, медіація та віртуалізація інформації. Саме комп’ютер уперше дав змогу подати (не лише окремо, а й разом) будь-який із видів інформації – текстовий, звуковий, відео чи зображальний – у цифровій формі. Інтернет як віртуальний простір разом зі здатністю комп’ютерної пам’яті до миттєвого відтворення, у свою чергу, посприяв значному приростові знань, колосальному розширенню інформаційних меж і витворенню нової інформаційної картини світу як результату. Саме суттєво оновлена медіа-сфера загалом і нові медіа зокрема стали її основними виразниками, чи не визначальним чинником для остаточного переходу від споживчого індустріального суспільства до постіндустріального, зі знанням, інформацією в центрі, а тому – суспільства інформаційного.

Згадана інформатизація забезпечує нові медіа все більшою кількістю учасників комунікації. Її багатовекторність, нові умови функціонування, коли багато учасників підтримують комунікацію із багатьма, за умов нинішнього інтенсивного розвитку спроможні модифікувати комунікаційну модель “багато – багатьом” у мало не “всі – всім”, настільки

масштабними є спроможності й перспективи нових медіа. Слід підкреслити інтегровальну роль та інтерактивність НМ, через що вони:

- 1) включають своїх медіа-попередників (періодичний друк, ТБ тощо);
- 2) стають каталізатором появи досить специфічних форм соціальності та соціальної інтеграції.

У соціальних і комунікативних дисциплінах поняття НМ визначається в цілому сімействі термінів, ключовими з яких є:

- 1) поняття “мас-медіа” (Mass Media), або ЗМІ – засоби масової інформації, або “старі медіа” – традиційні засоби масової інформації, тобто телебачення, радіо, газети, журнали, кіно, відео;

- 2) поняття “Мультимедіа” (Multimedia) – термін ринково-технологічний, такий, що характеризує комунікативні та споживчі можливості комп’ютера: поєднання текстової, візуальної та аудіоінформації; засоби перетворення, редагування і зберігання даних різного типу; можливість різних комунікацій зовні – вивід на друк, з’єднання з відео, телебаченням і телефонією, “спілкування комп’ютерів” у мережах тощо. Мультимедіа означає також конвергенцію різних типів даних. У цьому значенні “мультимедіа” став споживчим терміном, що слугує для орієнтації користувачів комп’ютерів у різноманітних функціональних можливостях останніх [2; 3].

Принциповим моментом у соціологічній інтерпретації НМ є уявлення про конвергенцію. Центральний пункт уявлень про конвергенцію – образ ідеальної комунікативної системи НМ (“інформаційної супермагістралі”), у якій відбувається інтеграція звуку, відео- і текстових даних з можливістю зберігання в гігантських бібліотеках; інтеграція включає також інтерактивні механізми [8; 9; 11].

Особливо цікаві когнітивні наслідки експансії цифрових комунікацій. Яким чином НМ, інтегровані в комп’ютерні мережі, змінюють глибокі когнітивні структури сприйняття, осмислення й оцінювання соціальної реальності? Чи можна говорити сьогодні про генезис під впливом агресивної віртуальності і в ній нового типу соціального знання? Всі передумови для цього наявні. По-перше, трансляція всіх видів повідомлень в одній і тій самій системі індукує їх інтеграцію в загальній когнітивній структурі. Прийом аудіовізуальних новин, освітніх передач і шоу на одному і тому самому засобі – це ще один крок до змішування змісту, який вже є в телебаченні. З погляду засобів різні види комунікації схильні запозичувати принципи один в одного: інтерактивні освітні програми виглядають як відеоігри; випуски новин будуються як аудіовізуальні шоу; судові процеси транслюються як “мільні опери”; спортивні ігри ставляться професіоналами так, що вони стають все більш схожими на фільми в стилі action тощо.

По-друге, вибір різних повідомлень в одній і тій самій комунікаційній формі при легкому перемиканні з одного на інше (сайт, канал, хвилю і тому подібне), скорочує ментальну відстань між різними джерелами когнітивної і сенсорної залученості. І оскільки вони зберігають свої відмінні риси як повідомлення, водночас будучи змішані в символічному комунікаційному

процесі, їх коди зливаються в цьому процесі, створюючи багатоликий символічний контекст, що виникає з випадкової суміші різних значень.

По-третє, мультимедіа охоплюють у своїй сфері більшість видів культурного вираження у всій їх різноманітності, що призводить до усунення розмежування між аудіовізуальними і друкованими засобами масової інформації, загальнодоступною та високою культурою, розвагами та інформацією, освітою і пропагандою. Всі прояви культури формують чудову синкретику цифрового всесвіту, який зв'язує в гігантському супертексті минуле, сьогодення і майбутнє, формуючи нове символічне середовище.

Особливості новітніх комунікаційних систем. Інтернет змушує переосмислити класичні визначення і категорії комунікативістики. Коли ми говоримо, що Інтернет є засобом масової комунікації, стає зрозуміло, що ні слову “масовий”, ні слову “засіб” не можна дати точного визначення. Що таке масова аудиторія? Що таке засоби комунікації? Яким чином можна передавати повідомлення? Відповідно до традиційних уявлень комунікація є процесом передачі інформації між адресантом (відправником інформації) і адресатом (одержувачем інформації). Інакше кажучи, в основу комунікації покладена відома схема “джерело – канал (передачі інформації) – адресат (аудиторія). Проте, коли ми розглядаємо Мережу, кожен з елементів цього ланцюжка зазнає змін. Інтернет немов грає традиційною схемою “джерело – повідомлення – одержувач”, інколи зберігає її в первинному вигляді, інколи додає їй абсолютно нового характеру. Так, джерелом повідомлення може бути як одна людина (якщо це стосується, наприклад, електронних листів), так і ціла соціальна група. Саме повідомлення може бути традиційною статтею, написаною журналістом або редактором, історією, що створювалася тривалий час різними людьми, і навіть простою бесідою в чаті. Одержувач (або аудиторія) такого послання також може варіювати від одного до декількох мільйонів, може змінюватися, а може і не змінюватися, залежно від ролі, яку виконує сам одержувач (наприклад, будучи творцем повідомлення). Природно, що одна з основних проблем соціології комунікацій і комунікативістики в цілому – роль каналу (channel) як засобу передачі даних і його дія на саму інформацію та її сприйняття – набуває в разі мережевих взаємодій особливого значення. У найбільш явній формі цю ідею задовго до значного поширення Мережі висловив відомий канадський комунікативіст і культуролог М. Маклюєн (1911–1980), який виніс її в заголовок однієї зі своїх книг – “The medium is the message”.

Насправді носій інформації не ідентичний повідомленню, але визначає його характер. Простий приклад: історія філософії на компакт-диску у вигляді роману або фільму не лише виглядає інакше, ніж на сторінках фоліанта без ілюстрацій, скажімо, того ж Бертрана Рассела або Річарда Рорті, де вона викладена мовою науки з використанням спеціального термінологічного апарату, недоступного без спеціального вивчення. Вона дійсно інша. Книги дають нам константну інформацію, і суспільний сенс цього факту величезний. Мережа – носій постійно змінної інформації. Жодна

сторінка в Інтернеті не зберігається в незмінному вигляді, але постійно вдосконалюється. Нема жодної гарантії, що доступна сьогодні сторінка збережеться завтра.

Інтернет є багатобічним ЗМК, який створює безліч різних форм комунікації. Можна погодитися із запропонованим М. Морріс і К. Оган виділенням у ньому чотирьох типів:

- 1) *асинхронна комунікація “один на один”* (електронні листи);
- 2) *асинхронна комунікація “багато з багатьма”* (наприклад, мережа Юзернет: зведення, листи розсилок, де потрібна згода на розсилки або пароль для входу в програму, в якій повідомлення стосуються визначених тем);
- 3) *синхронна комунікація “один на один”, “один і декілька”, “один з декількома”* будується довкола якої-небудь конкретної теми, наприклад, “ролеві ігри, чати”;
- 4) *асинхронна комунікація*, де зазвичай користувач намагається розшукати сайт для здобуття певної інформації; тут можна зустріти комунікацію “багато і один”, “один на один”, “один і багато” (веб-сайти, гороскопи).

Відносно традиційних ЗМК Інтернет виграє відразу за декількома параметрами:

а) *мультимедійність*. Інтернет об'єднує візуальні, звукові, друковані і відеоаспекти інших ЗМК; до того ж користувачі отримують певні економічні вигоди: ціна пересилки листа електронною поштою набагато нижче за його пересилку за допомогою звичайної пошти;

б) *персоналізація*. Інтернет забезпечує необхідною інформацією на будь-якому рівні зацікавлених у ній індивідуумів або груп людей; доставка може бути забезпечена з урахуванням переваг користувачів через персоналізацію змісту, розсилку електронною поштою і кабельним телебаченням;

в) *інтерактивність*. Інтернет передбачає діалог, тобто зворотний зв'язок (feedback), а не монолог, який характеризує традиційні ЗМК. Взаємодія, діалог і зворотний зв'язок між сотнями користувачів можливі через електронну пошту, інформаційні табло, форуми, чати і телеконференції;

г) *відсутність посередників*. Інтернет дає можливість прямого доступу уряду до населення, населення до влади без втручання і маніпулятивної дії з боку ЗМК [4, с. 201].

Однак не слід ототожнювати нові медіа тільки зі Всесвітньою мережею, комп'ютерами, новітніми технологіями й інтерактивністю. Із часом цифрове телебачення й онлайн-видання почали вважати традиційними (якщо в когось взагалі була спокуса мати їх за нові медіа бодай на початку їхнього становлення), а в результаті конвергенції, тобто зближення, злиття різних аспектів медіа, мультимедійні редакції утвердилися як звичний, невід'ємний атрибут нинішньої журналістики.

Канібалізація чи мирне співіснування? Цифрова ера й нові медіа як чи не найголовніший її атрибут знаменували формування нового медіа-середовища, що накладає свій відбиток на ЗМІ, які звикають до роботи в кіберпросторі. Однак чи передбачає це поступового відходу традиційних медіа, їх знищення медіа новими?

Відповідь однозначна – ні. По суті, між традиційними і новими медіа немає жодного “смертельного” протистояння, лише конкуренція, боротьба, радше навіть пошук споживача. Техногенна цивілізація інформаційного суспільства передбачає нову стратегію взаємозв’язку медіа, інформації та Інтернету. Вона полягає в їхньому взаємовпливі, що виражається в інтернетизації медіа й медіалізації Всесвітньої мережі. У контексті зазначеного Інтернет модифікує традиційні ЗМІ – періодику, радіо, телебачення, однак водночас і вони змінюють його – перетворюють Всесвітню мережу на стартовий майданчик трансмедійного виробництва. Італійська дослідниця медіа Л. Фортунаті зазначила, що, з одного боку, відбулося поширення новин у багатьох сферах Інтернету, а з іншого – вплив інтернетівської стилістики на класичні медіа та способи передачі інформації.

Означена стратегія взаємозв’язку та її процеси є неминучими, адже й традиційні, і нові медіа об’єднані спільним комунікаційним простором.

Не слід забувати і про давню, проте й досі використовувану у відповідних наукових колах гіпотезу німецького журналіста В. Ріпля (1864–1938) – так званий “Закон Ріпля”. Головний редактор найбільшої на той час газети Нюрнберга *Nürnberger Zeitung* сформулював його у своїй дисертації “Найстаровинніші засоби зв’язку, з переважною увагою до Стародавнього Риму”, що була опублікована 1913 р. Закон Ріпля стверджує про невитіснення новими медіа своїх попередників. В. Ріпл вважав, що нові, більш високорозвинуті ЗМІ ніколи не замінять старих – натомість шукатимуть для себе нові завдання й сфери застосування.

Ми відокремлюємо класичні мас-медіа від нових інтерактивних медіа не лише за технічними ознаками. Так, мас-медіа досягають стабільності завдяки внутрішньому схематизму, а інтерактивні медіа забезпечують стабільність завдяки зворотному зв’язку. Мас-медіа роблять можливою світову комунікацію шляхом розширення мовлення, а Інтернет – зв’язуючи окремі світи в мережу [1, с. 10].

Переведення в цифровий формат всіх даних вперше в історії створило можливість зв’язати один з одним всі медіа, що транслюють зображення. Старі медіа, тим самим, виявилися не витісненими, а доданими до цього загального функціонального взаємозв’язку. Тому можна передбачити, що саме старі медіа, такі як газета, в майбутньому вироблять нове розуміння себе і свого місця. Тому, мабуть, треба чекати не медіаканібалізму, а радісного медіаспівіснування.

Висновки. Для друкованих медіа нові медіа не становлять смертельної небезпеки, але спонукають їх до нового позиціонування, до усвідомлення своїх специфічних, властивих саме друку сильних сторін.

Друкарські продукти володіють незамінними матеріальними якостями, які можна оптимізувати, щоб було приємно брати їх у руки, спокійно читати, швидко переглядати. Їх, нарешті, можна викинути. У цьому газети і журнали завжди будуть попереду мережевого світу, і це дасть їм змогу вижити.

Втеча в Інтернет замість читання газети – це примарна альтернатива. Інформаційний простір інтернет-культури має безліч вимірів. У нього немає природної топографії. Кіберпростір – це територія, яку неможливо картографувати. У неї немає “природних” форм зображення, а тому для подання даних потрібні метафори. А це якраз і означає, що не обійтися без допоміжних конструкцій старих медіа.

Старі медіа слугують метафоричними засобами орієнтації в цифровому просторі. Як відомо, є віртуальні робочі столи, папки, документи, корзини для паперів. Усе це означає, що не можна обійтися без стабільної ілюзії знайомого світу. Цифровий простір даних не дає людині можливості зорієнтуватися.

Тому можна передбачити, що життєва значущість друкарських медіа в майбутньому ще зросте. І нові функції старих медіа в цифровому медіа-співтоваристві можна визначити просто – вони дають відчуття осяжності, вони пропонують форми для тих, хто шукає сенс, спрощують складне. Вони потрібні як метафоричні дороги навігації в інформаційному просторі. Книга втілює в собі, перш за все, ідею порядку цілого.

Та врешті-решт, не треба ігнорувати тривіальні факти повсякденності. Як і в разі пасивного медіума – перегляд телебачення, читання газети – це ритуал. Газета потрібна багатьом як ранкова кава. “Читання газети – це лише в окремих випадках пошук інформації, але майже завжди блаженне перегортання: я дозволяю новинам всього світу лоскотати мені нерви” [1, с. 26].

Список використаної літератури

1. Больц Н. Азбука медиа / Н. Больц. – М. : Европа, 2011. – 136 с.
2. Кандиба И. Что такое новые медиа? [Электронный ресурс] / И. Кандиба. – Режим доступа: <http://moreintelligentweb.net/post/200>.
3. Семенюк Г. Нові медіа: сутність, перспективи та загрози [Електронний ресурс] / Г. Семенюк. – Режим доступу: <http://www.newmedia.univ.kiev.ua/2010-11-02-12-33-08/40-2010-11-27-22-10-58/32-where-is-the-static-content>.
4. Черных А. Мир современных медиа / А. Черных. – М. : Территория будущего, 2007. – 312 с. – (Серия “Университетская библиотека Александра Погорельского”).
5. Barrat D. Media Sociology / D. Barrat. – London ; N. Y. : Routledge, 1994.
6. Boyd-Barrel O. Media, Knowledge, and Power / O. Boyd-Barrel, eds. P.P. Braham. – London : Croom Helm, 1987.
7. Janowitz M. The Study of Mass Communication É International Encyclopedia of the Social Sciences / M. Janowitz. – N. Y. : Macmillan and Free Press, 1968. – Vol. 3.
8. Fortunati L. Reflections on Mediated Gossip [Электронный ресурс] / L. Fortunati. – Режим доступу: <http://rkcsi.indiana.edu/media/FortunatiPaper.pdf>.
9. Morris M. The Internet as Mass Medium É Journal of Communication / M. Morris, C. Ogan. – 1996. – Vol. 46. – № 1.

10. Thompson J.B. Ideology and Mass Culture / J.B. Thompson. – Oxford : Oxford University Press, 1990.

11. New media [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/New_media#cite_note-3.

Наумова М.Ю. Современная медиа-культура: конвергенция традиционных и новых медиа

Технологическая революция последнего десятилетия воплотилась в интеграции разных способов коммуникации в интерактивные информационные сети. Интеграция в одной системе текстов, изображений и звуков, в глобальной сети и в условиях открытого и недорогого доступа фундаментально изменяет характер социальных коммуникаций. В статье сделана попытка исследовать будущее традиционных ЗМК – прессы, радио, телевидения в условиях экспансии новых цифровых медиа.

Ключевые слова: социальная коммуникация, новые медиа, средства массовой коммуникации, новые коммуникационные технологии, Интернет.

Naumova M. The modern media culture: the convergence of traditional and new media

Technological revolution of the last decade was incarnated in integration of different methods of communication in interactive networks. Association in one system the texts, images and sounds, in a global network and in the conditions of the opened and inexpensive access, fundamentally changes character of social communication. An author gives it a shot to probe the future of traditional mass media – presses, radio, television -- at the terms of expansion of new digital medias.

Key words: social communication, new media, mass media, new communicative technologies, Internet.

УДК 316.74:02

Н.В. ЧИГРИНА

НАПРЯМИ РОЗШИРЕННЯ СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНИХ ФУНКЦІЙ ВУЗІВСЬКИХ БІБЛІОТЕК (ЗА МАТЕРІАЛАМИ СОЦІОЛОГІЧНОГО МОНІТОРИНГУ)

У статті проаналізовано основні напрями розширення соціально-комунікативних функцій вузівських бібліотек за допомогою засобів соціології. Доведено, що бібліотеки вищих навчальних закладів виступають як специфічне поле читання, яке сьогодні повинно розглядатися не тільки як засіб отримання відомостей, необхідних для науково-виробничої діяльності майбутніх фахівців, але і з урахуванням взаємодії суб'єктів комунікації з використанням засобів передачі інформації різними каналами зв'язку. Здійснено аналіз преференцій студентів у системі “читач ↔ автор ↔ читач”.

Ключові слова: комунікації, бібліотека, читання, читач, книга.

Використання соціологічних засобів вивчення форм і методів організації і керівництва читанням як однією з важливих форм навчальної діяльності студентів показало низьку ефективність старих звичних моделей роботи вузівських бібліотек, коли внаслідок невідпрацьованості механізмів взаємодії науково-педагогічних і бібліотечних працівників, невідповідності статусних і рольових характеристик працівників вузівських бібліотек у самому феномені спеціального читання відбуваються негативні процеси, зокрема:

- послаблюється дія книги на читача, що позначається на рівні його навчальної, а у майбутньому – і науково-виробничої діяльності;
- зменшується навантаження на книжковий фонд вузівських бібліотек, насамперед, на його наукову та художню складову;
- знижується рівень читацької культури студентів, незалежно від профілю вищого навчального закладу і його організаційної форми.

Аналіз досліджень. Проблеми соціальних комунікацій, у тому числі читання, зважаючи на безперечну актуальність, яка зберігалася в усі часи, привернули увагу фундаторів більшості класичних теорій. Не можна не згадати імен Р. Барта, Д. Белла, Р. Блумера, Г. Гарфінкеля, М. Кастельса, Р. Лассвелла, Н. Лумана, Г. Маклюєна, Е. Масуди, Дж. Міда, Ч. Моріса, Ч. Пірса, А. Тоффлера, Д. Шенона, А. Шюца, Р. Якобсона.

Безумовний інтерес становить теорія комунікативної дії Ю. Габермаса. Саме комунікативна дія, на його думку, виступає як основа соціокультурного життя. Не можна не згадати й окремих положень теорії П. Бурдьє, який розкриває роль комунікації в процесі формування

ментальних структур, зв'язки інтеріоризації культурних зразків і формування габітуса [1].

Звертались до проблеми соціально-комунікативних функцій читання й російські дослідники – М.Д. Афанасьєв, І.Є. Баренбаум, Б.Ф. Володін, К.Ю. Генієва, О.Л. Гончаров, І.Н. Горєлов, М.Я. Дворкіна, Т.М. Дрідзе, Н.В. Жадько, Л.Г. Іонін, Л.М. Коган, Г.І. Красильщикова, В.П. Леонов, С.Г. Матліна, О.І. Остапов, В.Д. Стельмах, В.Р. Фірсов та ін.

У вітчизняній соціологічній науці вивченню різних аспектів читання, у тому числі функцій бібліотек, були присвячені праці О.К. Александрової, яка ще у 1990-ті рр. ставила питання про створення соціологічних служб при бібліотеках [2, с. 6], Т.У. Богуш, К.А. Довгань, С.Л. Зворського, І.А. Мейжиса, В.М. Пічі, Л.Г. Скокової, В.І. Студенкової, Н.М. Цимбалюк та ін.

Проте тема соціально-комунікативних функцій читання, а також його поля, до структурних елементів якого входить бібліотека як соціальна організація, що забезпечує реалізацію цього масового виду соціальних практик молоді, розроблена недостатньо як у теоретико-методологічному, так і в практичному аспекті.

Однією з проблем освіти молоді стає цілеспрямоване вивчення читання, в якому бібліотечно-бібліографічні ресурси (література, форми і методи її доведення) розглядалися б не тільки як засоби отримання відомостей, необхідних для науково-виробничої діяльності майбутніх фахівців, а й з урахуванням взаємодії суб'єктів комунікації із засобами передачі інформації різними каналами зв'язку.

Мета статті – розглянути напрями розширення соціально-комунікативних функцій вузівських бібліотек.

Соціологічний аналіз читання як комунікативного процесу показав, що сам процес комунікації студентів з викладачами і колегами до і після читання досить помітно змінюється: завдяки читанню літератури в читача створюється повніше уявлення щодо змісту й характеру науково-виробничої діяльності за спеціальністю, виникає інтерес до науково-навчальних проблем, нарешті, з'являється потреба ще щось самому прочитати в цьому напрямі. Згідно з такою концепцією, бібліотечно-бібліографічна діяльність постає як діяльність з управління читанням, з регулювання процесу наукового пізнання майбутніх фахівців, яка прискорює або уповільнює їх творчість.

Крім того, аналіз преференцій студентів у системі “читач ↔ автор ↔ читач” дає змогу виділити декілька різнохарактерних соціальних і соціально-психологічних складових:

1) взаємодія автора із сучасним знанням при створенні документів, автор яких одночасно виступає і як фахівець, і як читач;

2) взаємодія автора зі співробітниками всеукраїнських і галузевих інформаційних та науково-методичних центрів, де відбуваються оцінювання й обробка інформації і приймається рішення щодо надання грифів, включення до рекомендованих видань тощо;

3) взаємодія читача з бібліотекарем-бібліографом як з посередником у комунікативному процесі “документ ↔ читач” [3, с. 4–6];

4) взаємодія бібліотекаря-бібліографа із системою бібліографічних ресурсів, при якій проводиться зіставлення пошуково-консультаційного завдання з характером інформаційних потреб і можливостей читача, а також аналіз і оцінювання потенційних можливостей системи бібліографічних ресурсів для точнішого задоволення інформаційних потреб;

5) нарешті, зворотна взаємодія читача, комуніканта-посередника, тобто бібліотекаря з автором, яка полягає в оцінюванні придатності та корисності документа, підготовленого автором, для використання у навчально-виховному процесі.

Отже, акт комунікації можна вважати таким, що відбувся тільки тоді, коли наявний певний результат цілеспрямованої смислової дії, в рамках якої налагоджені прямі й зворотні зв'язки між комунікатором, комунікантом-посередником і реципієнтом.

Ефективність соціально-комунікативних функцій читання, як свідчать глибинні інтерв'ю, які ми проводили з читачами-студентами, а також з експертами, якими виступали представники галузевого науково-методичного центру, може знижуватися з ряду причин.

По-перше, це причини макросоціального характеру, до яких, зокрема, належать тип і, відповідно, характер суспільства, що визначають зміст процесів, які відбуваються в суспільстві в цілому як у складній соціальній системі, на основі формування перспективних напрямів соціального розвитку, ціннісно-нормативної системи суспільства, його соціально-культурного середовища тощо.

По-друге, флуктуації макросередовищного характеру, як свідчать численні соціологічні дослідження, суттєво впливають на мікросередовище.

Зрештою, по-третє, характер і механізми спеціального читання значною мірою залежать від психосемантичних особливостей текстів, які пропонуються студентам для вивчення й подальшого транслявання у процесі навчальних (аудиторних і позааудиторних) і, пізніше, професійних комунікацій, за допомогою яких вони будуть підкреслювати претензії на “соціальний капітал” (П. Бурдье).

Серед основних складнощів, які виникають у цьому сегменті функціонального читання, читачі вузівських бібліотек називають неізоморфність образу сприймаючої свідомості, на яку орієнтується текст, реальній свідомості реципієнта (семантичні перешкоди).

Вони, зокрема, відзначають зарозумілість текстів, надлишкову насиченість їх термінами, які не знайомі студентам тощо. Але, на жаль, тільки меншість визнає, що активно користується довідковою літературою, за допомогою якої ці суто семантичні перешкоди знімаються.

У зв'язку із цим до низки суперечностей, які перешкоджають підвищенню соціально-комунікативного навантаження читання у бюджеті часу студентів, ми повинні додати ще одну – суперечність між реально

існуючими моделями діяльності вузівських бібліотек і новими тенденціями в навчально-виховному процесі суб'єктів соціального інституту освіти.

Слід констатувати, що традиційна модель роботи вузівської бібліотеки, з огляду на зміни у структурі соціально-комунікативних функцій читання, вичерпала себе.

Розуміючи ситуацію, науково-педагогічні колективи вищих навчальних закладів намагаються винайти інші варіанти діяльності, зокрема, інші моделі роботи спеціалізованих вузівських бібліотек.

У цьому ключі, враховуючи світовий досвід і вітчизняні розробки, доцільно вести мову про створення нової трирівневої моделі діяльності спеціалізованих наукових вузівських бібліотек, які повинні перетворитись на інформаційно-освітні центри вищих навчальних закладів.

Ця модель фактично вже формується під впливом загальної інформатизації суспільства, використання комп'ютерної техніки, а також під впливом зміни ідеології та філософії бібліотечного обслуговування, під впливом усвідомлення бібліотекою своїх родових якостей: не лише як акумулятора знань, збирача (й утримувача) інформаційно привабливого і дорогого продукту, а і як менеджера, маркетолога, промोутера інтелектуального капіталу та форми його уречевлення – книги (що розуміється в цьому контексті як будь-яке цілісно структуроване джерело інформації, що має єдину цільову установку і відповідну їй структуру). Однак поки що вона орієнтована на тотальну інформацію і не передбачає виділення пріоритетних галузей інформування, пов'язаних з тими сферами життєдіяльності, які є особливо актуальними для певних груп студентства.

Оскільки читання виконує важливі функції в загальному процесі соціалізації і професіоналізації молоді, що навчається, то зрозуміло, що перший запропонований нами рівень має на меті науковий, перш за все соціологічний, аналіз реальних акторів навчально-виховного процесу в площині читання та його цілеспрямованої організації.

Другий рівень запропонованої моделі – маркетингова діяльність вузівських бібліотек. Виявлення і задоволення освітніх, інформаційних та особистих потреб реальних і потенціальних читачів сьогодні неможливі без застосування маркетингу, спрямованого на вивчення ефективності бібліотечно-інформаційної роботи, прогнозування попиту і можливостей його задоволення.

Бібліотека, як ми вже зазначили вище, сьогодні стає дослідною установою. Ці функції, які раніше не були на першому плані, стають для неї вкрай необхідними. В умовах ринкових відносин бібліотека перебуває в такому становищі, що вона повинна успішно конкурувати на ринку інформації. У зв'язку з цим розвивається новий напрям у її роботі – маркетинг (вивчення попиту та інформаційних потреб специфічної читацької аудиторії).

Тому ми вважаємо за необхідне запропонувати науково-методичному центру МОНМС, а також НМЦ профільних міністерств, які мають свої вищі навчальні заклади, розпочати розробку спільними зусиллями

соціологів, психологів, бібліотекознавців, а також провідних викладачів-методистів основ загальної концепції маркетингової діяльності вузівських бібліотек, яка б, щонайменше, враховувала: а) особливості контингенту студентів, рівень загальнокультурної й спеціальної підготовки, курс, профіль спеціальностей, поселенську належність тощо; б) освітньо-культурні й соціально-комунікативні особливості навчальних планів, за якими навчаються ті чи інші групи студентів; в) рівень матеріальної бази вузівських бібліотек, а також функціональної та кадрової готовності до здійснення повноцінної маркетингової діяльності за низкою рівнів – від внутрішнього маркетингу наукових і методичних напрацювань професорсько-викладацького складу певних вищих навчальних закладів і маркетингу електронних та традиційних фондів самих бібліотек до консультативно-маркетингової діяльності з пошуку та використання джерел зовнішнього походження (Інтернет).

Наступний рівень моделі сучасної вузівської бібліотеки, діяльність якої спрямована на максимальну участь у забезпеченні переходу на Болонську модель навчально-виховного процесу – формування іміджу вузівської бібліотеки.

Стосовно бібліотеки імідж – це загальне уявлення про якісну визначеність діяльності бібліотеки, її функцій, до яких, нагадаємо, належать функції соціально-комунікативні, а також культурно-виховні. Практика роботи вузівських бібліотек ВНЗ аграрного профілю, з якою ми знайомилися у процесі організації нашого дослідження, свідчить, що цей імідж залежить від щоденної праці і виробляється за довгі роки, а необхідною його рисою є розробка власного стилю, створення позитивного образу, який буде відрізняти бібліотеку від інших і дасть змогу легко впізнати її.

Дослідження, матеріали яких здались нам достатньо переконливими, доводять, що користувачі бібліотек визначають такі рейтингові ознаки: повноту фондів, якість ДБА, сервіс обслуговування, але досить рідко відзначають взаємодію бібліотеки і суспільства. Отже, можна зробити висновок про те, що бібліотеці необхідно набути “образу” інтегрованої “особистості” [4].

Поряд із цим найважливішого значення набуває демонстрація інформаційних можливостей ресурсної бази бібліотеки. Реклама електронного каталогу, банків даних повнотекстової інформації, можливостей використання Інтернету в бібліотеці, сервісних послуг, макетування, сканування, копіювання документів та інших можливостей комп’ютерної техніки, що використовується в бібліотеках – усе це надасть бібліотеці перевагу в рейтингу серед інших інформаційних установ.

Нарешті, одним з елементів покращення іміджу бібліотеки є професіоналізм її співробітників. Фаховий рівень працівників безпосередньо впливає на імідж бібліотечних установ, тому ми вважаємо за доцільне розглядати компетентність бібліотечного фахівця як безперечну умову позитивного іміджу сучасної бібліотеки.

Слід відзначити той факт, що читання починає обслуговувати переважно спеціалізовані функціонально відособлені сфери культури та комунікацій, що свідчить про зміну загальної “літературоцентричної” культурної моделі, яка тривалий час була традиційною для всього колишнього Радянського Союзу, іншою, на перший погляд, більш спеціалізованою та звуженою.

Саме спеціальна література у вузькому розумінні (наукова, навчальна) постійно розширює коло читачів, потребуючи вищого рівня освіченості працівників бібліотек. Опитуючи фермерів, керівників особистих селянських господарств у 2006–2009 рр., ми встановили, що всі вони фіксують нестачу знань та інформації в різних галузях своєї роботи. Причому читання літератури за спеціальністю та з проблем, пов’язаних з виробництвом, переробкою та продажем сільськогосподарської продукції, є для них основним джерелом досягнення успіху.

Подібні дані ми отримуємо під час щорічних опитувань студентів та викладачів – відвідувачів бібліотек аграрних і споріднених вишів. Тобто, можна дійти висновку щодо наявності тенденції до розширення кола професійного читання й до підвищення в цьому процесі ролі й місця наукових бібліотек.

Висновки. Підвищення потреб у читанні спеціальної літератури вимагає досить високого рівня кваліфікації працівників саме наукових бібліотек, які повинні не просто надавати читачам літературу за певною тематикою, а й виконувати функції консультантів-комунікаторів, що забезпечують необхідний зв’язок між автором і читачем, виходячи не з книги, а з читацьких інтересів і, відповідно, читацького попиту. Бібліотеки, яке б сучасне обладнання вони не мали, у першу чергу, мають бути забезпечені фахівцями широкого профілю, які повинні орієнтуватися як у новітніх інформаційних технологіях, так і мати певну спеціальну, а також, якщо хочете, і педагогічну підготовку.

Слід визнати, що сьогодні наші звичні показники – чисельність читачів, кількість заходів тощо – вже не є основними. Від нас чекають уміння працювати з електронними документами, навичок аналітичної роботи у площині отримання, обробки й передачі до читача різноманітної фахової інформації. У цьому ми й бачимо перспективи розвитку вузівських бібліотек.

Список використаної літератури

1. Бурдье П. Практический смысл / П. Бурдье ; [пер. с фр. А.Т. Бибкова и др. ; отв. ред. Н.А. Шматко]. – СПб. : Алетейя, 2001. – 562 с.
2. Александрова О.К. До питання розвитку соціологічної служби по вивченню читання в бібліотеках України / О.К. Александрова // Соціологічні дослідження в бібліотеках : інформ.-аналіт. бюлетень. – К., 1994. – Вип. 8. – С. 5–9.
3. Вилегжаніна Т. Моделі бібліотечного обслуговування / Т. Вилегжаніна // Бібліотечна планета. – 2007. – № 1. – С. 4–6.
4. Гениева Е.Ю. Библиотека как центр межкультурной коммуникации / Е.Ю. Гениева. – М. : Российская политическая энциклопедия, 2008. – 208 с.

Чигрина Н.В. Направления расширения социально-коммуникативных функций вузовских библиотек (по материалам социологического мониторинга)

В статье проанализированы основные направления мониторинга расширения социально-коммуникативных функций вузовских библиотек с помощью средств социологии. Доказано, что библиотеки высших учебных заведений выступают в качестве специфического поля чтения, которое сегодня должно рассматриваться не только как средство получения сведений, необходимое для научно-производственной деятельности будущих специалистов, но также с учетом взаимодействия субъектов коммуникации с использованием способов со средствами передачи информации по разным каналам. Осуществлен анализ предпочтений студентов в системе “читатель ↔ автор ↔ читатель”.

Ключевые слова: коммуникации, библиотека, чтение, читатель, книга.

Chygryna N. Directions of expansion of socially-communicative functions of institution of higher learning libraries (on materials of the sociological monitoring)

In the article basic directions of monitoring of expansion of socially-communicative functions of institution of higher learning libraries are analysed by means of facilities of sociology. It is well-proven that the libraries of higher educational establishments come forward as the specific field of reading, that today must be examined not only as means necessary for scientific and productive activity of future specialists, but also taking into account co-operation of subjects of communication with the use of methods of information transfer on different channels. The analysis of preferens of students is carried out in the system “Reader ↔ is carried out in author ↔ reader”.

Key words: communications, library, reading, reader, book.

УДК 316.77

О.В. ЩЕРБИНА

ЦІННІСНІ ЗАСАДИ ОРІЄНТАЦІЙ ІГРОВИХ ОНЛАЙН-СПІЛЬНОТ

У статті розглянуто підходи до соціологічного дослідження субкультури ігрових онлайн-спільнот. Описано концептуальні засади мережного підходу в соціології щодо завдань дослідження ціннісних орієнтацій ігрових онлайн-спільнот.

Ключові слова: ціннісні орієнтації, ігрові онлайн-спільноти, мережний підхід, соціологічні дослідження.

Кількість осіб, охоплених онлайн-іграми у світі, за даними компанії “Інтел”, ще в 2008 р. становила більше ніж 300 млн осіб, 15 млн з яких вважали комп’ютерні ігри не тільки своїм хобі, а і головним сенсом життя. Не стоїть остеронь комп’ютерних ігор і молодь України, у якій налічується вже більше ніж два мільйони гравців. Згідно з опитуванням, проведеним на початку 2011 р. вітчизняним виданням “Коментарі”, учасників мережного ігрового ринку, українські “ігромани” витратили на свої захоплення в 2010 р. більше ніж 20 млн дол. США[1].

Обсяг світового ринку комп’ютерних ігор, включаючи супутнє устаткування, становить за різними оцінками близько 74 млрд дол. США і постійно продовжує рости. За даними дослідницько-консалтингової компанії Gartner, що спеціалізується на ринку інформаційних технологій, до 2015 року обсяг світового ринку комп’ютерних ігор зросте до 112 млрд дол. США. Варто відзначити, що більшість коштів користувачі витрачають на самі ігри – 44,7 млрд дол. США. Ще 17,7 млрд дол. США іде на ігрові платформи, а 11,8 млрд дол. США – на онлайн-розваги. Експерти також виділяють значне зростання частини ігор для мобільних платформ. Зараз вона становить 15%, через чотири роки досягне 20% [2].

Геймери – люди, захопленням яких на тривалий час стали комп’ютерні ігри. Рух геймерів в Україні розпочався в 90-ті рр. XX ст., коли компанія ID Software випустила на ринок гру Doom, а потім Doom II, де гравець міг від першої особи винищувати монстрів і собі подібних. Слідом за поколінням Doom пішло покоління Quake, в останнє десятиліття ареал комп’ютерних ігор, у які грають геймери, збільшився до неймовірних масштабів, однак серед них можна виділити кілька основних напрямів: шутери (“стрелялки”, FPS); рольові ігри (RPG), перегони й ККІ (колекційні карткові ігри). Всі різновиди ігри можна грати як офлайн, на персональному комп’ютері або консолі, так і онлайн, в Інтернеті. Останній варіант став особливо популярним з поширенням широкосмужного Інтернету. Об’єднання геймерів у єдину субкультуру відбулося не відразу,

оскільки віртуальний простір не вимагає соціальної організації його членів. Однак згодом бажання проводити турніри між аматорами й професіоналами в комп'ютерних іграх привели до того, що геймери об'єдналися й у реальному житті для відстоювання своїх інтересів – зокрема, проведення національних і світових чемпіонатів. Українські геймери відіграють у цих процесах значну роль, наприклад, українська команда Na'Vi, випередивши команду Китаю, одержала перемогу в першості світу з гри Dota 2, яка відбулася 2011 р. у Кельні [3].

Середній вік геймера – 13–20 років. Зовні ці молоді люди (дівчата зустрічаються в геймерському співтоваристві набагато рідше) не відрізняються від своїх однолітків, однак у віртуальній реальності геймер діє у своїй грі під певним ніком, вигаданим ім'ям, має один або декілька “аватарів” – дійових осіб. Згодом нік геймера стає його візитною карткою й перепусткою у змагання вищого рівня. Час, за який геймер досягає майстерності, безпосередньо залежить від кількості часу, що він витрачає на комп'ютерні ігри в цілому й на освоєння конкретної гри зокрема. Субкультура геймерів не з тих, про які можна часто прочитати в газеті, або представників яких можна зустріти на вулиці, однак це великий молодіжний рух, що вже понад десятиліття має величезну аудиторію глядачів і аматорів комп'ютерного спорту. І хоча нерідко можна зустріти висловлювання про те, що комп'ютерні ігри призводять до ігрової залежності й неуспішності колишніх геймерів у майбутньому, останні дослідження американських учених довели: колишні геймери як ніхто інший швидко оцінюють ситуацію та приймають рішення, що робить їх незамінними співробітниками й керівниками бізнесів.

Крім гравців, наша країна є потужним продуцентом як “звичайних”, так і онлайн-ігор, в Україні є студії, які спеціалізуються на розробці невеликих казуальних ігор для різних ігрових платформ (студії Absolutist, Arkadium), а також ті, що займаються розробкою ігор для соціальних мереж (команда Mystery). Серед геймерів добре відомі такі ігри українських авторів, як: Vivisector (розроблювач Action Forms), You are Empty (розроблювачі Mandel Art Plains і Digital Spray Studios), Collapse (розроблювач Creoteam), Venom, Hover Ace (розроблювач – GSC Game World) та ін. Також такі ігри, як “Козаки: Європейські війни”, “Завоювання Америки”, “Олександр” і S.T.A.L.K.E.R. київської компанії-розроблювача GSC Game World, завоювали світову популярність. Географія студій також досить широка й не обмежується лише столицею. Так, наприклад, компанія Best Way, що стала відомою завдяки серії ігор “У тилу ворога” знаходиться в Северодонецьку. Студія N-Game Studios, розроблювач популярних стратегій “Великі битви: Курська Дуга” і “Великі битви: Сталінград”, розташована в Дніпропетровську. Компанія Meridian'93, що випустила гру “Вовкодав: Останній з роду Сірих Псів” за романом Марії Семенової, знаходиться в Луганську. Але лідером за кількістю студій-розроблювачів комп'ютерних ігор, безумовно, є Київ. Тут перебувають офіси таких компаній, як: GSC Game World, Action Forms, 4A Games,

Frogwares. Слід зазначити, що відстежити загальну кількість компаній, які працюють на виробництві комп'ютерних ігор, досить складно. Це пояснюється як особливостями українського законодавства, котре не особливо сприяє появі нових розроблювачів, так і високою динамічністю учасників ІТ-ринку.

Таким чином у кіберкомунікативному континуумі сформувалося специфічне комунікативне соціальне середовище з особливою субкультурою, у якому відбуваються процеси, що виходять за рамки соціалізаційних процесів у межах традиційних соціальних інститутів. Мережні ігрові спільноти все більше впливають на економічну, політичну та соціальну (насамперед, освіта та виховання) сфери суспільного життя не тільки за допомогою формування ціннісних установок, а і шляхом формування комунікативних структур наднаціонального рівня, у межах яких здійснюється інформаційний вплив на свідомість і поведінкові стратегії населення України.

Це суттєво актуалізує потребу вивчення ціннісних орієнтацій учасників віртуальних мережних спільнот, їх специфічної субкультури в цілому.

Наукова проблема, розгляду якої присвячено статтю, полягає в тому, що без усвідомлення методології дослідження ціннісних орієнтацій учасників мережних ігрових спільнот неможливо не тільки зрозуміти процеси формування й розвитку інформаційного суспільства в Україні, а і розробляти нормативно-законодавчі акти, що регулюють питання функціонування телекомунікаційних мереж і мережних спільнот, які відіграють все більшу роль у житті різних країн світу, у тому числі й України, будучи водночас ключовим ресурсом і важливим чинником національної безпеки. Для вирішення цієї проблеми слід визначити характеристики методологічного підходу до вивчення ігрових спільнот як певного різновиду мережних соціальних утворень нашого часу.

У науковій і публіцистичній літературі останнім часом ми спостерігаємо зростання інтересу до вивчення феномену віртуальних субкультур взагалі та субкультур соціальних груп, пов'язаних з комп'ютерними технологіями, зокрема. Ця тематика знаходить своє відображення в соціологічних, культурологічних, соціально-філософських, психологічних і педагогічних дослідженнях.

З позицій теорії інформаційного суспільства здійснено спроби осмислення нової соціальної реальності в працях Д. Белла, Дж. Гельбрейта, М. Кастельса, М. Маклюєна, У. Мартіна, Й. Масуди, М. Постера, Д. Тапскотта, Є. Тоффлера, А. Турена, Ф. Уебстера та ін. Серед українських і російських учених, які досліджували формування й розвиток інформаційного суспільства, варто згадати Р. Абдєєва, Л. Бевзенко, С. Бондаренка, М. Вершиніна, Є. Войскунського, О. Голобуцького, С. Дятлова, С. Дацюка, А. Жичкіну, Д. Іванова, В. Іноземцева, А. Колодюка, С. Коноплицького, Н. Костенко, О. Лобовікову,

О. Личковську, А. Петренко-Лисак, А. Ручку, О. Рунова, Є. Швеця, О. Шевчука, В. Щербину та ін.

Водночас дослідження соціальних взаємодій у кіберпросторі здійснено переважно такими зарубіжними соціологами, як: Уеллман, Негропonte, Рейнгольд, Коллок, Гурак, Кайзлер, Гулайя, Спрелл, Бэйм, Херрінг, Даттон та ін. Проблематика субкультури ігрових спільнот розглядається в межах соціологічного аналізу впливу на процеси соціалізації людини. У соціології членів ігрових спільнот виділяють як особливу соціальну групу, що охоплює людей, котрі захоплюються комп'ютерними іграми поряд з іншими видами дозвілля й розваг. Так, українська дослідниця Н. Коритнікова вважає, що геймери відрізняються від інших людей як включеністю в комп'ютерні ігри, так і особливостями групової культури, способу життя, ієрархією комунікативних зв'язків. Інша українська дослідниця О. Лобовікова розглядає кіберспорт як транскультурне соціальне явище. Поряд із цим гру соціологи розглядають як форму імітації соціальної реальності, розвитку інтелектуальних навичок, а також як форму проведення людиною частини її життя. Таким чином захопленість комп'ютерною грою пов'язана із задоволенням потреби людини в самореалізації, при цьому гра не завдає шкоди особистості геймера, а навпаки – сприяє її актуалізації й розвитку.

Популярність комп'ютерних ігор зумовлена можливістю конструювання й існування особливої віртуальної взаємодії великих груп людей. Це їх синтетична природа екранного мистецтва, що увібрала в себе можливості літератури, театру, живопису, скульптури, архітектури, музики, хореографії, фотографії. Завдяки інтерактивності, мультимедійності та видовищності комп'ютерні ігри дають змогу задовольняти максимум людських почуттів і, отже, мають найширший спектр впливу на особистість.

Разом з тим, аналіз показує, що в наявних на цей момент наукових працях не наведено цілісної концепції мережних ігрових спільнот, яка б відображала їх специфіку, структуру, функції, сутнісні ознаки, ціннісні орієнтації, а також механізми формування, відтворення й розвитку. Українська держава й суспільство потребують вивчення механізмів функціонування мережних ігрових спільнот, оскільки вони суттєво впливають на процеси формування національної ідентичності та соціалізацію нових поколінь. Ці процеси можуть бути розглянуті на платформі мережного підходу, який розвивається у соціології та інших гуманітарних дисциплінах.

Метою статті є розгляд мережного підходу у соціології та вивчення ознак мережного суспільства, які дадуть можливість концептуалізувати методи соціологічного дослідження субкультури ігрових онлайн-спільнот в Україні.

Взаємозв'язок між технологічним розвитком і змінами в соціальній структурі є здавна предметом розгляду філософів, економістів, соціологів. У рамках розвитку цієї парадигми сформувалася низка теорій, згідно з

якими, промислова революція породила капіталізм, революція в інформаційних технологіях сприяла виникненню сучасного інформаційного (мережного за своєю структурою) суспільства. Відтак у наш час використання комп'ютерних технологій впливає на всю суспільну структуру. Завдяки якісно новим засобам комунікації “домінуючі функції й процеси виявляються організованими за принципом мереж”. А все суспільство в цілому стає “мережним” [4].

Найважливіша галузь застосування мережної теорії - зміни, що відбуваються в соціальній стратифікації. У суспільстві мережних структур основним ресурсом виробництва стають знання й інформація, а панівною соціальною групою – ті, хто має знання. У процесі становлення цього “класу інтелектуалів” або “нетократії” важливу роль відіграють технології комунікації [5]. Говорячи про засоби комунікації, як правило, мають на увазі комп'ютерні мережі, зокрема Інтернет. У цьому виявляється технологічний детермінізм, від якого необхідно перейти до більш пильного розгляду відносин людини й комп'ютера, і ширше – зв'язку між суспільством і глобальними комунікаційними мережами.

Теоретичний опис структурних трансформацій соціальної реальності під впливом розвитку Мереж пов'язаний з новими підходами до вивчення взаємодій між соціальними акторами. У сукупності ці взаємодії утворюють соціальний капітал, що є необхідною умовою мобілізації колективних ресурсів у сучасних суспільствах. Зростання ролі мережних комунікацій, у тому числі неінституціональних обмінів і неформальних солідарностей, актуалізує Мережі як соціальну реальність.

Для соціальних теоретиків завжди було важливим зрозуміти те, як індивіди пов'язані один з одним, і як ці зв'язки слугують одночасно “змащенням” для виконання необхідних дій і “закріплювальним розчином”, що забезпечує порядок і надає зміст соціальному життю на мікрорівні. В 1970-ті рр. XX ст. актуалізація уваги до мереж зв'язків додала дослідженням соціального життя настільки необхідних їм чутливості та динамізму. У цьому підході мережі залишають місце для аналізу людської дії та водночас, що не часто усвідомлюється в наш час, підкреслюють значущість структури й обмежень для повноцінного та безпечного життя суспільства.

Незважаючи на порівняно недовгу історію вивчення Мереж у соціальних науках, саме становлення соціальної теорії пов'язане з проблематизацією структурних зв'язків у класичній соціологічній традиції. У наш час поняття “мережі”, “соціальні мережі” і “мережні структури” розробляються не тільки в рамках соціальних наук, а й у менеджменті відносин до нових форм організації компаній.

Евристичність мережного підходу пояснюється, насамперед, його широкою емпіричною застосовністю, що дає змогу робити міждисциплінарні теоретичні узагальнення. Завдяки мережному підходу відкривається можливість установлення “розмитих” солідарностей, що трансформують соціальні інститути. В економічній соціології та соціальній

антропології поняття “мережі” використовується як інструмент для вивчення сформованих інституціональних відносин і застосовується до широкого кола явищ, наприклад, до “етнічного” в економіці, до ситуацій прийняття на роботу та ін.

Незважаючи на значну кількість публікацій, пов’язаних з темою статті, у дослідницькому сегменті відсутні міждисциплінарні праці, що органічно поєднують досягнення різних наукових галузей, і праці, котрі пропонують методологію, адекватну характеру сучасних мережних структур. Наявні праці здебільшого обмежені конкретною галуззю дослідження. Саме тому слід розвивати категоріальний апарат досліджень мережної взаємодії, що є можливим у предметній галузі соціології як науки, котра здатна синтезувати методології та знання більш вузьких гуманітарних наук.

Загалом у рамках мережного підходу розрізняють два основних типи соціальних мереж: соціоцентричні (sociocentric network) і егоцентричні (ego-centric network). У дослідженнях соціоцентричних мереж вивчаються повні структури рольових відносин, тобто розглядаються одночасно зв’язки між усіма членами деякої спільноти (групи). У дослідженнях егоцентричних мереж обмежуються вивченням соціальних зв’язків окремого індивіда.

Висновки. У цілому мережний простір може розглядатися як сукупність позицій, ролей, відносин, потоків ресурсів. Відтак у просторі онлайн-гри як мережаного середовища індивіди, які живуть дуже далеко один від одного, можуть бути розташовані ближче, ніж сусіди по будинку. Із вищезазначених позицій можна дослідити різноманітні соціальні феномени, в тому числі й розвиток ігрових онлайн-спільнот як мережних утворень зі своїми ознаками – субкультурою, структурними особливостями, динамікою, механізмами інкорпорування і функціонування в сучасному суспільстві в цілому.

Виходячи з методологічних розробок дослідників мережного підходу в українській соціології, можна віділити такі методологічні принципи соціологічного дослідження ігрових спільнот [6].

1. Структуру відносин у Мережі слід розглядати у вигляді паттернів взаємодії соціальних акторів.

2. Як актори Мережі можуть виступати люди, організації, країни й суспільства. Соціальні суб’єкти Мережі можуть бути як індивідуальними членами суспільства, так і колективними соціальними утвореннями, що дає дослідникам змогу розглядати широке коло структур соціальних відносин як на мікро-, так і на макрорівні. Будь-які мережні структури можуть функціонувати як елементи Мереж вищого рівня – такою методологічною установкою надається принципова можливість багаторівневого дослідження мережних структур взаємодії.

3. Мережна структура містить не тільки соціальні суб’єкти, зв’язки між ними, а і потоки ресурсів, соціального капіталу, якими члени мережі обмінюються між собою. Це надає суб’єктові (індивідуальному або груповому) реальну можливість одержати винагороду за допомогою своїх

зв'язків. Ігрова спільнота як соціальна мережа є джерелом соціального капіталу, якщо супутні їй норми й потоки інформації можуть бути використані її членами для одержання особистих або групових благ. Відтак ігрові спільноти характеризуються здатністю безупинно акумулювати, відтворювати соціальний капітал.

4. Способи взаємодії в ігровому мережному середовищі, їх щільність і динаміка, а також співвіднесеність із чинними в Мережі правилами (в тому числі правилами конкретної гри), в остаточному підсумку визначають те, які структури будуть розвиватися в Мережі, визначаючи нормативно-ціннісні орієнтації своїх учасників. Відтак слід розкрити ціннісні установки, які формуються в учасників мережних ігор згідно з правилами побудови конкретної гри.

5. Ігрові спільноти, як правило, не мають чітких меж, як соціальні організації або групи, вони можуть необмежено розширюватися шляхом включення нових ігроків, якщо ті здатні до комунікації в рамках цієї Мережі. Ця обставина має особливе значення для вивчення горизонтальних форм соціальних відносин і комунікативних взаємодій, межі яких конституюються не зовнішніми обмеженнями, а внутрішніми функціональними зв'язками. Водночас включення індивіда до ігрової спільноти не може розглядатися як стає у просторі й часі, воно завжди переривчасте та тимчасове, віртуальне за своєю природою.

6. Потенційні кроки учасників ігрових спільнот найчастіше можуть мати наслідки, що принципово не входять у їхні наміри, внаслідок чого виникає ситуація, за якої здатність до самоописування є критичним чинником для контролю за процесами власного буття у соціумі, до утримання сталих соціальних зв'язків. Відтак способи самоописування учасників ігрових спільнот є визначним чинником формування їх ціннісних орієнтацій.

Список використаної літератури

1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://onlinegamez.ru/node/38>).
2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bagnet.org/news/tech/172412>).
3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rbc.ua/rus/digests/show/ukrainskie-geymery-vyigrali-1-mln-dollarov-v-warcraft-23082011111500>.
4. Кастельс М. Становление общества сетевых структур / М. Кастельс // Новая постиндустриальная волна на Западе : антология / [под ред. В.Л. Иноземцева]. – 1999. – С. 494–505.
5. Бард А. Нетократия. Новая правящая элита и жизнь после капитализма [Електронний ресурс] / А. Бард, Я. Зодерквист. – Режим доступу: <http://www.thenetocrats.ru/>.
6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ffsn.bsu.by/ffsn.files/caf/k-sk/personal-sk/knyazeva/Knyazeva-doc/3_Knyazeva-doc.pdf.

Щербина О.В. Ценностные основы ориентаций игровых онлайн-сообществ

В статье рассматриваются подходы к социологическому исследованию субкультуры онлайн-сообществ. Автор описывает концептуальные основания сетевого подхода в социологии в

соответствии с задачами исследования ценностных ориентаций игровых онлайн-сообществ.

Ключевые слова: *ценностные ориентации, игровые онлайн-сообщества, сетевой подход, социологические исследования.*

Shcherbina O. Value orientations of the basis of online gaming communities

This article discusses the approaches to sociological study of subculture online communities. The author describes the conceptual foundations network approach in sociology in accordance to the objectives of the study value orientations gaming online communities.

Key words: *value orientations, gaming online community network approach, sociological research.*

СОЦІОЛОГІЯ ПОЛІТИКИ

УДК 316.1

О.Г. ГОРОДЕЦЬКА

ТЕОРІЇ ЕЛЕКТОРАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ СПЕЦИФІКИ ЇЇ МОТИВАЦІЇ

У статті проаналізовані основні теорії електоральної поведінки у контексті її мотивації. Доведено, що важливими критеріями такої поведінки є рівень активності громадян на виборах, референдумах, різних громадянсько-політичних акціях; членство у партіях, громадських об'єднаннях, організаціях.

При цьому електоральна діяльність розглядається як сукупність взаємопов'язаних електоральних дій, як частина процесу прийняття виборцем власних, але одночасно соціально зумовлених рішень.

Ключові слова: вибори, виборець, моделі голосування, електоральна активність.

Демократичні механізми розвитку сучасного суспільства, які, зокрема, спрямовані на впровадження в систему соціальних практик участі народних мас в управлінні суспільством через вибори та референдуми, актуалізують проблему формування нової за змістом і характером електоральної поведінки. Демократизація суспільства, яка забезпечує перехід від штучно ідеологізованого тоталітарного режиму до державності нового типу з високим рівнем відкритості, економічної, політичної й соціальної толерантності, передбачає випереджальний розвиток загальносуспільних процесів, які б стимулювали масову участь населення в інноваційних соціальних практиках, до яких, безумовно, належить формування цивілізованої моделі народовладдя, що здійснюється через вибори органів влади на всіх щаблях суспільства.

Але суспільна практика проведення демократичних виборів на загальноукраїнському та місцевому рівнях і наукове опрацювання процесів, які відбуваються під час виборчих кампаній, доводять, що багато сегментів цієї проблеми не є відпрацьованими ні на рівні політичних практик суспільства й держави, ні на рівні наукового аналізу колізій, що відбуваються практично впродовж і в результаті кожної виборчої каденції, а тому становлять безперечну актуальність як у практичному, так і в науковому плані.

В американській і західноєвропейській соціології та політології в останні десятиріччя склались три основні теорії електоральної поведінки: 1) соціологічна, що пояснює електоральний вибір солідарністю з певними

соціальними групами (Б. Берельсон, П. Лазарсфельд, М. Ліпсет, С. Роккан); 2) соціально-психологічна, яка акцентує увагу на ідентифікації виборців з певними партіями й ідеологіями в ході ранньої соціалізації (Ю. Дюпе, А. Кемпбелл, Ф. Конверс, В. Міллер, Е. Стонс, та ін.) і 3) теорія раціонального вибору, яка пов'язує вибір електоратом за певної партії із соціально-економічними інтересами виборців [1; 2].

При цьому, як вказує українська дослідниця О. Каревіна, для національної соціології характерним є підхід, згідно з яким вибір, здійснюваний особою, залежить передусім від її ціннісних уявлень та орієнтацій, адже зрештою вся система поведінки особи зумовлена системою її цінностей. Для зарубіжної соціології поширеними є погляди, що вибір особи пов'язаний, насамперед, з її інтересами та раціональним обрахунком того, що вигідно і що не вигідно для неї в певному сенсі [3, с. 177]. Таким чином, вона висловлює думку щодо існування “західного” (переважно, раціонального) типу електоральної мотивації та “східного” (в основному ціннісно-емоційного) типу. Незважаючи на слушність наведених дослідницею посилань, з усіма її висновками складно погодитись, оскільки вони надто спрощують розуміння електоральної мотивації як такої.

Російські дослідники останніх років, слідом за спеціалістами із США, також виділяють ті самі теорії електоральної поведінки: соціологічну, що пояснює електоральний вибір солідарністю з певними соціальними групами, соціально-психологічну, що акцентує увагу на ідентифікації виборців з певними партіями та ідеологіями, і теорію раціонального вибору [4].

На думку О. Вишняка, найбільш ефективною в сучасних умовах, як у західних розвинутих суспільствах, так і в постсоціалістичних, виявилась статусна теорія голосування, яка, незважаючи на чітке теоретичне й емпіричне обґрунтування, не здатна пояснити ні короткострокової, ні довгострокової динаміки електоральної поведінки, адже соціально-економічна і соціально-культурна структура виборців змінюється в ході історичного розвитку досить повільно, а виборчі переваги можуть суттєво змінитись навіть за кілька тижнів виборчої кампанії [5, с. 14].

Крім того, стирання найбільш глибоких соціально-статусних розбіжностей, на думку вченого, в розвинутих країнах суттєво зменшує вплив соціально-економічних структурних факторів на політичні преференції виборців. У будь-якому разі, хоча дія статусних характеристик електорату на його виборчі переваги і наявна, вона не має безпосереднього характеру (стимул – реакція), а опосередкована впливом сім'ї, найближчого оточення, цінностей та інтересів. Саме останні фактори вважають головними теоретики соціально-психологічної школи електоральної поведінки, які пояснюють прихильність виборців до певної політичної партії чи її кандидатів умовами ранньої політичної соціалізації в сім'ї, найближчому оточенні.

Саме ці суперечності й спонукають до пошуку нових підходів до проблеми електоральної поведінки, тому *метою статті* є розгляд механізмів мотивації цієї поведінки в умовах застосування різних виборчих систем.

Насамперед, слід погодитись із думкою, що ні статусна (соціологічна) теорія електоральної поведінки, ні соціально-психологічна теорія ранньої політичної ідентифікації, які пояснюють поведінку усталених прихильників певних партій і кандидатів, не здатні пояснити динаміку електоральної поведінки від виборів до виборів і в ході однієї виборчої кампанії.

Ще більші проблеми виникають за умов спроб аналізу електоральної поведінки виборців у країнах, де демократія тільки утверджується, партії виникають і зникають у масовому порядку, немає партійних преференцій, які сформувались у період ранньої соціалізації (крім ідентифікації з комуністичними партіями), а отже, передаються від покоління до покоління в сім'ях. Це повною мірою стосується України, де електорат перебуває ще на тій стадії, коли ідентифікація можлива тільки з ідеологіями, а не з конкретними партіями.

Спробою подолати статичний характер статусної та партійно-ідеологічної теорій стала поява в 60-х рр. XX ст. у США теорій раціонального вибору, чи “економічного” голосування. Передбачалося, що виборцям зовсім не обов'язково добре розумітися на економічних програмах чи політиці партій та кандидатів. Для того, щоб зробити свій вибір на користь чинної влади чи опозиційних політичних сил, виборцю достатньо оцінити, чи покращились його умови життя за роки правління певної партії та голови виконавчої влади. Саме цим теоретики раціонально-економічного голосування пояснюють феномен динаміки електорату партій, що перебувають при владі, та опозиції. Однак, по-перше, не всі виборці навіть при провальній соціально-економічній політиці “відвертаються” від партій, що знаходяться при владі. Дуже тривалий час залишається певне “ядро” електорату, яке навіть при суттєвому погіршенні економічного становища залишається вірним своїй партії чи кандидату, зберігає свою політичну чи ідеологічну ідентифікацію. Прикладом є ядро базового електорату БЮТ.

Але серйозний аналіз дає підстави стверджувати, що сама по собі теорія “економічного” голосування, як, до речі, й інші теорії електоральної поведінки, не здатна пояснити цього феномену. А тому, на нашу думку, виникає необхідність якщо не синтезу різних теорій, то принаймні їх доповнюваності в поясненні структури і динаміки електоральної поведінки. В Україні та Росії ця “доповнюваність” полягає в тому, що політично й ідеологічно ідентифікована частина виборців голосує відповідно до своїх партійно-ідеологічних переваг, що склалися в період соціалізації, а ідеологічно не ідентифіковані виборці змінюють свої преференції залежно від соціально-економічного самопочуття або особистих симпатій чи антипатій.

Отже, можна (зрозуміло, досить умовно) казати про існування в суспільстві транзитивного типу змішаного ідеологічно-економічно-емоційного голосування, яким рівною мірою можуть бути пояснені як рівень виборчої активності електорату, так і партійно-ідеологічні преференції виборців. Сам рівень виборчої активності як у розвинутих, так і в нових демократіях на виборах до різних органів має досить усталений характер і визначається в основному двома факторами – рівнем партійно-ідеологічної ідентифікації виборців (адже партійно ідентифіковані виявляють усталену високу активність) та суб'єктивною значущістю певних виборів у громадській думці, яка залежить від обсягу повноважень органу, до якого проводять вибори, та поляризації політичних сил, що беруть у них участь.

Дослідник С.А. Білоусов виділяє об'єктивні та суб'єктивні чинники формування електорального вибору громадян у сучасному українському суспільстві.

По-перше, характер і зміст політичної свідомості і політичної діяльності як на рівні суспільства, так і на рівні груп та окремих особистостей залежить від таких макросоціальних факторів:

- тип суспільства, що визначає зміст і характер абсолютно всіх процесів, які відбуваються у всіх сферах його життєдіяльності;
- етап (фаза, цикл) розвитку конкретного суспільства, який при збереженні загального змісту визначає характер процесів, що відбуваються в економічній, політичній і духовній сферах;
- панівний тип економічних відносин, який певною мірою формує “правила гри” в політичних відносинах і процесах;
- характер і ступінь міцності соціальної структури суспільства, що зумовлюють різноманіття і характер перетинання соціальних інтересів;
- ступінь розвитку демократичних процесів у суспільстві за лініями галузей влади, владних вертикалей.

По-друге, на формування політичної свідомості та політичної участі людей впливають фактори історичного і геополітичного характеру:

- наскільки менший історичний період функціонування тоталітарного режиму на території тієї чи іншої держави, наскільки кращими будуть умови для розвитку політичної свідомості та політичної активності населення;
- тільки при збереженні політичної й інформаційної ізоляції в тій чи іншій країні можлива за сучасних умов консервація тоталітарно-комуністичних типів політичної свідомості та політичної активності населення;
- панування тоталітарних режимів є чинником, що дестабілізує процеси формування політичної свідомості суспільства в цілому і його складових, а також стримує розвиток процесу активної участі основної маси населення в політичному житті суспільства.

По-третє, на характер і зміст цих процесів впливає система розселення народу конкретної країни, а також вироблена на цій основі структура відносин “центр – регіони”.

– чим більш незбалансованою є система розселення народу, тим більше в цій державі політичних об'єднань, які виражають регіональні інтереси, активізуючи цей аспект політичної свідомості й поведінки людей; незбалансованість структури відносин центру і регіонів створює прецедент розбіжності на рівнях політичної свідомості, політичної активності й політичної діяльності в центрі та на місцях.

По-четверте, рівень масової та індивідуальної політичної свідомості людей залежить від реального соціально-економічного статусу-кво на конкретній території і сьогодні.

По-п'яте, рівень політичної свідомості та прояв його дієвості істотно залежить від соціально-демографічних, соціально-професійних, соціально-територіальних та інших індивідуальних і групових особливостей людей [8, с. 10–12].

До того ж доцільно принципово по-іншому підходити до розуміння в цих умовах електоральної поведінки в цілому та її складових – електоральної дії та електоральної діяльності, а також системи мотивів, які спонукають виборців до тієї чи іншої моделі електоральної поведінки.

Отже, узагальнюючи результати нашого дослідження і думки, висловлені класиками соціологічної науки, сучасними вітчизняними і зарубіжними соціологами, а також залучаючи матеріали праці представників соціальної психології та інших суміжних наук, які прямо або опосередковано стосуються проблеми, яка вивчається, ми можемо підсумувати.

Аналіз численних наукових джерел, серед яких праці Дж. Бергера, М. Вебера, Дж. Коулмена, Р. Мертон, Т. Парсонса, П. Штомпки, а також Дж. Марча і Дж. Олсена, які цікавилися саме політичною діяльністю й політичною та електоральною поведінкою, дає змогу висловити деякі твердження, згідно з якими:

1) ми розглядаємо соціальну дію саме як реальний прояв соціальної поведінки, одним з різновидів якої є поведінка електоральна;

2) приймаємо за основу розширене тлумачення соціальної дії як сукупності соціальних практик, що динамічно змінюються (перспективні й повсякденні, економічні й політичні/електоральні, колективні/масові й індивідуальні);

3) до соціальної дії ми відносимо (повністю погодившись з постулатом М. Вебера) тільки такі її різновиди, які зумовлюють певні соціальні наслідки, тобто прямо або побічно впливають на інших індивідів і/або їх групи;

4) враховуємо, що соціальна дія здійснюється під впливом соціальних структур (у трактуванні П. Бурдьє) і місця в них конкретного індивіда і/або групи, з одного боку, і габітуса (у його ж трактуванні) – з іншого;

5) припускаємо, що будь-яка соціальна дія включає зовнішні і внутрішні, раціональні та емоційні, одномоментні або пролонговані в часі передумови;

б) в схемі пояснення соціальної дії обов'язково повинні бути: суб'єкти дії – актори; причини дії; мотиви дії; умови дії; сукупність ситуацій; механізм дії; результати дії.

Розглядаючи електоральні процеси на будь-якому рівні, в будь-якій площині, методологічно правильним, на нашу думку, буде припущення про наявність у них раціонального та ірраціонального моментів, які, власне, “підкріплюються” відповідними, – раціональними або емоційними (в основному ірраціональними) – мотивами.

З позицій відповідності проблемі дослідження його об'єкту і предмету, методології і методиці нами обраний структуралістський конструктивізм, сутність якого полягає в тому, що в соціальному світі існують об'єктивні структури, незалежні від свідомості, водночас воля агентів (тобто акторів електоральних практик) здатна спрямовувати або пригнічувати ці практики та уявлення про них цих акторів. Одночасно з ними існує соціальний генезис, з одного боку, схем сприйняття, мислення і дії, які називають габітусом, а з іншого – соціальних структур, до яких входять поля, у тому числі політичні й електоральні.

Перспективність використання цього методологічного підходу до реалізації мети й завдань дослідження полягає в тому, що мотивація дії сприймається як невід'ємна умова розуміння й виміру дії, у тому числі дії електоральної, яка передує безпосередньому акту соціально значущої дії, здійснюваної самостійно або в складі певних груп, що також дуже важливо для розуміння такої мотивації.

Висновки. Суттєвим показником рівня, стану політичного життя є масова політична, у тому числі електоральна, поведінка. Це комплексне явище, що відображає сукупну поведінку всіх суб'єктів суспільного життя. Важливими критеріями (ознаками) такої поведінки є рівень активності громадян у розв'язанні суспільних проблем; участь громадян у виборах, референдумах, різних громадянсько-політичних акціях; членство у партіях, громадських об'єднаннях, організаціях.

Ми розглядаємо електоральну діяльність як сукупність взаємопов'язаних електоральних дій, як частину процесу прийняття виборцем власних, але соціально зумовлених рішень. Здійснити електоральний вибір, на нашу думку, – це насамперед висловити свою позицію стосовно влади, її політики. При цьому слід брати до уваги, що характер мотивації цієї діяльності – від прийняття рішення щодо участі у виборах до голосування – залежить від ряду макро- і мікроумов.

До перших належать характер політичної системи суспільства, тип політичного режиму, ступінь розвинутості виборчого права і виборчої системи. Із соціально-економічної точки зору, до цих умов можна віднести рівень соціально-економічного розвитку, ступінь жорсткості соціальної структури та наявність численного середнього класу. Сюди ж відноситься стан суспільної свідомості та політичної культури суспільства і його окремих складових.

До інших належить низка мотивів переважно індивідуального, скоріше, психологічного характеру, до яких у своїх дослідженнях не завжди звертаються соціологи.

Список використаної літератури

1. Дмитриев А.В. Политическая социология США. Очерки / А.В. Дмитриев. – Л. : Изд-во Ленинградского ун-та им. А.А. Жданова, 1971. – 84 с.
2. Political Thought in America : an anthology. – Homewood, 1990. – 595 p.
3. Каревіна О. Економічні інтереси та соціально-економічні і політичні орієнтації населення України на етапі переходу до нового соціально-економічного устрою / О. Каревіна // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1998. – № 4/5. – С. 177.
4. Голосов Г.В. Поведение избирателей России: теоретические перспективы и результаты региональных выборов / Г.В. Голосов // Полис. – 1997. – № 4. – С. 44–56.
5. Вишняк О.І. Електоральна соціологія: історія, теорія, методи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра соціол. наук : спец. 22.00.01 / О.І. Вишняк. – К., 2001. – 29 с.
6. Білоусов С.А. Об'єктивна основа і суб'єктивні фактори електорального вибору населення в умовах суспільства, що трансформується (на матеріалах Південно-Східного регіону України) : автореф. дис. канд. політ. наук : спец. 23.00.02 / С.А. Білоусов. – К., 2002. – 19 с.

Городецкая Е.Г. Теории электорального поведения как отражение специфики его мотивации

В статье проанализированы основные теории электорального поведения в контексте его мотивации. Доказано, что важными критериями такого поведения является уровень активности граждан на выборах, референдумах, разных гражданско-политических акциях; членство в партиях, общественных объединениях, организациях.

При этом электоральная деятельность рассматривается как совокупность взаимоувязанных электоральных действий, как часть процесса принятия избирателем собственных, но одновременно социально-обусловленных решений.

Ключевые слова: выборы, избиратель, модели голосования, электоральная активность.

Gorodetskaja E. Theories of elections behavior as reflection of specific of his motivation

In the article the basic theories of election behavior are analysed in the context of his motivation. It is well-proven that the important criteria of such behavior is a level of activity of citizens on elections, referendums, different civil-political actions; membership is in parties, public associations, organizations.

Thus election activity is examined as totality of election actions, as part of process of acceptance by the elector of own, but simultaneously socially-conditioned decisions.

Key words: elections, elector, models of voting, election activity.

УДК 316.343:342.82

В.В. ГУБЕНКО

СУТНІСТЬ, РОЛЬ І МІСЦЕ ЕЛЕКТОРАЛЬНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ В ПЛОЩИНІ СОЦІОЛОГІЧНОЇ РЕФЛЕКСІЇ

У статті розглянуто сутність, роль і місце електорального простору України. Проаналізовані поняття “політичний та електоральний простір” та “електоральне поле”, з’ясована сутність та характерні риси відображуваних ними явищ. Охарактеризовані теоретичні, методичні та практичні питання щодо механізмів формування електорального простору України.

Ключові слова: політика, політична діяльність, участь у виборах, політичний та електоральний простір, електоральне поле.

Питання влади, механізм її завоювання, утримання та функціонування були важливими в усі часи, але в період соціально-політичних трансформацій набувають особливого значення, оскільки економічне, політичне й ідеологічне структурування суспільства неможливе без більш-менш усталених владних відносин.

При цьому вибори як ключовий механізм представницької демократії виступають водночас передумовою та результатом того стану суспільства, який дає йому можливість називатися громадянським, оскільки, хоч і на певний час, ставить владу в залежність від переважної більшості населення.

Так склалося, що в сучасній Україні, як, до речі, й у більшості інших країн, вибори насправді лишаються єдиною формою масової участі в політиці, тому до гранично важливих завдань науковців, які у тому чи іншому ключі розглядають проблеми легітимізації влади, належить детальний аналіз комплексу проблем, пов’язаних із електоральною практикою суспільства, яка сприяє загальній структуризації суспільства.

Зокрема, мова йде про причини, умови, фактори формування політичного простору й електорального поля та їх складові, а також об’єктивні та суб’єктивні фактори, що мають найбільший вплив на політичний та електоральний вибори конкретних груп населення. Електоральні практики першого десятиліття ХХІ ст. доводять, що багато привабливих із суто теоретичної точки зору політичних проектів типу “Команда озимого покоління”, “Віче” та ін., провалювалися внаслідок нехтування саме цими особливостями українського електорального простору.

Усе це надає проблемі ролі й місця структуризації електорального простору України неабиякої актуальності.

Соціальна реальність, і на цьому треба наголосити, у всіх її проявах не може розглядатися поза просторовим контекстом, тому важко назвати соціолога, який не досліджував би виникнення, сутність, а також умови рухливості поняття “простір”. Відокремлюються у теоретичних концепціях фізичний, соціальний, політичний простори.

Питання аналізу політичного простору на основі переосмислення не тільки теорій М. Вебера, Е. Дюркгейма та Л. Альтюссера, а й П. Сорокіна, Т. Парсонса та багатьох інших вчених, розглядали провідні представники соціологічної науки: Ю. Габермас, П. Бурдьє, Е. Гідденс, Н. Луман та ін.

На пострадянському просторі чималий внесок у розробку проблеми зробили А. Вардомацький, Ю. Ведєсенєєв, Ю. Каганов, В. Комаровський, С. Кузьмін, Ю. Левада, І. Мостова, С. Пшизова, К. Симонов, Г. Угольницький, О. Філінов, К. Холодовський, Д. Циганков, М. Шматько та ін.

Також до цієї проблеми опосередковано зверталися О. Вишняк, Б. Гаврилишин, Є. Головаха, В. Городяненко, О. Князева, Т. Кучеренко, І. Мигович, Л. Нагорна, В. Осовський, Н. Паніна, В. Полторак, Ю. Сурмін, В. Хмелько, Ю. Яковенко та ін.

Звертає на себе увагу й дисертація Е. Гугніна, де уперше в українській соціології здійснено комплексний підхід до аналізу електорального поля України в межах топологічного напрямку [1].

Слід зазначити, що останнім часом у соціології все частіше з'являються теорії, в основу яких покладено поняття “поле”. Так, ми зустрічаємо поняття “поле” у П. Бурдьє, “організаційне поле” у Ді Маджіо й Пауелла, “сектора” у Мейєра та Скотта, “поле стратегічної дії” у Флінгстайна та Макадама. Класикою аналізу цього поняття в психології стала праця К. Левіна “Теорія поля в соціальних науках”.

Але слід визнати, що за наявності великої кількості праць узагальнювального характеру до сьогодні бракує досліджень саме електорального простору, тим більше у транзитивному суспільстві, в умовах України.

Мета статті. Слід зазначити, що інтерес до понять “простір” та “поле” свідчить про необхідність з'ясування сутності й характерних рис відображуваних ними явищ, а також про нагальні потреби у розробці теоретичних, методичних і практичних питань щодо механізмів формування електорального простору України, що зробить можливим розв'язання проблеми електорального протистояння регіонів, що виникають сьогодні у вітчизняній політиці.

П. Бурдьє використовує поняття “політичний простір” і “поле політики” як однопорядкові для характеристики одних і тих самих об'єктів соціальної реальності, але Е. Гугнін переконливо доводить, що поняття “політичний простір” варто вживати у ширшому значенні, оскільки воно включає в себе простір усіх політичних позицій, що формуються в конкретному суспільстві залежно від його характерних рис, структури, етапу розвитку [1, с. 5].

“Поле політики”, навпаки, являє собою більш вузьке поняття, яке відображає в тій самій системі координат політичного простору структуру об’єктивних зв’язків між позиціями політичних агентів, характеризує політичні капітали та ресурси, що нагромаджуються й інвестуються в цьому політичному просторі, реалізує правила гри політичних агентів різного рівня.

Проблема створення полів тісно пов’язана з використанням поняття “культура” (у трьох аспектах). По-перше, існуючі раніше соціальні утворення – закони, визначення відповідних ресурсів і правил, а також уміння соціальних суб’єктів використовувати організаційні технології, впливають на процес утворення полів. По-друге, правила, що діють усередині кожного поля, унікальні й витікають з владних відносин між групами. Вони – локальний запас знань. По-третє, учасники соціальних відносин покладаються на когнітивні структури, які використовують культурні системи для аналізу тих значень, які покладено в основу дій інших осіб [1, с. 6].

Отже, соціальний простір складається з маси полів, які, зберігаючи свою визначеність і певну самостійність, тим не менше, перетинаються одне з одним.

Зазначимо чинники, які надають якісну визначеність полям соціального простору:

1. Поле є місцем консолідації й водночас боротьби об’єктивних структур. У нашому випадку – це політичні сили, окремі політики, тобто актори політичного й електорального процесу.

2. Основними дійовими особами в межах певного поля є агенти (індивіди й/або інститути), які володіють певним капіталом (економічним, соціальним, політичним), котрий дає їм змогу займати в полі певну позицію. В нашому випадку до акторів електорального простору в цілому й електоральних полів, які його утворюють, належать політичні партії, громадські організації, політичні лідери різного рівня – від загальнонаціональних до місцевих. Це, так би мовити, прямі актори (іншими словами – агенти), що представляють певні сегменти електорального поля. Але є й латентні (приховані) актори електорального простору. Мова йде про фінансово-промислові групи, окремих утримувачів капіталу, які через агентів, котрих вони позиціонують на електоральному полі або просторі, а в разі досягнення мети, й на просторі політичному, намагаються лобіювати свої інтереси, вирішувати свої проблеми. Так, тільки в Запоріжжі ми можемо назвати щонайменше три таких групи, які мають своїх представників у Верховній Раді України.

3. Агенти, на думку П. Бурдьє [2], здійснюють стратегії своїх дій у межах певних диспозицій, орієнтованих або на збереження, або на зміну існуючої структури. При цьому, чим стабільніше позиція агента в межах поля, тим серйозніше він налаштований на збереження структури й навпаки.

Оскільки передусім ми розглядаємо електоральний простір та електоральне поле, а не інше поле соціального простору, то метою будь-

якого агента чи групи, у першу чергу, буде досягнення влади через своє позиціонування на виборах, участь у виборах, перемога на виборах й усе, що із цим пов'язано (здобуття, утримання й перерозподіл влади одними агентами й протидія владі – з боку інших).

Електоральний простір, разом з іншими різновидами соціального простору, функціонує на основі притаманних лише йому рис: власна логіка, мета, умови й закони функціонування.

Логіка електорального простору й кожного електорального поля, яке до нього входить, – це логіка, подібна до логіки поля політики. Це, на наш погляд, політична гра щодо перетворення суспільства, яка, за Т. Заславською, реалізується в масштабах суспільства його керівними колами; у масштабах інноваційно-підприємницької діяльності – своєрідним “середнім політичним класом” (функціонери, політтехнологи, керівники нижчих партійних ланок); і у масштабах реактивно-адаптаційної поведінки – більшістю населення, котре відіграє переважно пасивну роль “електорату” [3].

Щоправда електорат не визнає своєї пасивності у загальній грі на електоральних полях загального електорального простору різних країн. Достатньо згадати останні події в арабських країнах, які продемонстрували силу народу не тільки в озброєних сутичках, а і на електоральному фронті.

Та й Україна не відстає у формуванні такого неоднорідного, але чітко визначеного електорального простору. Голосування на виборах до Верховної Ради 2006 і 2007 рр., а також на виборах Президента України 2010 р. показало, що електоральний простір країни поділений на два електоральних поля, кожне з яких має свою визначеність, свої відмінності від іншого.

Політичні відносини, на думку Ю. Качанова, це необхідні умови і передумови виробництва смисловим чином організованих політичних практик [4]. Те саме можна віднести до електоральних практик, агентами (акторами) яких ми можемо вважати як політичних лідерів, так і виборців, метою яких є або боротьба за владу (партії та їх лідери), або за опосередковану участь у цій владі (виборці).

Умови функціонування електорального простору суттєво відрізняються від умов, наприклад, простору фізичного або соціального. До специфічних умов електорального простору, зазвичай, відносять: регіональні баланси політичних сил, особливості електоральної бази в масштабах усього простору або певного електорального поля та його сегментів, а також ступінь автономності щодо інших полів.

Керуючись логікою подальшого розкриття питання, яке було покладено в основу статті, наведемо деякі висновки Е. Гугніна, з якими повністю погоджуємося.

По-перше, структуру поля політики (в нашому випадку й електоральний простір та електоральні поля) варто розглядати в кількох площинах, що перетинаються та взаємодіють. З-поміж них особливо

виділяються площина аналітична і площина політичних й електоральних практик.

По-друге, поле політики є багат шаровим, а кожний його прошарок презентує своєрідне субполе, об'єднане загальною якісною визначеністю поля політики. До таких субполів зараховуємо поле політичних позицій, поле політичних капіталів, поле політичних інститутів, поле політичних відносин, поле політичних агентів, медіа-поле. До них, безумовно, належить і електоральне поле.

По-третє, саме електоральне поле є певним чином підсумковим, що дає змогу визначити коефіцієнт корисної дії політичних практик, ефективність внесення й розподілу політичного капіталу, реальних позицій політичних агентів у полі політики демократичного суспільства [1, с. 8].

Перед тим як давати характеристику поняття і структури електорального простору підкреслимо, що кожний дієздатний громадянин незалежно від його волі та бажання, досягнувши виборчого віку, тобто 18 років, стає агентом поля політики, потрапляючи, передусім, у його субпростір – електоральне поле.

Стаття 38 Конституції України проголошує, що “громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнських референдумах і місцевих референдумах, вільно обирати й бути обраними в органи державної влади та місцевого самоврядування”.

Як явище політична участь (насамперед, у вигляді участі електоральної – В.Г.) передбачає залучення членів певної соціально-політичної спільноти до процесу політико-владних відносин; вплив громадськості на формування й перебіг існуючих соціально-політичних процесів у суспільстві та формування владних структур [5, с. 513].

Основні види політичної участі групуються таким чином: активна / пасивна, індивідуальна / колективна, добровільна / примусова, традиційна / новаторська, легітимна / нелегітимна [6, с. 324].

Електоральна участь – один з видів політичної участі, конкретні дії виборців під час виборів. Ці дії зумовлені потребами, перевагами та цілями людей, що беруть участь у голосуванні.

Безумовно на електоральну участь впливають, насамперед, економічні та політичні фактори, про які сказано доволі багато (В. Бабкін, І. Байрак, В. Бебик, Ю. Веденєєв, Д. Видрін, О. Вишняк, С. Головатий, В. Горбатенко, Г. Дашутін, О. Картунов, О. Князева, І. Кресіна, І. Курас, В. Ладиченко, О.О. Лазоренко, О.В. Лазоренко, М. Михальченко, М. Мокляк, В. Пугачов, Ф. Рудич, О. Соловйов, Г. Філіпов, В. Халіпов, М. Ходаківський, Ю. Шемшученко та ін.).

Але майже поза увагою науковців знаходяться деякі об'єктивні та суб'єктивні підвалини електоральної участі, електоральної поведінки. Ми ж переконані, що недооцінювання демографічного, регіонально-поселенського, соціально-професійного й освітнього чинників при характеристиці електорального простору країни, електоральних полів, що його

утворюють, призводить до прорахунків, що їх допускають штаби політичних партій та окремих кандидатів.

Підбиваючи підсумки, можна дійти **висновку** про те, що саме проблема структуризації електорального простору й окремих електоральних полів, проблема визначення їх ролі й місця у житті суспільства, котре намагається розвиватись на шляху демократії, потребує подальшої наукової розробки, оскільки ця наукова проблема, до речі, дуже актуальна на рівні політичних практик суспільства, що трансформується.

Розв'язати цю проблему допоможуть такі твердження.

По-перше, електоральний простір починає відігравати у житті суспільства все більшу роль. Адже політичні орієнтації різних груп суспільства все більше виходять на механізм здійснення електорального вибору за простим (і не найкращим) принципом “своє ↔ чуже, корисне ↔ даремне”.

По-друге, слід визнати, що електоральний простір сучасної України є неоднорідним, часто суперечливим. Він формується з низки електоральних полів, різних за змістом і характером політичних позицій, за вагою й характером політичних капіталів, за ступенем розвинутості політичних інститутів і політичних відносин, за наявністю й активністю політичних агентів, за ступенем впливу на виборців медіа-поля політики.

Оскільки переважна частина громадян України не бере участі у діяльності будь-яких політичних організацій, то саме електоральна участь є долею більшості формальних агентів політики.

Тому доцільно буде розглядати цей різновид політичної участі громадян як певну поширену соціальну практику в просторовому вимірі, який увиразнюється як електоральний простір.

Список використаної літератури

1. Гугнін Е.А. Топологічні характеристики електорального поля України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соц. наук. / Е.А. Гугнін – Запоріжжя, 2007. – 16 с.
2. Бурдьє П. Социология политики : пер. с фр. / П. Бурдьє ; сост., общ. ред. и предисл. Н.А. Шматко. – М. : Socio-Logos, 1993. – 336 с.
3. Заславская Т.И. Социетальная трансформация российского общества: деятельностно-структурная концепция / Т.И. Заславская. – М. : Дело, 2002. – 568 с.
4. Качанов Ю.Л. Производство политического поля в современной России / Ю.Л. Качанов // СоцИс. – М., 1997. – № 11. – С. 3–12.
5. Політологічний енциклопедичний словник / [упор. В.П. Горбатенко ; за ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка]. – 2-ге вид. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.
6. Шульгіна А. Членство в партії як форма політичної участі: особливості партійної участі в Україні / А. Шульгіна // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – Вип. 10. – 488 с.
7. Гавра Д.П. Исследование политических ориентаций / Д.П. Гавра, Н.В. Соколов // Социс. – 1999. – № 1. – С. 66–77.

Губенко В.В. Сущность, роль и место электорального пространства Украины в плоскости социологической рефлексии.

В статье рассмотрена сущность, роль и место электорального пространства Украины. Проанализированы понятия “политическое и электоральное пространство” и “электоральное поле”, выяснена сущность и характерные черты отражаемых ими явлений. Охарактеризованы теоретические, методические и практические вопросы относительно механизмов формирования электорального пространства Украины.

Ключевые слова: политика, политическая деятельность, участие в выборах, политическое и электоральное пространство, электоральное поле.

Gubenko V. Essence, role and place of election space of Ukraine in plane sociological reflection.

Essence, role and place of election space of Ukraine, is considered in the article. Analysed concepts “Political and election space” and “ election field”, found out essence and personal touches of by them the phenomena. Theoretical, methodical and practical questions are described in relation to the mechanisms of forming of election space of Ukraine.

Key words: policy, political activity, taking part in the election, political and election space, election field.

УДК 316.722

І.В. ІГНАТУШКО

ПОЛІТИЧНА Й ЕЛЕКТОРАЛЬНО-ПРАВОВА КУЛЬТУРА: ПОНЯТТЯ ТА ОСНОВНІ ФУНКЦІЇ

У статті розглянуто поняття та основні функції електорально-правової культури, яку слід розглядати як різновид культури політичної. Доведено, що стан електорально-правової культури суб'єктів виборів – від політичних лідерів до пересічних виборців, набуває особливого значення не лише в плані становлення демократичної виборчої системи, але є передумовою формування стійкої системи політичних стосунків у суспільстві.

Ключові слова: культура, політична культура, електорально-правова культура, політична участь.

Попри те, що практично в кожному посібнику з організації виборчої кампанії є певні посилення на необхідність обліку рівня культури електорату або електоральної культури як своєрідного артефакту, в понятійному плані ми стикаємося практично з повною відсутністю будь-яких зв'язних визначень цього поняття. Немає характеристики місця і ролі електоральної культури в контексті політичної культури. Немає понятійного аналізу близьких за звучанням, але далеко не однопорядкових, на думку автора, понять “електорально-правова культура” і “правова культура електорату” та ін.

Ступінь розробленості проблеми. Зазначимо, що проблему політичної культури розглядали, починаючи зі Святого Письма, праць східних (Кун-цзи) і античних (Платон, Арістотель) мислителів, і закінчуючи аналізом відповідного соціологічного аспекту соціокультурних ідентичностей і практик сучасної України [1; 2].

Термін “політична культура” був запропонований ще у XVIII ст. І. Гердером, проте конституювався як теорія лише в середині XX ст.

Г. Алмонд, характеризуючи політичну систему, відзначав особливі форми орієнтації населення на політичні об'єкти, що містять в собі пізнавальні, емоційні й оцінні аспекти. Якраз сукупність цих трьох аспектів орієнтацій він і представляв як політичну культуру.

На початку 60-х рр. XX ст. розробкою своїх концепцій політичної культури активно займалися С. Верба і Л. Пай, В. Розенбаум, Р. Роуз, Д. Канавах, М. Дюверже та ін. Слід зазначити, що саме ці вчені піддавалися найбільш гострим нападам ідеологів “від наукового комунізму”, оскільки їх концепції не збігалися з критеріями марксистсько-ленінського світогляду і політичної культури казармово-комуністичного зразка.

Проте, у того самого С. Верби ми знаходимо одну з перших згадок про зв'язок політичної, зокрема правової, культури і виборів. На його думку, політична культура у широкому значенні слова - це те, що задає форму прояву зв'язку між подіями в політиці та поведінкою індивідів, як реакції на ці події (дії офіційних осіб з уряду, війни, виборчі кампанії тощо), а також значенням, яке надають цим подіям люди, що за ними спостерігають [3].

До сьогодні можна говорити про три основні наукові підходи до характеристики політичної культури. Перший підхід, представлений Г. Алмондом, С. Вербою, Д. Дивайном, Ю. Красновим, ототожнює політичну культуру із сукупністю духовних явищ, характерних для політики.

Другий підхід об'єднує вчених, що надають політичній культурі, зокрема електорально-правовій, статус сукупності нормативних вимог, зразків або стандартів поведінки індивідів у політиці, насамперед в їх відносинах з владою. Тут ми можемо відзначити, передусім, С. Вайта, Дж. Плейно, М. Дагласа.

Третя група вчених – І. Шапіро, П. Шаран, В. Розенбаум – вважає, що політична культура є реалізацією ціннісних орієнтацій людини у взаємодії його з владою.

Варто відзначити, що в кожному із цих підходів є раціональне зерно, внаслідок чого численні українські та російські автори, котрі певним чином розглядають цю проблематику у своїх працях, намагаються реалізувати комплексний розгляд політичної культури українського суспільства, що враховує кожен із цих підходів.

Політичну культуру в контексті української ментальності вивчають Є. Бистрицький, Є. Головаха, Н. Паніна, В. Бебик, М. Головатий, Л. Нагорна, В. Ребкало, Ю. Римаренко, Ю. Пахомов та ін.

У науці існує до 30 інтерпретацій терміна “політична культура”. Таке положення свідчить про складність і недостатню розробленість цієї категорії.

Мета статті. Усе це змушує детальніше розглянути генезис цього поняття, бо загальна проблематика електоральної культури й, зокрема, електорально-правової культури, набуває особливого значення не лише в аспекті становлення демократичної виборчої системи, але є передумовою формування стійкої системи політичних відносин у суспільстві.

Нещодавно однією з головних проблем, що піднімалися супротивниками тоталітарного режиму в Україні, була “деідеологізація” українського суспільства, яка повинна була здійснитися на тлі досягнення самостійності. Вважалося, що порожнечу, котра утворилася у свідомості людей, заповнять “ринок” з ліберальними цінностями, які відповідають йому, і національна ідея. Проте цього не вийшло в тому вигляді, який уявляли наші націонал-демократи, оскільки ні ринок, ні національна ідея не охопили необхідної для реалізації програми відродження України більшості суспільства.

Ми втратили, зруйнували одну державну ідеологію і не набули іншої. А за відсутності загальнонаціональної ідеології виникають найсерйозніші проблеми не лише і не стільки з перемогою на чергових виборах, але й із забезпеченням безпеки і цілісності країни, просуванням і відстоюванням її інтересів на міжнародній арені тощо. Без ідеології, сумісної з психологією, історичним досвідом, глибинними сподіваннями і правовою обізнаністю людей у нас не може реанімуватися економіка, відновитися багаторівнева соціальна структура, нарешті, не може бути сформована необхідна для нормального політичного розвитку суспільства культура – політична, правова, електоральна.

Варто згадати, що політичне життя не існує поза рамками політичних і соціальних ідей, які розробляються і пропагуються певними політичними силами. Діяльність людей будується відповідно до їх відображення дійсності згідно з певною метою, ідеалами, інтересами і потребами.

Об'єктивні процеси в політиці нерозривно пов'язані із суспільною свідомістю, в першу чергу, з такими її елементами і формами, як політична ідеологія, політичні уявлення і світоглядні позиції, політична культура людей, яка включає електорально-правову культуру, без належного рівня якої нормальне протікання електорального процесу стає неможливим.

До аналізу останнього поняття ми і звернемося, оскільки вважаємо його ширшим за досліджуване нами поняття електорально-правової культури. Адже в кожному суспільстві політична культура виконує дві найважливіші функції: по-перше, вона є способом організації і показником міри розвитку політичного життя суспільства; по-друге, вона виступає як чинник формування масової політичної свідомості, спосіб політичної соціалізації людини, критерій її політичної участі.

Зокрема досить часто політична культура трактується надмірно широко і в неї включається таке явище, як трудова активність, що далеко від політичної культури. Дехто перебільшує також духовний аспект у політичній культурі, забуваючи про її активний, дієвий характер. Проте політична культура є відносно самостійним видом культурного розвитку, що має як духовні, так і матеріальні особливості. Це пояснюється особливим механізмом прояву політичної культури в процесі формування владних структур і перетворення суспільно-політичних відносин. Тому політична культура охоплює як сферу уявлень про різні аспекти політичного життя, так і систему цінностей, норм, установок, а також форми поведінки особи в політичному житті. Розвиток політичної культури свідчить про рівень громадянського і державного мислення в суспільстві. Переважна більшість сучасних соціологів і політологів вважають, що політична культура об'єднує як елементи свідомості, так і політичну поведінку.

Рівень політичної культури залежить також від історичного досвіду народу і психологічних особливостей суспільства. Необхідно відзначити, що політична культура характеризує не всі зрізи політичної свідомості і

політичної поведінки різних груп суспільства і, тим більше, окремих індивідів, а лише типові, масові, найбільш характерні риси політичного життя суспільства і поведінки переважної більшості населення.

Політична культура – це сукупність стійких соціально-психологічних установок, цінностей і зразків поведінки соціальних верств, класів і окремих громадян, які стосуються їх відносин з політичною владою, вона зумовлена історичним досвідом політичного розвитку суспільства. Будучи тісно пов'язаною із загальною культурою й історією суспільства, політична культура включає рівень знань і уявлень про політику й інтерес до неї, оцінювання і емоційні відтінки ставлення до влади в цілому, її гілок і персоналій різних соціальних груп, верств, та індивідів, тобто соціально-психологічні чинники, які мотивують політичну активність громадян [4].

Міра розвитку політичної культури і політичної свідомості, які сьогодні здебільшого виявляються в електоральній діяльності основної маси населення, виступає як своєрідна міра активізації людського чинника і, як наслідок, рівня демократизації суспільства, оскільки є своєрідним основоположним чинником.

Електорально-правова культура є вираженням активної громадянської позиції особи, визначаючи рівень її громадського і державного мислення, характеру дій у політичному, економічному і культурному житті. На цей процес впливає наявність політичних і правових знань, зокрема, прав і обов'язків виборця, які в певних умовах переростають в переконання і формують систему електоральної поведінки.

Водночас політична культура та політична свідомість залежать від особистого бажання громадянина брати активну участь у соціально-політичному житті та від здатності суспільства надати йому можливість такої участі.

Отже, політична культура, за визначенням А. Соловйова, – це сукупність типових для конкретної країни (групи країн) форм і зразків поведінки людей у публічній сфері, що втілюють їх ціннісні уявлення про сенс і цілі розвитку світу політики і закріплюють сталі в соціумі норми і традиції відносин держави і суспільства [5, с. 375].

Автори соціологічного словника Т. Лоусон і Дж. Геррод формують поняття політичної культури як “ідеї і уявлення, що становлять основу політичної системи суспільства і наповнюють її конкретним змістом. Соціологи розрізняють декілька типів політичної культури: від авторитарної до демократичної. Формування конкретного типу політичної культури часто відбувається поступово впродовж досить тривалого періоду часу, але згодом політична культура суспільства постійно змінюється. Втім, в окремі моменти історії суспільства політична культура може зазнавати різних трансформацій внаслідок подій революційного характеру” [6, с. 327].

Взагалі слід зазначити, що міждисциплінарний характер поняття “політична культура” привів до ситуації, коли ряд наук стали розглядати його

в контексті свого дослідницького поля, прийнятої методології та методики дослідження.

З точки зору соціальної філософії та політичної соціології, що спираються на всебічний аналіз соціальних фактів і процесів, які наявні в політичній сфері життя суспільства, доцільно стверджувати, що політична культура – явище складне за своєю структурою і формами проявів, внаслідок чого можна говорити про те, що вона включає дещо самостійні субкультури, до яких належить і електорально-правова культура.

Висновки. Електорально-правова культура входить у ширше поняття *політичної культури* і є сукупністю знань правового характеру, цінностей, уявлень і норм, які формуються на цій основі та визначають зміст і характер електоральних інтересів і орієнтацій, що панують у суспільстві.

Рівень електорально-правової культури суспільства та його сегментів значною мірою визначає культуру електоральної поведінки індивідів, яка виражається в участі або неучасті у виборах, різних формах діяльності в період виборчих кампаній, в електоральному виборі політичних сил або окремих кандидатів.

У суто діяльнісному аспекті електорально-правова культура характеризує баланс відносин між домінуючими цілями громадського розвитку й пропонованими різними політичними об'єднаннями та персоналіями шляхами і засобами їх досягнення.

Соціологи, що емпірично фіксують електоральну активність, визначеність і стійкість електорального вибору, міру активності в процесі електоральної кампанії, що дає змогу визначити в електоральній культурі, два рівні – нормативний і масовий.

Нормативний рівень електоральної культури означає найвищий рівень електоральної активності, включаючи участь в агітаційно-масовій діяльності, чітку визначеність електорального вибору, що відповідає соціальним позиціям і вимогам групи, яку представляють ці виборці, високу міру стійкості цього вибору, яка дає підстави для впевненості тій чи іншій політичній силі або окремому кандидату.

Масовий рівень електоральної культури населення складається під впливом об'єктивних (стать, вік, освіта, соціальне і матеріальне становище, належність до регіону) і суб'єктивних (соціально-психологічних) чинників, а також відчуває істотний вплив процесів, що відбуваються в суспільстві.

Список використаної літератури

1. Политическая культура населения Украины (результаты социологических исследований) / авт. кол. Е.И. Головаха, Н.В. Панина, Ю.Н. Пахомов, Н.Н. Чурилов, И.В. Буров. – К. : Наукова думка, 1993. – 136 с.
2. Соціологія політики : підручник : у 2-х ч. / [за ред. В.А. Полторака, О.В. Петрова, А.В. Толстоухова]. – К. : Вид-во Європейського університету, 2011. – Ч. 2. – 329 с.
3. Verba S. Conclusions: Comparative Political Culture // L. Pye, S. Verba // Political Culture and Political Development. – Princeton, 1965. – P. 516.
4. Дилигенский Г.Г. Социально-политическая психология : учеб. пособ. для высш. учеб. заведений / Г.Г. Дилигенский. – М. : Новая школа, 1996. – 352 с.

5. Соловьев А.И. Политология: Политическая теория, политические технологии / А.И. Соловьев. – М. : Аспект Пресс, 2000. – 559 с.

6. Лоусон Т. Социология. А – Я : словарь-справочник / Т. Лоусон, Дж. Гэррод ; пер. с англ. К.С. Ткаченко. – М. : ФАИР-ПРЕС, 2000. – 608 с.

Игнатушко И.В. Политическая и электорально-правовая культура: понятие и основные функции

В статье рассмотрены понятия и основные функции электорально-правовой культуры, которую следует рассматривать как разновидность культуры политической. Доказано, что состояние электорально-правовой культуры субъектов выборов – от политических лидеров до рядовых избирателей, приобретает особое значение не только в плане становления демократической избирательной системы, но является предпосылкой формирования стойкой системы политических отношений в обществе.

Ключевые слова: культура, политическая культура, электорально-правовая культура, политическое участие.

Ignatushko I. Political and election-legal culture: concept and basic functions

The questions of concept and basic functions of election-legal culture that it is necessary to examine as a variety of culture political are considered in the article. It is well-proven that the state of election-legal culture of subjects of elections – from political leaders to the ordinary electors, takes on the special significance not only in the plan of becoming of the democratic electoral system, but is pre-condition of forming of the proof system of political relations in society.

Key words: culture, political culture, election-legal culture, political participation.

УДК 316.33:32

В.М. СЕРГІЄНКО

ПОВЕДІНКА МІСЦЕВИХ ЕЛІТ В АКТИВНИХ ЕЛЕКТОРАЛЬНИХ ПРОЦЕСАХ (ФРАГМЕНТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ)

Розглянуто електоральну поведінку місцевих еліт, яка розуміється тут як прояв активності їх представників під час виборчих кампаній і досліджується в руслі діяльнісного підходу. Соціальне позиціонування в активних електоральних процесах проаналізовано у зв'язку з участю місцевих еліт у виборах до місцевих рад. Для цього диспозиції і прояви еліт у цей період вивчалися як трансформація та використання ресурсу еліт і оцінювались у зіставленні з результатами голосування.

Ключові слова: *місцеві еліти, електоральний процес, субмезорівень, диспозиції, прояви, системні компоненти діяльності, діяльнісний підхід.*

Теоретичні пошуки стосовно еліти та особливостей її діяльності в контексті розвитку її суб'єктів дали нам змогу висловити припущення, які потребують своєї верифікації, перевірки дослідним шляхом.

Основним теоретичним надбанням стало те, що суб'єкти еліти у своїх соціальних практиках виглядають як носії певного ресурсу, котрий трансформується постійно – і кількісно, і якісно, але не актуалізується до певного часу як чітке соціальне позиціонування. Ця, як ми її назвали, соціальна актуалізація еліт має визначатись якраз переверненням ресурсу певного критичного рівня. Однак для того, щоб стартувати в цьому аспекті, вона має чимось немовби запускатись, тож майже очевидним припущенням є те, що електоральні процеси спонукають ресурсну еліту до соціальної актуалізації. Особливо це стосується тієї фази в електоральних процесах, котра позначається як активна.

Як правило, електоральний пласт соціологічно-дослідної тематики стосується поведінки виборців, і саме в ній соціологи вбачають основну тематику для досліджень у цій сфері. Але вивчення електоральної поведінки, позиціонування тих, хто балотується, також може дати основи для спроб соціального аналізу та прогнозування.

Також необхідно зазначити, що дослідження електоральних процесів на місцевому рівні здійснюються переважно в контексті більш масштабних завдань. Місцеві еліти як суб'єкт виборчих процесів майже не досліджувались як цілісний феномен з його значущими характеристиками та соціальними проявами.

Отже, питання можна сформулювати таким чином: “Чи заслуговують ті, хто балотуються до органів місцевої влади, на те, щоб іменуватися елітою, хоча б навіть і місцевою? І яких вони зусиль докладають для того, щоб бути обраними?”. Необхідно також зазначити, що суб'єкти місцевих еліт, коли вдаються до передвиборчих змагань,

беруть на себе сценарій політичної боротьби, тож у руслі елітологічних соціологічних вчень розцінюються в цей момент як політична еліта.

Основи теорії політичної еліти закладено на початку ХХ ст., коли еліти взялися вивчати італійські соціологи В. Парето та Г. Моска. Далі ці наукові погляди були розвинуті німецьким соціологом Р. Міхельсом (30-ті–40-ві рр. ХХ ст.). Відтоді означення “політична еліта” набуває дедалі ширшого вжитку у соціологів та політологів.

З тих часів воно розвивалося та характеризувалося змістовною динамікою. На сьогодні можна констатувати, що питанням еліт як соціологічною проблемою спершу займалися такі дослідники, як В. Липинський, І. Франко, Д. Донцов, пізніше О. Вишняк, К. Міхальова, Н. Селютіна, В. Северинюк, А. Зоткін, інші автори, але об’єктом їхньої уваги переважно була провідна верства соціуму загальнодержавного масштабу.

Що стосується електоральної поведінки соціуму, то ці питання вивчалися в численних дослідженнях, зокрема, українських соціологів О. Вишняка, Є. Головахи, Н. Паніної, В. Полторака, Ю. Сурміна, В. Чигрина та інших відомих науковців.

У наших розробках окреслено певний теоретико-методологічний комплекс у розумінні еліт, включно й місцевих, котрий повинен дати можливість проводити емпіричні дослідження місцевих еліт і надавати основи для їх глибшого розуміння та прогнозування їхньої соціальної активності.

Таким чином, постає певне проблемне коло із цього питання, яке визначає *мету статті* – застосувати дослідницький комплекс засобів для емпіричного виявлення поведінки суб’єктів місцевої еліти в активних електоральних поцесах.

Для досягнення цієї мети доцільно виконати такі завдання:

- окреслити теоретичні основи та методологічні засоби для розгляду електоральних процесів на місцевому рівні;
- застосувати їх для дослідження соціального позиціонування місцевих еліт в активних електоральних процесах.

За результатами наших теоретичних розробок, суб’єкти еліти у своїх соціальних практиках виглядають як носії певного ресурсу, котрий не актуалізується до певного часу.

Оскільки об’єктом цього дослідження є еліта, то слід провести розгорнуте оцінювання еліти, що може в онтологічному плані конкретизуватись як оцінювання реальних суб’єктів еліти (і тоді воно наближається до експертних висновків на зразок політологічних, журналістських, економічних тощо), або в узагальнено-соціологічному плані – і тоді це оцінювання може претендувати на спосіб осягнення і деякого прогнозування соціальної реальності в її динамічному аспекті.

Тобто йдеться про те, хто може вважатися елітою, як це відображається в суспільній свідомості і до чого це може призвести в плані зростання ресурсу такої еліти – до входження її в політику чи включення до інших форм соціального впливу.

Певна річ, узагальнення такого порядку, як правило, потребують доволі масштабних емпіричних досліджень. У нашій роботі навпаки – масштаб є доволі локальним з кількох причин.

По-перше, еліта з огляду на її сутність не є масовим соціальним продуктом, тому суб'єкти еліти одного досліджуваного району нашої області не можуть надати достатню кількість таких елітних осіб, що були б подібні до респондентів і тим забезпечували певну репрезентативність.

По-друге, тут ставиться за мету не надати вичерпну картину щодо суб'єктів еліти, як це робиться в політологічних експертних висновках, а виявити закономірності стосовно того, що суб'єкти здійснюють у процесі соціального позиціонування і, головне, того, до чого воно призводить. Тобто визначити, яких суб'єктів еліти обирає електорат у зв'язку з їхніми визначальними рисами. Ці риси були окреслені нами в теоретичній площині, що зумовило формування методичних основ для емпіричного дослідження еліт.

По-перше, те, що внутрішньо притаманне суб'єктові еліти, дістало позначення диспозиції, розглядається як чотирирівневе утворення (з біологічним, психологічним, типологічним та соціальним рівнями). Наявність цих диспозицій визначає ресурсність суб'єкта, яка, втім, може бути наслідком перевершення критичного рівня і за одним із рівнів. У теоріях еліт ідеться в таких випадках про соціальний рівень, тож його можна розглядати як найвищий і певним чином інтегровальний.

По-друге, діяльнісні прояви суб'єктів розглядаються в змістовному та формальному аспектах. Змістовний структурується через сукупність системних компонентів діяльності (перетворення, оцінювання, пізнання та спілкування). Формальні розпадаються на дві частини – екстенсивну та інтенсивну. Формально-екстенсивна стосується широти залучення елітників до електоральних процесів і розглядається як сукупність таких рівнів активності: уникнення, участь, діяльність, керівництво. Формально-інтенсивна розглядається як міра напруження зусиль суб'єкта еліти: низька, середня, висока.

Серед соціальних об'єктів, що привернули нашу дослідницьку увагу, цікавим буде навести угруповання, що утворило певний груповий суб'єкт місцевої еліти, а саме: громадську організацію “Моя партія – Мелітопольщина”. Три десятки її членів балотувалися персонально на різних виборчих округах до Мелітопольської міської ради. В нашому дослідженні відображено особливості їх диспозицій та проявів. Як результат, стало можливим здійснити певні узагальнення.

Оцінювання членів цієї громадської організації здійснювалось на основі таких методів:

- біографічний, котрий давав змогу визначитись із диспозиціями одиничних суб'єктів стосовно їх ресурсності та належності до одного з різновидів місцевої еліти;
- експертне оцінювання, яке здійснювалось засновниками цієї організації на етапі її формування в плані особового складу, та членами

передвиборчого штабу, яке дало змогу оцінити формальні аспекти у проявах суб'єктів на етапі активних електоральних процесів.

Таким чином, позиціонувальний процес детально відстежено на прикладі одного з місцевих елітних утворень, яке об'єдналося в громадській організації “Моя партія – Мелітопольщина” саме на виборах 2010 р. На цій базі доречно здійснити аналіз місцевих еліт в активних електоральних процесах.

Це можна обґрунтувати кількома причинами.

По-перше, в програмних настановах цього об'єднання декларовано те, що об'єднання людей у це угруповання підпорядковане меті покращити життя мешканців як самого Мелітополя, так і Мелітопольського району, об'єднавши їх ідеологічно, інтелектуально, організаційно. Саме тому й у назві фігурує слово “Мелітопольщина”. Таке поєднання інтересів міста і села було задеклароване вперше.

По-друге, керівництво громадської організації, як буде показано, інтегровано в еліту вищих рівнів, а особовий склад місцевого рівня добирався (рекрутувався) саме керівниками-засновниками, що становить додатковий дослідницький інтерес.

По-третє, аналіз такого угруповання може стати чимось на зразок апробації дослідження місцевих еліт, результатом чого постане інструмент не тільки в соціологічній констатації процесів субмезорівня, а й може слугувати підґрунтям прогностичних бачень щодо перспектив тих чи інших суб'єктів місцевої еліти – як індивідуальних, так і групових.

Так чи інакше слід зазначити, що на рівні електоральних процесів, пов'язаних із виборами до Мелітопольської міськради, не всі суб'єкти спромоглися самотужки перетнути умовну межу – “лінію актуалізації” – і включитися до політичного процесу. Відтак вони були рекрутованими “зовні” – засновниками організації МПМ. Тож позначати їхню належність до продуктивної чи політичної еліти було б недоречно й безпідставно. Лише один з них є “роботодавцем” (продуктивна) і двоє, будучи держслужбовцями невисокого рівня, можуть вважатися “бюрократами” (політична). Тому й обмежимося позначенням виду діяльності та відповідними системними компонентами діяльності (СКД).

Також необхідно врахувати формальні ознаки соціальної впливовості суб'єктів. Оскільки більшість із них не ставила собі цю впливовість за мету до активних електоральних процесів, то ми будемо змушені оцінювати їхню активність у цьому напрямі саме в період передвиборчих змагань.

Тому позначимо міру участі кожного в активних електоральних процесах через формально-екстенсивні прояви (уникнення, участь, діяльність, керівництво), користуючись джерелами експертів з виборчого штабу. А за формально-інтенсивними ознаками проявів суб'єктів позначимо їхню соціальну впливовість (низька, середня, висока).

Також позначимо характеристику суб'єктів активних електоральних процесів з урахуванням інформації від експертів з виборчого штабу. Слід зазначити, що не всі рекрутовані стали справжніми суб'єктами виборчої

боротьби. Тому визначити їх за критеріями чотирирівневого утворення (з біологічним, психологічним, типологічним та соціальним рівнями) було складно. Отже, визначенню підлягають лише ті з них, котрі за формально-інтенсивними ознаками своїх соціальних проявів отримали високу оцінку.

Результати подано в таблиці.

Висновки. Аналізуючи отримані результати, можна зробити кілька висновків.

Емпіричне виявлення суб'єктів місцевої еліти Мелітопольщини та їх соціальне позиціонування в активних електоральних процесах проаналізовано у зв'язку з виборами до місцевих рад – Мелітопольської міської ради. Отримані дані зіставлено з результатами голосування з метою віднайти відповідності в диспозиціях і проявах з реальними досягненнями за наслідками виборчого процесу.

Зрештою, на високі результати спромоглися соціально впливові суб'єкти й ті, що виявляли активність у передвиборчій кампанії. Констатовано також, що залучені до місцевої громадської організації персоналії не мали достатнього ресурсу. Коли ж такі актори не включались в активні передвиборчі процеси, то посідали найнижчі місця у своїх виборчих округах.

Результати підвищуються, насамперед, у тих суб'єктів еліти, котрі наближені до продуктивної еліти, мають велику впливовість.

Активність у передвиборчих змаганнях також має вплив, але не дає вирішального результату в тому разі, коли впливовість невисока. Так само можна сказати й про те, що деякі впливові суб'єкти отримували досить високі результати, незважаючи на епізодичну участь у перегонах.

Можна стверджувати, що за допомогою діяльнісного підходу відбувається об'єктне поєднання в цілісний досліджуваний комплекс:

- місцевої еліти як одного із суб'єктів електоральних процесів;
- електорату як ще одного суб'єкта, який своєрідно перетворюється на об'єкт впливу з боку еліт;
- особливостей діяльнісних проявів еліти у виборчому процесі, в якому на увагу заслуговують різні форми проявів, котрі можуть бути позначені як соціальне позиціонування.

Додаткової актуальності набувають питання, пов'язані з мезорівнем, оскільки в Україні проголошуються тенденції до підвищення ролі місцевого самоврядування в державному устрої. Участь місцевих еліт потребує більш прискіпливої уваги соціологів, для чого необхідно оптимізувати, зокрема, й інструментальний (методологічний) аспект таких досліджень.

Список використаної літератури

1. Каган М.С. Человеческая деятельность (опыт системного анализа) / М.С. Каган. – М. : Политиздат, 1974. – 328 с.
2. Северинюк В.М. Політична поведінка: проблеми теорії та методології : монографія / В.М. Северинюк. – К. ; Запоріжжя : Вид-во КПУ, 2009. – 432 с.
3. Соціологія: підручник для студентів вищих навчальних закладів / [за ред. В.Г. Городяненка]. – К. : Академія, 2003. – 560 с.
4. Основы социологии : учебник / В.В. Латышева. – М. : Дрофа, 2004. – 240 с.

Сергиенко В.М. Поведение местных элит в активных электоральных процессах (фрагменты эмпирического исследования)

Рассмотрено электоральное поведение местных элит, которое понимается здесь как проявление активности их представителей во время избирательных кампаний и исследуется в русле деятельностного подхода. Социальное позиционирование в активных электоральных процессах проанализировано в связи с участием местных элит в выборах в местные советы. Для этого диспозиции и проявления элит в этот период изучались как трансформация и использование ресурса элит и оценивались в сопоставлении с результатами голосования.

Ключевые слова: *местные элиты, электоральный процесс, субмезоуровень, диспозиции, проявления, системные компоненты деятельности, деятельностный подход.*

Sergienko V. Behavior of loval elites in the active electoral process (fragments of empiric study)

The question of electoral behavior of local elites is watched. This behavior has to be minded like the manifestation of elite actors activity during the pre-vocation process and researched by activitian approach. Social possession in the actual electoral processes is analyzed with concerning of participation of local elites in the vocations to the local official power institutions. For this purpose the elites dispositions and manifestations were marked with concerning of vocation results.

Key words: *electoral behavior, local elites, sociology researches, social sub-media-level, activity approach.*

УДК 316.334.3

С.В. ЧАВКИНА

СПЕЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ ВРАХУВАННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ УПРАВЛІННЯ ТА ПОЛІТИЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

У статті проаналізовано проблему використання низки спеціальних технологій, за допомогою яких, використовуючи експресивну, консультативну, директивну та спонукальну функції громадської думки, здійснюється вплив на процеси управління. Розглянуто такі технології, як “спіраль мовчання”, консультативний референдум, подолання електорального абсентеїзму, технологія лобізму.

Ключові слова: *управлінські функції громадської думки, “спіраль мовчання”, консультативний референдум, абсентеїзм, лобізм.*

Процеси інституціалізації громадської думки в демократичному суспільстві, зокрема в українському, яке перебуває на стадії трансформації, все активніше висувають на передній план соціологічної науки і практики проблематику не тільки вивчення, а і врахування громадської думки як в діяльності органів управління державою, регіонами, так і в організаційній та ідеологічній роботі політичних партій та громадських організацій. При цьому серед проблем аналізу громадської думки (її виникнення і розвитку, формування, функціонування, висловлення, врахування) саме останні на сьогодні найменше вивчені.

Мова, таким чином, іде про аналіз управлінської функції громадської думки, яка реалізується через використання таких її підфункцій, як директивна, експресивна, консультативна, спонукальна. Ця проблематика в загальному вигляді порушувалася та аналізувалася в працях дослідників громадської думки [3, с. 87–90; 5, с. 104–128; 6, с. 83–86]. Водночас конкретні форми, механізми, технології врахування громадської думки в діяльності органів влади, управління, політичних організацій вивчені дуже стисло та поверхово. Особливо йдеться про деякі спеціальні, специфічні технології врахування громадської думки. Подібна ситуація, без сумніву, стримує подальший розвиток демократії в країні.

Мета статті – розглянути деякі спеціальні технології врахування громадської думки (аналізуються чотири такі технології – по одній стосовно кожної із підфункцій управлінської функції громадської думки), які певним чином використовуються в Україні й зарубіжних країнах та можуть бути за умови адаптації та подальшої розробки використані для прискорення процесів демократизації українського суспільства, становлення в Україні громадянського суспільства взагалі.

Виклад основного матеріалу. На нашу думку, недоцільно детально розглядати чотири основні підфункції управлінської функції громадської думки, аналіз яких, зокрема, здійснено в джерелах, що згадувалися, та в іншій спеціальній літературі. Тому, не розглядаючи досить прості форми та технології врахування громадської думки, перейдемо до тих, що мають велике значення для теорії і практики соціологічної науки та розроблені на сьогодні досить неглибоко. Мова йде про такі (далі ми називаємо їх не підфункціями, а функціями):

- експресивна функція – технологія “спіралі мовчання” та “зміщення останньої хвилини”;
- консультативна функція – технологія організації та проведення консультативних референдумів;
- директивна функція – технологія подолання електорального абсентеїзму;
- спонукальна функція – технологія лобізму.

Однією з важливих технологій реалізації експресивної функції громадської думки (у цьому випадку краще казати про “технології”, ніж про “механізми”) виступає так званий ефект “спіралі мовчання”. Йдеться про таке: найчастіше, коли кажуть про реалізацію експресивної підфункції громадської думки в управлінні, мають на увазі те, що громадська думка, незалежно від того, у яких умовах вона “діє”, завжди займає певну позицію стосовно фактів і подій життя суспільства, діяльності органів управління.

Звідси випливає, що органи управління, політичні інститути суспільства завжди змушені враховувати позицію громадської думки при прийнятті та реалізації будь-яких рішень. В одній зі статей ми вже казали про проблеми механізмів врахування громадської думки, що виступає в експресивній функції [9, с. 202–210]. Але мова йшла, як це простежується і в працях інших авторів, про врахування в діяльності органів управління громадської думки більшості або значної частини населення, громадськості.

Подальший аналіз цієї проблеми приводить до висновку, що розглядати її необхідно, враховуючи також специфіку впливу на рішення органів управління громадської думки, інакше кажучи, “меншості” населення. Мова йде про вплив на діяльність цих органів так званого ефекту “спіралі мовчання”. Тобто про стан громадської думки меншості населення, яка, на відміну від більшості, що найчастіше відкрито висловлює свою думку, іноді відчуває себе ізольованою та намагається приховати свої думки та оцінки, які можуть бути сприйняті оточенням як не зовсім адекватні.

Відомо, що термін “спіраль мовчання” ввела в соціологічний обіг відома німецька дослідниця громадської думки Е. Ноель-Нойман, яка й описала це явище, наявність якого була підтверджена спеціальними експериментами [4, с. 30–95]. Але нас у цьому випадку цікавить специфіка впливу ефекту “спіралі мовчання” на різноманітні аспекти діяльності

органів управління, в першу чергу – коли мова йде про вплив на електоральні процеси, прогнозування результатів виборів тощо.

А такий вплив дійсно існує. Як зазначає В.А. Полторак, мова йде про “ефект зміщення останньої хвилини”, який характеризує “поведінку” громадської думки меншості населення, громадськості, та повинен обов’язково враховуватися [7, с.369]. Що мається на увазі? Серед громадян чи електорату в період проведення виборчих кампаній, багато людей, яким притаманний стан “спіралі мовчання”, тобто вони відчують, що їх думки відрізняються від думок більшості громадян, виборців. Тому до останньої хвилини вони намагаються не демонструвати своїх позицій. Але такі позиції, відмінні від позицій більшості, реально існують. Нарешті, коли органи управління визначають ставлення населення до їх дій, навіть враховуючи результати опитувань громадської думки (під час таких опитувань громадяни, яким притаманний стан “спіралі мовчання” найчастіше не виказують своїх позицій, ухиляються від відповідей на поставлені запитання), часто виявляються значні групи населення, які “поводять себе” не так, як очікувалося. Наприклад, голосують на виборчих дільницях таким чином, що можуть повністю чи частково змінити підсумки голосування.

Електоральна практика в Україні, зокрема, має дуже значний досвід такої поведінки виборців. Так, на парламентських виборах 2006 та 2007 рр. одна з політичних сил “раптово” підвищила показники голосування за неї своїх прихильників на 10% порівняно з тими оцінками, які давалися при проведенні соціологічних досліджень.

Найбільш очевидною, з першого погляду, є велика роль консультативної функції громадської думки в управлінні. Дійсно, практично будь-яке рішення, що приймається в державі з демократичною формою правління, не може бути підготовлене та затверджене без врахування стану громадської думки щодо відповідної проблеми. Але насправді саме врахування громадської думки, що “надходить” до органів управління в її консультативній формі, вивчене мало. Як, яким чином враховується у цьому випадку громадська думка? На нашу думку (хоча ми не претендуємо на істину в останній інстанції), можливі такі технології врахування:

- “пряме включення” громадської думки в тексти рішень, що приймаються органами управління, менеджерами;
- використання “порад” громадської думки при розробці різноманітних програм, проектів, рекомендацій тощо при підготовці рішень, зокрема в ході виборчих кампаній;
- врахування громадської думки, яку узнають органи управління, місцевого самоврядування, державні органи в процесі проведення так званих “консультативних референдумів”.

Щодо першого та другого випадків, які вказані вище, процес врахування громадської думки досить очевидний. Так, якщо орган управління готує рішення, які повинні цілком відповідати потребам

громадян при вирішенні тих чи інших проблем, то в процесі підготовки подібних рішень громадська думка, яка виявлена в процесі опитувань чи “трансмисована”, наприклад, засобами масової інформації, включаються у тій чи іншій формі чи безпосередньо в текст рішення, чи у підготовчі матеріали.

Дещо складніше, але і продуктивніше використовується громадська думка в процесі розробки різноманітних проектів, програм тощо. Наприклад, коли розробляється, формується стратегія виборчої кампанії, то громадська думка виступає практично як найважливіше джерело інформації. Без неї неможливо визначити округ, де найкраще балотуватися тому чи іншому кандидату; за її допомогою визначаються цільові групи електорату такого кандидата; вона відіграє найважливішу роль при визначенні тих проблем, які є найгострішими в тому чи іншому виборчому окрузі та потребують безумовного включення в стратегію виборчої кампанії та виборчу програму кандидата чи партії, що йдуть на вибори.

Але, безумовно, найважливіший напрям використання громадської думки в управлінні в її консультативній функції – це її вивчення і подальше врахування в процесі проведення консультативних референдумів. Цей різновид референдуму (є й такі референдуми, які виступають як дійсний спосіб прийняття рішень самі по собі або з подальшою імплементацією їх рішень органами законодавчої влади) використовується дуже часто, оскільки соціальна та політична практика розвитку демократичних держав яскраво свідчить про те, що вирішувати будь-які проблеми виключно шляхом проведення референдумів, надання їм імперативного значення дуже небезпечно, оскільки цілу низку проблем (наприклад, підвищення цін, проголошення держав незалежними тощо) практично неможливо вирішувати за допомогою референдумів. Тому, зокрема, у багатьох країнах вони взагалі не використовуються в такому вигляді.

Саме з цих причин у багатьох випадках референдуми використовують як технології визначення позицій громадськості з тих чи інших проблем, збирання різноманітної соціальної чи політичної інформації, яке проводиться в загальнонаціональному чи регіональному масштабі. Тобто органи управління, влади вивчають таким чином ставлення населення країни чи регіону до шляхів вирішення якихось проблем, потім, враховуючи таку інформацію, приймають рішення.

Такий підхід, як свідчить світова практика, є дуже продуктивним. Водночас при проведенні таких референдумів, оцінюванні інформації (надійності, об’єктивності, репрезентативності її) треба враховувати деякі проблеми, що виникають при організації консультативних референдумів. В.А. Полторак називає негативні чинники, що впливають на “якість” здобутої в процесі референдумів громадської думки [6, с. 187–189].

Основний з них – це те, що при проведенні будь-яких референдумів влада здобуває не тільки громадську думку, тобто компетентні судження достатньо поінформованих з відповідної проблеми громадян, а й

інформацію, що пов'язана із суспільними настроями, передчуттями тощо. Відповідно, проведений референдум може дуже нечітко виявити дійсну точку зору більшості громадян, які були, зокрема, в період проведення референдуму стурбовані якимось складними та невирішеними проблемами.

Ще один важливий чинник, який часто заважає здобувати в процесі проведення консультативних референдумів надійну, об'єктивну, правдиву інформацію щодо реального стану громадської думки, – це проблеми в організації самого референдуму. В першу чергу мова йде про те, яким чином в опитувальному листі ставляться запитання, на які повинні відповісти громадяни. На жаль, до формулювання цих запитань дуже рідко залучаються професійні соціологи, що зумовлено не стільки небажанням їх залучати, скільки бажаннями суб'єктів референдумів, тобто тих, хто їх організовує та проводить, вирішити свої корисливі політичні чи інші завдання.

Практика проведення референдумів ряснить прикладами, коли “потрібне” формулювання запитання референдуму призводило до здобуття такого результату, який знадобився органам, що його організовували. Взяти хоча б референдуми, проведені в Україні щодо її незалежності в березні та грудні 1991 р., які, багато в чому завдяки формулюванню запитань, дали практично протилежні результати. Водночас треба відзначити, що при надійній та науково обґрунтованій організації консультативних референдумів, вони дають дуже важливу, корисну інформацію про стан громадської думки, яка може бути використана в управлінні.

Розглядаючи форми врахування громадської думки в процесі реалізації її директивної підфункції, треба в першу чергу проаналізувати безпосередньо сам процес її функціонування як специфічної “управлінської” системи впливу на органи управління та на рішення, що ними приймаються. В.Л. Осовський цілком справедливо вважав, що включення громадської думки в процес прийняття соціальних рішень відбувається у двох основних формах. Перша – через організовані та здебільшого юридично оформлені акції соціальної поведінки, ініційовані громадськістю. Це, передусім, участь громадян у виборах на різних рівнях до різних гілок влади, у маніфестаціях, діях груп тиску тощо [5, с. 114].

Розглядаючи цю важливу проблему, треба, на нашу думку, звернути увагу на дві такі обставини, пов'язані з реалізацією директивної функції громадської думки. Одна з них – рівень участі громадян у процесі прийняття таких “директивних” рішень та проблеми їх легітимності. Інша – аналіз того, наскільки подібна електоральна діяльність, безпосередня участь у виборах, є дійсно вираженням, вибором громадської думки.

Якщо казати про першу із проблем, то слід говорити про активність участі громадян в електоральних процесах, тобто безпосередньо у процесах реалізації директивної функції (підфункції) громадської думки. Зрозуміло, що у країнах з розвинутою демократією та в суспільствах, що

трансформуються, таких як російське чи українське, активність подібної участі різна. Але є загальна тенденція – вона постійно знижується. Все більше людей ігнорують участь у виборах і таким чином, безумовно, стримують процес ефективної реалізації директивної функції громадської думки. Мова йде не про те, наскільки це не суперечить законодавствам тих чи інших держав: у багатьох із них прийняті відповідні квоти на призначення виборів такими, що відбулися, навіть якщо бюлетені отримують та голосують ними навіть менше ніж 50% потенційних виборців. Мова йде про те, наскільки в подібних умовах, коли на виборчі дільниці приходять 30–40% зареєстрованих виборців, директивну функцію громадської думки можна вважати дійсно реалізованою.

Зрозуміло також, що необхідність її ефективної реалізації потребує посиленої боротьби з так званим виборчим, електоральним абсентеїзмом. Які міри для цього потрібні у першу чергу? Вони прямо впливають, на наш погляд, з тих причин, які призводять до подібного абсентеїзму. Такі причини, фактори добре охарактеризувала польський соціолог А. Мішальська, думку якої приводить В.Л. Осовський у вже цитованій вище праці. Перша із цих причин – реакція на примусову політизацію процедури виборів за часів так званого “реального соціалізму”, коли участь громадян у виборах розглядалася як примусовий обов’язок. Тому в сучасній суспільній ситуації багато з потенційних виборців користуються можливою свободою неучасті в політичних процедурах. Особливо це стосується тих, хто дійсно не має сильних мотивів для голосування, не зробив свого вибору серед кандидатів чи партій, що балотуються. Отже, шляхи виправлення подібної ситуації – реальна та ефективна пропаганда, піар щодо необхідності участі у виборах, оскільки протилежна електоральна поведінка може призвести до негативних наслідків (яких саме й повинно пояснюватися).

Друга причина електорального абсентеїзму – мотивована опозиція суспільному статус-кво. Третя – реакція на стан соціальної аномії, руйнування звичних офіційних норм регуляції соціальної поведінки, швидких зрушень соціальних статусів. Можна казати й про інші причини електорального абсентеїзму, які особливо притаманні політичній ситуації в Україні, зокрема такі, як відсутність реального вибору політиків чи партій, які б, з точки зору населення, змогли реалізувати якісь реальні соціальні чи економічні зміни в суспільстві; загальна невіра в можливості чинної системи організації влади; навіть, ліквідація у виборчих бюлетенях позиції “проти всіх”.

У будь-якому разі очевидно, що лише максимальне збільшення частки виборців, що реально беруть участь у голосуванні (але, зрозуміло, за рахунок демократичних методів, а не таких, які відбуваються в Білорусі чи в середньоазіатських пострадянських країнах), може посилити, зробити ефективною реалізацію директивної функції громадської думки.

Але, як зазначалося вище, є ще одна дуже важлива обставина, що характеризує рівень та ефективність реалізації цієї функції. Мова йде про

таке. Чи дійсно в електоральних перевагах виборців, результатах їх голосування відображається громадська думка, яка існує на відповідний час відносно обрання відповідних політиків чи партій? Чи можемо ми мати в цьому випадку справу із суспільними настроями, передчуттями тощо. Вище ми вже порушували цю проблему, і очевидно, що її аналіз потребує подальшого детального вивчення в спеціально підготовленій науковій праці.

Зрозуміло, що директивна функція громадської думки, її прямий вплив на формування органів управління відіграють у суспільстві найважливішу, з погляду участі громадської думки, в управлінні роль. Але, як цілком справедливо стверджує російський фахівець С.Н. Пшизова, “відомо, що у більшості сучасних країн громадяни можуть впливати на політику держави або участю у виборах органів влади, або безпосередньо контакту зі своїми представниками і посадовими особами як особисто, так і діючи у складі якихось груп інтересів. Зрозуміло, що значна частина громадян будь-якої демократичної держави обмежує свою участь в політиці голосуванням на виборах. Водночас більша чи менша частина населення у будь-якій країні має додаткові можливості впливати на процес прийняття рішень у своїх інтересах” [8, с. 77–78].

Найчастіше, коли мова йде про дії населення, громадської думки на подібному “позаелекторальному” політичному ринку (і ми про це вже неодноразово згадували у своїх статтях) говорять про тиск на владу з боку громадської думки через активну участь населення у всіляких демонстраціях, мітингах, страйках (навіть згадуються більш активні форми тиску, такі як повстання тощо). Але такий підхід є обмеженим, оскільки є й інші форми тиску на владу.

Зокрема, цитована вище С.Н. Пшизова зауважує, що серед практик, що виходять за межі регулярних електоральних процедур, значне місце посідає лобізм. І це дійсно так! З точки зору реалізації плюралістичних соціальних інтересів, які наявні в суспільстві, значну вагу має діяльність з лобіювання різноманітних інтересів різних соціальних, етнічних, професійних й інших груп у представницьких та виконавчих органах влади, а також органах місцевого самоврядування. Сьогодні існує значна кількість різноманітних методів, технологій лобіювання інтересів груп населення в органах влади.

З одного боку, для реалізації подібних цілей використовується створення різноманітних, так званих, лобістських організацій, спілок, корпорацій, через які здійснюються процеси лобіювання. З іншого – подібне лобіювання здійснюється і за допомогою впливу на різні органи влади громадської думки. Це відбувається через використання таких технологій: передача депутатам, іншим посадовим особам результатів опитувань громадської думки з тих чи інших питань; публікація подібних даних у ЗМІ або Інтернеті; опублікування результатів голосування депутатів з тих чи інших проблем, які не збігаються (або навіть

суперечать) інтересам населення регіонів, які делегували депутатів в органи влади, та ін.

Окремий спосіб впливу громадської думки в її спонукальній функції в процесі лобіювання – це використання такого каналу актуалізації громадської думки, як листи, причому не тільки поштові, а й такі, що поширюються через Інтернет, електронну пошту. Найбільш відома в цьому плані технологія “у коренів трави” (“grass roots loobying”), сутність якої в тому, що проводиться широкомасштабний масовий та концентрований “лобістський” удар – десятки тисяч людей одночасно протягом декількох годин або днів “закидають” парламентарів або посадових осіб, виконавчі органи влади листами, факсами, телефонними дзвінками, повідомленнями через Інтернет тощо. Усі ці повідомлення порушують одну й ту саму проблему і подібна масовість висловлення громадської думки реально спонукає органи влади реагувати на них. Так, І.В. Альошина наводить приклад того, як подібним чином у 1983 р. банки та асоціації організовували кампанію, метою якої було примусити сенаторів та конгресменів у США скасувати закон, яким передбачалася сплата податку з відсотків за депозитами та іншим вкладеннями на користь федерального уряду [1, с. 143–144].

Використання листів з подібною метою має ширше значення. Так, А.Ю. Вуйма відзначає, що подібне використання листів дає найбільший ефект, коли вони одночасно надсилаються у всі ЗМІ та публікуються (це вже завдання служби паблік рилейшнз); коли надсилаються та оприлюднюються “відкриті” листи; коли поширюються листи одночасно та масово – в усі державні установи; коли подібні листи надсилаються із підписами багатьох людей тощо [2, с. 53].

Зрозуміло, що між органами влади, управління, депутатським корпусом, з одного боку, та громадською думкою – з іншого, існують дуже непрості та неоднозначні “відносини”. Не завжди органи влади хочуть (та й можуть) враховувати думки та позиції населення, які артикулюються громадською думкою, також не завжди громадська думка набуває такої ваги, щоб ефективно впливати на дії органів влади. У будь-якому випадку треба чітко відзначити ту обставину, що процеси лобіювання дійсно є однією з форм реалізації спонукальної думки поряд з такими, як організація мітингів, страйків, демонстрацій, нарешті – заходів піару. До речі, більш глибоке вивчення цієї проблеми, на наш погляд, є одним із пріоритетних напрямів дослідження управлінських функцій громадської думки.

Висновки. Проведений аналіз свідчить про те, що існує доволі багато технологій аналізу і врахування громадської думки в управлінні з використанням різних підфункцій управлінської функції громадської думки. Водночас такі достатньо складні та специфічні технології її врахування, які викладені в цій статті, на сьогодні вивчаються дуже поверхово і, як наслідок, дуже незначною мірою використовуються в Україні в процесі демократизації всіх аспектів її політичного життя. Отже,

практичний висновок, який є безумовним: подальше вивчення, розробка, використання різноманітних технологій врахування громадської думки в управлінні соціальними і політичними процесами в українському суспільстві є сьогодні одним з найактуальніших завдань соціологічної науки, а також політології та політичного маркетингу.

Список використаної літератури

1. Алешина И. Паблик рилейшнз для менеджеров и маркетеров / И. Алешина. – М. : ГНОМ-ПРЕСС, 1997. – 256 с.
2. Вуйма А.Ю. Лоббирование. Как добиться от власти нужных решений / А.Ю. Вуйма. – СПб. : Питер, 2008. – 383 с.
3. Грушин Б.А. Мнения о мире и мир мнений / Б.А. Грушин. – М. : Изд-во политической литературы, 1967. – 400 с.
4. Ноэль-Нойман Э. Общественное мнение. Открытие спирали молчания : пер. с нем. / Э. Ноэль-Нойман. – М. : Прогресс-Академия : Весь мир, 1996. – 352 с.
5. Осовський В.Л. Соціологія громадської думки / В.Л. Осовський. – К. : Фоліант : Стилос, 2005. – 186 с.
6. Полторак В.А. Социология общественного мнения / В.А. Полторак. – К. ; Днепропетровск : СОЦИОПОЛИС, 2000. – 264 с
7. Полторак В.А. Спіраль мовчання / В.А. Полторак // Соціологія політики : енцикл. словник / [авт.-упоряд.: В.А. Полторак, О.В. Петров, А.В. Толстоухов]. – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2009. – 442 с.
8. Пшизова С.Н. Становление политических рынков как теоретическая проблема / С.Н. Пшизова // Политическая теория, язык и идеология / [редкол. Н.А. Романович и др.]. – М. : РОССПЭН, 2008. – С. 71–90.
9. Чавкина С.В. Механизмы реализации экспрессивной функции общественного мнения в условиях развития демократических процессов в украинском обществе / С.В. Чавкина // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики : зб. наук. пр. – Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2011. – Вип. 49. – С. 202–210.

Чавкина С.В. Специальные технологии учета общественного мнения в деятельности органов управления и политических организаций

В статье анализируется проблема использования ряда специальных технологий, с помощью которых, применяя экспрессивную, консультативную, директивную и побуждающую функции общественного мнения, осуществляется воздействие на процессы управления. Рассмотрены такие технологии, как “спираль молчания”, консультативный референдум, преодоление электорального абсентеизма, технология лоббизма.

Ключевые слова: управленческие функции общественного мнения, “спираль молчания”, консультативный референдум, абсентеизм, лоббизм.

Chavkina S. Special technologies of public opinion consideration in the activities of administrating authorities and political organizations

Problem of usage of set of special technologies, with help of which, using expressive, consultative, directive and propulsive functions of social opinion, its action on control processes is being executed, is being analysed in the article.

Such technologies, as “spiral of silence”, consultative referendum, overcoming of electoral absenteeism, technology of lobbyism, are being researched.

Key words: *administrative functions of public opinion, “spiral of silence”, consultative referendum, absenteeism, lobbyism.*

СОЦІОЛОГІЯ ОСВІТИ

УДК 316.444:378

И.В. КРАВЧЕНКО

ОСОБЕННОСТИ МЕХАНИЗМА СОЦИАЛЬНОЙ МОБИЛЬНОСТИ МОЛОДЕЖИ В СФЕРЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

В данной статье автор анализирует проблемы функционирования механизма социальной мобильности молодого поколения в сфере высшего образования, основные социальных группы студенческой молодежи, участвующие в процессе мобильности.

Ключевые слова: социальная мобильность, социальная стратификация, социальная группа, канал мобильности.

В условиях современного украинского общества, которое движется по чрезвычайно запутанной траектории социальных трансформаций, изучение проблемы социальной мобильности молодежи в сфере высшего образования представляется крайне важным. Молодежная когорта является “особой социально-психологической и творческой категорией людей” [1, с. 720], соответственно, результаты образовательных стратегий, избранных молодыми людьми сегодня, будут определять день завтрашний. Социально-образовательную мобильность можно рассматривать как феномен, в котором осуществляется многогранный процесс взаимодействия между деятельностно-активным характером социальных субъектов и объективными условиями, конституированными социальными и государственными структурами и институтами. Мы находимся в самом эпицентре непрерывных и до крайности хаотичных процессов реформации общественной жизни, когда социальная организация общества приходит в движение, изменяя пространство социальных координат, при этом на смену одним социальным субъектам приходят другие. В период социально-экономических трансформаций происходит резкое усиление процессов социально-статусной дифференциации, смена ключевых приоритетов как отдельных индивидуумов, так и социальных групп, наблюдается изменение состава элит. Стратификация постсоветского общества отличается явной нестабильностью, вследствие чего информация о каналах, факторах, агентах социальной мобильности нуждается в постоянном корректировании и дополнении. Исходя из этих условий, важной является потребность в создании наиболее полной и объективной картины социально-профессиональной мобильности.

В связи с вышеупомянутым предметом рассмотрения данной статьи является социальная мобильность такой специфической социальной

группы, как молодежь в сфере высшего образования. **Цель статьи** – исследование феномена социальной мобильности, установление основных проблем, связанных с образовательной мобильностью.

Краеугольным камнем социальной мобильности является принцип престижности определенной социальной группы, вступление в которую субъект определяет своей потенциальной целью. Посредством интенсивной информационной ротации за прошедшие годы были сформированы некоторые модели социально-профессиональной активности, основными чертами которых были креативность, коммуникабельность, участие в рабочей деятельности с перспективой карьерного роста, а также широкий доступ к материальным благам и различного вида бонусам (частный предприниматель, госслужащий, банкир, менеджер, копирайтер и т.д.). Молодежь как часть общества, которая наиболее чувствительно реагирует на какие-либо изменения и, в особенности, на характерные имиджевые образы, на основании данной информации пытается выстроить (в начале – на уровне предположений) стратегию дальнейшего существования, чтобы получить хотя бы минимальный кредит стабильности в крайне сложных условиях дня сегодняшнего. В связи с этим институт образования представляется одним из наиболее реальных в плане доступности каналом социально-профессиональной мобильности молодежи в современном обществе. Меняется само ценностное содержание образования, отходят на второй план принципы гуманитарной насыщенности учебного процесса и гармоничного развития человеческого разума, резко падает заинтересованность в последующей научной деятельности. В условиях рыночных стандартов поведения все шире распространяется тезис о том, что образование – это прежде всего эффективный инструмент для последующего использования при решении прикладных проблем, интеграции в сектор негосударственной экономики или политической элиты. Соответственно, у потенциального (или действительного) студента вырабатывается четкий ряд требований по отношению к выбранному учебному заведению, например: осуществление учебного процесса квалифицированными кадрами, большая степень интеграции современных технологий в обучении, полный доступ к наиболее разнообразной и своевременной информации по необходимому вопросу. Все это свидетельствует об усиливающейся прагматизации студенчества. Укрепляется мнение о прямой связи позитивного изменения социального статуса и наличия диплома об окончании высшего учебного заведения. Если в первые годы рыночных реформ у большинства из студентов преобладало мнение о том, что повышение формального уровня образования не ведет автоматически к улучшению благосостояния, то теперь все большее распространение получают позиции, при которых образование рассматривается как один из инструментов, обеспечивающий наравне с другими факторами (в первую очередь личной активностью) успех в жизни [2, с. 8].

Какие же задачи стоят перед исследователями образовательной мобильности? Для начала попытаемся проследить теоретический аспект данной проблемы.

Вопросы социальной мобильности населения, то есть перехода из одного класса в другой, из одной внутриклассовой группы в другую, социальные перемещения между поколениями занимают важное место в изучении социальной структуры. Мобильность (от лат. *mobilis*) – подвижность, способность к быстрому и скорому передвижению и действию. Если не существует барьеров для социальных достижений, можно ожидать большую социальную мобильность, когда некоторые личности быстро поднимаются и получают высокие статусы. Но по ряду причин между слоями и классами, как правило, существуют барьеры, мешающие свободному переходу индивидов из одной статусной группы в другую. Один из самых главных барьеров возникает из-за того, что социальные классы обладают субкультурами, готовящими детей представителей каждого класса для осуществления специфической стратегии социальной активности, прививающими определенные нормы и навыки. П.А. Сорокин различает два типа социальной мобильности: горизонтальную и вертикальную. Наиболее важным процессом является вертикальная мобильность, представляющая собой совокупность взаимодействий, способствующих переходу индивида или социального объекта из одного социального слоя в другой. Движение по вертикали регулируют социальные институты, субкультура, образ жизни каждого слоя.

Индивид движим стремлением к более высокому статусу. Оно обусловлено мотивом достижения, который в той или иной степени имеется у каждого индивида, и связано с его потребностью добиваться успехов и избегать неудач в социальном аспекте. Актуализация этого мотива в итоге дает выход той силе, с помощью которой индивид стремится к достижению максимально высокой социальной позиции и одновременно к тому, чтобы удержаться на имеющейся и не упасть вниз. Реализация силы достижения зависит от многих причин, в частности от инфильтрации индивида в слой с более высоким статусом, от ситуации, складывающейся в обществе.

В современном украинском обществе более заметными становятся различия между группами внутри молодёжи. К традиционным социально дифференцирующим признакам (по формам занятости, по характеру и содержанию труда) добавляются новые, более приоритетные по важности характеристики. Это социокультурные, этнонациональные, социально-пространственные, регионально-поселенческие, материально-имущественные признаки.

Усиление социальной дифференциации молодежи в условиях развивающегося общества имеет свои положительные особенности, так как всегда есть вероятность развития структурных возможностей отдельно

взятых групп до стадии реализации многоплановых групповых интересов, что в конечном итоге предполагает интеграцию и плюрализм стратегий.

Вопрос о каналах социальной вертикальной мобильности глубоко рассмотрел П.А. Сорокин. По его словам, “поскольку вертикальная мобильность присутствует в той или иной степени в любом обществе и поскольку между слоями должны существовать некие “мембраны”, “отверстия”, “лестницы”, “лифты” или “пути”, по которым индивиды могут перемещаться вверх или вниз из одного слоя в другой, то правомерно было бы исследовать вопрос о том, каковы же в действительности эти каналы социальной циркуляции...” [3, с. 28].

По П.А. Сорокину, важнейшими из ряда этих социальных институтов являются: образование, армия, церковь, брак, политические, профессиональные организации, организации по созданию материальных ценностей. Для института образования характерна реализация функций социальных и культурных трансформаций путем восприятия и усиления научного прогресса и повышения образовательного уровня населения, использования интеллектуальных достижений в области науки и техники, создания потенциала для решения многоплановых задач, общей эволюции общественных взглядов.

В современном обществе высшая образовательная школа представляет один из наиболее важных каналов вертикальной циркуляции, причем это проявляется в самых разнообразных формах.

В первую очередь здесь должны быть упомянуты средства массовой информации как специфический вид профессиональных институтов, как важный канал вертикальной циркуляции данных. Помимо этого, на данный момент в силу различных обстоятельств наиболее авторитетного канала, без сомнения, существует множество других, таких как: деловое и неформальное общение, официальные и неофициальные мероприятия и т.д.

На основе концепции функционирования механизма мобильности и его основных структурных закономерностей, следует выделить первоочередные для данного проблемного поля задачи.

Прежде всего, это определение общей совокупности каналов, которые находятся в поле зрения молодежи, и выявление степени приоритетности образования как канала по сравнению с другими (брак, армия, политика, общественная деятельность и т.д.). При углублении в данный вопрос необходимо также осуществить идентификацию каналов в диапазоне межпоколенной мобильности.

В ходе дальнейшего исследования необходимо также построить факторную модель потребности повышения статуса на основе представлений респондента о факторах социального, экономического, религиозного, культурного характера, влияющих на выбор образовательного канала как основного и регламентирующих его социальную активность в процессе обучения. В данном аспекте важен характер личностной мотивации к получению высшего образования. Выявление параметров определения целей эксплуатации образовательного

канала и корреляции ценностных ориентиров по отношению к образованию показывает наличие определенных групп внутри молодежной когорты, структурированных на основе социально-пространственных и материально-имущественных признаков. Так, в крупных городах высшее образование обладает самодостаточной ценностью и является необходимым знаком поддержания и воспроизводства социального статуса. Представляется, что выходцы из социальных групп “обладателей высшего образования” в наибольшей степени воспроизводят и поддерживают специфический “студенческий” образ жизни. Для них высшее образование – одна из составляющих успешного жизненного пути, наряду с другими ресурсами, обеспеченными им средой [4]. Существует такая же большая группа абитуриентов и студентов, для которых получение высшего образования становится единственным каналом социальной мобильности и дальнейшего трудоустройства. Эта группа обычно сильно мотивирована на поступление в ВУЗ. Ее представителям свойственно или четкое представление о сфере своих профессиональных/образовательных интересов, или ярко выраженное желание “вырваться” из существующей жизненной ситуации [4]. Крайне распространенная мотивация молодежи на данный момент – высшее образование как некая социальная гарантия. Здесь особого внимания заслуживает рассмотрение проблемы обязательной армейской службы: в результате превращения армии в постоянный источник конфликтных ситуаций, отсрочка от армии стала предметом спекуляции и торга со стороны представителей общества и армейских чинов. Пристального внимания заслуживает группа молодых людей, стремящаяся к повышению уровня образования при уже достигнутом результате.

Здесь следует отметить одну важную тенденцию, которая все больше определяет ситуацию в украинских ВУЗах – ежегодное нарастание среди выпускников людей, получающих второй диплом [5]. Многие молодые люди выбирают для себя повышение уровня бытового комфорта, повышение личностного статуса до более высокой планки конкретно через включение в качественно новую стадию своего образования. Интенсивность социальной активности в сфере построения карьеры уже не обеспечивается одним дипломом, требует новых знаний. Часть студентов, обучаясь в ВУЗе, получает дополнительное второе образование, другая же часть в процессе работы, осознавая недостаток своих знаний, вновь приходит в вуз, чтобы повысить свой образовательный уровень.

К ним примыкает группа молодых людей, которые по причинам материального характера либо из-за исчезновения мотивации активного участия в учебе включаются в процесс рабочей деятельности, не покидая, однако, образовательную систему.

Далее необходимо проанализировать взаимосвязь по линии “семья – ребенок” и определить степень влияния родителей (как первоначальных доноров культурного и образовательного капитала) на процесс мотивированности молодых людей в плане повышения или понижения

личного социального статуса и, конечно, на процесс выбора того или иного социального института как канала мобильности. В рамках данной взаимосвязи следующий вопрос – это степень материальной зависимости студента от семьи. Основным источником большинства студентов – это родители. Материальное положение родительских семей студентов вузов лучше, чем у остальной молодежи. Возможно, вследствие этого выбор дальнейшего пути, выбор профессии, развитие потребности в смене социального статуса осуществляется в значительной мере под влиянием родителей.

Определение социальной географии в сфере образовательных процессов позволит нам выяснить степень дистанцированности молодых людей от дома при условии обучения в другом городе/регионе.

Состав исследовательской программы явно был бы неполным без группы вопросов, связанных с объективным состоянием системы высшего образования, тяжело переносящей процесс дифференциации ввиду слабо контролируемых, часто противоречащих самим себе реформационных действий профильного руководства. Структура, политика в сфере инновационной преподавательской и научно-исследовательской деятельности, степень доступности ВУЗов, их коммерциализация, соотношение бюджетных и договорных мест, регионализация центральных украинских ВУЗов, динамика процесса разделения вузов на элитные и общедоступные, взаимосвязь данных процессов с общесоциальной дифференциацией, проблема отсутствия устойчивой связи структурных компонентов современного украинского высшего образования с рынком труда – вот ориентировочный перечень вопросов, рассмотрение которых даст возможность понять всю сложность механизмов образовательной стратификации и функционирования образовательного канала. По мнению автора, одной из самых серьезных проблем, включенных в эту группу, является проблема доступности качественного образования для малоимущих. Следует отметить, что для представителей групп с низким социальным статусом, жителей небольших городов и сел проблема доступа их детей к получению высшего образования является одной из самых болезненных. Они не обладают ни материальными ресурсами, ни связями, поэтому их детям для получения высшего образования необходимо либо сначала заканчивать специализированное учебное заведение типа “колледж”, “техникум”, а потом уже поступать в ВУЗ; либо ребенок вынужден включаться в трудовую деятельность и по мере накопления необходимого капитала получать высшее образование.

Выводы. Дальнейшие исследования по данной тематике позволят максимально объективно рассмотреть основные характеристики социальной стратификации и социальной мобильности, проанализировать процессы влияния социальной дифференциации на потребность в социальной мобильности и специфику выбора образовательного канала восходящей мобильности у молодежи Автономной Республики Крым.

Список использованной литературы

1. Молодежная когорта // Социология : энциклопедия. – Мн. : Книжный дом, 2003. – С. 720.
2. Бойко Л. Метаморфозы воспитательного процесса в эпоху кризиса и реформ / Л. Бойко, Ю. Колесников, А. Юрков // Alma mater. – 1997. – № 9. – С. 6–8.
3. Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество / П.А. Сорокин. – М. : Политиздат, 1992. – 116 с.
4. Яковенко М. Формирование инновационной активности студенчества (прикладной аспект) / М. Яковенко // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2002. – № 1. – С. 153–164.
5. Яковенко А. Влияние общественных факторов на студенческую молодежь (мотивационный аспект) / А. Яковенко // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2000. – № 1. – С. 82–88.

Кравченко І.В. Особливості механізму соціальної мобільності молоді у сфері вищої освіти

У цій статті проаналізовано проблеми функціонування механізму соціальності мобільності молоді у сфері вищої освіти, основні соціальні групи студентської молоді, що беруть участь у цьому процесі.

Ключові слова: соціальна мобільність, соціальна стратифікація, соціальна група, канал мобільності.

Kravchenko I. Features of the social mobility's mechanism of youth at the sphere of high education

At this article author makes an analyses of main problems of social mobility of youth at the sphere of high education. Author makes an analyses of main student groups, what take a part in this process.

Key words: social mobility, social stratification, social group, mobility channel.

УДК 316.334:37

Д.В. ЛЕБЕДЕНКО

ОСВІТНЬО-КОМУНІКАЦІЙНИЙ ПРОСТІР У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ

Сучасний глобалізаційний світ став велетенським обмінним пунктом інформації, він набуває глобального характеру, державні кордони та відстані вже не є суттєвою перешкодою для руху інформаційних потоків.

Ключові слова: глобалізація, глобалізаційний процес, обмін інформацією, освітньо-інформаційний простір.

Ще в 1949 р. німецький соціолог та соціальний філософ К. Ясперс висунув ідею про “глобальне єднання”, “єдине людство”, “єдину долю народів”, “створення цілісного планетарного світу людей” [9, с. 209]. Тема глобалізації має не тільки теоретичне, а і практичне значення. Вона привертає увагу представників соціологічних, громадських, природничих та технічних наук. Соціально-філософським, соціологічним, економічним, культурологічним проблемам глобалізації присвячено розробки зарубіжних дослідників Д. Бергера, Д. Белла, З. Бжезінського, К. Боулдінга, Д. Гелді, Д. Кессиді, Д. Медоуза, К. Поппера, Е. Тоффлера, Ф. Фукуями, С. Хантингтона, К. Ясперса. Проблеми глобалізації знайшли своє відображення в працях вітчизняних та російських дослідників, таких як: О. Білорус, Д. Гвішіані, В. Іноземцев, Е. Кочетов, В. Лукашевич, А. Урсул, І. Фролов, О. Чумаков. Проблеми побудови моделей майбутнього світового порядку, глобальної солідарності, спрямованої на перебудову свідомості людей і формування нового “глобального етносу”, прогнозування наслідків глобалізаційних процесів на світове співтовариство стали центральними в доповідях Римського клубу. Ці питання також розглядались та обговорювались на національних і міжнародних наукових конференціях.

Ідея глобалізації вперше з’явилася в маловідомих французьких та американських публікаціях 60-х рр. XX ст. Поняття “глобалізація” увійшло в науковий обіг у 70-ті рр. минулого століття. Воно пов’язується з новим етапом цивілізаційного розвитку, з особливостями постіндустріального виробництва [1].

У сучасному розумінні термін “глобалізація” з’явився в середині 80-х рр. XX ст. Появу цього терміна пов’язують з ім’ям Т. Левітта, який використав його в статті, що була опублікована в “Гарвард бізнес ревію” у 1983 р., а поширення він набув завдяки американському соціологу Р. Робертсону, який у 1985 р. дав визначення поняття “глобалізація” [2]. У зарубіжній і

вітчизняній науці немає єдиної точки зору щодо сутності процесу глобалізації.

“Глобалізація, – пише В. Лукашевич, – це об’єктивний соціальний процес, змістом якого є посилення взаємозв’язків та взаємозалежності національних економік, національних політичних та соціальних систем, національних культур, а також взаємодії людини з навколишнім середовищем. В основі глобалізації лежить розвиток світових ринків товарів, послуг, праці, капіталу” [4, с. 13].

Під процесом глобалізації слід розуміти, як відзначає Ф. Кессиді, загальні проблеми, що стосуються як світу в цілому, так і наслідків інтеграційних процесів у вигляді становлення єдиного світового ринку, вільного руху товарів і капіталу, а також поширення інформації [6, с. 37]. О. Чумаков описує “глобалізацію як процес універсалізації, становлення єдиних для всієї планети структур, зв’язків і відносин у різних сферах суспільного життя. Глобалізація характеризується єдиним світовим суспільним господарством, загальним економічним взаємозв’язком, глобальними комунікаціями” [7, с. 70].

Глобалізація в соціологічному контексті дуже часто розглядається з точки зору осмислювання специфіки розвитку як міжнародного, так і локального масштабу. Особливий інтерес становлять чотири взаємопов’язаних аспекти прояву глобалізації: економічний, політичний, культурний і технологічний. Усі вони так або інакше впливають на розвиток і реструктуризацію одного з найважливіших соціальних інститутів суспільства – системи освіти, роль і значення якої зростає в період входження суспільства в постіндустріальний етап свого розвитку.

Проте сучасна глобалізація, згідно з баченням А. Тойнбі, зумовлює низку викликів [3, с. 65]. “Суспільство знань” потребує якісно іншої освіти, а тому зумовлює перебудову освітніх систем, їх модернізацію відповідно до глобалізаційних викликів часу. Зокрема, нагальною потребою сьогодення для більшості країн світу постає необхідність переходу від усталеної адаптаційної освітньої моделі, притаманної індустріальному і постіндустріальному суспільствам, до моделі інноваційної, мета якої, на думку Е. Тоффлера, полягає в розвитку здібностей людини швидко й раціонально адаптуватися до мінливих умов. На його думку, в умовах подальшого безперервного зростання факторів швидкоплинності, новизни та різноманіття людям, котрі житимуть у суперіндустріальному суспільстві, знадобляться нові вміння і навички: вміння вчитися, вміння спілкуватися і вміння вибирати [5]. Тож процес глобалізації спричинив також низку модернізаційних зрушень, відповідно, суттєвий вплив глобалізація справляє і на національну систему освіти, зокрема, характерним явищем сьогодення стали:

– зміна сучасної філософсько-освітньої парадигми, в основу якої покладена ідея гуманізації і гуманітаризації вищої освіти та пріоритетності якості освіти;

- ступеневість освіти та продовження її тривалості (“освіта протягом життя”);
- впровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу; активізація міжнародного обміну студентами і викладачами, їх академічної й трудової мобільності;
- розвиток дистанційної освіти (діяльність “електронних університетів”, що забезпечують освіту “без кордонів”);
- активне впровадження в навчальний процес інформаційно-комунікаційних технологій, новацій в управлінні вищою освітою, зміцнення децентралізованої управлінської моделі тощо.

Освітнім брендом і засобом євроінтеграційного простору став Болонський процес. Підтримуючи загальне розуміння мети процесу і обов’язків країн-учасниць, зазначених у Болонській декларації, і подальших комюніке в Празі, Берліні, Бергені, держава підтверджує свої обов’язки і щодо своїх дій у межах Болонського процесу з метою формування європейського простору вищої освіти.

Процес об’єднання Європи, його рух на схід супроводжується формуванням загального освітнього, комунікаційного і наукового простору, розробкою єдиних критеріїв і стандартів у цій галузі, де якість вищої освіти виступає головним принципом дієвості цього процесу.

Метою створення європейського освітньо-комунікаційного простору, з огляду на глобалізаційні процеси, постає забезпечення підготовки студентів до життя як активних громадян демократичного суспільства, до планування ними їх майбутньої кар’єри, а також можливостей для особистісного розвитку. Пріоритетним завданням вищої освіти визнається необхідність побудови і вдосконалення широкої та сучасної бази знань, стимулювання дослідної діяльності і використання інновацій.

Основним завданням європейського освітньо-комунікаційного простору як у межах окремої країни, так і в міжнародних масштабах, є справедливе визнання зрозумілих і порівнюваних ступенів, кваліфікацій вищої освіти, періодів навчання, попереднього навчання тощо. Україна, як і інші 37 країн – учасниць Болонського процесу, ратифікувала Конвенцію Ради Європи/ЮНЕСКО про визнання кваліфікацій вищої освіти в Європі – так звану Лісабонську конвенцію про визнання.

Українська дослідниця А. Ярошенко зазначає, що новітній інформаційний ері розвитку людства повинна відповідати нова філософія освіти, нові освітні системи, нова модель навчання. Наголошуючи на тому, що в умовах інформаційного суспільства, в процесі переходу від “споживацької” до нової, гуманістичної концепції людини, найголовнішою рисою освіти ХХІ ст. має стати рух до людини, до її духовності, розвиток її творчих здібностей та боротьба з технологічним снобізмом [8, с. 32].

Висновки. Отже, українська освіта має стати конкурентоспроможною в європейському і світовому просторі, а людина – захищеною, мобільною на ринку праці. Тому сьогодні є одним із

визначальних чинників відтворення інтелектуальних, продуктивних сил суспільства, і освіта, як ніколи, постає в центрі уваги людства.

Але орієнтуючись на думку вчених, можна зробити висновок, що глобалізація призводить до формування освітньої нерівності, адже неоднаковий доступ до знань, інформаційних технологій і мов міжнародного спілкування становить одну з головних причин появи нерівності в питаннях освіти. У зв'язку із запровадженням концепції вищої освіти як сфери послуг все ж таки послаблюються громадянсько-виховні функції, що перешкоджає формуванню патріотично налаштованої особистості, як того бажає кожна держава.

Список використаної літератури

1. Воробйова Л.С. Глобалізація як соціальне явище сучасності / Л.С. Воробйова // Наука. Релігія. Суспільство. – 2006. – № 2. – С. 199–204.
2. Иноземцев В.Л. Вестернизация как глобализация и “глобализация” как американизация / В.Л. Иноземцев // Вопросы философии. – 2004. – № 4. – С. 58–69.
3. Кудрявцева С.П. Міжнародна інформація / С.П. Кудрявцева, В.В. Колос. – К, 2005. – 400 с.
4. Лукашевич Н.П. Социология образования : конспект лекций / Н.П. Лукашевич, В.Т. Солодков ; [под ред. Н.П. Лукашевича]. – К. : МАУП, 1997. – 224 с.
5. Маруховський О.О. Інформаційна парадигма як теоретико-методологічна основа модернізації вищої освіти / О.О. Маруховський // Проблеми гуманізації навчання та виховання у вищому закладі освіти : матер. III Ірпінських міжнар. наук.-пед. читань. – Ірпін : Нац. академія держ. податкової служби України, 2005. – С. 24–27.
6. Чешков М.А. Глобализация – глобальность – глобалистика / М.А. Чешков. – М. : ИМЭМО РАН, 2005. – 98 с.
7. Чумаков А.Н. Глобализация. Контуры целостного мира : монография / А.Н. Чумаков. – М. : Проспект, 2005. – 432 с.
8. Ярошенко А.О. Потенціал та ефективність освітньо-інформаційної політики / А.О. Ярошенко. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – 256 с.
9. Ясперс К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс. – М. : Республика, 1994. – 527 с.

Лебеденко Д.В. Образовательно-коммуникационное пространство в контексте развития глобализационного процесса

Современный глобализационный мир стал гигантским обменным пунктом информации, он приобретает глобальный характер, государственные границы и расстояния уже не являются существенным препятствием для движения информационных потоков.

Ключевые слова: глобализация, глобализационный процесс, обмен информацией, образовательно-информационное пространство.

Lebedenko D. Educational and communications space in the context of the globalization process

The modern globalization world became the enormous exchange point of information, he acquires global character, state boundaries and distances already are not a substantial obstacle for motion of informative streams.

Key words: *globalization, globalizacition process, exchange information, educationally informative space.*

УДК 316.46:351.851

Д.Є. ШВЕЦЬ

ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЯ ЛІДЕРСТВА В УПРАВЛІННІ ДЕРЖАВНИМИ ВИЩИМИ НАВЧАЛЬНИМИ ЗАКЛАДАМИ: ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ АСПЕКТ

Статтю присвячено проблемі визначення умов соціальної інституціалізації лідерства в управлінні вищими навчальними закладами України в контексті євроінтеграційних процесів.

Ключові слова: вищий навчальний заклад, управління вищими навчальними закладами, соціальна інституціалізація лідерства в управлінні вищими навчальними закладами.

Сучасна ситуація в системі управління вищою освітою в Україні потребує, на нашу думку, реалізації декількох програмно-стратегічних напрямів.

По-перше, в системі управління виникає проблема селекції нових управлінських кадрів і підвищення рівня їх професіоналізму. Ця проблема зумовлена своєрідним “старінням” наукової еліти й утворенням геронтоархії у ВНЗ України.

До того ж, за слушними зауваженням В. Бакірова, “українська вища освіта переживає неоднозначний процес “університетизації”, коли всі без винятку вищі навчальні заклади прагнуть набути статус університетів і набувають його, перетворюючись у кращому разі на “недоуніверситети”. А також розвивається процес “гуманізації” технічних, профільних університетів, котрі посилено пропонують навчальні програми соціально-гуманітарного, економічного тощо спрямувань. Інституціональна структура української вищої освіти швидко змінюється й набуває рис, які потребують спеціального вивчення та осмислення” [2].

По-друге, реформування системи управління пов’язане зі збалансуванням адміністративного регулювання та соціально-організаційної компоненти громадського управлінського впливу, зокрема студентського самоуправління та подолання залежності викладацької науково-статусної інституціалізації від відомчої залежності.

По-третє, істотною для управління ВНЗ залишається проблема взаємозв’язку бюрократизації і поширеності корупційних практик як особливої форми соціальних девіацій.

По-четверте, суттєвим з погляду дослідження соціології управління державними ВНЗ стає забезпечення ними національної самоідентичності в балансі з цінностями мультикультурального суспільства.

Модернізація системи вищої освіти відбувається в умовах соціально-економічних змін у суспільстві, політичному та духовному житті, які

вимагають швидкої адаптації керівників ВНЗ до суспільних трансформацій. Без істотних змін ролі державного управління щодо селекції й ефективного управління професійним розвитком керівних кадрів вищої школи стає проблематичною її інтеграція до європейського освітнього простору, гідне конкурентоспроможне позиціонування у світі.

Особливістю освітніх систем різних суспільств є організаційний ізоморфізм як наслідок упровадження транснаціональної соціально-політичної моделі. Його сутність полягає в тому, що в різних суспільствах були створені національні міністерства освіти і триступенева система державних освітніх закладів [8, с. 9]. Ізоморфізм, крім того, – це відкидання специфічних для кожного суспільства освітніх традицій на користь уніфікованої європейської моделі сучасної освіти.

“Отже, згідно з інституціональним підходом, виділення національних систем освіти в різних суспільствах зумовлене виключно фактором прийняття транснаціональної концепції держави. Поза цією концепцією виділення національних систем освіти взагалі неможливе. Цей висновок ґрунтується на тезі про безпосередню залежність легітимності системи освіти від упровадження моделі національної держави” [2, с. 4].

У багатьох країнах світу керівники виокремлені в певну професійну категорію, яка має свою специфіку в питаннях професійної підготовки та реалізації професійних завдань.

У нашій державі практично відсутня система професійної підготовки керівників ВНЗ у супереччя тому, що якість і безпека життєдіяльності суспільства великою мірою визначаються ефективністю процесів формування та реалізації людського потенціалу при підготовці у ВНЗ. Ефективність державного управління цілком залежить від того, наскільки розумно використовуються професійні можливості керівників, наскільки виважено здійснюється державна політика щодо управління ними.

Останнім часом відзначається падіння рівня професійності управлінських кадрів ВНЗ. Малодослідженими, з точки зору соціології державного управління ВНЗ, залишаються проблеми професійного розвитку керівників ВНЗ, їх фундаментальної професійної підготовки.

Як свідчать наукові дослідження, ще в 1921 р. разом зі створенням Центрального інституту організаторів народної освіти ім. Літкенса (ЦІОНО), на який покладалась завдання керівних кадрів у галузі соціального виховання, професійної освіти та політико-виховної роботи, була зафіксована спроба держави вперше здійснювати професійну підготовку керівних кадрів системи освіти шляхом дворічного навчання [4, с. 5]. У 1924 р. ЦІОНО було реорганізовано в організаційно-інструкторський факультет Академії комуністичного виховання ім. Н.К. Крупської, а в 1929–1930 рр. базова підготовка керівників фактично припинилась і була замінена на масову перепідготовку організаторів освіти на базі Центрального інституту підвищення кваліфікації кадрів народної освіти. У подальшому набували розвитку очно-заочні форми (переважно у вигляді двомісячних курсів) підвищення кваліфікації керівників органів

управління освітою й освітніх установ. Тобто, держава спромоглась здійснювати базову підготовку керівників протягом восьми років, перейшовши на курсову і факультативну підготовку. Цього було недостатньо для підготовки керівників установ освіти, в тому числі керівників ВНЗ, та їх професійного розвитку.

І тільки через 60 років, у 1981 р. у Центральному інституті вдосконалення вчителів (м. Київ) була створена перша в Радянському Союзі кафедра управління та школознавства [4, с. 14–15]. Ще через сім років, у 1988 р. при Ленінградському державному педагогічному інституті ім. О.І. Герцена було відкрито факультет дворічної професійної управлінської підготовки директорів шкіл та управлінців – педагогів, поза яким знову залишились керівники ВНЗ.

Цього самого року згідно з прийнятою урядовою Постановою “Про перебудову системи підвищення кваліфікації та перепідготовку керівних працівників і спеціалістів народного господарства” № 166 вперше була визнана необхідність зростання професійної компетентності та використання її як найвагомішого показника при здійсненні атестації керівних працівників і призначенні на керівні посади [2, с. 6]. Проте вказані положення не знайшли розвитку в подальших документах і в практиці органів державного управління вищою освітою. Підготовка управлінських кадрів для вищої освіти та їх професійний розвиток залишились надбанням самоосвіти, власного досвіду роботи на керівних посадах, підвищення кваліфікації, а єдність політичних поглядів та особистісних якостей працівників – передумовою для висування на керівну посаду. Управління розглядалось не як наука, а як певне інтуїтивне мистецтво, тому управлінське професійне становлення і розвиток відбувались без професійної підготовки в процесі практичної діяльності посадовців.

Метою статті є визначення фахово-компетентнісних умов інституціалізації лідерства в управлінні ВНЗ в умовах інтеграції України в європейський освітній простір.

Завдання статті:

- визначити засадні положення компетентнісного підходу в розумінні лідерства;
- визначити ключові напрями інституціалізації лідерства в управлінні ВНЗ в умовах інтеграції України в європейський освітній простір.

Нині в соціології вищої освіти, зокрема її синергетичному напрямі, постає питання *побудови моделі статусно-рольового профілю керівника* та його якостей (політична зрілість, володіння економічними та цільовими методами управління, вміння здійснювати науковий, економічний аналіз, системне, перспективне мислення, організаторські здібності, забезпечення здорового мікроклімату, комунікабельність) [5–8].

Керівник ВНЗ відповідно до вимог часу має бути здатним постійно розширювати рівні своїй компетенції (вузівський, регіональний,

державний, міждержавний). Деякі складники діяльності керівника – менеджера ВНЗ відповідно до рівнів управління наведені в дослідженні Дж. Мейєра і Ф. Раміреца [7], велика кількість з них зазначені в типових посадових інструкціях керівника.

З розвитком модернізаційних і трансформаційних процесів у вищій школі відповідно до Болонського процесу перелік таких функцій зростає не тільки у кількісному, а і в якісному вимірах. На зміну формалізованим управлінським функціям приходять ситуативно-експромтні та креативні, які не можуть виконуватись за жорсткими соціорегулятивними шаблонами. Для їх виконання керівник ВНЗ повинен мати не лише міцну компетентнісну основу, а і творчу уяву, володіти філософією управління, педагогікою, психологією та соціологією управління.

Добре підготовленому керівнику мають бути притаманні такі соціально-рольові характеристики, як уміння працювати в команді; уміння приймати самостійні рішення; ініціативність; схильність до інновацій; психологічна витривалість, готовність до перевантажень і до стресових ситуацій.

Управлінська діяльність керівника ВНЗ має орієнтуватись на вільний розвиток людини, на творчу ініціативу, самостійність, її професійний потенціал, резерви, можливості до професійного навчання та самонавчання. Сучасний керівник має визнавати первинність людини як особистості; враховувати не тільки успішність і результативність праці, а й внутрішній стан людини – постійну специфічну мотивацію до ефективної роботи, поступового саморозвитку.

Зважаючи на те, що більшість сучасних керівників ВНЗ не вивчала управлінських дисциплін під час здобуття вищої фахової освіти і не має відповідних управлінських компетенцій, залишається можливість самовдосконалення (якщо є в цьому внутрішня потреба й бажання) та підвищення кваліфікації (якої, власне, не одержували) як керівника ВНЗ один раз на п'ять років.

Згідно з визначенням І.В. Шпекторенко сутності професійного розвитку, під ним розуміється “процес соціалізації, який відбувається в онтогенезі людини, спрямований на засвоєння нею різних аспектів світу праці. Зокрема професійних ролей, професійної мотивації, адаптації, професійних знань, умінь і навичок та інших якостей. Це процес професіоналізації особи, набуття нею професіоналізму” [6, с. 129–130]. Професіоналізм можна тлумачити як сукупність певних результируючих характеристик професійного розвитку [6, с. 127]. До зазначених чинників, на наш погляд, необхідно додати професійні й особистісні компетенції, які забезпечуються так званим компетентнісним підходом до процесу державного управління й управління взагалі.

Як зазначають дослідники, компетентнісний підхід у вищій школі включає: проектування моделі випускника ВНЗ, що вибудовується на принципах формування компетенцій як результату освіти; побудову навчальних планів і програм за модулями знань, необхідних для

визначених стандартами компетенцій; багатокритеріальне оцінювання засвоєних студентами знань і набутих компетенцій, можливість оперування ними, проектування стратегії дій, вибір альтернатив та ін. [5].

Досліджуючи й аналізуючи діяльність органів державного управління з професійного розвитку керівників ВНЗ, складником якого є управління особистим і професійним фахово-компетентнісним вдосконаленням і самовдосконаленням, кар'єрним зростанням, професійною мобільністю, селекція та ефективне використання кадрового потенціалу вищої школи, виявляється низка соціально-організаційних проблем. Серед них головною є слабка розробленість законодавчої та нормативно-правової бази з державного управління професійним розвитком і навіть просто щодо професійного розвитку керівників ВНЗ, за винятком декларативних позицій в окремих законах і концептуальних документах.

Демократизація вищої освіти передбачає розширення прав ВНЗ закладів в управлінні фінансовими ресурсами на умовах прозорості й доступності цієї діяльності для громадсько-державного контролю. У проекті змін до Закону України "Про вищу освіту" задекларовано суттєве розширення прав ВНЗ. Та чи всі керівники професійно готові до такої автономії? Адже в українській соціології вищої освіти майже відсутні аналітичні дослідження діяльності керівників вищої школи в аспекті їх професійних компетентностей як менеджерів і неформальних лідерів очолюваних ними установ.

Реформування вищої освіти передбачає глибоку професійну компетентність і соціальну відповідальність при вирішенні завдань науково-технічного прогресу, соціального і культурного розвитку. В галузі державного управління залишається неусвідомленою як на формальному, так і на соціально-фактичному рівнях *проблема професійного розвитку керівників ВНЗ*: відсутній аналіз їх соціально-рольових характеристик, моніторингові дослідження, системні моделі, не відстежуються тенденції, не планується державно-управлінська діяльність з проблеми. Практично не формувалась і не здійснювалась відповідна державна політика селекції керівних кадрів ВНЗ, немає її структури, змісту, не виокремлені відповідні пріоритети.

Держава фактично відмежувалась від спеціальної лідерської та менеджерської підготовки і перепідготовки з професійного вдосконалення освітянських кадрів, а та, яку пропонують бізнес-структури, майже недоступна за вартістю для означеної категорії та має дещо інше спрямування. Кадрові служби державно-управлінських органів ВНЗ фактично не мають відповідних повноважень для управління професійним розвитком керівників вищої школи. Майже припинено широкий обмін досвідом з професійного вдосконалення та кар'єрного розвитку керівників ВНЗ, поширення зразків інноваційного практичного досвіду, що існував за минулих, відносно недалеких часів.

Вищезазначені та деякі інші чинники можна віднести до характерних і успадкованих від колишнього Радянського Союзу прогалин (з наступними, відстроченими негативними наслідками) державно-управлінської діяльності з професійного розвитку керівників вищої школи.

Для здійснення управлінської діяльності керівник ВНЗ має володіти багатьма професійними якостями, серед яких унікальним є поєднання ролей керівника-менеджера і неформального лідера. Керівник ВНЗ має вести за собою підлеглих і перш за все бути лідером.

Термін “лідер” походить від англ. leader та означає “керівник”, “провідник”. Лідерство – це здатність індивіда впливати на інших людей з метою досягнення деяких цілей [8, с. 45]. І керівництво, і лідерство однаково важливі для навчальних закладів. Як правило, керівництво впливає з організаційної структури, воно сприяє стабільності, порядку й вирішенню проблем всередині ВНЗ. З іншого боку, право лідерства впливає з таких особистих якостей, як зацікавленість, цілі та цінності, сприяє розвитку бачення перспектив, креативності та змін у навчальному закладі.

Керівник стає формальним лідером колективу, оскільки отримує повноваження керувати ним. Проте він може й не бути дійсним лідером колективу, якщо не володітиме відповідними якостями. Щоб запобігти виникненню неформальних лідерів у колективах вищої школи, керівник зобов’язаний постійно самовдосконалюватись і підвищувати рівень своєї професійної компетенції. Завдання держави полягає в забезпеченні таких можливостей для керівників ВНЗ, а саме: забезпечення проходження тренінгів, спрямованих на безпосередню діяльність керівників; організація обміну досвідом; стажування за кордоном у ВНЗ; матеріальна підтримка найбільш активних, професійних, компетентних і креативних керівників вишів [3, с. 22].

Таким чином, лідерство сьогодні поряд із домінуючим впливом державно-бюрократичної системи управління освітою, малопотужним впливом місцевих територіальних громад, науковців являє собою каталізатор якісних змін у галузі вищої освіти і є чи не єдиним засобом її інноваційного розвитку [3, с. 23].

До характерних складників процесу професійного розвитку управлінців ВНЗ (вони ще мають стати предметом нашого дослідження), на наш погляд, необхідно віднести: професійно-кваліфікаційний і посадовий розвиток, розвиток операційної та мотиваційної сфер керівника, посадове зростання, ступінь розвинутості управлінських компетенцій, менеджмент як мистецтво, корпоративні установки, технології інновацій та ін.

Реалізація кожного з них має бути передбачена створеною системою професійного розвитку керівників ВНЗ за умови законодавчого обґрунтування, наукового супроводу державної політики в цій сфері, забезпечення фінансування, удосконалення особистісного і професійного зростання викладачів та ін. Існує потреба в трансформації державного

підходу до вирішення цієї проблеми, обґрунтуванні концептуального бачення шляхів її розв'язання, розробці моделі функціонування і розвитку системи державного управління професійною підготовкою і розвитком керівників ВНЗ, розробці механізмів (правових, організаційних, державно-управлінських тощо) її дії, відповідного інформаційного забезпечення.

За роки незалежності в Україні нагромаджено досвід функціонування систем громадської участі в управлінні вищою освітою. Головну роль серед них відіграють асоціації ВНЗ, ради ректорів і директорів ВНЗ, Громадська колегія Міністерства освіти і науки та Громадська рада з питань вищої освіти при департаменті вищої освіти як відкриті системи, які взаємодіють з освітнім середовищем. Можливість громадськості в цілому та різноманітних громадських організацій, а також приватних осіб впливати на освітню політику та визначати головні пріоритети забезпечення якості вищої освіти істотно розширилася.

Державна політика у сфері вищої освіти в Україні коливається між глобальним контекстом всесвітніх перетворень у руслі мультикультуралізму й євроазійським вектором. У зв'язку з цим потребує чіткого усвідомлення роль держави та громадськості. Реформування системи управління державної вищої освіти спрямоване на розширення доступу громадян до навчання, підвищення ефективності діяльності університетів та якості підготовки фахівців.

У цьому контексті державно-громадське управління вищою освітою має бути спрямоване на подальшу демократизацію діяльності державних органів управління освітою та розвиток самоврядних асоціацій ВНЗ.

У сучасних умовах розвиток освіти перестає бути виключною справою держави, а стає полем багатоаспектної партнерської взаємодії центральних і регіональних державних органів з органами місцевого самоврядування, студентами та їхніми сім'ями, державними і недержавними освітніми закладами, педагогами, потенційними роботодавцями, громадськими об'єднаннями. Демократизація управління освітою реалізується передусім у залученні до цього процесу різних соціальних груп населення (викладачів, студентів, представників бізнесу та ін.).

Глобалізаційні процеси поставили також на порядок денний питання про нову філософію освіти загалом і філософію вищої освіти зокрема, яка б ґрунтувалася на збереженні національної самоідентичності в оптимальному поєднанні з інтеграцією в європейський освітній простір.

Висновки. Університети як генератори різноманітних моделей розвитку вищої освіти набувають нових соціальних функцій, стаючи осередками регіонального та транснаціонального співробітництва; розробниками новітнього змісту освіти, нових технологій навчання, прогресивних управлінських рішень. Прикладом цього стало запровадження з 2009 р. для студентів-першокурсників можливості вільного вибору більшості дисциплін з гуманітарної та соціально-економічної складових освіти. Особливо це стосується національних

університетів, в яких створюються центри з вивчення питань розвитку вищої освіти, порівняльного аналізу сучасних систем вищої освіти; відбувається розробка концепцій автономії, взаємодія суб'єктів державного і недержавного секторів вищої освіти, функціонують центри моніторингу якості освіти.

Основне завдання європейського простору вищої освіти (далі – ЄПВО) на сучасному етапі полягає в забезпеченні високої якості вищої освіти та сприянні мобільності суб'єктів європейських університетів шляхом кроскультурного визнання кваліфікацій з вищої освіти, термінів і періодів навчання, документів про освіту. Болонський форум, що пройшов наприкінці квітня 2008 р. у рамках Міністерської конференції в Лувені, показав, який інтерес викликає системна трансформація вищої освіти європейського регіону в Азії, Америці, Африці, Австралії. Тому основними викликами, що очікують вищу освіту України у перспективі при запровадженні стандартів і рекомендацій Болонського процесу [3–4], є розроблення та запровадження основних його інструментів, які сприятимуть порівнянності, визнанню періодів і термінів підготовки (навчання) фахівців з вищою освітою в ЄПВО після 2010 р., а саме [4, с. 60]:

- запровадження національного комплексу кваліфікацій з визначенням основних видів економічної діяльності, галузей (напрямів) освіти, напрямів підготовки, профілів підготовки фахівців з вищою освітою, що узгоджується з комплексом кваліфікацій ЄПВО;
- запровадження трициклової системи (бакалавр, магістр, інтегрований магістр (професійна підготовка), доктор філософії PhD);
- запровадження у 2009/10 н. р. інноваційної європейської кредитно-трансферної системи (ECTS) і Додатка до диплома європейського зразка, які запропоновані Європейською комісією в лютому 2009 р. та єдиної для всіх українських ВНЗ національної системи оцінювання навчальних досягнень студентів;
- трансформація мережі ВНЗ (інституційної структури) в університети, політехнічні університети, академії, коледжі тощо та їх розвиток відповідно до тенденцій розвитку мережі ЄПВО;
- трансформація освітніх стандартів і розвиток університетських програм навчання відповідно до вимог Болонського процесу;
- запровадження спільних ступенів і спільних (спеціальних) програм для іноземних студентів;
- запровадження сучасних процедур визнання попереднього навчання (формального, неформального, неофіційного) відповідно до вимог комплексу кваліфікацій навчання впродовж життя;
- розроблення національного комплексу кваліфікацій навчання впродовж життя;
- запровадження соціального виміру ЄПВО.

Список використаної літератури

1. Бакіров В.С. Інноваційне поле розвитку вищої освіти / В.С. Багіров // Новий колегіум. – 2001. – № 1–2. – С. 18–19.
2. Бакіров В.С. Університети в пошуках нової стратегії / В.С. Багіров // Universities=Університеты. – 2003. – № 1. – С. 4–7.
3. Болонський процес у фактах і документах [Електронний ресурс] / [упор. М.Ф. Степко, Я.Я. Болюбаш, В.Д. Шинкарук, В.В. Грубінкота ін.]. – К. ; Тернопіль : Вид-во ТДПУ ім. В. Гнатюка, 2003. – 52 с. – Режим доступу: <http://www.tspu.edu.ua>.
4. Журавський В.С. Болонський процес: головні принципи входження в Європейський простір вищої освіти / В.С. Журавський, М.З. Згуровський. – К. : Політехніка, 2003. – 200 с.
5. Мазак А.В. Освіта як перетворюючий фактор суспільного розвитку / А.В. Мазак // Вища освіта України. – 2008. – № 4 (Додаток 1). – С. 119–122.
6. Шпекторенко І.В. Професійна мобільність державного службовця : монографія / І.В. Шпекторенко. – Д. : Моноліт, 2009. – 242 с.
7. Meyer J. Comparative Education: The Social Construction of the Modern World System / J. Meyer, F. Ramirez // Annual Review of Sociology. – 1980. – Vol. 6. – P. 193–244.
8. Sociology of Education // [ed. D. Levinson, H. Cookson, A. Sadovnik]. – N.-Y. : Routledge-Fairer, 2002.

Швец Д.Е. Институционализация лидерства в управлении государственными высшими учебными заведениями: евроинтеграционный аспект

Статья посвящена проблеме определения условий социальной институционализации лидерства в управлении высшими учебными заведениями Украины в контексте евроинтеграционных процессов.

Ключевые слова: *высшее учебное заведение, управление высшими учебными заведениями, социальная институционализация лидерства в управлении высшими учебными заведениями.*

Shvets D. The institutionalization of leadership in the management of public institutions of higher education: European integration dimension

Article is devoted to determining conditions of social institutionalization of leadership in the management of higher educational institutions of Ukraine in the context of European integration processes.

Key words: *higher education management, higher education institutions, the social-institutionalization of leadership in the management of higher education institutions.*

СОЦІОЛОГІЯ ПРАВА

УДК 316.334.4

Т.О. ОГАРЕНКО

ОСОБЛИВОСТІ ПРЕЗЕНТАЦІЇ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ТА ПРАВОСВІДОМОСТІ В ПОВЕДІНЦІ СУБ'ЄКТІВ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН

У статті розглянуто особливості й емпіричні факти презентації суб'єктами соціально-правових відносин (державою, громадянами та громадськими об'єднаннями) правової культури та правосвідомості у сучасних умовах. Обґрунтовано положення про те, що розвиток правосвідомості громадян України випереджає розвиток правової культури працівників правоохоронних і правозахисних органів.

Ключові слова: громадяни, соціально-правові відносини, правоохоронна та правозахисна діяльність, права людини, правосвідомість, правова культура, поведінка.

Українська правова реальність викликає чимало негативних оцінок не тільки з боку її громадян, а і з боку європейських спостерігачів і правозахисників. Разом з тим українські соціологи, акцентуючи увагу на важливих суспільних проблемах, недостатньо уваги приділяють розгляду й аналізу поведінкових проявів правової культури та правосвідомості в сучасних умовах.

Актуальність статті зумовлена недоліками у сучасному українському суспільстві відносно правової культури та правової свідомості. Численні правопорушення та злочини громадян, політичні переслідування та притягнення до кримінальної відповідальності опозиційних лідерів – екс-прем'єра Ю. Тимошенко та екс-міністра Ю. Луценка, хабарництво у вищих судових органах, свавілля відносно затриманих правопорушників з боку багатьох працівників правоохоронних органів, девіації серед неповнолітніх і молоді – все це реальні факти, які свідчать про те, що рівень правової культури залишається досить низьким. Однак чи варто дивуватися тому, що у нашій країні, яка тільки 20 років будує свою незалежну долю, після довготривалої командно-адміністративної та монопартійної системи, в якій всі громадяни жили за принципом: “що не дозволено законом – те заборонено”, наявні вади у правовій культурі населення? Адже у країнах з розвинутою демократією їх теж не менше, ніж в Україні. І досить часто вони носять занадто жорстокий характер або майстерно розігруються для того, щоб досягти певних вигод і скомпрометувати високих посадових осіб. Достатньо згадати подвійний терористичний акт у Норвегії, який

шокував увесь світ і був скоєний А. Брейвіком у липні 2011 р., внаслідок якого загинуло 77 осіб і більше ніж 150 отримали поранення.

Однак, незважаючи на цей та багато подібних їм сенсаційних випадків порушення прав громадян, європейці завжди пишаються своєю системою правосуддя, а українці – ні. І про це говорять не тільки пересічні громадяни, а і депутати, політичні діячі, оприлюднюючи думку про те, що шукати правди в українських судах не має сенсу. Особливо часто це можна почути з вуст опозиційних депутатів.

Із чим це пов'язано? Можливо з тим, що Україна, ратифікувавши 17.07.1997 р. Європейську конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (Закон України “Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року”), не створила належних умов для нових підходів у галузі права, що були проголошені Конституцією? Чи українське суспільство не готове виконувати вимоги конституційного права? Можливо, причини варто шукати, перш за все, у культурі та правосвідомості суб'єктів соціально-правових відносин. Наприклад, у європейських країнах, як зазначає В. Тацій, механізми захисту прав людини не є сталими структурами, вони постійно піддаються оновленню з метою полегшення до них доступу громадян і підвищення рівня ефективності міжнародних правозахисних інстанцій [1, с. 48].

Перш за все варто зазначити, що українці недостатньо володіють правовою інформацією. В українських реаліях доступ пересічних громадян до правової інформації дуже не простий. Це пов'язується не стільки з тим, що важко знайти правові документи, скільки з тим, що у населення не сформована потреба у правовій інформації, відсутнє бажання слідкувати за нею, розуміти її зміст і замислюватися над можливостями, які вона дає для захисту своїх прав і гарантій. Напевно у старшого покоління залишилася радянська звичка завжди і в усьому покладатися на рішення вищих органів влади, довіряти тому, що пропагують партійні органи, ідеологію яких вони підтримують, а у молодого – не виховалася культура правової відповідальності та правового самозахисту.

Результати наших досліджень правової системи в контексті соціології права дають нам можливість стверджувати, що її регуляторами є соціальні інтереси, соціальні експектації та соціальні норми її суб'єктів, які залежать від рівня їх правової культури і значно впливають на соціально-правові відносини, виявляючись у певному стані суспільної й індивідуальної правосвідомості.

Отже, виникає *суспільна необхідність* проаналізувати поведінкові вияви правової культури та правосвідомості, яка і визначає *мету* цієї *статті*. Для досягнення мети необхідно вирішити такі завдання: по-перше, проаналізувати сучасний стан правової свідомості громадян і з'ясувати його зміни, по-друге, з'ясувати рівень правової культури суб'єктів соціально-правових відносин у сучасному українському суспільстві.

Звісно, що правова поведінка громадянина у своїй основі має, перш за все, праворозуміння того, що соціальні (суспільні) відносини повинні

ґрунтуватися на узгодженості особистісних інтересів з інтересами інших людей і починається з усвідомлення потреби жити та діяти у соціально унормованому, тобто правовому просторі. Для цього громадяни мають добре знати свої конституційні права та обов'язки, що визначені Основним законом України, а також орієнтуватися у цінностях права і визнавати їх як запоруку захисту особистісного, сімейного та суспільного життя.

Однак, як свідчать результати опитування, які проводилися за авторською методикою в Україні (Запоріжжя, Львів, Харків, Одеса, Чернівці; вибірка – 1109 респондентів, багатошаблева, кластерна, пропорційна за статтю, віком, сферою зайнятості), більшість населення не знає достатньою мірою свої конституційні права та обов'язки (табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл відповідей на запитання:

“Чи можете Ви погодитися з думкою, що Ви добре знаєте свої конституційні права і обов'язки?”

(N = 1109 респондентів)

Варіанти відповідей	%
Так, можу погодитися	15,1
Можу погодитися частково	29,4
Ні, не можу погодитися	45,6
Важко відповісти	9,9

Як бачимо з табл. 1, тільки один із семи респондентів погоджується з думкою про те, що він “добре знається на своїх конституційних правах та обов'язках”, майже третина дотримуються цієї думки частково, і 45,6% респондентів не можуть визнати себе знавцями своїх прав та обов'язків. Це та об'єктивна реальність, яка, на жаль, сьогодні дійсно характерна українському суспільству. А між тим Конституція України є тим Основним законом, який не тільки визначає, а й регулює суспільне життя. Як зазначає К. Бабенко, “закріплені у ній норми закладають в основу соціального розвитку країни фундаментальні для сучасного конституціоналізму принципи суспільної солідарності та справедливості, соціального партнерства, забезпечення гідного рівня існування для всіх громадян” [2, с. 6]. Крім цього, як підкреслює науковець, Конституція України фіксує таку модель розбудови соціальних відносин, за якої загальнодержавні інтереси органічно поєднуються з індивідуальними інтересами та потребами громадян.

Тож недостатнє знання громадянами своїх конституційних прав і обов'язків наочно свідчить про те, що вони не виявляють бажання захищати свої власні інтереси, розуміти їх сутність і мету та формувати умови для добробуту своєї сім'ї й інших громадян. Така ситуація, напевно, зумовлюється тим, що громадяни не відчують гідного захисту з боку держави. Ми дотримуємося думки про те, що держава мусить створити такі умови для життя суспільства і кожної людини, коли вони відчують справжнє її прагнення піклуватися про гідний рівень їх життя, про рівність

прав і свобод. Нашу позицію підтверджують результати опитування (табл. 2).

Таблиця 2

**Розподіл відповідей на запитання:
“Оцініть, будь ласка, рівень прав
і свобод громадян у сучасній Україні”
(N= 1109)**

Варіанти відповідей	%
У сучасній Україні всі громадяни мають рівні права і свободи	6,9
У сучасній Україні не всі громадяни мають рівні права і свободи	55,3
У сучасній Україні всі громадяни не мають рівних прав і свобод	29,8
Важко відповісти	8,0

Результати вражають: тільки 7% респондентів погодилися з думкою про те, що у сучасній Україні всі громадяни мають рівні права і свободи. Більшість опитаних (55,3%) поділяють думку про те, що “не всі громадяни мають рівні права і свободи”. А це означає, що у суспільстві є такі особи, соціальні групи і верстви, які користуються особливими привілеями, мають більше, ніж інші прав та свобод. Кожний третій респондент вважає, що “всі громадяни не мають рівних прав і свобод”, що може свідчити про ознаки авторитарної держави, в якій про рівність і свободу прав мова тільки ведеться, а реальність підлаштовується під інтереси керівної верхівки.

Дійсно, створити у державі належні умови для того, щоб всі громадяни могли реалізувати свої права – справа нелегка. Європейські країни йшли до цього століттями. Двадцять років незалежності та суверенності України – це досить малий термін для того, щоб змінити суспільну свідомість, яка обтяжена командно-адміністративним минулим і обмеженнями людської свободи.

Однак варто зазначити, що, по-перше, все ж таки останніми роками в суспільній свідомості громадян України почали відбуватися помітні зміни, які свідчать про те, що у них формується прагнення захищати свої інтереси, права і гарантії. Початком цих змін стали “помаранчеві” події на Майдані у м. Київ у грудні 2004 р., коли тисячі людей зібрали разом для того, щоб виявити свої вимоги до чинної влади скасувати результати виборів Президента України, враховуючи масові порушення виборчого процесу. З того часу демонстрації, мітинги, пікетування урядових інституцій стали звичним явищем для України. Варто згадати також і про останні пікети Верховної Ради та голодування учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, які восени 2011 р. вимагали від Верховної Ради ухвалити законопроекти, відповідно до яких їм необхідно було здійснити виплати пенсій, що призначені судовими рішеннями. І таки дійшли згоди з Урядом.

По-друге, в Україні активізувалася діяльність громадянських рухів із захисту прав людини, проблем розвитку законодавства, надання правової

допомоги з питань антикорупційного законодавства, розгляду звернень громадян, пов'язаних із порушенням громадянських прав, приниженням честі та гідності, представництвом у суді, встановленням систем порушень прав людини, відтворення ефективних контрсистем, організації самозахисту та надання правової допомоги особам, конституційні права яких порушені, надання інформації про права громадян, методи контролю виконавчої влади, утвердження загальноєвропейських цінностей, розбудова громадянського суспільства, активне входження української спільноти до ЄС.

В Інтернеті на сайті “Громадські рухи” подано програмні документи, статuti, структуру та результати діяльності десятків таких рухів і організацій, найбільш активними серед яких є, наприклад, такі: громадсько-політичне об'єднання “Український форум”; правозахисний рух “Взаємодопомога”; громадські рухи “Актуальна юриспруденція”, Громадський суд України, Комітет протидії корупції та організованій злочинності, Цивільний актив Києва, Громадська прокуратура України; громадська організація “Берегиня України”; Всеукраїнське громадське об'єднання “Правова Держава”; громадська організація “Європейський рух в Україні” та ін. Загальною метою правозахисних громадянських рухів є прагнення домогтися від влади всіх рівнів дотримання законів і виконання своїх службових обов'язків на підставі Конституції України для захисту громадян України від протиправних дій або бездіяльності її органів [3].

По-третє, громадяни України почали частіше звертатися до Європейського суду із захисту прав людини на основі Конвенції про захист прав та основних свобод людини, яку було ухвалено 04.11.1950 р. у Римі десятима європейськими державами і до якої Україна приєдналася 11.09.1997 р. Нині Україна посідає п'яте місце за кількістю заяв громадян до Європейського суду з прав людини, як зазначив спікер В. Литвин на міжнародній конференції “Проблеми застосування практики Європейського суду з прав людини у правовій системі України”. Він зокрема зазначив, що кількість звернень українських громадян до Європейського суду постійно зростає. Так, за його словами, якщо у 1998 р. таких заяв було 214, у 1999 р. – 431, то станом на 30.04.2011 р. заяв уже 10 950. У 2010 р. зі 109 справ, розглянутих Європейським судом з прав людини за заявами громадян України, тільки в одній не було знайдено порушень. “Потрібно визнати, що наш внесок у створення проблем для Європейського суду з прав людини досить вагомий”, – підкреслив спікер і нагадав також, що в Україні лівова частка порушень припадає на тривале судочинство і невиконання судових рішень [4].

По-четверте, формуванню правової свідомості українців значною мірою сприяють і ЗМІ. Необхідно підкреслити, що в Україні, на відміну від більшості пострадянських республік, створені умови для розвитку незалежних мас-медіа, зокрема газет, телевізійних каналів, програм, які прискіпливо слідкують за порушенням прав громадян, намагаючись реалізувати своє професійне право на прозорість і об'єктивність

інформації. Як приклад можна навести програми С. Шустера “Шустер LIVE”, “Свободу слова” з А. Куліковим та ін., де відверто та критично обговорюються суспільні проблеми: політичні, економічні, партійні, оборонні, міжнародні, за участю провідних політиків і державних посадовців.

Прагнення громадян та їх організацій, які виявляються у конкретних діях щодо захисту своїх законних прав, свідчить про те, що демократичні процеси дійсно набирають обертів у сучасній Україні. А відкритість кордонів і можливість висловити своє незадоволення діями чинної влади, зокрема її правозахисних та правоохоронних органів різними законними шляхами, починає все активніше реалізуватися соціальними і професійними групами людей, адже у 2008 р. майже половина опитаних (46,3%) в Україні на запитання: “Якщо мітинги, демонстрації протесту відбудуться, Ви особисто братимете в них участь чи ні?” відповідала, що “скоріше за все, ні”, натомість тільки третина (29,5%) погоджувалась з думкою, що “скоріше за все, так” [5, с. 511]. У 2011 р., за результатами авторських досліджень, кількість опитаних, які скоріше за все будуть брати участь в акціях протесту на захист своїх законних прав, зросла до 38,9%, тобто на 13,4%, а тих, хто “скоріше за все, ні” знизилась на 12,8%, порівняно з 2008 р. і становила 33,5%. Тобто бажаючих активно захищати свої права у протестних заходах серед респондентів на 5,4% більше, ніж тих, хто до них ще не готовий.

А це означає, поступово підвищується рівень правосвідомості громадян, однак це відбувається повільніше, ніж хотілося б. Напевно причиною є те, що у значної частини громадян все ж таки є сподівання, що справедливість та об’єктивність стануть невід’ємною складовою діяльності правоохоронних і правозахисних органів, зокрема судової системи.

Так, за даними Українського моніторингу Інституту Соціології НАН України, упродовж 2002–2008 рр. тільки від 11% до 14% респондентів зазначали, що судді та працівники прокуратури відіграють значну роль у житті українського суспільства, “менша роль у суспільному житті відводилася лише пенсіонерам, керівникам сільгосппідприємств та військовим” [6, с. 371].

А це означає, що судові органи не стали справжніми захисниками українських громадян. Про це говорять не тільки європейські правозахисники, а й українські. Зокрема голова Верховного суду України В. Онопенко висловив жаль з приводу того, що Україна є лідером за кількістю заяв до Європейського суду з прав людини. На його думку, механізм захисту людей в Україні потребує суттєвого вдосконалення, і національним судам необхідно не тільки захищати права людей, а й самим не порушувати норм конвенції [4].

Як зазначають фахівці Інституту соціології НАН України, процес формування системи судочинства в Україні, який розпочався ще до проголошення незалежності країни і триває досі, носить досить болісний характер. Проблемними моментами у цьому процесі, на думку

Л. Амджадін, є такі фактори: відсутність детального концептуального бачення бажаних остаточних результатів судової реформи, що відбилося на оцінках діяльності суддів і судів з боку різних соціальних суб'єктів; суперечності між унормуванням та втіленням у життя ідеалів громадянського суспільства; розрив між уявленнями ідеального суспільства та реальними суспільними практиками; низький рівень довіри до інституцій, причетних до функціонування судово-правової системи в країні; низький вплив громадської думки на судову владу, оскільки її діяльність окреслюється переважно як “технічна” справа, яка полягає у винесенні рішень відповідно до закону, оскільки закони видає законодавча влада [6, с. 368–371].

До визначених науковцем проблемних моментів можна додати ще й такі: судді нерідко виконують “замовні справи” в інтересах певних осіб, зокрема посадовців високого державного рівня; в судових інстанціях наявна корупція та хабарництво, яскравим прикладом якого став колишній голова Львівського апеляційного адміністративного суду І. Зварич. Як відомо, кримінальну справу стосовно І. Зварича було порушено в грудні 2008 р. Він підозрювався в одержанні 100 тис. дол. США хабара за ухвалення незаконного рішення, і його було засуджено до десяти років позбавлення волі з конфіскацією майна за отримання хабарів в особливо великих розмірах.

Звісно, що ці та подібні їм факти, які висвітлюються ЗМІ, значно впливають на зниження довіри населення до судових органів.

Серйозною проблемою в реформуванні правової системи в Україні в цілому є діяльність законодавчої влади. Як слушно зазначив оглядач часопису “Український тиждень” В. Дарпінянц, дискредитація законів в Україні починається навіть не в судах, а на етапі їх прийняття: «народні депутати зазвичай не читають документів, за які самі ж голосують, не всі відвідують засідання Верховної Ради... Прийняття постанов із недотриманням парламентського регламенту, бюджетів із порушення Бюджетного кодексу, конституційних новел із нехтуванням Конституцією – це норма депутатського життя, але чи є це нормою. Всі звикли до того, що закони в Україні пишуться здебільшого “під себе” або “під того хлопця”» [7, с. 15]. Виникає запитання: може журналіст перебільшує? Звернімося до думки знаного правознавця, член-кореспондента НАПрН України М. Козюбри, який у своїй статті “Верховенство права: українські реалії та перспективи” теж звертає увагу на те, що зростання законів не супроводжується зростанням їх якості, а у масиві прийнятих Верховною Радою законів надто мало законів базового визначального для правової системи характеру: “Досі не приведені у відповідність до Конституції безліч застарілих, можна сказати архаїчних законів, які в майже незмінному вигляді дісталися у спадок від радянської епохи. Серед законів переважають такі, що присвячені питанням, хоча, можливо, і не дріб'язковим, проте й не системоутворюючим, на кшталт законів про бджільництво, племінне тваринництво тощо” [8, с. 13]. Особливе

занепокоєння у вченого викликає зростання кількості законів, які суперечать Конституції України. Фахівці підраховали, що із загальної кількості законів, прийнятих Верховною Радою України протягом дії Основного закону, кожний 18-й закон чи окремі його положення визнані Конституційним Судом України неконституційними [9]. Таку ситуацію М. Козюбра справедливо називає “конституційним безкраєм”, який уособлює у собі Верховна Рада і який “стає все більшою загрозою не тільки для утвердження верховенства права в суспільстві, а й для національної безпеки України, і зрештою може поставити під сумнів існування самої нашої державності” [8, с. 14].

Виходом із такої ситуації, напевно, має бути обрання нового складу парламенту, до якого повинні ввійти професіонали, здатні вдосконалити чинне законодавство в інтересах суспільства, а не окремих фінансово-політичних груп.

Висновки. Таким чином, необхідно зазначити, що останніми роками спостерігаються позитивні зрушення у розвитку правосвідомості громадян України, *повільно*, але все ж таки активізується їх діяльність щодо захисту своїх прав і свобод. Натомість розвиток правової культури працівників правозахисних і правоохоронних органів, за винятком Омбудсмена Н. Карпачової, значно відстає від потреб сьогодення, а відтак залишається недостатньою для того, щоб забезпечити відповідну правомірну поведінку громадян і нормальний процес правозахисної діяльності суб’єктів правової системи. Більше того, її низький рівень дестабілізує соціально-правові відносини між громадянами, їх об’єднаннями та державою, тобто її правозахисними і правоохоронними органами, що негативно відбивається на суспільному житті, призводить до соціального напруження та конфліктності. Така ситуація потребує комплексних підходів до формування не тільки правової культури, а і національної культури в цілому, складовою якої вона є.

Список використаної літератури

1. Тацій В. Імплементація європейських стандартів прав людини – важливий напрям правової політики України / А. Тацій // Право України. – 2010. – № 10. – С. 48–59.
2. Бабенко К. Конституційні основи розвитку та регулювання соціальних відносин / К. Бабенко // Віче. – 2008. – № 2. – С. 3–6.
3. Громадянські рухи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dir.meta.ua/kiev/country/institutions-and-movements/public/10/>.
4. Українське суспільство 1992–2008. Соціологічний моніторинг / [за ред. д. е. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги]. – К. : Інститут соціології НАН України, 2008. – 656 с.
5. Українці все частіше звертаються до Європейського суду : інформаційний ресурс [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newsru.ua/ukraine/01jul2011/euroresourt.htm>. 01.08.2011.
6. Амджадін Л. Трансформація судової системи в Україні через призму оцінок та очікувань громадян / Л. Амджадін // Українське суспільство 1992–2008. Соціологічний моніторинг / [за ред. д. е. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги]. – К. : Інститут соціології НАН України, 2008. – С. 368–381.

7. Дарпінянц В. Реформи і порядок / В. Дарпінянц // Український тиждень. – 2011. – С. 15. – 4–14 квітня.

8. Козюбра М. Верховенство права: українські реалії та перспективи / М. Козюбра // Право України. – 2010. – № 3. – С. 6–18.

9. Мельник М. Нові антикорупційні закони: пил в очі чи граната в руках мавпи? / М. Мельник, М. Хавронюк // Дзеркало тижня. – 2009. – 19 грудня.

Огаренко Т.А. Особенности презентации правовой культуры и правосознания в поведении субъектов социально-правовых отношений

В статье рассмотрены особенности и эмпирические факты презентации субъектами социально-правовых отношений (государством, гражданами, общественными объединениями) правовой культуры и правосознания в современных условиях. Обосновывается положение о том, что развитие правосознания граждан Украины опережает развитие правовой культуры работников правоохранных и правозащитных органов.

Ключевые слова: *граждане, социально-правовые отношения, правоохранная и правозащитная деятельность, права человека, правосознание, правовая культура, поведение.*

Ogarenko T. Peculiarities of legal culture and awareness presentation in behavior of the subjects of social legal relations

The peculiarities and empirical facts of subjects' presentation of social-legal relations (state, citizens, social unions) of legal culture and awareness in modern conditions are viewed in the article. There is a grounded proposition: the development of Ukrainians' legal awareness outpaces the development of workers' legal culture in law-enforcement and human rights agencies.

Key words: *citizens, social-legal relations, law-enforcement and human rights activities, rights, legal awareness, legal culture, behavior.*

СОЦІОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

УДК 316:613.82

Е.Ю. КЛИМЕНКО

СИСТЕМА СОЦИАЛЬНОГО УСТРОЙСТВА ДЕТЕЙ-СИРОТ ЗА РУБЕЖОМ

В статье автор анализирует международный опыт социального устройства детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей; освещает концепции социальной помощи кризисным семьям; сравнивает принципы социальной политики по защите прав детей в странах Западной Европы и Соединенных Штатах Америки.

Ключевые слова: дети-сироты, кризисные семьи, социальная помощь, социальная защита, деинституализация, фостеровские семьи.

На сегодняшний день в Украине остро стоит демографическая проблема: снижается уровень рождаемости, повышается уровень смертности населения. Кроме того, с каждым годом растет количество детей, оставшихся без родительского попечения. Защита прав ребенка в нашем государстве относится к актуальным, порожденным явным неблагополучием в положении несовершеннолетних детей как в обществе, так и в семье. Широкое распространение так называемого социального сиротства требует срочного принятия комплекса мер, направленных на социальное устройство детей, по разным причинам оставшихся без родительской опеки и находящихся в тяжелой жизненной ситуации. Исторически сложилось так, что государство всегда брало на себя ответственность за воспитание детей-сирот, но на сегодняшний день институциональное направление нуждается в серьезных преобразованиях, в этом контексте интересен опыт социальных служб других стран.

Поэтому **целью статьи** является изучение международного опыта социальной защиты детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей.

Типология моделей социального обеспечения детей-сирот на Западе освещена в работах Р. Титмуса [7] и его последователей С. Пинкера и Г. Эспинг-Андерсона [10]. Проанализировав мировую социальную практику, эти ученые выделили три базовые модели: патерналистскую, корпоративистскую, этатическую.

Первая модель характерна для США, Японии, в меньшей степени для тех стран Европы, где сильны позиции католической церкви. Она отличается низким уровнем участия государства в решении социальных проблем, отсюда и относительно небольшие расходы на социальное

обслуживание, основная тяжесть которых ложится на частных благотворителей.

В основе второй модели лежат либеральные теории. Социальное обеспечение детей направлено на сохранение статусных различий, включая ориентацию общества на принятие традиционной семьи и традиционной роли женщины. Подобная модель характерна для Германии, Австрии, Великобритании.

Наконец третью модель взяли за основу скандинавские государства, где принципы универсализма социальных прав не нарушают индивидуальной автономии. Социальная политика в этих странах ориентирована на экстенсивную и дорогостоящую систему социального обеспечения, носящую централизованный характер [1, с. 48].

В настоящее время зарубежные инновации в сфере деинституализации замещающей заботы о детях строятся на нескольких основных теоретических подходах. Сторонники теории объектных отношений Британской школы считают, что для нормального психического развития необходимо установление здоровых отношений с ближайшим окружением. Согласно этой теории, опыт взаимоотношений с объектами в период раннего детства (до 3 лет) имеет решающее значение для психического развития человека. Родоначальник теории интерперсональных отношений Г.С. Селливен считал надежные и эмоционально удовлетворительные отношения в детстве основой нормального психического развития, при этом оптимистично расценивая возможности компенсации раннего травматического опыта при условии установления благоприятных отношений на более поздних этапах развития [6, с. 228]. В Украине наиболее известна теория развития личности Э. Эриксона, в которой демонстрируется роль значимых отношений на каждом этапе развития личности и анализируется поэтапное решение личностных и социальных проблем в процессе взросления и социализации, возможность отсроченного решения данных задач в определенных условиях [11, с. 78]. Одна из наиболее популярных теорий, на которую опираются практики деинституализации, – теория привязанности Дж. Боулби, согласно которой необходимым условием сохранения психического здоровья детей в младенческом и раннем детстве является наличие теплых, близких, устойчивых и продолжительных отношений с матерью (или лицом ее постоянно заменяющим) [5, с. 34]. В настоящее время в русле теории депривации в понятийном аппарате социологов появился новый термин *синдром сиротства*, согласно которому потеря родителей вызывает у ребенка многообразные девиантные реакции, нарушения развития навыков общения. Данная теория описывает и так называемое замаскированное сиротство, характеризующееся эмоциональной холодностью, авторитарностью родителей, жестокостью в обращении с ребенком, а также девиантным поведением родителей.

Опираясь на выводы перечисленных теоретических подходов, международная практика определенно переориентирована на то, чтобы

уделять особое внимание роли биологической семьи в воспитании ребенка. Но ни открытия исследователей, ни активность сообщества не были бы результативными, если бы не получили законодательную поддержку государства в отношении детей-сирот и детей из кризисных семей.

Первым законом, разрешающим усыновление, был Закон штата Массачусетс 1851 г., создавший прецедент для получения одобрения суда на право усыновления ребенка. Этот Закон был принят как ответ на неспособность общественной системы оказать помощь десяткам тысяч детей, выброшенных на улицу в середине XIX в. [4, с. 18]. Он определил требования обязательного согласия суда на усыновление детей штатом. В первые десятилетия XX в. появилась тенденция к секретности усыновления. Практика усыновления стала более открытой в 50-х гг. XX в., когда сироты Корейской войны были ввезены в США, многие из которых – детьми смешанных, американо-корейских браков [8, с. 106]. Приемные родители стали признавать, что их дети усыновлены, и поиски биологических родителей не предпринимались. Секретность ранних усыновлений переросла в открытое усыновление, практикуемое сегодня. Выгоды для приемных родителей включают личную безопасность и получение постоянной информации о ребенке, в том числе медицинской.

В 1964 г. в США был принят закон о защите семьи для сбалансирования прав детей и родителей. Закон дал полномочия штатам делать все возможное для сохранения семьи и устройства детей с наименьшими ограничениями для их воспитания. Согласно данному закону, родителям оказывается поддержка в случае их неспособности осуществлять воспитание до тех пор, пока эмоциональное и физическое состояние родителей будет вне опасности. Если ребенок изолирован от семьи, закон предусматривает помещение ребенка в условия, близкие к семейным [1, с. 142].

На сегодняшний день в американской системе социальной помощи особая роль отводится детским учреждениям, их структура включает специализированные организации “Хелп” и “Хедстарт”, а также учреждения специального типа – приюты для “трудных” детей и подростков, школы для инвалидов и умственно отсталых, исправительные заведения. Программа “Хелп” рассчитана на матерей, которым еще не исполнилось 20 лет, на тех из них, кто по каким-то причинам не имеет возможности содержать себя. Детям обеспечивают уход в объеме, принятом в детских садах, поэтому матери могут днем получать образование или специальность. Программа “Хедстарт” направлена на помощь детям из бедных семей, от которых отказались родители.

Согласно результатам исследования, проведенного в 1997 г. Институтом усыновления Е.Б. Дональдсона, шесть из десяти американцев имеют опыт той или иной формы усыновления. Это свидетельствует, что усыновление в США является распространенной практикой. Однако статистические службы США отмечают, что средний доход приемной

семьи достаточно высок (56 тыс. дол. США в год), а приемные родители, как правило, старше, чем биологические [1, с. 145].

В Швеции начиная с 90-х гг. XX в. семья стала считаться оптимальным учреждением по уходу за детьми, а благодаря изменившемуся законодательству детские дома и вовсе были закрыты. Аналогичные трансформации происходили и в других европейских странах. При этом законодательство также активно обосновывало необходимость предоставления семьям, особенно тем, кто оказался в трудной ситуации, различного вида помощи. Таким образом, в странах Европы основным направлением деятельности социальных служб является предупреждение социального сиротства: социальная поддержка и оказание психолого-педагогической помощи семьям группы риска, активное выявление дисфункциональных семей и вовлечение их в коррекционную работу [2, с. 156]. Для своевременного выявления родителей, нуждающихся в особой поддержке государства, представители социальных служб (здравоохранения или социальной защиты) посещают семьи всех новорожденных и при выявлении факторов риска социального сиротства вовлекают эти семьи в профилактическую работу. Широко распространены родительские тренинги, направленные на улучшение взаимоотношений в семье, формирование или совершенствование навыков воспитания ребенка (Великобритания, Германия, Новая Зеландия, Сингапур, США). Коррекционная работа по сохранению семьи может осуществляться по запросу родителей, на основании рекомендаций социальных работников, а также по решению суда, выступая в качестве альтернативы привлечения к ответственности или лишения родительских прав [1, с. 150].

Приоритетной задачей социальных служб в большинстве стран Европы и США является воссоединение семьи, поэтому агентства социальной помощи предлагают широкий спектр услуг по оказанию психологической помощи детям и социальной поддержки семьям. Этому способствует законодательно закрепленное положение о праве ребенка на возвращение в биологическую семью. Документы каждого ребенка, переданного в замещающую семью или приют, регулярно пересматриваются, чтобы по возможности вернуть его биологическим родителям в том случае, если условия проживания в биологической семье будут признаны приемлемыми и безопасными. Устройство ребенка в замещающую семью рассматривается как временная мера, необходимая на период, пока агентство пытается помочь кризисной семье и совместно с судом решает вопрос о возможности воссоединения семьи или передачи ребенка на усыновление.

В последнее время все большее распространение получает устройство детей в семьи родственников, особенно когда они нуждаются в приюте на короткий срок. Среди многочисленных семейных форм замещающей заботы о детях преобладает патронат (так называемые фостеровские семьи). Например, в США в патронатных семьях находится

более 500 тыс. детей. Фостеровская семья предоставляет условия для содержания и ухода за ребенком, о котором заботятся местные органы власти. Этой семье не передается родительская ответственность по отношению к ребенку (она исполняется и родителями, и местными органами власти), но семья наделяется полномочиями действовать в соответствии с разумной необходимостью с целью защиты и обеспечения ребенка. Патронатная семья рассматривается как форма временного устройства ребенка на период активного социального вмешательства в биологическую семью. При этом сохраняются в максимально возможном объеме контакты ребенка с его биологическими родителями, братьями или сестрами. Например, в Великобритании около 85% детей после пребывания в патронатной семье возвращаются в родные семьи [2, с. 158]. Достижение подобных результатов становится возможным благодаря высокому уровню развития социальных служб, занятых реабилитацией семьи, а также наличием законодательства, позволяющего активно проводить социальную работу с семьей. Патронат и усыновление имеют в зарубежных странах существенную специфику. Главная особенность усыновления заключается в том, что приемные родители не скрывают факта усыновления. В законодательстве зарубежных стран нет такого понятия, как тайна усыновления, соответственно, нет уголовной ответственности за разглашение тайны усыновления.

Каковы же особенности функционирования патронатных семей в разных странах? Согласно Закону о детях, принятому в Великобритании в 1989 г., только родная семья способна предоставить ребенку возможность для максимально полного развития и для обеспечения его благосостояния, поэтому признается безусловный приоритет в сохранении родительских прав (родительской ответственности) у кровных родителей [2, с. 159]. В том случае, если семья находится под опекой социальных служб и ребенок находится вне дома, государственные органы, родители замещающей семьи (фостеровские родители) и другие лица по закону обязаны способствовать контактам ребенка с его родителями или родственниками. Кровные родители имеют право участвовать в процессе принятия решений о мерах помощи ребенку, а в трудной семейной ситуации приоритетный характер имеет устройство ребенка в семью родственников или знакомых. Если это невозможно, ребенку подыскивается семья, замещающая кровную. При содержании ребенка вне дома должны предприниматься активные меры по возвращению его в родную семью.

В Швеции существуют специальные службы, где воспитатели с высшим специальным образованием (обычно педагоги и психологи) создают благоприятные условия для детей, временно не проживающих в биологических семьях. Если родители под влиянием разных причин перестали заниматься воспитанием детей, обращались с ними жестоко, социальные кураторские службы вмешиваются и направляют детей в специальные учреждения. Условия для проживания детей вне семьи комфортабельны, у каждого ребенка есть отдельная комната, его могут

навещать друзья и одноклассники. Дети посещают обычные сады и школы. Через полгода ребенка могут вернуть в семью, но только в том случае, если определенно известно, что родители изменили свое поведение. При неблагоприятном исходе ребенок передается на год в патронатную семью. Через год биологические родители могут вернуть своих детей, при этом в течение года дети и их биологические родители имеют право встречаться [2, с. 160].

Первые фостеровские семьи появились в США уже в середине XIX в., однако система сиротских учреждений была по-прежнему развита. В 1930 г. количество приютов в США приблизилось к 150. Со временем под значительным напором и при активном участии общественности была разработана комплексная система мер в виде экономической поддержки одиноких матерей, профилактики ранних отказов от детей, создания приемлемых условий для воспитания в семье детей с отклонениями в развитии. Уже в первой половине XX в. деинституализация становится наиболее устойчивой тенденцией в организации заботы о детях, а с 1928 по 1940 гг. в США было закрыто 300 учреждений сиротского типа. После публикации знаменитого исследователя Дж. Боулби “Создание и разрушение эмоциональных связей” эта тенденция стала нарастать вплоть до полного отказа от сиротских учреждений [5, с. 29].

Страны бывшего социалистического лагеря включились в процесс деинституционализации замещающей заботы о детях на рубеже XX и XXI вв., активно используя западный опыт. В 1995 г. отделение Международной помощи детям-сиротам Фонда Бакнера (США) по приглашению государственных и правительственных структур начало свою работу, ориентированную на внедрение семейных форм замещающей заботы о детях-сиротах, в Румынии, и уже в начале XXI в. в докладе Детского фонда ООН Румыния упоминалась как страна, добившаяся значительных успехов в ликвидации учреждений интернатного типа и в развитии современной замещающей заботы о детях. За короткий период в Румынии было закрыто более 50% учреждений, сократилась численность воспитанников школ-интернатов и детских домов [1, с. 250].

Таким образом, несмотря на общие принципы, объединяющие позиции разных стран в отношении деинституционализации, каждая система социального обеспечения имеет и характерные особенности. Так, согласно политике правительства Великобритании, необходимо сделать все возможное, чтобы содействовать биологической семье в воспитании ребенка. Если интересы ребенка нарушаются, общество должно предоставить ребенку другие, подходящие условия для постоянного проживания, при этом дети, оставшиеся без попечения родителей, имеют право на усыновление, которое должно проводиться в максимально короткие сроки. В Германии конституцией предусматривается баланс прав родителей и требований к обеспечению благополучия ребенка, при этом права родителей пользуются большим уважением. Решение о лишении

родительских прав – серьезное вмешательство в дела семьи, допустимое только в том случае, если после использования всех возможностей сохраняется серьезная угроза безопасности ребенка. В Европе трудно лишить родителей родительских прав, а социальные службы готовы длительное время расходовать значительные средства на оказание помощи ребенку, определенному в замещающую семью на длительный срок. В США ребенок находится в центре внимания общества. Интересы родителей и других заинтересованных лиц играют второстепенную роль. Если в биологической семье нарушаются права ребенка, используются другие формы попечения, при этом предпочтительным считается усыновление.

Выводы. Анализ международной практики социальной защиты детей-сирот показал, что социальное законодательство европейских стран отличается от американского более высокой степенью участия государства в определении направлений планирования, финансирования и воплощения в жизнь социальной политики. Европейская модель социальной защиты базируется на теории государства всеобщего благосостояния, в основе которой лежит концепция “естественных прав” человека. На сегодняшний день необходимо серьезно пересмотреть пути решения проблемы воспитания детей-сирот в Украине. Поэтому социальная политика нашего государства должна проводиться в двух направлениях: профилактика социального сиротства (эффективная семейная политика, оказание помощи одиноким матерям, половое просвещение и др.) и опирающиеся на международный опыт социальная защита и воспитание детей, оставшихся без попечения родителей.

Список использованной литературы

1. Bolderson H. Social policy and social security in Australia, Britain and in the USA / H. Bolderson, D. Mabbett. – Aldershot ; Brookfield USA ; Hong Kong ; Singapore ; Sydney : Avebury, 2009. – 480 p.
2. Bonvin J-M. Welfare Models and Activation Policies in Europe / J-M. Bonvin // The 5th Conference of the European Sociological Association: Visions and Divisions: Challenges to European Sociology, August 28 September 1, 2001. – Helsinki, Finland, 2001. – P. 156–164.
3. Артюхов В.В. Общая теория систем: Самоорганизация, устойчивость, разнообразие, кризисы / В.В. Артюхов. – М. : ЛИБРОКОМ, 2009. – 224 с.
4. Блынду Л.Н. Социальная политика / Л.Н. Блынду. – СПб. : Питер, 2005. – Ч. 1. – 260 с.
5. Боулби Дж. Создание и разрушение эмоциональных связей / Дж. Боулби. – М. : Академический проект, 2006. – 232 с.
6. Селливан Г.С. Личность в экстремальных условиях / Г.С. Селливан // Развитие личности. – 2002. – № 1. – С. 227–253.
7. Титмус Р. Бедность, национальный дискурс и всеобщий охват / Р. Титмус // Человек в социальном государстве. – 2001. – Т. 6. – № 3. – С. 25–38.
8. Трансформация социальной сферы и социальная политика / [под общ. ред. Т.И. Заславской]. – М., 1998. – 360 с.

9. Урманцев Ю.А. Эволюционика, или Общая теория развития систем природы, общества и мышления / Ю.А. Урманцев. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : ЛИБРОКОМ, 2009. – 240 с.

10. Эспинг-Андерсон Г. Государство всеобщего благоденствия / Г. Эспинг-Андерсон / Сборник научных трудов СевКавГТУ. Серия Гуманитарные науки, 2007. – № 5. – С. 42– 47.

11. Эриксон Э. Детство и общество / Э. Эриксон ; [пер. с англ. В.Г. Коваленко]. – СПб. : Летний сад, 2000. – 416 с.

Клименко О.Ю. Система соціального влаштування дітей-сиріт за кордоном

У статті проаналізовано міжнародний досвід соціального влаштування дітей-сиріт і дітей, що залишились без батьківського піклування; висвітлено концепції соціальної допомоги кризовим сім'ям; порівняно принципи соціальної політики щодо захисту прав дітей у країнах Західної Європи та Сполучених Штатах Америки.

Ключові слова: діти-сироти, кризові сім'ї, соціальна допомога, соціальний захист, деінституалізація, фостерівські родини.

Klymenko O. System of social arrangement of children-orphans abroad

In a reason an author analyses international experience of social device of children-orphans and children remaining without the care of parents, lights conceptions of social help to crisis families, compares principles of social policy on defence of rights for children in the countries of Western Europe and United States of America.

Key words: children-orphans, crisis families, social help, social defence, deinstitutionalization, fosterovskie families.

УДК 316.625

М.П. КУХТА

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВИХ СТРАТЕГІЙ УКРАЇНСЬКИХ ВИПУСКНИКІВ

Проаналізовано результати нещодавнього дослідження випускників середніх шкіл України щодо планування ними подальшого життя крізь призму загального формування життєвих стратегій. Обґрунтовано та розглянуто відмінності між формуванням життєвих стратегій випускників із міст і сіл.

Ключові слова: життєві стратегії, випускники, професійний вибір, матеріальне забезпечення.

Вивчення життєвих стратегій є важливим напрямом соціологічних досліджень внаслідок значних зрушень у суспільстві, скерованих у бік зростання значущості суб'єктивності життєвих витоків. Із цього приводу З. Бауман, продовжуючи традиції номіналізму, описує риси такого оновленого суспільства. Він зазначає, що у ХХІ ст. суспільство є індивідуалізованим і це впливає на формування молоддю подальшого свого життя. Зокрема до особливостей процесів, що мають безпосереднє відношення до життєвих стратегій молоді, відносяться такі: 1) людина втратила контроль над соціальними процесами; 2) людина опинилася у ситуації невизначеності, будучи незахищеною перед неконтрольованими нею змінами; 3) людина втратила здатність до планування та досягнення довготривалих цілей, життєвих стратегій та стала орієнтуватися на безпосередні результати.

При цьому, згідно із З. Бауманом, руйнується наступність поколінь, знижується значення сімейних цінностей і традицій. Формування стратегій життя особистості включається у повсякденну поведінку індивіда. Стратегія виступає завданням, що залежить від рішень індивіда, за котрі той буде нести персональну відповідальність, насамперед, перед собою. Адже очевидно, що можливість вибору постійно зростає у кризові періоди розвитку суспільства [1].

Затяжна криза у нашій державі, періодичні реформи та зміни як у суспільстві загалом, так і в освіті зокрема зумовлюють специфічність ситуації, у котрій опиняються українські старшокласники під час планування майбутнього життя. Значною мірою актуальність теми дослідження визначається масштабністю та гостротою соціальних проблем. Молодь, являючи собою активний суб'єкт суспільного розвитку, відіграє суттєву роль у процесах цього розвитку. Для соціального проектування та прогнозування подальшого суспільного розвитку необхідне знання реальної картини життєвих орієнтацій, планів і стратегій

молоді. Ці обставини змушують загострити увагу на аналізі чинників, механізмів розвитку, стратегій соціалізації, характерних для сучасної молоді.

Проблему життєвого самовизначення достатньо аналізували та досліджували у своїх працях такі науковці, як: В.Ф. Чорноволенко, І.О. Мартинюк, Н.І. Соболева, В.Н. Шубкін, Т.М. Титма, Ю.Ф. Левада, Г.А. Чередніченко та ін. Кризи, у котрих перебували покоління попередніх років, відрізнялися і за масштабністю, і за своїми соціокультурними особливостями [2; 4; 5]. Сучасні випускники перебувають у зовсім іншій ситуації соціального розвитку та соціалізації, мають зовсім інші можливості, потреби та запити. Серед таких відмінностей можна назвати рівень інформатизації (через котру відбувається розширення знань про можливі варіанти розвитку життя); запити теж змінилися – у 90-х рр. ХХ ст. відбулася революція домагань серед молоді, і з того часу зміни у домаганнях молоді продовжують відбуватися. Зокрема це і орієнтація на західноєвропейські цінності та стандарти життя, що відбулася на основі засвоєння програм телебачення та за допомогою ЗМІ.

Отже, *метою статті* є огляд результатів дослідження планування українськими випускниками свого майбутнього у контексті формування життєвих стратегій. Об'єкт дослідження – випускники із різних типів поселень, предмет – відмінності у чинниках формування їх життєвих стратегій.

Життєві стратегії ми визначаємо як єдність життєвого планування на довготривалу перспективу зі способами досягнення поставлених цілей. Життєві стратегії мають певну векторність, тобто спрямованість до головних мрій, цілей чи ідеалів у житті людини, змістовні та смислові особливості котрих визначаються ціннісними орієнтаціями. Життєві стратегії можуть бути більше чи менше спланованими, проте їх реалізація визначається сукупністю головних характеристик: власною активністю (як у плануванні, так і в реалізації) та наявністю відповідних зовнішніх передумов (ресурсів). Конструювання та реалізація життєвих стратегій базується на ресурсах та активності.

У життєвих стратегіях активність має цілеспрямований характер, оскільки самі життєві стратегії визначаються як спрямовані у певному генералізованому напрямі. Відтак ця спрямованість є висхідною до певної головної ідеї, мети чи мрії у житті. Їх досягнення забезпечується постановкою та реалізацією проміжних цілей і планів. Наступна за цим рефлексія дає змогу визначити подальші цілі, дізнатися про свої можливості та перспективи, координувати та корегувати життєдіяльність. Постановка та реалізація планів і цілей розпочинається у період самостійного прийняття значущих рішень щодо свого життя, життєвого самовизначення. Молодь перебуває саме у такому періоді – повноліття і можливості приймати рішення самостійно та нести за них усю морально-правову відповідальність збігаються з необхідністю здійснювати постановку цілей і приймати ці рішення.

Проте у загальному вивченні життєвих стратегій молоді варто вдаватися до диференційованого підходу, оскільки різні групи молоді по-різному будуватимуть життя. Ми розглядатимемо молодь не просто як єдину соціально-демографічну групу, а більш диференційовано. Для цього використаємо категорію вікових когорт.

Вікова когорта – це сукупність індивідів у рамках однієї популяції, що пережила деяку історичну подію в одному і тому самому віці. Тобто це соціокультурна спільність молодих людей, об'єднаних віком, важливими життєвими подіями, умовами соціалізації та життєдіяльності у конкретно-історичний період часу.

Ефекти віку, когорти й історичного періоду пов'язані між собою лінійною залежністю, сприяють формуванню подібних якісних характеристик молодіжних когорт: цілей, цінностей, життєвих планів та орієнтації, рівня соціальної активності – загалом подібних життєвих стратегій [6].

Об'єктом нашого дослідження є вікова когорта 17-річних – тобто молодь, що є випускниками українських шкіл. У полі нашої уваги вона опиняється саме через своє специфічне маргінальне положення – фактично вона знаходиться поки що поза межами ідентифікації з визначеною соціальною групою. І перед нею найгостріше постають завдання вибору подальшої стратегії життя та вибору подальшої ідентифікації з певною групою.

Випускники змушені зробити вибір. Він стосується не лише обрання освітнього закладу чи професії, а і подальшого варіанта життя, життєвої стратегії. Ситуація вибору складається так, що завершення школи стає своєрідною ініціацією до самотійного життя, за яке відповідальність нестиме уже сама молода людина. Правильність вибору визначатиметься максимальним співвіднесенням з реальними потребами, бажаннями, здібностями та можливостями.

Ефективна побудова життєвих стратегій у такому випадку потрапляє під загрозу, адже сама суть стратегії передбачає планування на довготривалу перспективу. У випадку ж переходу суспільства з однієї кризи в іншу, будь-яке планування обмежується максимум декількома роками. Відтак по один бік стоїть молодь, зокрема випускники, яким вочевидь бракує життєвого досвіду, і які змушені обирати професію й спосіб подальшого життя, по другий – постійна нестабільність, кризовість і змінюваність суспільства, що не дає відчуття правильності обраного шляху.

Крім того, слід враховувати, що формування життєвих стратегій навіть у молоді з однієї вікової когорти відбуватиметься по-різному залежно від різних соціокультурних чинників. Серед цих чинників – соціалізація. Соціальний вплив по-різному здійснюється на юнаків і дівчат, молодь із сімей з різним соціальним достатком, молодь з різних типів поселень. Проте аналіз даних дав можливість визначити, що найяскравіші

відмінності все ж простежуються у формуванні життєвих стратегій випускників із різних типів поселень.

Ці відмінності зумовлюються, по-перше, тим, що рівню урбанізації місця проживання належить важлива роль у тривалому процесі соціалізації. Він багато у чому визначає соціальну інформацію, котра передається підлітку. Молодь у містах і селах піддається різному інформаційному впливу. Впливають і відмінності у структурі та стані ринку праці: особисті плани та реальні кроки підлітка залежать від того, наскільки привабливі перспективи пропонують для кваліфікованих спеціалістів порівняно з варіантами, що не потребують додатково високого рівня освіти, чи є вакансії для 16–17-річних, чи потрібна спеціальна освіта для працевлаштування. Тобто місцепроживання може створювати основи, що значною мірою визначають орієнтацію молодої людини, а також менш сприятливі для неї шанси на продовження освіти після школи [2, с. 27–28].

По-друге, це також зумовлено відмінностями у ресурсному забезпеченні й умовах соціалізації у містах і селах. Соціокультурний простір міст має власну специфіку у продукуванні варіантів способів майбутнього життя – більші можливості у виборі бажаної освіти, культурного розвитку та комунікації створюють різноманітніший набір для постановки життєвих цілей. З іншого боку, високий рівень конкурентності та стресорів, котрі породжують тривожність і незадоволеність життям. У селах теж ситуація своєрідна – випускники знають, що будуть змушені мігрувати до міст для продовження освіти. Ця освіта відіграватиме або суто формальну роль, або ж стане початком подальшого життя у місті через відсутність робочих місць у селах. Відтак, хоча і є загальні риси, що притаманні всім випускникам загалом, ми концентруємо увагу саме на відмінностях у чинниках формування життєвих стратегій, тому що вони дають можливість у подальшому здійснювати типологічний поділ життєвих стратегій.

Переходячи власне до основ нашого дослідження, варто відзначити, що на формування базису життєвих стратегій – ресурсів та активності – впливає ряд показників, серед яких значне місце посідають особливості соціалізації та локус контролю, визначаючи рівень і спрямованість подальшої життєвої активності.

Виходячи з цього, із загальних запитань анкети нами були відібрані запитання, що дають можливість визначити локус контролю випускників, вплив зовнішніх чинників на планування життя. До цих чинників відносяться поради батьків і родичів, вчителів, вплив друзів і ЗМІ. Також серед цих запитань – планування щодо подальшого вибору професії й оцінювання випускниками власних можливостей як фактор подальшої реалізації планів і втілення активності.

Аналіз даних ґрунтується на результатах всеукраїнського дослідження випускників середньої школи, автор брав участь у розробці запитань анкети. Дослідження було здійснено Інститутом соціології НАН України та Інститутом педагогіки НАПН України у вересні – жовтні

2011 р. і мало на меті дослідити життєві плани, цінності, цілі та соціальну готовність молодих людей до вступу в доросле життя.

При виборі запитань для аналізу ми відштовхувалися від того, що якщо розглядати побудову життєвих стратегій випускниками під кутом зору чинників соціалізації та зовнішнього впливу на планування їх подальшого життя, то вони найбільш чітко виявляються при професійному виборі. Вибір професії виступає як дуже актуальний саме напередодні завершення школи. Охоплюючи широке коло значущих питань – продовження освіти чи початок роботи, рівень і напрям здобуття освіти та ін. – цей вибір визначатиме подальші напрями життєдіяльності молодих юнаків і дівчат. Тому особливості соціалізації виявляються тут найбільш яскраво. Відтак вплив зовнішнього оточення на вибір професії у випускників посідає перше місце.

Розглядаючи показники, ми мали можливість виокремити як загальні, притаманні всім випускникам тенденції, так і тенденції, що відрізняються у різних груп. При цьому найяскравіші відмінності простежуються у старшокласників залежно від місця проживання – міста чи села. Примітно, що випускники невеликих містечок займають дещо проміжне положення, наближаючись в одних аспектах до положення молоді великих міст, в інших – до молоді сіл.

Так, серед відмінностей можна відзначити різницю у самостійному плануванні подальшого життя або ж в орієнтації на вплив зовнішніх чинників. Це не лише локус контролю як психологічна характеристика, цей ефект соціалізації та умов розвитку і взаємодії з оточуючими, що знаходять свої відмінності у різних типах поселень.

Виокремлені тенденції оцінювання випускниками різних зовнішніх чинників демонструють такі співвідношення. Так, найбільше на професійний вибір впливають поради батьків і родичів (41% і 40%, відповідно), консультації та настанови вчителів помітно впливають на 36% респондентів, інтернет-ресурси – 26%, матеріали друкованих ЗМІ – 25%, телебачення та радіо – 22%.

Так, поради батьків на вибір професій молоді у великих містах майже не впливають (7,8%), тоді як молодь невеликих міст і сіл відзначили ці показники (2,6% і 2,0%, відповідно). Серед випускників великих міст 36% зазначили, що поради батьків дуже впливають, випускники невеликих міст – 42,3%, випускники сіл – 44%.

Водночас відмінності спостерігаються за показниками впливу таких чинників, як вплив друзів (зовсім не впливають, відповідно 9,2%, 10,2%, 13,3%), матеріали друкованих ЗМІ (зовсім не впливають, відповідно 13,8%, 9,9%, 7,9%), а помітно впливають (відповідно, 7,3%, 8,6% і 9,9%).

Матеріали телебачення та радіо зовсім не впливають на 21,4% випускників великих міст, 16,5% – випускники невеликих міст, 14,7% – випускники сіл. Помітно впливають, відповідно 15,6%, 25,7% і 27,0%; дуже впливають, відповідно 5,8%, 5,6%, 8,8%. Інтернет-ресурси майже не впливають на 22,8% випускників великих міст і 19,3% випускників сіл,

помітно впливають, відповідно 26,2% і 28,3%. Профорієнтаційні центри зовсім не впливають, відповідно 19,6% і 14,3%; помітно впливають, відповідно 22,5% і 30%.

Тут прослідковується значно вища порівняно із міськими тенденція до впливу зовнішніх чинників на професійний вибір сільських випускників. Отже, молодь міст більш орієнтована на самостійне обрання професії та самовизначення у житті, тоді як сільська молодь частіше прислухається до думки оточуючих. Вплив батьків і родичів на сільську молодь є вищим, можна припустити, що нею більшою мірою засвоюватимуться традиції, погляди, цінності попередніх поколінь. Міська молодь більш орієнтована на пошук власних цінностей і смислів.

Найвагоміший вплив на професійний вибір старшокласників загалом справляють родичі та вчителі – значущі дорослі, далі йдуть інтернет-ресурси та профорієнтаційні центри. Ця тенденція однакова в усіх, проте прослідковується більший вплив цих чинників на молодь сіл (рис. 1).

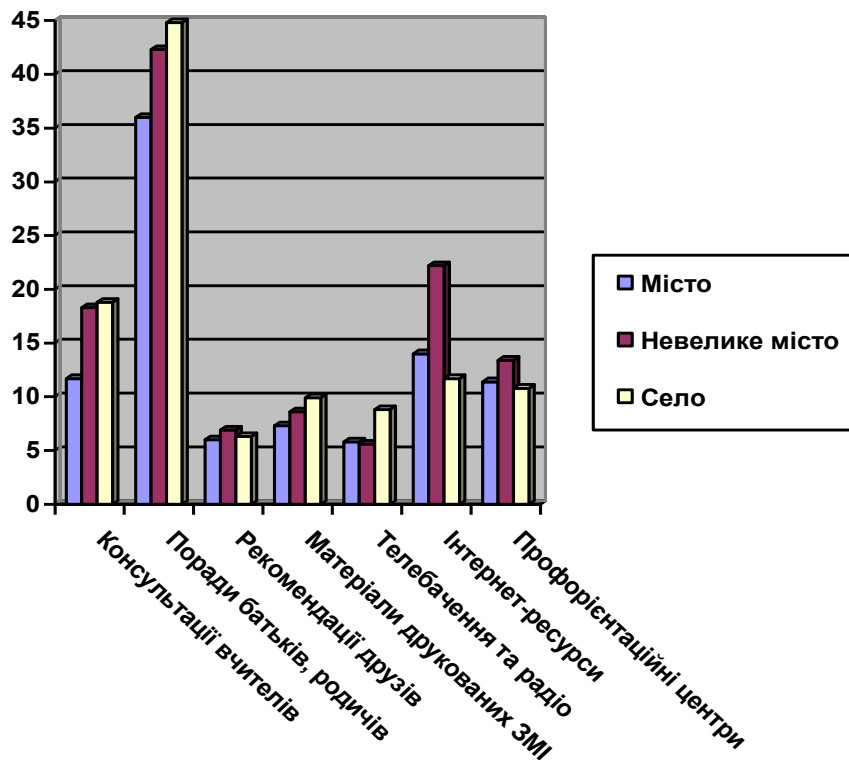

Рис. 1. Вплив на професійний вибір старшокласників різних чинників

Запитання анкети “Якою мірою Ви вважаєте себе відповідальними за те, яким буде Ваше життя?” відібране нами з метою визначення локусу контролю старшокласників. У процесі формування життєвих стратегій локус контролю виступає важливою змінною – від нього залежить позиція життєвої активності.

Загалом у старшокласників спостерігається переконання у тому, що їх життя є результатом власних зусиль. Проте глибший аналіз показує, що серед сільського юнацтва порівняно із міським ця тенденція дещо менша і відповідно вищою є тенденція до переконання у тому, що не все в житті

залежить від них (“Моє життя – результат моїх власних зусиль” відповіли 60,4% випускників великих міст, 64,6% – випускники невеликих міст, 52,1% – випускники сіл; “Прагнутиму зробити своє життя таким, яким хочу, але не все залежить від мене” – 32,5%, 29%, 38% відповідно; “Вважаю, що докладати якихось спеціальних зусиль не потрібно, тому що життя людини складається під впливом різних обставин і меншою мірою залежить від її свідомого втручання” – 3,8%, 4,8%, 5,6% відповідно; “Важко відповісти” – 3,3%, 1,6%, 4,3% відповідно).

У міської молоді зовнішній локус контролю значно переважає, вона більш орієнтована на побудову життя на основі застосування власних зусиль, більше покладається на себе (на тлі того, що менше прислухається до думки оточуючих щодо значущих виборів у житті, зокрема професії).

Сільська молодь вважає, що не все залежить від неї більшою мірою, аніж міська, менше впевнена у своїх силах. Хоча загальна тенденція має вигляд значного зміщення у бік думки про те, що життя є наслідком власних зусиль людини.

Запитання щодо того, який принцип відносин між державою та громадянами підтримали б вони особисто стосовно життєвих стратегій дає можливість відзначити особливості соціальної активності випускників.

“Люди мають йти на певні жертви заради блага держави” зазначили 4,3% випускників великих міст і 3,3% випускників сіл. Громадянська позиція міських старшокласників виражена чіткіше, можливо і за рахунок вищого рівня діяльності різноманітних суспільних організацій, вищого рівня задіяності у суспільну діяльність, відтак – більшою ідентифікацією з державою, більшою активністю. Про те, що держава має більше піклуватися про людей зазначили 74,7% випускників великих міст, 78,0% – невеликих міст та 81,5% – сільських. “Люди мають виявляти ініціативу і самі піклуватися про себе” відзначили 13,6% міських і 9,3% сільських випускників (рис. 2).

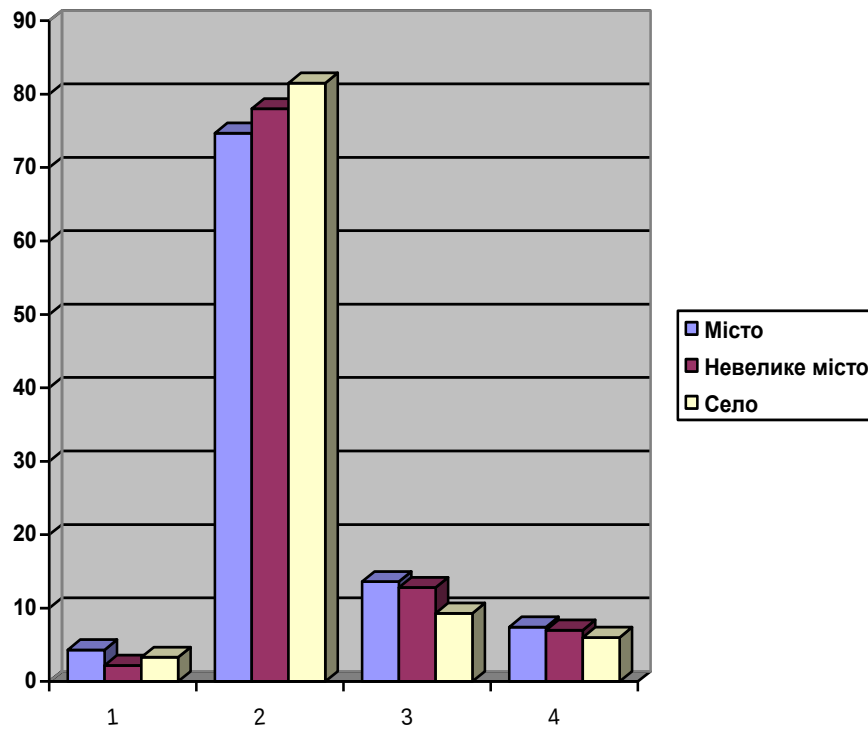

Рис. 2. Бачення принципу взаємодії між дежавою та громадянами
 1 – Люди мають йти на певні жертви заради блага держави
 2 – Держава має більше піклуватися про людей
 3 – Люди мають проявляти більшу ініціативу і самі піклуватися про себе
 4 – Важко відповісти

Із цих показників яскраво помітною постає тенденція до патерналістського ставлення випускників стосовно відносин людей і держави. Проте крім того чітко прослідковуються відмінності між сільськими та міськими жителями. Так, випускники міст більш орієнтовані на те, що люди повинні йти на певні жертви заради блага держави, люди мають виявляти ініціативу і самі піклуватися про себе. Водночас, вищий відсоток сільських випускників зазначив, що держава повинна більше піклуватися про людей.

На запитання про те, на які життєві обставини та інші чинники зважатимуть, передусім, при професійному виборі, випускники відповіли: “Покладатимусь на власні здібності та прагнення їх реалізувати” – випускники великих міст, невеликих міст та сіл відповідно, 77,5%, 77,5%, 76,2%; “Зважатиму на рівень оплати праці в обраній професії” – відповідно, 45%, 40,3%, 37,7%; “Братиму до уваги престиж обраної професії” – відповідно, 26,6%, 26,7%, 28,8%; “Братиму до уваги привабливість обраної професії” – відповідно, 17,8%, 25,1%, 17,5%; “Зважатиму на перспективи кар’єрного зростання” – відповідно, 45,5%, 43,5%, 32,8%; “Буду керуватися бажанням принести користь людям” – відповідно, 22,7%, 21,6%, 28,8%; “Покладатимусь на зв’язки в обраній сфері діяльності” – відповідно, 9,6%, 10,5%, 6,3%; “Братиму до уваги фінансові можливості батьків” – відповідно, 22,7%, 26,7%, 36,1%.

Аналіз цих відповідей вказує на особливості перспективного планування майбутнього. Зокрема, міські випускники більше зорієнтовані на рівень оплати праці в обраній професії та більше зважають на перспективи кар'єрного зростання, більше покладаються на зв'язки в обраній сфері діяльності. Сільські випускники більш орієнтовані на престижність обраної професії та беруть до уваги фінансові можливості батьків, хоча також керуються бажанням приносити користь людям. При цьому спільними рисами є те, що беруть до уваги привабливість обраної професії однаковою мірою і міські, і сільські випускники, вочевидь вкладаючи свій власний сенс та інтерпретації у поняття привабливості.

Наступне запитання: “Якому з напрямів Ви надаєте перевагу при виборі подальшої навчальної, професійної спеціалізації?”. Примітно, що при виборі подальшої навчальної та професійної спеціалізації сільське господарство (0,0% випускників міст і 1,0% сільських) та робітничі професії (0,5% – міських і 0,0% – сільських) практично повністю залишаються поза увагою випускників. Це зумовлено низьким рівнем престижності й оплачуваності праці у цих галузях. Крім того, мінімальне спрямування до сільськогосподарської сфери у випускників сіл може свідчити про їх подальші плани на міграцію і проживання у містах. З іншого боку, порівняно із вибором випускниками міст сфери бізнесу (13,0%), сільські випускники обрали цей напрям значно меншою кількістю (7,8%), що може свідчити про меншу матеріальну базу або ж небажання ризикувати. Ризик у сучасному суспільстві відіграє значну роль, оскільки на тлі його постійних трансформацій став невід'ємною частиною буденності, особливо у містах. У селах же здебільшого збереження традиційного укладу зустрічається частіше, відтак сільські мешканці менш схильні до ризиків у повсякденності.

Запитання “Як Ви оцінюєте сучасні можливості, котрими може скористатися молодь, вступаючи у самостійне життя?” покликане визначити залежність майбутнього життєвого планування від наявних у молоді ресурсів. Загалом дещо обмеженими можливості назвало 36,6% сільських випускників, 44,3% випускників великих міст і 44,4% випускників невеликих міст. Як достатні можливості визнали 34,6% сільських і 28,1% міських випускників. Отже, сільська молодь менше скута у ресурсах. Це може відбуватися за рахунок того, що у селах менші матеріальні видатки, розмитість планування майбутнього, невключеність сільських випускників у активне економічне життя. Цікаво, що при цьому сільська молодь вважає, що можливостей для вступу в самостійне життя більше, аніж міська молодь. Можливо це відбувається за рахунок того, що міська молодь більше зорієнтована на самостійне вирішення проблем і більше покладається на себе, відповідно, їй потрібна більша стартова позиція. А от сільська молодь, розраховуючи на підтримку та допомогу рідних, менше відчуватиме обмеженість можливостей. Загальна ж тенденція така, що можливості оцінюються як дещо або вкрай обмежені,

проте відмінність у більшій схильності міської молоді оцінювати ресурси як скрутніші (рис. 3).

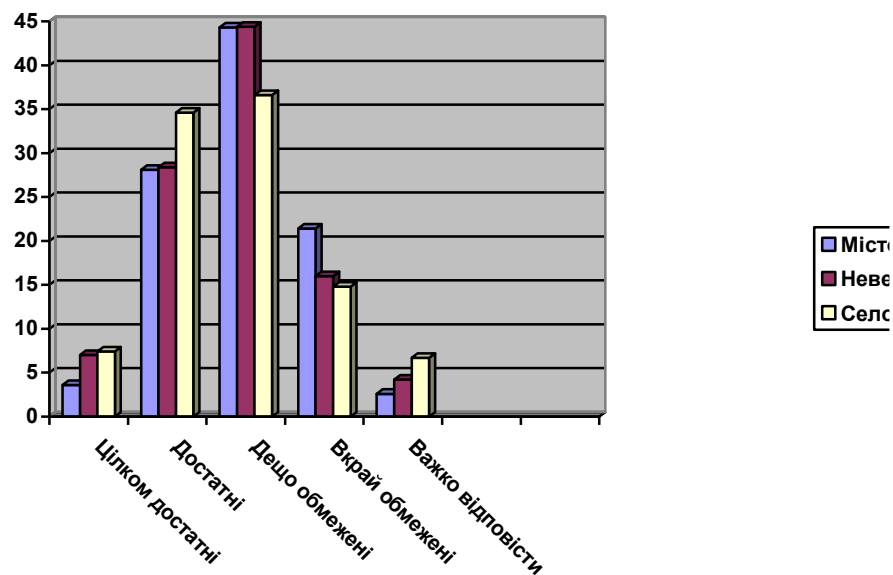

Рис. 3. Оцінювання випускниками сучасних можливостей, котрими може скористатися молодь при вступі у доросле життя

Висновки. На основі аналізу результатів дослідження ми доходимо висновку про те, що життєві стратегії у молоді міст і сіл України мають значні відмінності, що зумовлюватиме і різний рівень активності цих випускників. При цьому життєві стратегії будуть різноспрямованими внаслідок відмінностей у ресурсах і можливостях, цінностях, формулюванні головної мети життя.

Реалізація життєвих стратегій сільських випускників значною мірою залежить від зовнішніх обставин, адже традиційно у селах більша родинна прив'язаність і залежність, відтак спостерігаються патерналістські орієнтації. Це являє собою потенційний чинник зниження активності сільської молоді, орієнтуючи хід їхнього життя за подіями.

Крім того, у селах менші можливості для виявлення власних ресурсів і потенціалу, прояву себе у різних сферах життя, відтак сільська молодь володіє незначною інформацією щодо власних здібностей. Можна припустити, що більш активна частина сільської молоді намагатиметься мігрувати на навчання та роботу в більші міста.

За рахунок інформатизованості випускники у містах почуватимуться упевненіше стосовно майбутнього життя, адже це майбутнє вони мають змогу чіткіше уявляти. Вони мають перед собою наочні приклади того, хто і як вибудовує життя, які робочі місця можна буде посісти. У випадку ж із сільськими випускниками ситуація складніша: по-перше, перед ними стоїть необхідність на час майбутнього навчання мігрувати до міста (тобто постає ще й необхідність оптимального вибору місця навчання та проживання), потім невідомість – залишатися у місті чи повертатися у

село, проблеми майбутнього проживання та працевлаштування, вирішення яких залежить безпосередньо і від наявності матеріальних ресурсів, і власної активності. Усе це не може додати впевненості у майбутньому житті старшокласникам. Крім того, їм важче зважитися на ризик, оскільки традиційно у селі менш сприятливо відносяться до різних відхилень і правил, отже у випадку помилки чи невдачі осуд родичів і сусідів виступатиме значним чинником соціального тиску.

Отже, існують значні відмінності у чинниках формування життєвих стратегій випускників із різних типів поселень. Це впливає на формування різних типів життєвих стратегій у подальшому. Відтак, продовження досліджень у цьому напрямі являє собою важливий напрям соціологічних напрацювань.

Список використаної літератури

1. Бауман З. Индивидуализированное общество / З. Бауман. – М.: Логос, 2002. – 390 с.
2. Головатий М.Ф. Соціологія молоді: курс лекцій / М.Ф. Головатий. – К.: МАУП, 2006. – 304 с.
3. Мартынюк И.О. Проблемы жизненного самоопределения молодежи (опыт прикладного исследования) / И.О. Мартынюк. – К., 1993. – 126 с.
4. Соболева Н.И. Мировоззрение и жизненный выбор личности / Н.И. Соболева. – К.: Наук. думка, 1989. – 124 с.
5. Чередниченко Г.А. Молодежь России: социальные ориентации и жизненные пути (Опыт социологического исследования) / Г.А. Чередниченко. – СПб.: Изд-во РХГИ, 2004. – 504 с.
6. Социологический словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://enc-dic.com/sociology/Vozrastnaja-Kogorta-109>.

Кухта М.П. Особенности формирования жизненных стратегий украинских выпускников

В статье автор анализирует результаты недавнего исследования выпускников средних школ Украины по планированию ими дальнейшей жизни сквозь призму общего формирования жизненных стратегий. Обосновываются и рассматриваются различия между формированием жизненных стратегий выпускников из городов и сел.

Ключевые слова: *жизненные стратегии, выпускники, профессиональный выбор, материальное обеспечение.*

Kukhta M. Peculiarities of life strategies of Ukrainian graduates

The article analyzes the results of a recent study of graduates of secondary schools of Ukraine on planning their future life from the prism of general form of life strategies. Substantiated and considered the differences between the formation of life strategies of graduates from towns and villages.

Key words: *life strategies, graduates, professional choice, maintenance.*

УДК 316.334

Ж.Д. МАЛАХОВА

СОЦИАЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ АЛЬТЕРНАТИВ ПЕНСИОННОЙ РЕФОРМЫ В УКРАИНЕ

В статье описывается история назначения и сопоставление сроков выхода на пенсию в разных странах мира, проанализированы возможные альтернативные пути решения пенсионной реформы в Украине и выработаны предложения по изменению сложившейся ситуации.

Ключевые слова: *государственный бюджет, пенсия, трудовой стаж, продолжительность жизни, солидарная пенсионная система, добровольное пенсионное страхование, дифференциация населения.*

С 01.10.2011 г. в Украине стала действовать новая пенсионная реформа, согласно которой повышается пенсионный возраст для женщин до 60 лет и мужчин, работающих на государственной службе, до 62 лет, а также увеличивается необходимый стаж работы для выхода на пенсию как мужчинам, так и женщинам.

До этого периода в Украине действовала система выхода на пенсию, которая была установлена в 1924 г., и поистине была одной из самых демократичных социальных систем в мире. Все наши граждане гордились этой демократической пенсионной системой и чувствовали себя защищёнными в старости, в случае болезни, возможной инвалидности и при других непредвиденных обстоятельствах, которые могли возникнуть в их жизни.

Новая пенсионная реформа – это шаг назад в социалистических завоеваниях СССР. Правительство современной Украины заявляет, что альтернатив решения пенсионной реформы нет и объясняет возрастание выхода на пенсию двумя причинами: 1) так как за последнее время увеличивается количество пенсионеров и сокращается число работающего населения, которое практически не способно содержать неработающих граждан; 2) многие развитые страны мира из-за роста продолжительности жизни и нагрузки на работающее население, вынужденное содержать большое количество пенсионеров, пошли по пути увеличения возраста выхода на пенсию.

Однако альтернативы для пенсионной реформы существуют. В данной статье раскрываются эти возможные альтернативные пути решения пенсионной системы в современной Украине. В этом и заключается актуальность поставленной проблемы.

Цель статьи – описать историю назначения пенсий и сопоставить сроки выхода на пенсию в разных странах мира, проанализировать

возможные альтернативные пути решения пенсионной реформы в Украине и выработать предложения по изменению сложившейся ситуации.

Одной из важнейших социальных функций государства является обеспечение граждан пенсиями и различного вида пособиями.

Пенсия (от лат. *pension* – платёж) – регулярная денежная выплата в качестве материального обеспечения по старости, инвалидности, за выслугу лет, при потере кормильца [8, с. 371].

Пенсионер (от франц. и лат. *pensionare*) – лицо, получающее пенсию [8, с. 371].

Впервые пенсии появились в Римской империи при Гае Юлии Цезаре, который обеспечивал своих легионеров захваченными в походах земельными наделами и пожизненными выплатами. Само же слово “пенсия” впервые появилось в документах Парижской счётной палаты во времена Людовика XI – во второй половине XV в. Оно означало суммы, ежегодно перечисляемые первому камергеру английского короля Уильямсу Гастингсу и другим лондонским сановникам. При баварском короле Людвиге I пенсионеркой стала его любовница Лола Монтес. Чаще всего пенсии назначались за особые заслуги, за верную службу трону, а потому пенсии в основном были военными.

В России впервые пенсии ввёл Петр I и предназначались они тоже военным. Прежние государи жаловали подданных не деньгами, а поместьями и шубами. Отсюда и появилось изречение “пожаловали шубой с царского плеча”.

В указе Петра I “О пенсионе бывшим военным” говорилось: “Назначить достойное пожизненное содержание, дабы не позорить чести мундира”. Рядовым пенсий не давали. Назначение пенсии, её размер в каждом отдельном случае зависели от монаршей воли. В 1803 г. Александр I повелел выплачивать пенсии военным, ставшими инвалидами по ранению, при наличии 20-летней выслуги. Как и ранее, эти пенсии были привилегией офицеров.

Царь Николай I, любивший порядок и регламентации, принял детально проработанное пенсионное законодательство. Согласно этому закону, все обладатели классовых чинов, военные и гражданские, прослужившие 25 лет, получали право на пенсию в размере 50% оклада. Те, кто преданно служил трону 35 лет, получали 100% компенсацию. Кроме выслуги лет, обязательным условием при назначении пенсии являлась “беспорочная служба”.

Пенсионная система в России неуклонно расширялась. Так, пенсии стали получать многие категории людей, которых сегодня называют бюджетниками: низших служащих, не имевших чинов, преподавателей государственных учебных заведений, медицинский персонал казённых больниц, инженеров и мастеров. С 1913 г. пенсии стали получать рабочие государственных предприятий и железных дорог. Неизменным оставался лишь принцип: основанием для назначения пенсии являлась исключительно работа на государство.

Пенсионное обеспечение рабочих по старости было введено в Германии в 1889 г. Инициатор этого самого гуманного акта нашей цивилизации – канцлер Германии Отто фон Бисмарк. Он был первым государственным деятелем, который позаботился о судьбах старых граждан своей страны. В 1891 г. пенсионное обеспечение было введено в Дании, в 1898 г. – в Новой Зеландии, в Великобритании пенсионное обеспечение осуществляется с 1908 г. Для большинства цивилизованных стран мира пенсионное обеспечение не насчитывает и 100 лет. Так, в Нидерландах и Швеции оно введено с 1913 г., в Испании – с 1919 г., во Франции – с 1930 г., в США – с 1935 г., в Японии – с 1941 г., в Швейцарии – с 1946 г. [3].

Сначала сфера пенсионного обеспечения была очень ограниченной. Она существовала только для отдельных категорий рабочих. В Германии лица умственного труда получили право на пенсию на 22 года позже рабочих. Но так было не везде. Например, в Австрии первыми получили пенсии работники умственного труда в 1906 г., а рабочие – только после окончания Первой мировой войны [3].

В СССР в первые годы советской власти был принят закон о пенсионном обеспечении по старости, инвалидности, потери кормильца не только рабочим, но и людям умственного труда, служащим, достигшим пенсионного возраста. Этот закон был шоком как для слаборазвитых стран, так и для работающих и работодателей всей планеты, в том числе и развитых стран мира. В СССР пенсия выплачивалась гражданам, достигшим пенсионного возраста и имевшим необходимый стаж трудовой деятельности, на таком уровне, что её полностью хватало на достойную жизнь.

После провозглашения Украиной независимости ситуация резко изменилась. При первом Президенте Украины Л.М. Кравчуке все пенсионеры: сторожи и уборщицы, бывшие директора предприятий и персональные пенсионеры стали получать одинаковые пенсии, на которые вообще прожить стало просто невозможно. Мало что изменилось и при втором Президенте Украины Л.Д. Кучме. Так называемый “пенсионный прорыв” в период, когда Премьер-министром была Ю.В. Тимошенко, несколько облегчил жизнь нашим гражданам, но учитывая инфляционные процессы современной Украины, даже такие пенсии не идут ни в какое сравнение с уровнем пенсий, которыми были обеспечены граждане в СССР.

В соответствии с законодательством Украины определяются порядок, сумма выплат и реализация права граждан на пенсионное обеспечение, а также условия этого обеспечения. Основным критерием дифференциации условий и норм пенсионного обеспечения считается труд и его результаты.

Основаниями для пенсионного обеспечения являются: 1) достижение соответствующего пенсионного возраста и пенсионный стаж или выслуга

лет; 2) наступление инвалидности; 3) потеря кормильца для нетрудоспособных членов семьи.

Законом Украины “О пенсионном обеспечении” устанавливаются трудовые и социальные пенсии. В связи с трудовой и иной общественно-полезной деятельностью, которая засчитывается в трудовой стаж, назначаются пенсии: по старости, инвалидности, по случаю потери кормильца, за выслугу лет. Если граждане не имеют по каким-либо причинам права на пенсию в связи с трудовой или иной общественно-полезной деятельностью, им устанавливается социальная пенсия. В определённых случаях такая пенсия может быть назначена вместо трудовой пенсии [2].

Верховной Радой Украины принят закон о повышении возраста выхода на пенсию женщинам, по которому право на пенсию имеют женщины и мужчины, достигшие возраста 60 лет, а государственные служащие мужчины, достигшие возраста 62 лет, при наличии трудового стажа не менее 30 лет для женщин и 35 лет для мужчин.

Отдельным категориям граждан трудовая пенсия по старости устанавливается при пониженном пенсионном возрасте, а в некоторых случаях и при пониженном трудовом стаже. Сюда относятся лица, проработавшие на вредных участках производства не менее 10–12,5 лет, сотрудники правоохранительных органов, в том числе судьи и прокуроры, учителя общеобразовательных школ и др. [2].

Однако самым важным условием для увеличения пенсий, социальных пособий, как уже указывалось выше, является стабильная экономика, обеспечивающая большое количество рабочих мест, дающая возможность каждому трудоспособному человеку достаточно заработать и себе, и всем членам своей семьи, чтобы обеспечить достойное существование. Нормальные заработки приведут к повышению потребительских запросов населения, которые будут способствовать развитию внутреннего рынка, дающего предпосылки дальнейшему росту экономики.

В связи с увеличением продолжительности жизни населения развитых капиталистических стран в последнее время наблюдается тенденция увеличения пенсионного возраста. Так, в Германии, Дании, Испании и Нидерландах пенсионный возраст поднимают с 65 до 67 лет; в Словакии и Франции – с 60 до 62 лет; в Великобритании – с 60 до 68 лет; в Греции – с 61 до 63 лет; в Италии – с 65 до 68 лет; в Венгрии – с 57 до 62 лет [9].

Волна изменений границ пенсионного возраста, поднятая в европейских странах, встречает серьёзные сопротивления наёмных работников. Западную Европу потрясают забастовки и акции гражданского неповиновения. Особенно болезненно восприняли увеличение пенсионного возраста в Греции, Франции, Германии. Здесь в массовых выступлениях приняли участие не только представители зрелого и предпенсионного возраста, но и молодёжь, которая может лишиться возможности

трудоустройства после окончания обучения, так как рабочие места будут заняты в связи с увеличением возраста выхода на пенсию. Наибольшего размаха массовые протесты достигли во Франции. В них активное участие приняли профсоюзы, организовавшие многомиллионные забастовки, которые привели к перебоям в работе общественного транспорта, железных дорог, аэропортов и в снабжении городов бензином. Каждый день продолжавшихся несколько недель забастовок, по оценкам французского Минфина, стоил стране 200–400 млн евро [9].

Эта же тенденция проявляется и в Украине, где решён вопрос о выходе на пенсию женщин не с 55-летнего возраста, как было ранее, а с 60 лет. Соответственно увеличивается и продолжительность необходимого стажа работы для выхода на пенсию для женщин. Но если изменение сроков выхода на пенсию в развитых странах мира объясняется значительным ростом средней продолжительности жизни, то в Украине средняя продолжительность жизни значительно отстаёт от развитых стран Западной Европы и мира в целом. Средняя продолжительность жизни в нашей стране составляет: для женщин 74 года, а для мужчин – 59 лет [5, с. 31].

Кроме того, увеличение срока выхода на пенсию и выработки определённого стажа для женщин ещё более усугубляет положение молодёжи, так как практически уже сейчас молодёжь не может устроиться на работу, а после принятия закона о продолжительности трудоспособного возраста и стажа работы для выхода на пенсию женщин их трудоустройство стало ещё более проблематичным.

Президент Украины В.Ф. Янукович и Премьер-министр Н.Я. Азаров неоднократно подчёркивали, что альтернативы увеличению возраста выхода на пенсию и увеличению трудового стажа для женщин в Украине нет. Однако с этими высказываниями нельзя согласиться. Альтернативы для увеличения возраста выхода на пенсию женщин и пополнению государственного бюджета есть. Приведем основные из них.

Во-первых, оздоровление экономики страны. Основной тезис о том, что в ближайшее время количество работающих в Украине сравняется с количеством пенсионеров и что один работающий должен будет работать так, чтобы обеспечить пенсию неработающему пенсионеру, несостоятелен, потому что задача Правительства Украины состоит, прежде всего, в том, чтобы оздоровить экономику страны. Для этого нужны дополнительные рабочие места, чтобы из Украины не уезжали люди на заработки за рубеж. По данным некоторых источников, за рубежом работает более 7 млн человек из Украины. Практически, это люди самого продуктивного возраста. Вернуть их на родину возможно возродив закрытые предприятия, создав дополнительно рабочие места, обеспечив достойный заработок. Нужно добиться того, чтобы Украина вышла по своим экономическим показателям хотя бы на уровень 1990 г. Тогда и предприятия, и работающие, а их станет значительно больше, будут пополнять Государственный бюджет страны. Развитая экономика – успех любой

социально-экономической политики. Без развитой, стабильной экономики, большого количества работающего населения невозможно пополнение государственного бюджета, позволяющего обеспечить нужные отчисления из государственного бюджета на покрытие постоянно возрастающих социальных потребностей общества.

Во-вторых, увеличение количества работающих в Украине. Это возможно благодаря сокращению армии безработных, трудоустройства молодёжи, массовой подготовки кадров, и в первую очередь, рабочих профессий, в которых так нуждается экономика страны. Трудоустройство молодёжи зачастую наталкивается на требования работодателей от будущего сотрудника наличия опыта работы не менее 5 лет. Выпускники высших и средних специальных учебных заведений имеют большую теоретическую базу, но не имеют практического опыта работы. В случае, если выпускнику удаётся найти предприятие или фирму, где работодатель готов предоставить ему рабочее место, то скорее всего это низкооплачиваемая вакансия. Кроме того, увеличение возраста выхода на пенсию ещё более затруднит трудоустройство молодёжи. Задержка же более высокой возрастной категории граждан в производственной сфере снизит производительность труда, которая с увеличением возраста падает, что, в свою очередь, отразится на росте ВВП. Приток же молодых кадров в трудовые коллективы позволит обеспечить их более высокую инновационную деятельность, принятие обоснованных, но в то же время более рискованных коллективных решений, что является характерным для рыночной экономики.

В-третьих, обеспечить рост заработной платы, необходимо платить достойную зарплату наёмным работникам. Низкая заработная плата, постоянная задержка в её выплате, необоснованная дифференциация по отраслям и профессионально-квалифицированным группам, выплата части заработной платы в конвертах не способствуют пополнению государственного бюджета.

Украина, входящая в состав СССР, по заработной плате с учётом социальных выплат входила в десятку лучших стран мира, а сейчас по заработной плате занимает 98-е место в мире. В Украине заработная плата очень низкая и составляет всего 8–12% от произведенной прибыли, а за рубежом наёмные работники получают 40% и даже более 40% от прибыли. В некоторых отраслях промышленности украинские рабочие получают в несколько раз меньше заработную плату, чем рабочие соответствующих отраслей экономики за рубежом. Например, шахтёры Украины получают в семь раз меньшую заработную плату, чем шахтёры Англии. По словам Председателя совета по изучению производительных сил Украины Б.М. Данилишина “общество стратификуется и разделяется почти непреодолимыми барьерами, нарастает враждебность и экстремизм, растёт преступность” [1].

В Украине существует необоснованная дифференциация в выплате заработной платы по отраслям и профессионально-квалификационным

группам. На одного наёмного работника приходится 3,4 тыс. грн, а на одного работодателя – 226 тыс. грн, из которых 99,6 тыс. грн – прибыль. Но реальные соотношения доходов в действительности могут оказаться несколько иными, потому что часть зарплаты выдаётся в конвертах, а на утаивание прибыли работает целая институционально неформальная “индустрия услуг”, поэтому соотношение, скорее всего, окажется ещё большим в пользу работодателя [7, с. 19].

Иными словами, и наёмные работники, и работодатели “совместно ведут хозяйство, но результаты делят в пропорции 25/1. Едва ли подобные соотношения могут считаться сбалансированными и способствующими социальному миру и экономическому развитию в стране”. Имеют место многочисленные случаи, когда рыночная цена труда и установленная государством цена того же труда по профессиональной квалификации труда существенно отличаются, т.е. индивиды с одинаковыми профессиями, образованием и квалификацией получают чуть ли не на порядок отличающиеся вознаграждения за свой труд [7, с. 20].

В-четвёртых, нужно принять меры на государственном уровне по сокращению латентной занятости. Сфера латентной занятости: строительство и ремонтные работы; транспортные перевозки, в том числе такси; медицинские, юридические, охранные услуги; сотрудники кафе, ресторанов, столовых; торговля, прежде всего, мелкая розничная, продавцы стихийных рынков; использование частными предпринимателями пенсионеров и других категорий населения для работы на дому и др. Латентной занятостью вынуждены заниматься трудовые и вынужденные мигранты, молодёжь, пенсионеры и даже лица, трудоспособного возраста, для того, чтобы выжить в условиях массовой безработицы. Пагубность латентной занятости заключается в том, что работник получает от работодателя заработную плату в конверте. Неучтённая заработная плата не позволит в будущем работнику, занятому в “тени”, при выходе на пенсию получить достойную пенсию. Работодатель же, официально не оформивший своих сотрудников, утаивает размер выплаченной заработной платы и тем самым уменьшает поступления в государственный бюджет.

Пути ликвидации латентной занятости:

- совершенствование Закона Украины “О занятости населения” и разработка нормативно-правовых актов для ликвидации латентной занятости;
- стабилизация развития экономики и увеличение числа рабочих мест;
- регистрация лиц латентной занятости для привлечения их к труду;
- создание местными органами власти программ для регулирования латентной занятости;
- рост заработной платы до уровня, когда она становится привлекательной для молодёжи, потому что на имеющиеся рабочие места с низкой заработной платой молодёжь не идёт;
- выдача льготных кредитов для развития малого и среднего бизнеса;

– обеспечение одноразовой выплаты всей положенной по безработице суммы, которая позволит при наличии собственных накоплений открыть свой бизнес [6, с. 63].

В-пятых, привлечение на социальные нужды средств отечественных олигархов. Два американских миллиардера – Б. Гейтс и У. Баффет – взяли на себя публичное обязательство направить не менее половины своих многомиллиардных доходов в интересах общества на благотворительность. Их инициативу поддержали 58 других американских миллиардеров [4, с. 117].

В своё время, ещё при Президенте В.А. Ющенко, был лозунг: “Богатые должны поделиться с бедными”. Однако этот лозунг так и остался не осуществлённым. Ничего не изменилось и после опубликования на страницах одной из центральных украинских газет “Обращения к украинским миллиардерам” народного депутата Украины, бывшего министра оборонного ведомства А.С. Гриценко, который назвал 61 фамилию людей наших миллиардеров – потенциальных “спасителей” Украины. Никто из них не поддержал инициативу американских миллиардеров. А ведь это наиболее простой путь решения социальных проблем для нищей, разграбленной по их вине Украины. Кроме того, нужно учесть, что за годы экономического и финансового кризиса в Украине увеличилось количество людей, находящихся в базовом слое, а также выросло число лиц, пополнивших беднейшие слои населения страны. И в то же время увеличилось число украинских миллионеров и миллиардеров. Это свидетельство того, что все тяготы кризиса наше правительство переложило на плечи рядовых граждан Украины.

В целом, говорить, что тенденция увеличения возраста для выхода на пенсию имеет всеобщее направление, нельзя, потому что в Боливии, например, совсем недавно принят закон о понижении пенсионного возраста с 65 лет и для женщин, и для мужчин (возраст выхода на пенсию в Боливии для мужчин и для женщин одинаковый) до 58-летнего возраста. Сразу на целых 7 лет и для мужчин, и для женщин. Президент Боливии мотивирует эту меру тем, что появится больше рабочих мест для трудоустройства молодёжи, которая более устойчива к стрессовым ситуациям, успешнее работает в поле риска, имеет большую производительность труда, чем у людей предпенсионного возраста. И в итоге государство от снижения пенсионного возраста только выиграет [4, с. 117].

В Украине дискутируется вопрос о введении двух параллельных пенсионных систем – накопительной и солидарной. Связано это с тем, что в Украине достаточно много людей пенсионного возраста, но в стране нет для этого условий. Попытка же внедрить накопительную пенсионную систему практически означает, что государство пытается снять с себя ответственность за пенсионное обеспечение граждан. Чтобы пополнить Пенсионный фонд следует возродить экономику страны, создать условия для работы остановившихся в период кризиса предприятий, сделать всё

возможное для создания новых рабочих мест, платить достойную зарплату наёмным работникам. И тогда Пенсионный фонд будет забирать меньше средств из Государственного бюджета.

Выводы. Прежде чем переходить к увеличению пенсионного возраста для граждан Украины, следовало бы принять альтернативные меры, которые позволили бы пополнить Пенсионный фонд. К ним относятся: 1) оздоровление экономики страны; 2) увеличение числа рабочих мест и сокращение безработицы; 3) рост заработной платы работающим; 4) усиленная борьба государства с латентной занятостью; 5) привлечение средств олигархов для наполнения государственного бюджета через введение прогрессивного налога и налога на роскошь.

1. В связи с предстоящими непопулярными среди населения экономическими реформами с целью экономии бюджетных средств, предусматривающими отмену льгот или их ограничение для самых незащищённых слоёв населения, определение уровня гарантированных государством стандартов в ручном режиме, путь Украины к социальному государству становится длинее и тернистее.

2. Уменьшение льгот “чернобыльцам”, инвалидам, студентам, снятие 50%-й скидки на коммунальные услуги для пожарников, сотрудников правоохранительных органов и другие ужесточения по обеспечению социальной защиты отдельных категорий граждан нашей страны отрицательно скажутся на дифференциации населения Украины, создав разрыв между богатыми и бедными ещё более большим, чем он существует в настоящее время.

3. Постепенный уход государства от обеспечения населения солидарной пенсионной системы и переход на добровольное пенсионное страхование связан с серьёзными трудностями для населения страны, которое не готово для внедрения этих мер в жизнь. Объясняется это тем, что большинство населения Украины имеет крайне низкие заработные платы, не позволяющие производить ежемесячные отчисления на добровольное пенсионное страхование. В настоящее время львиную долю Пенсионного фонда Украины составляют средства, поступающие из государственного бюджета. Уход государства от обеспечения граждан пенсиями является нарушением социальных гарантий населения Украины, что противоречит действующей Конституции.

Список использованной литературы

1. Данилишин Б. За примарні вигоди низької оплати праці і підприємці, і все суспільство платять непомірно високу ціну [Електроний ресурс] / Б. Данилишин. – Режим доступу: <http://dialogs.org.ua/dialog.php?id=112gor-id=1698#1698>.
2. Закон України “Про пенсійне забезпечення” // Законодавство України про працю : збірник нормативно-правових актів. – Х. : Одиссей, 2006. – Т. 2. – 948 с.
3. Лавренюк О.В. Из истории пенсионного обеспечения : материалы студенческой научной конференции / О.В. Лавренюк. – Запорожье : КПУ, 2010.
4. Малахова Ж.Д. Экономические основы социальной сферы : монография / Ж.Д. Малахова. – Запорожье : КПУ, 2011. – 290 с.

5. Малахова Ж.Д. Социальная геронтология : курс лекций / Ж.Д. Малахова. – Запорожье : КПУ, 2010. – 188 с.

6. Малахова Ж.Д. Правовые аспекты латентной занятости / Ж.Д. Малахова, Е.А. Верёвочкина // Социальные технологии. Міжнародний круглий стіл “Актуальні проблеми соціології права”. – К. ; О. ; Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2009. – Вип. 41. – 116 с.

7. Оксамитная С. Институциональная среда воспроизводства социального неравенства / С. Оксамитная. – 2010. – № 41. – С. 4–28.

8. Словарь иностранных слов. – [13-е изд., стереотип.]. – М. : Рус. Яз., 1986. – 608 с.

9. Современная Европа. Факты и цифры. Увеличение пенсионного возраста // Новая волна плюс. – 2011. – № 35 (207).

Малахова Ж.Д. Соціальні технології альтернатив пенсійної реформи в Україні

У статті описано історію призначення й зіставлення строків виходу на пенсію в різних країнах світу, проаналізовано можливі альтернативні шляхи проведення пенсійної реформи в Україні й вироблено пропозиції зі зміни сформованої ситуації.

Ключові слова: державний бюджет, пенсія, виробничий стаж, тривалість життя, солідарна пенсійна система, добровільне пенсійне страхування, диференціація населення.

Malahova Zh. Social technologies of alternatives of pension reform in Ukraine

In the article history of setting and comparison of retiring terms is described in the different countries of the world, the possible alternative ways of decision of Pension reform are analysed in Ukraine and mine-out suggestion on the change of the folded situation.

Key words: the state budget, pension, labour experience, life-span, pension system, voluntarily pension insurance, differentiation of population.

УДК 364-7

Т.О. СЕРГА

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОГО СУПРОВОДУ ЯК ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Статтю присвячено розгляду теоретичних засад та алгоритму реалізації соціального супроводу як одного із видів технологій соціальної роботи, яка відповідає принципам індивідуального і комплексного підходу щодо надання цілеспрямованої допомоги клієнту.

Ключові слова: ведення випадку, клієнт соціальної роботи, модель діяльності, сім'я, соціальна допомога, соціальний працівник, соціальний супровід, технологія соціальної роботи.

Соціальна робота в Україні базується на принципах індивідуального і комплексного підходу щодо надання соціальної допомоги клієнтам і сім'ям, які опинилися у складних життєвих обставинах. Домінуючою технологією, яка забезпечує впровадження цих принципів і базується на клієнтоорієнтованому підході, є соціальний супровід.

Соціальний супровід, як одна із технологій соціальної роботи, набув впровадження в практику роботи з сім'ями і окремими клієнтами соціальної роботи наприкінці 90-х рр. ХХ ст. Технологія соціального супроводу вперше розроблена спеціалістами Державного інституту розвитку сім'ї та молоді (на той час Український інститут соціальних досліджень) як своєрідна модель соціальної підтримки сім'ї, яка бере на виховання дитину, позбавлену батьківського піклування. В її основу закладено модель "ведення випадку" або "соціальної роботи з індивідуальним випадком", що широко використовується в практиці соціальної роботи в зарубіжних країнах (care management – у Великій Британії, case management – у США) [1, с. 4].

На сьогодні соціальний супровід як модель цілеспрямованої комплексної соціальної допомоги особі або сім'ї набула широкого впровадження в роботі з різними категоріями клієнтів, якими опікуються центри соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді. Так, соціальний супровід прийомної сім'ї та дитячого будинку сімейного типу виступає обов'язковим атрибутом функціонування таких сімей, які виховують прийомних дітей, закріпленим на законодавчому рівні.

Багато дослідників оцінюють соціальний супровід як оптимальну форму соціальної підтримки людини, яка потрапила у несприятливу життєву ситуацію (О.В. Безпалько, І.Д. Зверева, А.Й. Капська, Г.М. Лактіонова, Ж.В. Петрович, С.Я. Харченко та ін.). У процесі соціального супроводу клієнта забезпечується, перш за все, ефект соціального розвитку – досягнення оптимальної форми соціальної компетентності, яка робить

людину здатною впливати на свої життєві обставини і на саму себе (А.М. Богуш, Н.В. Гавриш, Т.Г. Жаровцева, О.Л. Кононко, І.П. Рогальська, Т.І. Поніманська, Р.І. Пріма).

Широке запровадження соціального супроводу як технології соціальної роботи потребує визначення теоретичних і методологічних складових такої діяльності, формулювання основних принципів і підходів його реалізації. Практична діяльність соціальних служб потребує таких спеціалістів, які володіють відповідними теоретичними знаннями та практичними вміннями щодо реалізації соціального супроводу окремих категорій клієнтів і сімей, які потребують соціальної підтримки. Соціальний супровід як форма соціальної роботи є закріпленням на законодавчому рівні, проте до цього часу не існує чітких вимог щодо його практичної реалізації. Подальший розвиток цієї практики потребує чіткої регламентації технології здійснення соціального супроводу.

Метою статті є окреслення основних теоретичних засад соціального супроводу як технології соціальної роботи.

Для досягнення мети необхідно вирішити такі завдання:

- 1) визначити поняття соціального супроводу;
- 2) визначити основні складові соціального супроводу як виду практичної діяльності;
- 3) окреслити структурну модель здійснення технології соціального супроводу.

У науковій літературі та законодавстві України поняття “соціальний супровід” має дуже різні визначення, що дає змогу віднести його до різних форм соціальної роботи й ускладнює концептуалізацію цього поняття. Так, у Законах України “Про соціальну роботу з сім’ями, дітьми та молоддю” (2001 р.) та “Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” (2005 р.) термін “соціальний супровід” визначається як вид соціальної роботи. Відповідно до “Порядку здійснення соціального супроводу центрами соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді сімей та осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах” соціальний супровід є формою соціальної підтримки [2]. Дослідниці Н.М. Комарова та І.В. Пеша вважають, що соціальний супровід є різновидом надання соціальних послуг [3, с. 49]. У соціальній педагогіці термін “соціальний супровід” або “соціальне супроводження” вживається як “вид соціальної діяльності, що є формою соціальної підтримки...” [4, с. 199].

Виходячи із загальноприйнятого на сьогодні у теорії та практиці соціальної роботи поняття технології соціальної роботи, ми вважаємо доцільним віднести соціальний супровід саме до різновиду технологій соціальної роботи. Так, наприклад, за визначенням авторів О.О. Яременко, С.В. Толстоухової, Р.Я. Левіна “технологія соціальної роботи з клієнтом – це сукупність знань про методи й засоби здійснення конкретних дій, сукупність прийомів та операцій, які реалізуються у визначеному порядку, певній послідовності для досягнення певних змін у соціальному становищі

і самопочутті клієнта. Така послідовність дій і заходів у переважній більшості випадків залишається стандартною незалежно від категорій клієнтів, тобто типова технологія соціальної роботи з клієнтом являє собою алгоритм діяльності, що зазвичай складається з кількох етапів, які реалізуються у певній послідовності” [5, с. 65]. Із цього визначення ми бачимо, що соціальний супровід повністю відповідає зазначеним у ньому критеріям і є саме технологією соціальної роботи.

Принципальні положення щодо реалізації соціального супроводу як практичної діяльності його суб’єктів зазначені у нормативних актах Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України. Так, відповідно до “Порядку здійснення соціального супроводу центрами соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді сімей та осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах”, об’єктами соціального супроводу є:

- сім’ї з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах і не в змозі подолати їх за допомогою власних засобів і можливостей;
- сім’ї, у яких існує ризик передачі дитини до закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування;
- одинокі матері чи батьки (у тому числі неповнолітні), яким потрібна підтримка;
- сім’ї, члени яких є випускниками інтернатних закладів;
- сім’ї, члени яких перебували у виховних, виправних колоніях, слідчих ізоляторах і повернулися з них, або були засуджені до покарань без позбавлення волі, відбували альтернативні види покарань;
- діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування (за потреби), діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, які є випускниками інтернатних закладів;
- матері (у тому числі неповнолітні), які мали або мають намір відмовитися від новонароджених дітей;
- молоді особи, які перебували у виховних, виправних колоніях, слідчих ізоляторах і повернулися з них, або були засуджені до покарань без позбавлення волі, відбували альтернативні види покарань [2].

Головними суб’єктами соціального супроводу є центри соціальних служб для дітей і молоді та їх спеціалізовані формування. Соціальний супровід як технологічний підхід до здійснення соціальної роботи використовується також і в інших закладах соціальної сфери, хоча і не в інституціолізованій формі. Тут можна навести приклади соціального супроводу сімей, що виховують дитину-інваліда, який здійснюють відділення соціальної реабілітації дітей-інвалідів міських територіальних центрів соціального обслуговування; соціального супроводу дітей з обмеженими можливостями, що перебувають в інтернатних освітніх закладах, який здійснюється службою психолого-педагогічного та медико-соціального супроводу; соціального супроводу дітей дошкільного віку в дитячому будинку тощо.

Незважаючи на різноманіття видів суб’єктів та об’єктів супроводу, умов, у яких він здійснюється, реалізація цієї технології базується на таких

принципах: добровільності в прийнятті допомоги, активної участі сім'ї або особи в подоланні складних життєвих обставин; поваги до людини, визнання її цінності незалежно від реальних досягнень та поведінки; реалізації першочергового права дитини на зростання та виховання в сім'ї; індивідуального та диференційованого підходу до кожної особи, кожної сім'ї з урахуванням їхніх потреб та особливостей; системності, комплексності, безоплатності, доступності соціальних послуг; толерантності та гуманізму, відповідальності за дотримання норм професійної етики; пріоритетності інтересів сім'ї в цілому й окремих її членів, збереження цілісності сім'ї.

Нормативно закріплений і основний перелік видів соціальних послуг, які являють собою зміст практичної діяльності зі здійснення соціального супроводу: інформаційні послуги (надання інформації, необхідної для вирішення складної життєвої ситуації); психологічні послуги (психологічна діагностика, надання консультацій; обговорення проблем і надання порад); соціально-педагогічні послуги (планування спільно із сім'єю чи особою заходів і дій щодо усунення причин, які спричинили складні життєві обставини, моніторинг виконання запланованих дій та ін.); соціально-медичні послуги (посередництво в здійсненні профілактичних, лікувально-оздоровчих заходів, формування ідеології здорового способу життя й подолання шкідливих звичок та ін.); юридичні послуги (надання консультацій з питань чинного законодавства, гарантій і пільг, здійснення захисту прав та інтересів сім'ї чи особи, захист прав дитини); соціально-економічні послуги (допомога в залученні додаткових ресурсів для задоволення матеріальних інтересів і потреб сімей чи осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах тощо) [2].

Як вже було зазначено, технологія соціального супроводу заснована на теоретичній моделі “ведення випадку”. Тому для розуміння сутності та структури цієї технології пропонуємо розглянути концептуальні основи соціально-педагогічної моделі “ведення випадку”.

За цією моделлю робота з клієнтом передбачає здійснення таких етапів: вивчення та оцінювання ситуації, подальша розробка плану можливого вирішення проблеми, узгодження запропонованого плану з клієнтом, реалізація певних дій, спрямованих на покращення ситуації. Необхідною позицією завершення роботи є аналіз реалізації плану дій і визначення результативності вжитих заходів.

Особливістю “ведення випадку” як форми соціальної допомоги є те, що робота з клієнтом проводиться вдома, за місцем проживання, а не у спеціалізованих закладах. Метою надання допомоги за місцем проживання є створення таких умов, щоб кожна людина могла жити самостійно і незалежно у звичному для неї соціальному оточенні.

Реалізація “ведення випадку” передбачає взаємодію соціального працівника та клієнта. При розробці плану “ведення випадку”, який визначає послідовність дій, спрямованих на покращення ситуації, враховуються питання, які мають вирішуватися самим клієнтом. Такий підхід формує

відповідальність за кінцевий результат не лише спеціалістів, а й особи, що потребує допомоги, запобігає формуванню у клієнта уявлення про діяльність соціального працівника.

Модель “ведення випадку” передбачає певну послідовність дій.

Перший етап – вивчення ситуації. Оцінюється соціальна проблема і визначаються потреби клієнта, що передбачає реалізацію таких положень: оцінювання потреб клієнта; розробка плану соціального супроводу; визначення пріоритетів у задоволенні потреб клієнта; якщо необхідно, визначається вартість послуг і джерела фінансування.

Другий етап – безпосереднє надання послуг. На цьому етапі визначаються організації та спеціалісти, які будуть безпосередньо надавати послуги клієнту, характер і обсяг послуг, здійснюється безпосередня робота з клієнтом та оцінювання ефективності заходів.

Соціальний працівник спільно з клієнтом, враховуючи специфіку й індивідуальні потреби особистості у розв’язанні визначених проблем, вивчають можливі варіанти їх вирішення, різні шляхи досягнення успіху та вибирають найефективніші методи. Визначається відповідальність кожної зі сторін – як працівника, так і клієнта, графік роботи, формулюються конкретні заходи та дати їх реалізації.

Третій етап – аналіз роботи й оцінювання послуг. Цей етап передбачає такі моменти: оцінювання змін, що відбулися в результаті надання послуг; вивчення нових потреб, що з’явилися у клієнта і потребують вирішення; розробка (за потреби) додаткового плану соціального супроводу; припинення роботи з клієнтом, якщо він більше не потребує соціально-педагогічної допомоги.

Соціальний працівник повинен періодично контролювати, чи спостерігаються позитивні зміни під час надання соціальних послуг і, в разі необхідності, вносити зміни або доповнення до розробленого плану діяльності.

“Ведення випадку” – модель соціальної роботи, коли соціальний працівник відповідає не тільки за організацію, а і за надання послуг клієнтові, що можуть бути організовані різними установами. Соціальний працівник виступає як соціальний менеджер: організовує надання соціальної допомоги та здійснює координацію її надання різними установами й організаціями [3, с. 50–51].

Розглянувши базову модель, яка лежить в основі технології соціального супроводу, та проаналізувавши погляди багатьох дослідників з цієї проблематики, ми можемо конкретизувати зміст цієї технології.

Послідовність дій і заходів соціального супроводу залишається стандартною незалежно від категорій клієнтів, тобто типова технологія соціального супроводу являє собою алгоритм діяльності, що зазвичай складається з кількох етапів, які реалізуються у певній послідовності. Найбільш поширений варіант поділу етапів такий, при якому виокремлюються підготовчий етап, етап безпосередньої реалізації методів втручання та підсумковий етап [5].

Зміст роботи та методичні особливості кожного з етапів можна охарактеризувати так.

На підготовчому етапі вивчається соціальна ситуація клієнта й оточення, діагностуються психосоціальні характеристики клієнта і середовища, на основі аналізу зібраної інформації формулюється проблема, визначаються пріоритетні потреби, цілі та завдання, прогнозується, моделюється й обґрунтовується майбутня діяльність, обираються методи й засоби втручання, визначаються оцінні критерії, розробляється план дій, документуються домовленості, угоди, контракти тощо.

На етапі реалізації здійснюються безпосередні дії з розв'язання окремих завдань, випробовуються заплановані методи та засоби втручання, оцінюється їх ефективність відносно проміжних результатів, які були заплановані або з'явилися неочікувано. При потребі діяльність коригується, можуть обиратися інші методи, більш доречні в ситуації, якщо вона змінюється.

Підсумковий етап включає аналіз і оцінювання результатів як окремих пріоритетів клієнта, так і вирішення проблеми в цілому, поступове припинення активного втручання, при потребі – додаткове кураторство для профілактики небажаних явищ, закріплення позитивних змін, простеження довгострокових наслідків роботи.

У свою чергу кожен етап може або додатково поділятися на окремі фази, або вони можуть виокремлюватися у самостійні етапи. Наприклад, перший етап може поділятися на фази встановлення контакту і знайомства; психосоціальної діагностики; прогнозування, моделювання й планування роботи; документування планів і угод. Другий етап може поділятися на кілька циклів (діяльність – проміжне оцінювання – коригування наступних дій) стосовно кожного із визначених пріоритетів клієнта. Третій етап також може складатися з окремих фаз, наприклад, згортання роботи, підсумкове оцінювання, додаткове кураторство тощо.

Тривалість етапів типової технології соціальної роботи з клієнтом визначає специфіка конкретного випадку, і її недоцільно регулювати стандартними часовими нормативами безвідносно до особливостей соціальної ситуації, у яку потрапив клієнт.

Таким чином, можна зробити такі **висновки**.

Соціальний супровід – це технологізована практична діяльність соціального працівника, що являє собою сукупність прийомів та операцій, які реалізуються у визначеному порядку, певній послідовності для досягнення певних змін у соціальному становищі та самопочутті клієнта.

Основними складовими цієї діяльності є її суб'єкти, об'єкти, принципи та зміст, який складається з надання визначених видів комплексних соціальних послуг і використання всього інструментарію соціальної роботи.

У найбільш загальному вигляді типову технологію соціального супроводу будь-якого клієнта можна подати таким чином: вивчити і

діагностувати ситуацію клієнта, розробити план вирішення проблеми, узгодити його з клієнтом, реалізувати адекватні заходи, оцінити їх результати.

Список використаної літератури

1. Капська А.Й. Соціальний супровід різних категорій сімей та дітей : навч. посіб. / А.Й. Капська, І.В. Пеша. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 232 с.
2. Про затвердження порядку здійснення соціального супроводу центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді сімей та осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах : Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту № 1795 від 25.04.2008 р.
3. Комарова Н.М. Соціальний супровід як форма соціальної допомоги сім'ям, які взяли на виховання дитину-сироту / Н.М. Комарова, І.В. Пеша // Український соціум. – К. : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2006. – № 2. – С. 49–58.
4. Курінна С. Проблема соціального супроводу дітей дошкільного віку в дитячому будинку [Електронний ресурс] / С. Курінна // Гуманізація навчально-виховного процесу. – Слов'янськ, 2010. – Спецвипуск № 4. – Ч. 1. – С. 198–203. Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gnvp/2010_4_SV1/28.pdf.
5. Яременко О.О. Типова технологія соціальної роботи з клієнтами / О.О. Яременко, С.В. Толстоухова, Р.Я. Левін // Український соціум. – 2004. – № 1 (3). – С. 64–75.

Серга Т.А. Теоретические основы социального сопровождения как технологии социальной работы

Статья посвящена рассмотрению теоретических основ и алгоритма реализации социального сопровождения как одного из видов технологий социальной работы, которая соответствует принципам индивидуального и комплексного подхода к оказанию целенаправленной помощи клиенту.

Ключевые слова: ведение случая, клиент социальной работы, модель деятельности, семья, социальная помощь, социальный работник, социальное сопровождение, технология социальной работы.

Serga T. Theoretical foundations of social support as a technology of social work

The article considers the theoretical foundations of the algorithm and implementation of social support as one of the types of technology for social work, which is consistent with the principles of individual and integrated approach to providing targeted assistance to the client.

Key words: case management, client social work, business model, family, social assistance, social worker, social support, the technology of social work.

УДК 316.346.2:305](438)

А.В. ШИДЕЛКО

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО СОЦІАЛЬНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ СТАТЕВОЇ ДЕМОРАЛІЗАЦІЇ НЕПОВНОЛІТНІХ У ПОЛЬЩІ

Проаналізовано соціально-превентивну діяльність державних, громадських і релігійних організацій щодо соціальної профілактики статевої деморалізації неповнолітніх у Польщі.

Ключові слова: соціальна профілактика, статева деморалізація, неповнолітні, статеве виховання, сексуальна просвіта.

Соціальні виклики та загрози, які спричинює ризикована статева поведінка молоді, та неоднозначне ставлення різних соціальних груп до завдання статевої просвіти підростаючого покоління висувують питання соціальної профілактики статевої деморалізації як одну із актуальних проблем у Республіці Польщі. Означене питання в Польщі є об'єктом гострих дискусій, суперечок представників різних політичних угруповань, релігійних організацій і світських інституцій, практиків і науковців, які, наприклад, висловлюють часто протилежні погляди на питання соціальної профілактики раннього статевого життя в аспекті навчання методів контрацепції тощо, не завжди враховують вимоги часу й очікування молоді людини.

Проте незважаючи на перелік проблем, які існують у статевої соціалізації підростаючого покоління, питанням статевого виховання, підготовки молоді до життя в родині в Польщі вже понад 30 років приділяється належна увага. Цей процес має різні напрями розвитку, і варто зазначити, що польські колеги досягли суттєвих успіхів у його вирішенні. Польща була серед піонерів сучасної сексуальної освіти в Європі. Наукові, публіцистичні досягнення, освітні програми навчання викладачів і молоді – все це заслуговує на найвище визнання.

Дослідження цієї проблеми започатковане в наукових публікаціях М. Зеліської, Я. Куземпи, Й. Мочидловської, Д. Пташека, Т. Римажа, М. Сошинської, А. Сташевської та ін.

Мета статті – висвітлити діяльність інституцій, які реалізують комплекси різноманітних превентивних програм щодо соціальної профілактики статевої деморалізації неповнолітніх дівчат у Польщі.

Діяльність державних організацій у галузі соціальної профілактики статевої деморалізації, зокрема, представлена Центром консультування молоді та сексуальної просвіти, який є науково-дидактичною одиницею в структурі Зельоногурського університету та знаходиться в м. Зельона Ґура. Центр виник у 1993 р. і на сьогодні є провідним закладом у Польщі, який займається систематичними науковими дослідженнями, просвітницькою

діяльністю у сфері статевого виховання, сексуального та репродуктивного здоров'я, сексуальної поведінки, а також науково-практичною діяльністю щодо сексуального виховання та профілактики ВІЛ/СНІДу. У центрі провадять спостереження за явищем дитячої проституції та порнографії, а також консультування жертв сексуального насилля. З липня 2001 р. у Центрі почав діяти відділ, який займається аналізом і моніторингом мережі Інтернет на предмет дитячої проституції та порнографії [6, с. 37].

Іншою державною інституцією, яка активно реалізує завдання запобігання та протидії проявам статевої деморалізації серед молоді, її “вростання” в кримінальні структури, є органи правоохорони і правопорядку, особливо поліція превенції. Працівники цього підрозділу поліції скеровують свою діяльність на тісну співпрацю з освітніми та медико-профілактичними державними інституціями, а також різними громадськими організаціями, провадять численні превентивні заходи із дітьми, молоддю й їхніми родинами. Читаючи лекції, працівники поліції звертають особливу увагу на безпосередній вплив стану деморалізації молоді, обтяженого часто алкоголізмом, наркоманією, на явище злочинності серед неповнолітніх.

Значна увага приділяється також соціально-превентивній роботі з неповнолітніми, які стали матерями. Вона реалізовується польськими державними інституціями, товариствами, неурядовими організаціями. Осередками соціальної роботи під патронатом держави є Центри соціальної допомоги. Вони пропонують різні форми підтримки неповнолітніх матерів, включаючи безпосередню роботу, спрямовану на сім'ю, так і на дитину з метою підтримки її біо-соціокультурного розвитку. Така функція передбачає: суспільну компенсацію (відшкодування), яка виражена в певному грошовому еквіваленті; превентивну діяльність, яка має на меті збагатити знання матерів про закономірності й особливості процесу всебічного розвитку дитини; а також діяльність служби порятунку від нещасних випадків і кризових ситуацій [3, с. 37] (полягає в забезпеченні всім необхідним матері та дитини у разі потреби: надання притулку – місця в кімнаті, харчування, медико-психологічної, правової і соціальної допомоги, створення умов для виховання й опіки для дитини, для навчання чи праці для неповнолітньої матері). Такі завдання реалізуються в Польщі кризовими центрами допомоги жінкам або будинками самотньої матері.

Значна увага також зосереджена на роботі з потенційними повіями чи майбутніми неповнолітніми матерями, які перебувають на вулиці, не відвідують загальноосвітньої школи, належать до молодіжних груп ризику. У Польщі здійснюється підготовка спеціальних фахівців – “педагогів вулиці” для соціальної роботи з цією категорією дівчат і хлопців.

Федерація “Захист жіноцтва і планування родини” має освітянську групу “Понтон”, члени якої систематично провадять сексуальну просвіту молоді на різноманітних вуличних акціях, святах, концертах, фестивалях тощо, де поширюють інформаційні матеріали, брошури, щодо

сексуального здоров'я молоді, профілактики хвороб, що передаються статевим шляхом, абортів, працюючи під гаслом “Здорова молодь – здорова нація” [1].

Діяльність міжнародних організацій, які досліджують проблеми соціальної профілактики статевої деморалізації, питання поширення порнографічної продукції та продажі жінок і дітей у рабство представлено, зокрема, Міжнародною організацією “Ла Страда” та Міжнародною організацією ЕСРАТ.

Міжнародна громадська організація “Ла Страда” надає допомогу (правову, психологічну, соціальну, медичну, педагогічну та ін.) дівчатам і жінкам, котрі постраждали від секс-рабства, сприяє в поверненні їх на Батьківщину. Організація є цілком незалежною від державних структур, у тому числі й від поліції та гарантує всім постраждалим, котрі до неї звертаються, конфіденційне збереження інформації. Чільне місце в діяльності організації “Ла Страда” відводиться превентивній і освітній роботі, яка проводиться безпосередньо з молодими жінками та дівчатами – представницями потенційної групи ризику, а також бажаючими виїхати за кордон на заробітки [5, с. 27].

Крім вже відомої в Європі “Ла Страда”, вирішенням питань ліквідації дитячої проституції та секс-туризму займається також інша відома Міжнародна організація ЕСРАТ. На підставі статистичних даних, отриманих у результаті проведених наукових досліджень, вона інформує світову спільноту про зростання проблеми дитячої проституції та секс-туризму. У Польщі працює понад 250 груп ЕСРАТ. Вони проводять активну співпрацю з поліцією. Працівники цієї організації допомагають в ідентифікації осіб, які сексуально використовують дітей, захищають права неповнолітніх, здійснюють роботу із неповнолітніми проститутками, допомагаючи їм у процесі ресоціалізації та соціальної реадaptaції, зокрема щодо відновлення стосунків із родиною та знаходження свого місця в соціумі серед законослухняних членів суспільства, які працюють (або навчаються), щоб приносити користь собі й іншим [4].

Заслуговує на увагу “Вокзальна місія ім. ксьондза Я. Схнейдера” головною метою якої є знаходження підлітків, які займаються наданням сексуальних послуг за винагороду, а також беруть участь у порнографічних зйомках і, відповідно, виведення таких дівчат і хлопців із процесу занять “вимушеною” проституцією на вокзалах, вулицях, надання їм компетентної та диференційованої допомоги. У місії функціонують різноманітні секції: терапевтичної, соціальної допомоги, моніторингу Інтернету, соціально-профілактичних програм тощо [2, с. 169].

Важливою є роль Костелу у всебічній турботі про людину, особливо молоду, яка реалізується через християнсько-католицьке суспільне вчення, що проповідується під час богослужінь, в індивідуальних бесідах із дітьми та батьками, у діяльності харитативних організацій соціально-педагогічного спрямування. Соціально-профілактична діяльність релігійних общин ґрунтується на таких практичних завданнях, як формування духовних цінностей, виховання у дітей і молоді загальної культури,

міжособистісних відносин, а також відповідального ставлення до свого здоров'я.

Висновки. Таким чином, Польща як католицька держава має широко розбудовану мережу державних, громадських та особливо релігійних організацій (будинки самотньої матері, кризові центри, телефонні консультативні пункти, психолого-педагогічні поради, центри кризової інтервенції, світлиці, майстерні та інші соціально-педагогічні форми, призначені для денного перебування і соціальної реінтеграції молоді з неблагополучних сімей, зокрема дівчат, у тому числі “дітей вулиці”, колишніх повій та ін.), які надають дуже широкий спектр різнопланових послуг щодо соціальної профілактики статевої деморалізації, запобігання ранній вагітності молодих дівчат та їхній абортівній поведінці, втягування молодих дівчат у секс-індустрію тощо. Одне із завдань соціально-профілактичної діяльності полягає в тому, щоб орієнтувати молоду особу на ті організації чи конкретних суб'єктів, які можуть надати їй соціальну і психологічну підтримку та допомогу.

Перспективу подальшого дослідження цієї тематики вбачаємо у вивченні стану підготовки фахівців до здійснення статевого виховання, сексуальної просвіти та соціально-профілактичної діяльності в Польщі.

Список використаної літератури

1. Federacja na rzecz Kobiet i Planowania Rodziny. Działalność, publikacje, informacje o aborcji, antykoncepcji, edukacji seksualnej [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.federa.org.pl.
2. Kurzępa J. Prostytucja dziewcząt / J. Kurzępa // Młodzież pogranicza – “świnki”, czyli o prostytucji nieletnich. – Kraków : Impuls. – 2001. – S. 166–170.
3. Malec A. O sytuacji młodocianych matek / A. Malec // Pedagogika opiekuńczo-wychowawcza. – 2004. – № 2. – S. 35–38.
4. Raport o stanie zagrożenia demoralizacją i przestępczością nieletnich oraz patologiami wśród dzieci i młodzieży w województwie wielkopolskim [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.narkomania.org.pl/czytelnia.
5. Staszewska A. La Strada / A. Staszewska // “Niebeska Linia”. Dwumiesięcznik poświęcony problematyce przemocy w rodzinie. – 2002. – № 5. – S. 25–28.
6. Zielińska M. Wychowanie seksualne wobec zmian zachowań seksualnych młodzieży polskiej – analiza wyników badań własnych / M. Zielińska // Ginekologia Praktyczna. – 2007. – № XV. – S. 34–38.

Шиделко А.В. Современные подходы относительно социальной профилактики половой деморализации несовершеннолетних в Польше

Анализируется социально-превентивная деятельность государственных, общественных и религиозных организаций относительно социальной профилактики половой деморализации несовершеннолетних в Польше.

Ключевые слова: *социальная профилактика, половая деморализация, несовершеннолетние, половое воспитание, сексуальное просвещение.*

Shydelko A. Modern approaches in relation to a social prophylaxis sexual demoralization of minor in Poland

Socialpreventive activity of state, public and religious organizations is Analysed in relation to the social prophylaxis of sexual demoralization of minor in Poland.

Key words: *a social prophylaxis, sexual demoralization, is minor, sexual education, sexual inlightening.*

ИСТОРИЧЕСКИЕ КОРНИ И ОСНОВАНИЯ ГЕНДЕРНОГО НАСИЛИЯ (ГЕНДЕРНАЯ ПРОБЛЕМАТИКА В ПУБЛИЦИСТИКЕ Н.В. ШЕЛГУНОВА)

До настоящего времени полностью не искоренено насилие в отношениях между полами, причем не только в нашей стране, но и далеко за ее пределами. Это имеет многие причины: биологические, психологические и социальные. В ряду социальных причин следует выделить исторические, которые зародились в далеком прошлом и, хотя не характерны для современности, все же проявляют себя в ней в качестве социального наследования в виде пережитков прошлого, обычаев, традиций, ментальных особенностей того или иного народа.

Цель данной статьи – остановиться именно на исторических корнях гендерного насилия в Украине, но сделать это, опираясь на труды русского революционного демократа Н.В. Шелгунова.

Прежде всего подчеркнем, что нам представляется иллюзорным, не подтвержденным никакими достоверными фактами распространенное представление, будто бы в дохристианской Руси имело место большее равенство между мужчинами и женщинами, что женщины в ту эпоху были независимы от воли отцов и мужей и отношение к ним со стороны последних отличалось большей степенью терпимости и уважения. Тот факт, что среди женщин в те времена были ведуньи (те же волхвы), с которыми считались, а порой и побаивались, столь же мало говорит о равенстве полов, сколь мало говорит о нем наличие так называемых ведьм в средневековой Европе и массовое преследование этих самых “ведьм” папской инквизицией. Не служит в пользу данного представления и то, что история сохранила память о выдающихся женщинах той поры, например о княгине Ольге. Много позднее, когда процветало патриархальное порабощение женщин, некоторые из них могли обладать царской властью и связанными с нею почти неограниченными возможностями распоряжаться судьбами своих поданных.

Трудно представить деликатное отношение к слабому полу в дикие времена, когда сила определяла положение человека в обществе, когда племена вели ожесточенные войны между собой, ведущие к гибели многих мужчин, и женщины в этих войнах становились такой же добычей победителей, как золото, серебро, меха и другие материальные ценности. Напомним, что в дохристианской Руси имело место многоженство, распространенное, разумеется, в первую очередь среди людей знатных и богатых. Известно, например, что князь Владимир имел пять жен и восемьсот наложниц и в этом отношении мало чем уступал библейскому

царю Соломону. Красноречива в этом отношении история одной из жен Владимира – Рогнеды, дочери полоцкого князя. После захвата Полоцка Владимир на глазах у родителей надругался над Рогнедой, а потом убил ее отца. Следовательно, ни о какой добровольности замужества Рогнеды не может быть и речи, по отношению к ней было совершено самое грубое и неприкрытое насилие.

Вместе с тем ничуть не менее далеки от действительности попытки идеализировать влияние христианства в Киевской Руси на отношения полов. Поэтому не можем согласиться с мнением Н.В. Шелгунова, будто бы в дохристианской Руси царила “семейная равноправность, которою отличались славяне”. Это, на наш взгляд, явная мифологема. Однако считаем справедливыми его слова об аскетическом взгляде христианства на женщину, который имел большое влияние на семейные нравы. Византийский аскетизм, вместе с восточною ревностью, утверждал Н.В. Шелгунов, привел к тому, что с женщиной считалось предосудительным даже вести разговор. Женщина, в немалой степени усилиями ревнителей христианства, объявлялась существом ниже мужчины и в некоторых случаях даже нечистым.

Понятно, что по отношению к такому ущербному и греховному существу, уместны и даже необходимы меры физического воздействия, единственно способные как-то исправить его и должным образом воспитать. Христианская религия обращалась к слабому полу с требованиями: “Жены, повинуйтесь своим мужьям, как Господу, потому что муж есть глава жены”, “жена да убоится мужа своего”. Трудно представить себе, что жена способна *убояться* мужа, если он только будет гладить ее по головке. Следовательно, вывод напрашивается сам собой.

В своей статье “Новый ответ на старый вопрос” Н.В. Шелгунов так описывает положение женщины после принятия христианства на Руси: “Женщина утратила почти всякое значение в семье и женский пол у знатных и богатых держали взаперти, как в турецких гаремах. Девушек держали в полном уединении. До замужества они не могли видеть мужчин и вопрос о выборе мужа решался безапелляционно родителями. Сделавшись женой, девушка из одного рабства переходила в другое. Она должна была проситься у мужа, чтобы идти в церковь. Самые благочестивые люди были того мнения, что родительский страх должен быть постоянным над дочерьми и что их следует бить почаще, чтобы они не утратили девства. В основе обращения мужа с женою лежало то же начало. У мужа висела плеть, назначенная исключительно для жены. Иные, впрочем, употребляли розги, а другие палку, и колотить или бить жену называлось учить ее. Кто не бил своей жены, о том благочестивые люди говорили, что он дом свой не строит и о своей душе не радит, и сам погублен будет и в сем веке и в будущем, и дом свой погубит. Домострой, желавший привести в систему порядок семейных отношений и сообщить им утонченную, по его мнению, гуманность, советует не бить жену кулаком по лицу, по глазам, не бить ее, вообще, железным или деревянным

орудием, чтобы не изувечить или не допустить до выкидыша ребенка. Он находит, что бить жену плетью и разумно и страшно, и больно и здорово”.

Далее Н.В. Шелгунов рассказывает, что до сих пор в народе (то есть до конца XIX в.) сохраняется хороводная игра под названием “Женина любовь”. В середину круга из мужчин и женщин становятся двое, изображающие мужа и жену, хороводные ведут круг, а “жена” отворачивается и пренебрегает ласками “мужа”. Хор поет песню:

*Посмотрите, добры люди,
Как жена меня молодца не любит,
Душа, сердце мое – ненавидит!
Я пойду в Китай-город гуляти,
Молодой жене покупку покупать,
Саму, саму предиковинну юбку,
Саму, саму предиковинну кофту.
Жена моя, жenuшка,
Сердитое мое сердце;
Ты постой-ка, жена,
Я примерю на тебя,
Я примерю, приложу,
Я на жenuшку приложу.
Посмотрите, добры люди,
Как жена меня молодца не любит,
Душа, сердце мое – ненавидит!
Я поеду в Китай-город гуляти,
Молодой жене покупку покупать,
Саму, саму предиковинну плетку.
Жена моя, жenuшка,
Сердитое мое сердце;
Ты постой-ка, жена,
Я примерю на тебя,
Я примерю, приложу,
Я на жenuшку погляжу.
Посмотрите, добры люди,
Как жена меня молодца любит,
Душа, сердце мое – поцелует!*

Увидевши под конец этой песни в руках “мужа” кнут, “жена” начинает обращаться с ним ласковее, а при пении последнего стиха “муж” и “жена” целуются.

В другой хороводной песне о замужней жизни поется так:

*Я пойду, пойду в зеленый сад гулять,
Поищу я молодого соловья,
Ты скажи, скажи, мой млад соловей:
Кому воля, кому нет воли гулять?
Молодушкам нет волюшки,
Красным девушкам своя воля гулять.*

*У молодушки три кручинушки:
Да как первая кручинушка –
Слать пуховую перинушку;
А другая-то кручинушка –
Растворяй жена широки ворота;
А как третья-то кручинушка -
Едет, едет мой ревнивый муж домой;
Он везет, везет гостинец дорогой,
Шелкову плетку, гнуто кнутовье,
Да ударит меня меж белых плеч.*

Или в одной народной песне поется:

*Вот как муж жену любил,
Щепетненько водил
По морозу нагишом,
По крапиве босиком.*

К фольклорным изысканиям Н.В. Шелгунова добавим, что народным песням вторили пословицы и поговорки. Одни объявляли женщину существом неинтеллектуальным (волос долог, зато ум короток), потому слушать женщин следует только для того, чтобы поступить наоборот, другие – уничижительно отказывались признавать в ней человека (кура – не птица, баба – не человек), третьи – уличали ее в связи с дьяволом (куда черт не поспеет, туда бабу пошлет), четвертые – обличали в женщинах коварство, неблагодарность, болтливость и прочие малопривлекательные черты и, наконец, пятые – рекомендовали крутые воспитательные меры (бей бабу молотом – будет баба золотом).

К слову сказать, тема физического насилия мужчины по отношению к женщине присутствует не только в фольклоре, но и в классике русской поэзии. Показательно в том отношении стихотворение Анны Ахматовой, начинающееся строками:

*Муж хлестал меня узорчатым.
Вдвое сложенным ремнем.*

Примечательно, что лирическая героиня Анны Ахматовой вовсе не возмущается, не протестует против описанной процедуры и даже не задается вопросом законности воспитания посредством приложения ремня к филейным частям женского естества. А как же иначе, если народная мудрость гласит: бьет – значит любит.

Возвращаясь к Н.В. Шелгунову отметим, что в его работах можно обнаружить немало интересных, но далеко не бесспорных мыслей, касающихся гендерной проблематики.

Прокомментируем некоторые из этих мыслей одного из представителей русской революционной демократии.

“Почему женщины не любят, когда им говорят о женском материализме и подчиненности их мужчине? Потому, что самолюбие их не хочет этого. Эта же самая причина, при некоторой слабости

головного мозга женщины, не позволяет им видеть, что женщина значит гораздо больше мужчины, что в видимой слабости женщины и заключается их сила, да, наконец, в сердце женщины столько высоких достоинств, которые никогда не были, да и не будут, в сердце мужчины. Только женщина может любить с самоотвержением и без эгоизма и расчетов ума, и только женщина может быть матерью. Мужчины не умеют любить всем существом своим, потому что сердце мужчины никогда не заглушит его ума и рассудка” (Шелгунов Н.В. Воспоминания : в 2 т. / Н.В. Шелгунов, Л.П. Шелгунова, М.Л. Михайлов. – М., 1967. – Т. 2. – С. 44–45).

Здесь Н.В. Шелгунов приписывает мужчине силу разума, а женщине – силу сердца. Основанием для наделения женщин высокими достоинствами, которых якобы никогда не было и не будет в сердце мужчины, он усматривает в любви без расчетов ума, то есть в слепой любви. Но может ли слепая, безрассудная любовь превозноситься как достоинство?! Кстати, мужчины тоже способны на такую любовь, которая умного человека превращает в дурака, но для мужчины это противоестественно и унижительно, а для женщины – естественно и возвышенно. Что же касается пассажа относительно слабости головного мозга женщины и утверждения, что в этой слабости как раз и заключается их сила, то это, на наш взгляд, не более чем попытка подсластить горькую пилюлю.

К тому же все рассуждения о том, что женщины интеллектуально уступают мужчинам, бездоказательны. Более того, среднестатистическая женщина, пожалуй, даже умнее среднестатистического мужчины. Это утверждал в свое время немецкий философ О. Вейнингер. Мужчины, правда, могут успокаивать себя тем, что среди женщин нет признанных гениев ни в одной сфере деятельности. Разве что в политике, что возможно свидетельствует о том, что политика не есть самое интеллектуальное занятие, в ней порой оставляют заметный след люди не самого высокого ума.

“Мое понятие о равенстве держится вот на каком убеждении: мужчина умнее женщины и выше ее характером, следовательно, эта часть должна быть в управлении мужа; женщина выше мужчины своим сердцем, и потому женщина должна быть главою дел сердца. В супружеской жизни великодушие и любовь мужа к жене – самые важные обстоятельства, и они возможны только тогда, когда муж чувствует свое превосходство над женою; передайте эту власть женщине – и мужчина, сознающий себя, будет стыдиться за свое ничтожество и не станет никогда любить жену” (Шелгунов Н.В. Воспоминания : в 2 т. / Н.В. Шелгунов, Л.П. Шелгунова, М.Л. Михайлов. – М., 1967. – Т. 2. – С. 42).

К этому можно добавить, что и женщина никогда не будет любить, ценить и уважать такого мужчину, в котором она видит только ровню себе и тем более уступающего ей. Но о каком таком равенстве говорит Н.В. Шелгунов, если естественно только превосходство, умственное и физическое,

мужа над женой, а не наоборот. О каком равенстве он говорит, если уже в следующем абзаце своих рассуждений пишет: *“Возьмите двух людей, которые не знали никогда друг друга, поставьте их рядом после двух слов, сказанных одним и другим, один непременно подчинится другому”*?

И еще. Интересно было бы послушать Н.В. Шелгунова, что он понимает под делами сердца. Вероятно, эмоциональную сферу. Женщина должна нести мир и согласие, любовь, нежность и сочувствие, но здесь женщина в силу чрезмерной эмоциональности и даже истеричности также частенько оказывается не на высоте и, следовательно, уступает мужчине.

Умная жена – как раз та, которая сознает свою слабость и зависимость и добровольно подчиняется мужу. При том, разумеется, условия, что муж ее не дурак, не хам и не изувер.

“Коммунисты хотят равенства между мужчиною и женщиной, они, верно, никогда не любили, они вполнину мужчины, потому что не понимают наслаждения власти. Идея равенства была чужда творцу мира. Из двух людей, любящих друг друга, один всегда сильнее другого, и в таком случае сильнейшим лучше всегда быть мужчине, чем женщине. Да, я думаю, что и сами женщины отказались бы от права власти, потому что они потеряли бы право пленять и заставлять себя любить любовью страсти, выиграв взамен ее какое-то почтение и покорность. Что может быть смешнее покорности и смирения перед властью, когда покорность – мужчина, а власть – женщина?

...как часто власть смирится перед покорностью, как часто мужчина отдается вполне женщине и сам не замечая того... Как сильна женщина в самой своей слабости, и чего желать ей более, какой нужно еще власти? Глупцы мужчины, проповедующие равенство, дуры женщины, слушающие их, – в власти равенства, которого они добиваются, они найдут свое бессилие и потеряют силу, которою владеют теперь, приняв малиновую фольгу за огонь” (Шелгунов Н.В. Воспоминания : в 2 т. / Н.В. Шелгунов, Л.П. Шелгунова, М.Л. Михайлов. – М., 1967. – Т. 2. – С. 35–36).

С этими мыслями Н.В. Шелгунова мы могли бы согласиться. Пожалуй, даже добавить нечего. Разве что касательно наслаждения властью. Власть может быть естественной и противоестественной. Противоестественна государственная власть, когда ее осуществляют люди, интеллектуальные и моральные качества которых уступают большинству граждан. Когда убогие правители упиваются своей властью – это или смешно, или страшно. Но власть мужа над женой естественна, и обоим может приносить удовлетворение и даже наслаждение.

“Ни одна женщина в мире не умела еще владеть, господствовать над своими желаниями и страстями, и для них незнакомо торжество победы над собою” (Шелгунов Н.В. Воспоминания : в 2 т. / Н.В. Шелгунов, Л.П. Шелгунова, М.Л. Михайлов. – М., 1967. – Т. 2. – С. 36).

На мой взгляд, справедливость требует отбросить безоговорочность и категоричность: *“ни одна в мире”*. Я высказался бы несколько иначе: если и существуют женщины, способные сдерживать свои эмоции и

желания, то таких единицы. К тому же и желания женщины, ее прихоти удовлетворить много сложнее, чем желания мужчины. Оставшаяся у разбитого корыта старуха из пушкинской сказки о рыбаке и рыбке выражает типичные для женщин безудержность, ненасытность и неразумность желаний.

“В ряду разумных созданий женщина менее всего понимает, что она может быть разумна, что она может быть человеком; она полагает, что создана только для того, чтобы пленять своими наружными достоинствами, и не любит, когда восхищаются ее душевными богатствами, полагая, что эти восторги отнимают много от ее наружности” (Шелгунов Н.В. Воспоминания : в 2 т. / Н.В. Шелгунов, Л.П. Шелгунова, М.Л. Михайлов. – М., 1967. – Т. 2. – С. 36).

Это справедливо. Если не верите, попробуйте некрасивой женщине сделать следующий “комплимент”: “Вы, конечно, не красавица, но зато очень умны”. Если не верите, попробуйте найти женщину, которая завидует не красоте, не нарядам другой женщины, а ее уму.

“По большинству женщин, которое я видел, я увидел, что женщина, хотя и может чувствовать, однако этот жар похож на жар железной печки, которая скоро накалится и скоро остынет... Я увидел, что средняя цифра женщин не умеют отличить добра от зла, все происходит в них бессознательно, рядом с светлой мыслью стоит глупость, с благородным чувством – подлость, с любовью – мстительность, злость и коварство, с постоянством – ветреность и тщеславие. Как ни ройтесь в этом хаосе, вы редко вытащите что-нибудь хорошее, если же и вытащите, то впечатление добра изгладится тотчас же десятью грязными сторонами подобного сердца” (Шелгунов Н.В. Воспоминания : в 2 т. / Н.В. Шелгунов, Л.П. Шелгунова, М.Л. Михайлов. – М., 1967. – Т. 2. – С. 46).

С первой частью этих заметок можно согласиться, женщинам действительно не присуща глубина чувств и переживаний, быстро воспламеняясь, они так же быстро остывают. Впрочем, эта особенность характерна и для многих мужчин.

Что же касается того, что женщина не умеет отличить добра от зла, то есть не имеет нравственного стержня, то я здесь не вижу почти никакого отличия от мужчин. Современному человеку, не только женщине, но и мужчине, свойственна растерянность перед нравственным выбором, потеря нравственных ориентиров. И здесь мужчине, если он даже умнее женщины, не может помочь его интеллектуализм: нравственный выбор трудно основать на правилах логики и здравом смысле.

На наш взгляд, главное противоречие той позиции, которую отстаивает русский мыслитель в так называемом “женском вопросе”, состоит в том, что, с одной стороны, он безосновательно идеализирует женщин, приписывая им те достоинства, которые характерны далеко не каждой из них, и столь же безосновательно отказывается видеть эти достоинства в мужчинах. С другой стороны, он сам во многом является носителем тех самых исторических корней, которые породили гендерное

неравенство. Мы могли бы даже употребить по отношению к этой стороне творчества Н.В. Шелгунова понятие “патриархальный пережиток”, если бы были апологетами идей женской эмансипации и гендерного равенства и не замечали того, что сами эти, казалось бы, прогрессивные идеи на деле нивелируют реальные особенности двух полов, часто бывают доведены до крайности и превращены в абсурд.

РЕЦЕНЗІЇ

ЗОСЬКА Я.В. СУСПІЛЬСТВО СПОЖИВАННЯ ТА СОЦІАЛЬНІ ПРАКТИКИ СПОЖИВАЧІВ В УКРАЇНІ : МОНОГРАФІЯ / Я.В. ЗОСЬКА. – ЗАПОРІЖЖЯ : КПУ, 2011. – 350 с.

Дослідження поведінкових стереотипів існуючих практик споживання населення різних категорій в умовах трансформації українського суспільства є вкрай актуальною і недостатньо вивченою проблемою. Відсутність міждисциплінарного і комплексного підходів з боку соціогуманітарних наук у світі (філософії, соціології, економіки, психології, педагогіки, політології, екології, управлінського менеджменту тощо) значно ускладнює вивчення цього феномену масової свідомості, хоча західна соціологія значно просунулася в його дослідженні, створивши особливу галузеву дисципліну – соціологію споживання.

Рецензована монографія є продовженням наукових напрацювань цієї дисципліни, яка, щоправда, лише формується в українському суспільстві, котре не досягає європейських споживчих стандартів. Це створює особливу предметну галузь для цієї дисципліни, на яку не можуть бути механічно поширені теоретико-методологічні надбання західної соціології. Це, на нашу думку, враховує автор монографії, котра прагне модифікувати й адаптувати їх до потреб власного дослідження, акцентуючи на ментальних особливостях української споживчої практики, що надзвичайно суперечлива.

У цьому контексті автор використовує міждисциплінарний підхід, аргументовано дискутує із соціологами, що сповідують методологію позитивізму (О. Конт, Е. Дюркгейм) у вивченні поведінки споживачів і представниками суб'єктивістського підходу щодо тлумачення цієї поведінки (Т. Веблен, Ж. Бодрійяр) у суспільстві споживання.

Для визначення проблемного поля дослідження вдало, на наш погляд, було використано метод ретроспективного аналізу, який дав можливість дослідниці глибше проникнути у предмет вивчення, а це дало змогу більш аргументовано сконструювати описово-аналітичну модель суспільства споживання, що складається в Україні.

У монографії наявні теоретичні напрацювання, які з методологічної і методичної точок зору сприяють розвитку теорії для перехідних суспільств споживання, зокрема, України. Особливий науковий інтерес викликає конкретизація змісту таких понять: “споживча поведінка”, “соціальні практики споживача”, “мотивація”, “цінності та норми споживання”.

Заслуговує на увагу наукова позиція автора щодо формування потреб особистості, вивчення прагнення людей до здорового способу життя, змістовного дозвілля. На основі даних емпіричного дослідження в монографії представлені три моделі споживчої свідомості та практики споживання: активна споживча свідомість і споживчі практики, раціональна й консервативна споживча свідомість та споживчі практики.

Регіональний вимір дав змогу виділити три типи споживчих установок стосовно міського населення, які за соціологічними показниками мають регіональну відмінність.

Слід зазначити, що рецензована монографія за змістом наукового викладу матеріалу, використання понятійного апарату може претендувати на хрестоматійне видання, яке узагальнює різні наукові підходи у вивченні споживчої та споживацької поведінки суспільств з перехідною економікою. Аргументом на користь зробленого нами висновку слугує і значна кількість наукової літератури, яку обробила автор (381 джерело).

Водночас, даючи позитивну оцінку рецензованій монографії, ми не можемо не зважити на складність досліджуваної проблеми, яку однією дисертаційною роботою охопити надто складно. Тому в монографії спостерігається фрагментарний виклад матеріалу. В ракурсі основної ідеї дослідження деякі положення окреслені схематично і потребують подальшого розроблення. Окремі наукові трактовки за темою дослідження носять дискусійний характер, наприклад, авторська дефініція суспільства споживання стосовно українських реалій.

Емпіричний матеріал, використаний у монографії, на наш погляд, дає змогу зробити соціотехнічні рекомендації з питань оптимізації розбалансованої і стихійної системи споживання, яка функціонує в Україні та відзначається деструктивністю і часто нецивілізованістю. Емпіричні дані дослідження можуть стати основою конструювання узагальнювальної моделі системи споживання в Україні. Бажані були б і прогнозні оцінки тенденцій оптимізації споживчих і споживацьких орієнтацій у майбутньому.

У монографії подано панорамне діагностичне бачення функціонування системи споживчих орієнтацій і практик. Як перше в Україні ґрунтовне дослідження монографія “Суспільство споживання та соціальні практики споживачів в Україні” дає поштовх для подальшого поглибленого вивчення зазначеної проблеми, її теоретичне і практичне значення не викликає сумніву.

В.І. ТАРАСЕНКО

*доктор соціологічних наук,
провідний науковий співробітник
Інституту соціології НАН України*

М.А. САКАДА

*кандидат філософських наук,
старший науковий співробітник
Інституту соціології НАН України*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Андрущенко Г.І. – кандидат соціологічних наук, доцент, Криворізький металургійний факультет Національної металургійної академії України.

Бондаренко О.В. – аспірант, Запорізький національний університет.

Горбань О.М. – доктор наук, професор, Класичний приватний університет.

Городецька О.В. – кандидат соціологічних наук, старший викладач, Таврійський державний агротехнічний університет.

Губенко В.В. – аспірант, Класичний приватний університет.

Дідик Л.А. – аспірант, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова.

Довгаль В.І. – докторант, Класичний приватний університет.

Зоська Я.В. – докторант, Класичний приватний університет.

Ігнатушко І.В. – старший викладач, Керченський державний морський технологічний університет.

Козуб О.А. – народний депутат України.

Коловоротна О.В. – аспірант, Класичний приватний університет.

Кравченко І.В. – викладач, Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського.

Лебеденко Д.В. – аспірант, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова.

Малахова Ж.Д. – кандидат історичних наук, професор.

Мосасєв Ю.В. – кандидат соціологічних наук, Класичний приватний університет.

Наумова М.Ю. – кандидат соціологічних наук, доцент, докторант Київський національний університет ім. Тараса Шевченка.

Огаренко Т.О. – кандидат соціологічних наук, доцент, Класичний приватний університет.

Омельченко Н.О. – кандидат філософських наук, доцент, Запорізький національний університет.

Петренко Л.О. – аспірант, Класичний приватний університет.

Сакада М.А. – кандидат філософських наук, старший науковий співробітник Інституту соціології НАН України.

Серга Т.О. – кандидат соціологічних наук, Класичний приватний університет.

Сергієнко В.М. – аспірант, Класичний приватний університет.

Сіднів Л.М. – доктор філософських наук, професор, Класичний приватний університет.

Сурміна Г.Ю. – аспірант, Класичний приватний університет.

Тарасенко В.І. – доктор соціологічних наук, провідний науковий співробітник Інституту соціології НАН України.

Чавкина С.В. – старший викладач, Запорізький національний технічний університет.

Чигрин В.О. – доктор соціологічних наук, професор, Керченський державний морський технологічний університет.

Чигрина Н.В. – кандидат соціологічних наук, Керченський державний морський технологічний університет.

Швець Д.Є. – кандидат соціологічних наук, доцент, Запорізька державна інженерна академія.

Щербина В.В. – кандидат соціологічних наук, доцент, Класичний приватний університет.

Щербина О.В. – аспірант, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка.

Шиделко А.В. – науковий співробітник відділу практичної психології Львівського науково-практичного центру професійно-технічної освіти НАПН України.

Ядранський Д.М. – доктор соціологічних наук, доцент, Класичний приватний університет.

Наукове видання

СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Збірник наукових праць

Випуск 52

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 15340-3912Р від 22 червня 2009 р.*

Редактори: Г.І. Гутман, О.В. Лобода
Технічний редактор О.В. Колотова

Підписано до друку 11.11.2011 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Друк ризограф. Гарнітура Times.
Умовн.-друк. 14,88. Обл.-вид. арк. 16,52. Тираж 300 прим. Зам № 18-11Ж.

Видавець та виготовлювач
Класичний приватний університет
69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70-б
тел. (0612) 220-58-42, 63-99-73; Jadransky@yandex.ru, kov-vlad@yandex.ru

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК, № 3321 від 25.11.2008 р.